

РЕДАКЦИОННО-ИЗДАТЕЛЬСКИЙ

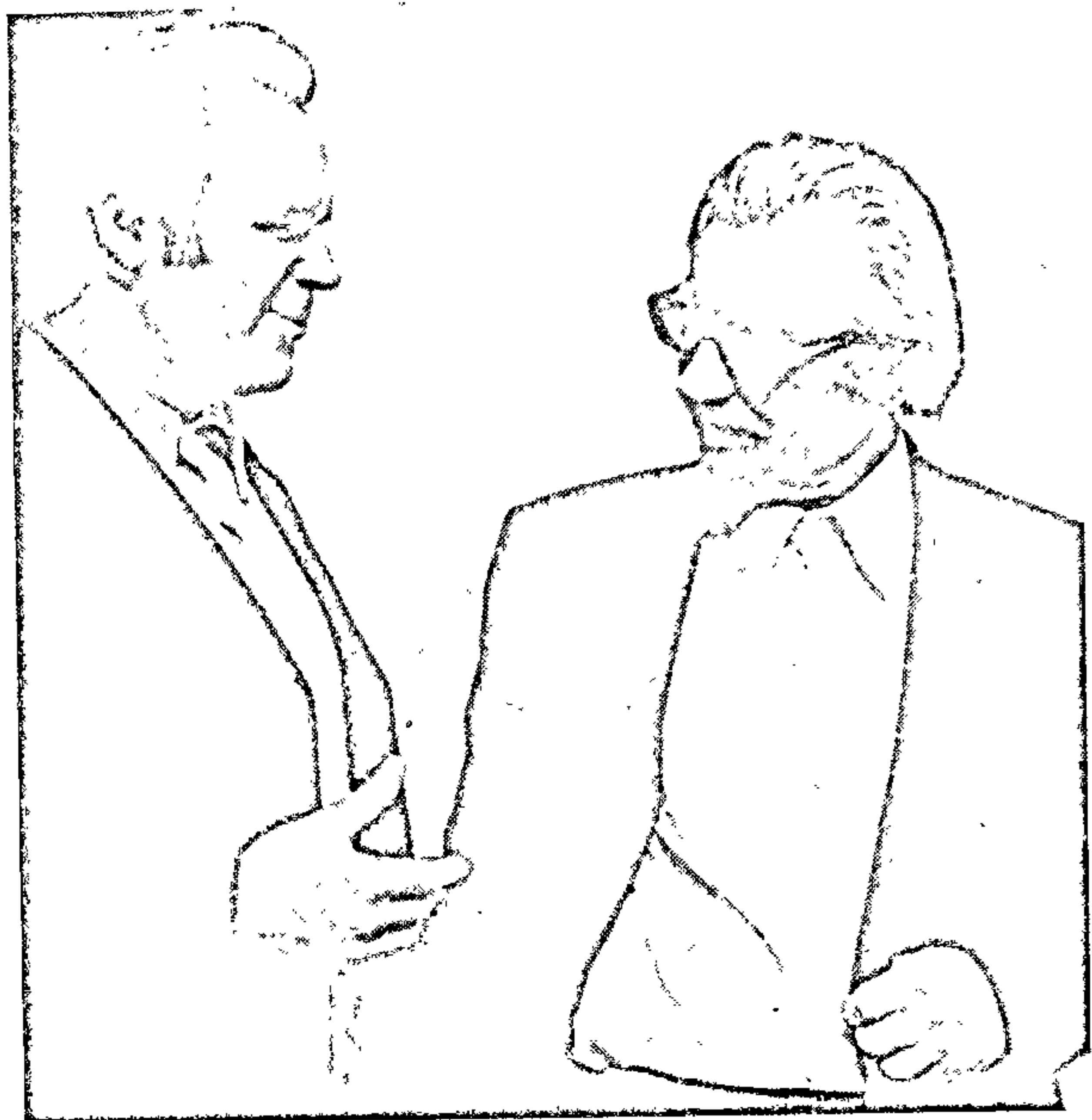

Василь
Яковенко

ВАСИЛЬ ЯКОВЕНКО

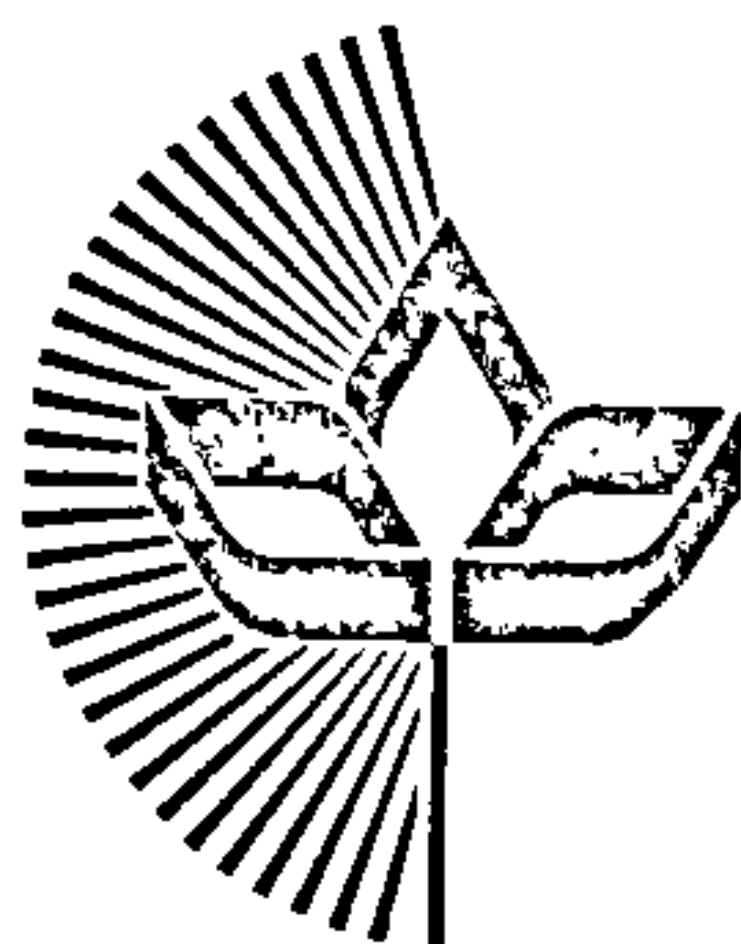
ИЗДАТЕЛЬСТВО

ЛЕНИНГРАДСКОЕ

Аўтар кнігі Васіль Якавенка
ў час сумеснага падарожжа па Беларусі
з лаўрэатам Ленінскай прэміі
Іванам Васільевым.

РЭСПУБЛІКА • ЧАС • ЛЮДЗІ

Васіль Якавенка

ВЯСКОВЫЯ

ДЫСЛУТЫ

падарожнае эсэ

МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1987

ББК84 Бел7
Я 47

Рукапіс кнігі абмеркаваны і ўхвалены
сектарам сацыялагічных праблем вёскі
Інстытута філасофіі і права АН БССР

Рэцэнзент Павел Місько

Я $\frac{4702120200-131}{M 302(03) - 87}$ 35—87

© Выдавецтва «Мастацкая
літаратура», 1987.

На парозе будучыні

Тая дзялячка літаратурнай півы, на якой працуе Васіль Якавенка, не надта прыцягвае да сябе нашага брата, хоць мы штораз і заклікаем адзін аднаго туды.

Гаворачы пра літаратуру, мы часам захапляемся прозай, паэзіяй, апошнія гады нават драматургіяй, але нязменна адзначаем адставанне мастацкага нарыса, і гэтая з'ява, бадай, характэрна для большасці нацыянальных літаратур, нават рускай, з такімі яе імёнамі, як Г. Траяпольскі, І. Васільеў, Ю. Чарнічэнка, Б. Мажаеў... Зразумела, у гэтай гаворцы не забываем і сваіх пачынальнікаў мастацкага нарыса — Ядвігіна Ш., М. Багдановіча, Цётку, М. Гарэцкага, як не забываем таксама і падаўжальнікаў — К. Чорнага, М. Чарота, П. Галавача, А. Дудара... Ёсць каго назваць і бліжэй да нашага часу. Шмат працаваў і працуе ў галіне нарыса Ігнат Дуброўскі.

Чытачам, напэўна, запомніліся кнігі В. Якавенкі «Земля, открытая нами», «Пробны камень», «Пакуль сонца ў зеніце», «Дайсці да ладу», у якіх ён паказаў сябе актыўным і смелым даследчыкам жыцця.

Мне ж прыгадваецца і чытацкая кааферэнцыя ў актавай зале Беларускага навукова-даследчага інстытута глебазнаўства і аграхіміі, дзе сабраліся прадстаўнікі багата якіх прадпрыемстваў і ўстаноў горада Мінска. Вялася тады зацікаўленая і шчырая размова пра кнігу В. Якавенкі «Дайсці да ладу», а дакладней, пра невялікі дэтэктыв, як пазначана аўтарам, — «Ад грэжу да далей». Слухаючы рабочых, інжынераў, педагогаў, урачоў, ра-

ботнікаў падведамаспай аховы, не цяжка было зразумець, якую важную і хвалюючую тэму закрануў пісьменнік у сваім творы, прычым зрабіў гэта задоўга да выхаду пастановы аб непрацоўных даходах.

Тая чытацкая канферэнцыя была паказана па тэлебачанні і выклікала жывы водгук у гледачоў, пра што засведчыла рэдакцыйная пошта.

Была заўважана плённая адметнасць нарысаў і публіцыстычных аповесцей гэтага пісьменніка — шмат якімі граямі яны датыкаюцца, калі можна сказаць так, да мастацкай прозы: разам з даследчыцкім пачаткам, дакументальнасцю асновы пры адлюстраванні жыцця і абмалёўцы персанажаў у творах адчуваецца псіхалагічная і эмацыянальная заглыбленасць, выразна акрэсліваецца асоба, характар; рэчаіснасць падаецца ў іх як праяўленне гістарычных заканамернасцей у сацыяльных пераўтварэннях, як вынік няпростай, зацятай барацьбы перадавога, светлага, шчырага з косным, наносным, шэрым і бездухоўным у гэтых пераўтварэннях.

І вось новая кніга В. Якавенкі «Вясковыя дыспуты», якая ўзнікла ў выніку сумеснага падарожжа з лаўрэатам Ленінскай прэміі, вядомым рускім пісьменнікам і публіцыстам Іванам Васільевым па Беларусі. У нас яшчэ не было такога маштабнага, шырокаахопнага твора, папісанага на дакументальнай аснове, у якім бы з прынцыповых пазіцый была паказана сённяшняя грамадская, сацыяльна-эканамічная сітуацыя ў рэспубліцы, выяўлена заклапочанасць многімі набалелымі праблемамі. Сказанае зусім не абазначае, што В. Якавенка становіцца тут у ролю бязгрэшнага судзі, які «абвінавачвае» іншых, а сам лічыць сябе трымальнікам ісціны ў апошняй інстанцыі. Задума падарожжнага эсэ якраз і ўзнікла з жадання абудзіць думку чытача, выклікаць яго на дыспут. Адсюль і пазва.

Вартасць «Вясковых дыспутаў» найперш у тым, што ў іх лагічна і паслядоўна, з грамадзянскай зацікаўленасцю вывучаюцца падзённыя праблемы гаспадарання на зямлі, прычым гэта спалучаецца з сур'ёзным аналізам з'яў, абставін,

прыкмет сённяшняга дня, якія дабратворна альбо, наадварот, разбуральна ўздзейнічаюць на чалавечую душу, на выхаванне ў ёй тых якасцей, якія вырашаюць поспех справы; а паступовасць і шырокі рух думцы падаецца не на кабінетных уяўленнях, а якраз на жывых, канкрэтных абставінах і ўмовах жыцця і працы сялян, умовах, шмат у чым супярэчлівых, у нечым і «камяністых», як кажуць, пязрушна заструпяпелых.

Як захаваць і ўмацаваць жывую сувязь селяніна з зямлёй-карміцелькай ва ўмовах машынізаванай вытворчасці, як абудзіць творчы пачатак і прывесці ў рух творчую энергію ў штодзённым занятку людзей, што сваімі рукамі робяць зямлю хлебадайнай? В. Якавенка слухна даводзіць, што вынік справы залежыць не столькі ад мудрасці аднаго кіраўніка або кіраўнікоў у цэлым, колькі ад творчай актыўнасці кожнага працаўніка — ад пачуцця, ад выяўлення і ўсведамлення кожным сябе гаспадаром-творцай. Толькі пры такой умове, урэшце, можа раскрыцца стваральная роля і моц чалавечага фактару.

Яскравыя і свежыя карціны, гістарычныя і сённяшняга часу асацыяцыі, прыцыповыя абагульненні вырастаюць у кнізе В. Якавенкі з даследавання жывой, дакументальна дакладнай рэчаіснасці. Шчодро зачэрпнутая канкрэтыка дае магчымасць ствараць уражлівыя характары рэальных людзей, вылучаць тыповыя рысы ў вобразах сучаснікаў.

Аналіз самых розных, на першы погляд, не звязаных паміж сабою з'яў, дае магчымасць аўтару займаць акрэсленую пазіцыю, рабіць правільныя вывады. Ён не забягае наперад, не спяшаецца назваць пэўна тую альбо іншую з'яву ці перашкоду, а даследуе яе з розных бакоў, як бы разам з чытачом вивучае яе прыроду, каб затым разам з ім узважыць і ацаніць тое, што здаецца даўно прынятым, звычайным і выглядае як нешта моцна і на ўсе часы ўсталяванае, чаго і крапудь пельга. Так, у прыватнасці, паказаны самыя задаўненыя і пібыта «закрытыя» для старонняга вока, не падуладныя ні сумненню, ні сумленню, аднак «адпавядаючыя» інтарэсам дзяржавы роз-

ныя праявы фармалізму і бюракратыі, так званых сілавых прыёмаў і адміністравання.

На гэтых і іншых меркаваннях новая кніга В. Якавенкі вельмі патрэбна часу сацыяльных пераўтварэнняў і перабудовы.

Асаблівае значэнне тут набывае паглыблены пісьменніцкі аналіз маральных якасцей і ўчынкаў герояў, выяўленне людзей, якія могуць быць узорам для іншых, бо выступаюць як носьбіты актыўнай грамадзянскай пазіцыі, новай псіхалогіі і маралі.

У «Вясковых дыспутах» чуецца пасталенне пісьменніка, і гэта заканамерна ў поўдзень яго жыцця.

Іван Чыгрынаў

Чалавск даследуе жыццё толькі дзе-
ля таго, каб яно было лепшым.

Леў Талстой

Апошняя квадра

Тое лета ў нашым краі пачалося дужа рапа, яшчэ ў красавіку. Яно было незвычайным і напалохала людзей спярша сухменню, бо сонейка добра ўгравала, аж пылам дол браўся, толькі вільгаці, вады не было, яе не бачылі ад самай зімы, голай, без снегу; потым страшыць пачало зацяжнымі, халоднымі дажджамі, першы з якіх абрынуўся на зямлю ў поч з 9 на 10 мая, у самы крытычны момант, калі ўсё жывое, і перш-наперш глеба, задыхалася ад смагі, ад стомы...

Дажджыць перастала толькі ў другой палавіне чэрвеня, падчас сенакосу, які па гэтай прычыне дзе-нідзе зацягнуўся.

Людзі, кідаючы позірк то на зямлю, то на неба, успаміналі, што яны дзеці прыроды і залежаць-такі ад яе. І ў памяці іх усплывала пядаўняе: катастрафічныя летнія паводкі на Палессі, калі Гарынь выходзіла са сваіх берагоў, і раптоўны мароз у сярэдзіне лета, ажно да дзесяці градусаў! Пры адным успаміне пра гэтыя педарэчныя і суровыя з'явы рабілася пядобра.

Не абмінула ліха сялян і на гэты раз. На асобных палетках колас выйшаў шчуплым або

кі асноўныя працэсы жыцця ў вёсцы адлюстроўваюцца пакуль што павярхоўна...

Сяго-таго ўзяло за жывое тым крытычным выказваннем, і з'явілася жаданне высветліць, што там за працэсы, чым яны выкліканы і як моцна ўплываюць на жыхароў традыцыйнае вёскі, дый дзе тыя героі пярэдняга плана? Падзівіцца б на іх!..

Думкі засігалі, зачыркалі адна другое вастрэй, і над станам, дзе вялі свой рэй пісьменнікі, спакваля пачало грымець.

Я надумаў сказаць, што літаратарам варта было б прыглядацца больш пільна да самой душы селяніна, хто ён сёння і што нясе яму на сяло прагрэс, асабліва такая яго плынь, як урбанізацыя або ўсталяванне гарадскога ладу жыцця. Каго горад хоча мець у асобе землепрацаўніцтва? Рабочага?.. Селяніна?.. Што мы павінны сцерці ў сялянскай душы?

Гэтыя думкі не давалі мне спакою даўно. Але толькі ў апошні момант, звечара або пават з ночы, калі я прагнуўся і ўспомніў пра блізкую нараду і пра тое, што ад мяне чакаюць слова, развагі, яны акрэсліліся яшчэ больш і запатрабавалі не менш акрэсленага і недвухсэнсоўнага адказу.

Хто такі селянін у ідэале?..

Я набраўся смеласці тлумачыць прапісныя ісціны, прынамсі, такімі яны маглі здацца...

Мяне слухалі... У нас умеюць слухаць, разбіраць, узважваць словы, думкі кожны на сваіх вагах.

Не, селянін — гэта не проста рабочы-прафесіянал.

Селянін (ці то ён пастух, ці механізатар, або аграцом) мае справу з жывым, з тым, што развіваецца, дышае. А калі гэта так, то ён павінен добра ведаць і чуць арганізм таго, што дышае — зямлі, глебы, жывёлы... За год наперад прадбачыць, што будзе з ягонае працы. Тут ён бацька і клапатлівы гаспадар. Тут ён лекар, а не проста рабочы — рабочы-тэхнолаг...

Толькі ведаючы і адчуваючы зямлю, кожны лапкі яе, селянін зможа паспяхова карыстацца

плёнам сваёй уласнай працы і працы зямлі.

Вось гэтая ягоная праца і праца зямлі — пепарыўнае цэлае, у гэтым — душа селяніна. Паспрабуйце парушыць адзінства — як знікае селянін і чарсцвее зямля. Безуважпы рабочы, і тым больш гарадскі, выпадковы — чужынец для зямлі. Спрактыкаваных рук і души сялянскай піякімі навуковымі тэорыямі і, само сабой зразумела, і гербіцыдамі ці пестыцыдамі не заменіш.

Тут вы можаце мяне папракнуць, што я педаацэпваю гарадскога рабочага і што нават супрацьпастаўляю яму селяніна. Не! Справа ў тым, што і ў працавітым селяніне бачыцца мне рабочы. Але ж бачу я і розніцу паміж тым і другім.

Калі прамысловы рабочы, напрыклад, мае справу са станком, аўтаматам, як сродкам вытворчасці, то на сяле выключную ролю адыгрывае прырода. Прырода ўдзельнічае ў рабоце чалавека як машына і арганізм, і селяніну, у адрозненне ад гарадскога рабочага, часам жыцця не хапае, каб спазнаць хоць частку сакрэтаў сваёй пердынарнай «машыны». У той жа час хіба можа ён плённа працаваць, не ведаючы і не любячы яе?

Цяпер усё пытанне ў тым: ці ёсць у нас такія сяляне, што працуюць у партнёрстве з зямлёй і ў цэлым — прыродай? Калі ёсць, значыць, у нас да капа яшчэ не сцёрта мяжа, якая адрознівае чыннага земляроба ад заводскага рабочага, што выконвае пэўныя аперацыі на станку, і гэтак, відавочна, трэба толькі радавацца.

Аднак тачыла урбанізацыі агромністае, і дзень і ноч працуе яно, каб стачыць незразумелыя гораду грапі ў самабытнай душы селяніна і стандартызаваць не толькі ўмовы жыцця, але і самога чалавека-вяскоўца. І тут мы, літаратары, павінны быць пільнымі!

Магчыма, я памыляўся ў сваіх разважаннях — тут кожны меў свае ўяўленні на гэты конт.

От гэтыя ўяўленні паважаныя літаратары і пачалі выказваць не менш катэгарычна і пера-

конана, з зайздросным імпэтам... Хвіліна... другая... Вострыя думкі ўжо малаанкамі паласавалі неба проста над маёй галавой.

А д з і н: «Няма ўжо ў нас ідэальных сялян; няма ў селяніна цягі да зямлі, жадання з душой абрабляць яе. Цяга да зямлі — пісьменніцкія ілюзіі!»

Д р у г і: «Вёска перажывае якасны скачок, па сваім значэнні роўны калектывізацыі, якую ў свой час параўноўвалі з самой сацыялістычнай рэвалюцыяй. Гэта трэба прымаць...»

Т р э ц і: «Я не згодзен з Іванам Васільевым. У парысе, які цяпер з працягам друкуецца ў штотыднёвіку «Літаратура і мастацтва», ён заклікае развіваць творчы пачатак хлебароба. Гучыць наіўна! Гэта яшчэ ў «Палескай хроніцы» Мележа зямлю называлі родненькай. Раней кавалак зямлі быў як член сям'і. Цяпер — не тое... Узараў вясной або пасеяў, атрымаў грошы і нічога больш знаць не хачу! Прывязка да зямлі сёння — ідэалізм. Чалавек ужо абстрагаваўся, і гэты працэс незваротны. У нас да вёскі павінен быць матэрыялістычны падыход, без ілюзій і настальгіі».

Размашыста выказваліся. Папала тым часам і Васільеву... Завочна.

Пісьменнік, які меў свой дамок педзе ў вёсцы, сцвярджаў, што клопаты пра духоўнае жыццё селяніна сёння — марная справа, маўляў, няма ў мужыка цяпер аніякай цікаўнасці ні да музеяў, ні да карцінных галерэй, пра якія дбае Васільеў, і ўсе «духоўныя» інтарэсы простага калгасніка абмяжоўваюцца бутэлькай віна, прычым п'юць не толькі дома — п'юць, так сказаць, на калёсах...

У мяне аж сэрца агортвала холадам ад тых выказванняў, думак...

Прыняць іх?

Адмовіцца ад «ідэалізму»?..

Не хапала дышання, як пры зніжэнні атмасфернага ціску.

Аднак жа нейкі цвёрды грудок аставаўся пад нагамі, і я стаяў на ім; мяне супакойвала, што на ім поплеч стаяў і Васільеў. Для развагі ж,

для далейшага асэісавання тых гарачых спрэчак у мяне былі свежыя ўражанні, набытыя ў час падарожжа ў глыбінку, якое мы пядаўна асілілі разам з гэтым выдатным расійскім пісьменнікам-публіцыстам. Акрамя таго, у нас былі яшчэ сотні кіламетраў сумесных вандровак па Віцебшчыне, зробленых трохі рапей... Якраз тыя сустрэчы, гутаркі, спрэчкі з віцяблянамі і леглі ў аснову васільеўскага парыса «Нематэрыяльныя патрэбнасці», які ён напісаў як прадаўжэнне сваіх «Лістоў з вёскі». От гэты парыс цяпер і друкаваўся ў штотыднёвіку «Літаратура і мастацтва» і выклікаў у пісьменнікаў спрэчкі...

Пакінем іх у капфэрэнц-зале, выйдзем адтуль... З горада выедзем і мінём не адно скрыжаванне дарог. Далей, далей... Углыб, у гушчу жыцця!

1. Сівіца

Замілаванне і павагу да сябе выклікала новая, гладкая, з ладнай зялёнай паласой пасярэдзіне, шаша, якая, здавалася, сама ўжо, без дапамогі матора, цягнула і цягнула нас удалеч, на паўночны захад ад Мінска.

Наваколле разгортвалася і паціху кружылася, усё ў квецені, усё ў зялёніве, і рэдкія вёскі, што туліліся да шасейкі, патаналі ў прыволлі, у садовай раскошы.

Іван Апанасавіч патрэніраваным вокам селяніна і даследчыка-публіцыста акідваў шіву, лугі, пералескі, і, калі пагоркавы рэльеф, што нагадваў госцю Валдайскае ўзвышша, саступаў месца раўніне, ён хітаў галавой у захапленні: — Стэп, стэп!..

Не было ніякага сумнення, што праз гэты «стэп» і пагоркі Міншчыны ён удумна глядзеў туды, у прасторы рускага Нечарпазем'я, падуладнага яго пяру, параўноўваў гэтыя палеткі з палеткамі Велікалуцкага раёна, дзе жыў у апошнія гады... «За многа стагоддзяў (гораду восемсот год) лясныя сугліпкі і падзолы былі акультураны, але памеры палёў-лапікаў асталі-

ся пязменнымі — у сярэднім 1,8 га. А гэтая, у наш машыны век, акалічнасць вельмі істотная», — пісаў ён неяк у нарысе «Праблемы сельскага раёна».

Але толькі падобную карціну можна было назіраць і ў нас раней — скажам, у Докшыцкім пагоркава-камяністым раёне...

Углядаючыся ў абрысы вёсак, у іх аколiцы, Васільеў зазначыў:

— У вас палеткі падыходзяць да самае вёскі, да садоў і агародаў. У нас, у Пскоўскай і Калінінскай абласцях, не так. У нас вёску ад калгаснага або саўгаснага поля аддзяляе шырокая паласа нічыйнай зямлі, прызначанай пібыта для агульнага карыстання. На справе ж ніхто ёю не карыстаецца, мужыкі туды смецце вывозяць.

— Выганы каля вёсак, — кажу, — раней былі і ў нас. Можа, яны і патрэбны былі, калі сяляне больш скаціны трымалі. Дзе ж раней пасвілі авечак, свіней?..

— Выходзіць, у вас традыцыі больш гібкія?

Злева, трохі воддаль ад шырокага шляху, праплываў зачараваны снакoем і цішай пасёлак. Адметнасць яму надавалі раскошныя шаты дрэў, што ўздымаліся смарагдавай хмарай, з-за якой сям-там выглядвалі пракаветныя культавыя палацы з купаламі і сучасныя белакаменныя будынкі. Гэта быў Ракаў... Мы абміпалі яго. Наперадзе нас чакала такое ж мястэчка пры самай Налібоцкай пушчы, з прыгожаю назвай — Івянец, калісьці раённы цэнтр, які, будучы скасаваным, адышоў да Валожынскага раёна.

На гэтым шляху ад пільнага позірку Васільева не ўнікла і тое, што пры яго пашырэнні і падрыхтоўцы пляцовак пад дарожнае будаўніцтва, верхні пласт глебы акуратна згортваўся бульдозерам у бурт; на сутнасці, згортвалася настольніца-самабранка, каб потым быць разасланай недзе ў іншым месцы. І тут ужо будаўнікі праяўлялі культуру гаспадарання і экалагічнае мысленне, чаго, на думку Івана Апанасавіча, не хапала людзям там, у ягоным краі.

Ён заўважаў тое, да чаго я ўжо прывык і на што не звяртаў асаблівай увагі. Яму спадабалася, што прыдарожныя палосы на гэтым гасцінцы і абочыны ўсцяж гравійкі з Івянца ў Сівіцу, дзе была кантора калгаса «Рассвет», абсяваліся, пераважна травамі, абкошваліся і служылі калі не грамадскай гаспадарцы, то людскай, асабістай. На гэтых палосах, як на далоні, бачны былі пэўныя гаспадарчыя інтарэсы беларуса, яго схільнасць да земляробчага занятку і яго спрадвечны важны клопат, каб зямля не пуставала. Іван Апанасавіч гатовы быў лічыць гэта адметнасцю характару нашых сялян.

Мяне гэта радавала. Адно, па сённяшнім часе, калі аўтамабілі выкідваюць і рассяваюць разам з выхлапнымі газамі на дарогах тоны нябачнага на вока свінцу, мушу зазначыць, што нашым вучоным варта было б усё-ткі прыгледзецца да расліннасці на абочыне, даследаваць яе і парэкамендаваць земляробу, як найлепш выкарыстоўваць зямлю ўздоўж дарог.

Добра было б, каб экалагічнае мысленне, пашыраючыся ў грамадстве, матэрыялізавалася ў канкрэтных справах, у яшчэ большай чалавечай рупнасці.

У канторы калгаса «Рассвет» — аднапавярховай драўлянай будыніне на некалькі пакояў — нас сустрэў сакратар парткома Браніслаў Пятровіч, высокі, дзябёлы мужчына з трохі агрубелымі рысамі твару, з ацяжэлымі кісямі рук, у якіх такая прылада, як ручка-самапіска, здавалася прадметам западта тонкім і выпадковым.

Сакратаром ён працаваў першы год, а дагэтуль рабіў эканамістам у будаўнічай арганізацыі і, адчувалася, быў добрым гаспадаром дома, любіў спакойную фізічную працу. Сюды, у Сівіцу, ён ездзіў з Івянца, за сем кіламетраў.

Мы разумелі, што новы парторг — для нас не знаходка, і ён не ведаў, што з намі рабіць, паколькі тое, што нас цікавіла, ён яшчэ сам не спасціг, не знаў тонкасцей справы.

Мы выйшлі з канторы на вуліцу, і тут па

вока трапіў маляўнічы шчыт з паказчыкамі дасягненняў калгаса. Прыбытак вызначаўся ў тысячах рублёў:

Гады	Па плану	Фактычна
1981	56	203,5
1982	65	388,7
1983	70	765,0

Што такое?! Тут, па-першае, дзіўным здаваўся сам скачок вытворчасці ўгору. З году ў год прыбытак падвойваўся... А па-другое — кантраст, рэзкі кантраст паміж планавымі мізэрнымі лічбамі і фактычным выкананнем!.. Планаваанне было незразумелым.

Браніслаў Пятровіч паспрабаваў растлумачыць — што да чаго. Але з яго слоў мы адно даведаліся, што ў калгасе ў гэтыя гады працавалі добра, летась, напрыклад, ураджай збжыны склаў каля 22 цэнтнераў, бульбы — 220, кармаплодаў — 246, а льновалакна — 3,9 цэнтнера з гектара. І гэта амаль на пясчатай глебе, урадлівасць яе — 28 балаў!

Старшыня калгаса бавіўся педзе ў Валожыне, раённым цэнтры, не было па месцы і эканаміста, які расшыфраваў бы нам загадкавасць лічбаў. Вырашылі: едзем і ўладкоўваемся ў Івянецкай гасцініцы; старшыня, калі будзе яго ласка, знойдзе нас там.

Адамовіч сам сеў за руль падшошанага гازیка. Ён адчуваў сябе за рулём упэўнена. Яму, між іншым, карцела даведацца, што прывяло нас да іх у гаспадарку, чым яны абавязаны такому, значыцца, гонару? Нарэшце спытаўся пра гэта...

— А ў нас быў выбар... — адказаў я пяпэўна.

На самай справе па гэты «Рассвет» мы зваліліся нечакана і, здаецца, па той толькі прычыне, што мяне цікавіў Івянец з яго пароднымі промысламі, ганчарным майстэрствам, а Сівіца была пад бокам... Але, калі больш дакладна, у Валожынскім райкоме партыі, куды мы спачатку паведаліся, нам прапанавалі некалькі лепшых гаспадарак гэтай зоны, і мы выбралі «Рас-

свет», у якім другі год ужо ўкараняўся брыгадны падрад — неяк занядбаны і адноўлены зноў метада гаспадарання. Гэта нас таксама цікавіла. Да таго ж Драгун — старшыня — лічыўся выхаванцам райкома партыі, дзе раней працаваў інструктарам, і ім у райкоме ганарыліся: чацвёрты год як у калгасе круты ўздым ва ўсіх галінах!

Зрэшты, у самім Валожыне людзям было педа нас. Два тыдні ў раёне працавала камісія Мінскага абкома партыі ажно з дваццаці чалавек. Вывучалі жыццё і працу да апошняе складкі, каб потым «бачыць» раён.

І мы вывучалі тое самае жыццё і тую самую працу, але вывучалі ўжо не толькі, каб бачыць, але і «паказаць» людзям...

Я пацікавіўся ў Адамовіча, якія новыя нюансы з'явіліся ў рабоце партыйнай арганізацыі калгаса пасля чэрвеньскага (1983) Пленума ЦК КПСС, які прыняў такую грунтоўную пастанову на абнаўленні ўсёй палітыка-выхаваўчай і ідэалагічнай работы.

Адамовіч спачатку падумаў, потым адказаў: — Стараемся больш мерапрыемстваў праводзіць.

— Якіх? — здзівіўся я.

— Ну — сходаў, лекцый...

Усяго некалькі месяцаў назад быў я ў Нясвіжскім раёне і ведаў, што там колькасць неабвязковых мерапрыемстваў рэзка скарачаюць, па некаторых гаспадарках — напалавіну. Тут — наадварот! Культывуюць знак, які вырадзіўся! І гэта так не стасавалася з самавітай паставай і самабытнай сялянскай натурай самога Адамовіча, што проста не хацелася верыць у пачутае; палохала коснасцю, і рабілася неяк гнятліва.

А Васільеў маўчаў. Ніякай рэакцыі! Можна было падумаць, што ён адсутнічае. Ён свядома, відаць, не ўвязваўся ў гэтую размову, лічачы, што з яго ўжо даволі перагаворапага і перажытага на Віцебшчыне. Я здзівіўся з яго абьякавасці, мне прыгадваўся там другі эпізод, дзе ён паводзіў сябе зусім іначай.

2. Сівіца і Порплішча. Таблетка пад язык

У Пастаўскім раёне нас шчыра і сардэчна прымаў Алег Адольфавіч Валадзько, старшыня калгаса імя Суворова, эрудыт, энергічны і дасціпны чалавек, які да ўсяго даходзіў самавукам. Ён пакарыў нас сваім адмысловым клопатам пра гаспадарку, яе заўтрашні дзень, клопатам пра чалавека, пра кветкі, чысціню і ўтульнасць скрозь, ад фермы да поля і дзіцячага садзіка. Ва ўсім гэтым жылі клопат і трывога Алега Адольфавіча.

На пляцоўцы дзіцячага сада-казкі, у якім, дарэчы, побач з іншымі дзівосамі быў закрыты плавальны басейн, стаялі самалёты, сапраўдныя, рознай канструкцыі... Яны захаплялі сваёй веліччу і бляскам нават дарослых, не кажучы ўжо пра малечу.

Спыніўшыся на момант у двары і разглядаючы іх, Васільеў спытаўся:

— Пілотаў рыхтуеце?

— Ды не, — сумеўся Валадзько, — тут хоць бы чалавека вырасціць! Мы па зямлі ходзім...

Між іншым, гэтыя самалёты старшыня калгаса «пілатаваў» сам па шашы, пераганяючы аднекуль сюды, у цэнтр гаспадаркі. І от пасля гэтага, калі хто-небудзь на месцы або ў раёне спрабаваў жартаваць, што ў Навасёлках неўзабаве пусцяць трамвай, жарт не ўспрымаўся жартам, бо Валадзько даўно скасаваў грані паміж явай і казкай.

А дома, за сталом, гэты няўрымслівы кіраўнік калектыўнае гаспадаркі прызнаўся, што акрамя цікавай кнігі любіць яшчэ музыку і калекцыяніруе касеты з музычнымі запісамі.

Я мусіў адзначыць у думках, што па дыяпазону сваёй творчай натуры, па яе шырыні і сугучнасці часу старшыня Валадзько багата цікавейшы за вобразы шматлікіх старшынь, паказаных у творах нашых пісьменнікаў. Ён настаянна ў руху, думае, спрачаецца, аддае, бярэ, уздымаецца над самім сабой, удасканаль-

ваецца, і калі яго хто ведаў тры-чатыры гады назад, то ён цяпер не той, што быў раней.

Птушанё вылазіць з цеснай шкарлупіны. А Валадзько, мусіць, ламаў сваю «шкарлупіну» неаднойчы.

Дык от у зацятых дыспутах з Валадзько мой паплечнік неўзабаве адчуў аднадумцу, можна сказаць, сваяка, тым больш што старшыня гаварыў вобразна, пязмушана, ёміста. На некаторых пытаннях між імі, праўда, былі разыходжанні, і мне даводзілася прымаць бок аднаго ці другога.

У душы Васільева ўрэшце з'явілася пасцярога: ці не перашкаджае Валадзько сваёй імпульсіўнасцю, заўзятасцю ў справах развіццю здольнасцей і ініцыятывы сваіх спецыялістаў, паплечнікаў? Пра такога лідэра ў тэатры часам кажуць, што ў спектаклі ён сцягвае посцілку на сябе...

Магчыма, да Алега Адольфавіча гэта і не мела дачынення. Прынамсі, не было ў нас пэўных падстаў гэта сцвярджаць...

Адтуль мы ўзялі кірунак на Докшыцы.

Наведаць Докшыцкі раён, на мой погляд, было вельмі важна. У свой час гэты куток Віцебшчыны быў для хлебаробаў няхлебным. Камяніца! Страшэнна завалуненыя дзярнова-падзолістыя супясчаныя глебы. Лясы. Пералескі. Пагоркі. Забалочаныя нізіны, нізінкі... Азёры... Словам, гэта як дзве кроплі вады было падобным на мілы сэрцу Івана Васільева печарна-зёмны Валдай, толькі больш «завалдаены»; драбнатою і недагледжанаасцю палеткаў не саступаў ён, напэўна, і велікалуцкім землям.

Так было... І мне хацелася паказаць госцю, што ў тым раёне цяпер, якія адбыліся змены ў земляробстве, у жыцці сялян наогул. З палёў пазбіралі камяні, выкарчавалі хмыз, дзякуючы чаму плошча пашырылася ўдвая. Абнавіліся вёскі. Многае ператрэслі... Эканамічна адсталы і кволы раён у кароткі час стаў самым рэнтабельным у вобласці, іншымі словамі, пачаў прыносіць прыбытак.

Дзіва, што могуць людзі!

Мы спяшаліся. А дзень аселі кароткі. Да таго ж церушыў дробны дождж, і ад гэтага дажджу і бухматага нізкага неба, амаль нерухомата, хутка бралася вечаровая шэрань.

Мяне папярэдзілі, што нас будуць чакаць у саўгасе «Порплішча». Загадзя ўяўлялася зала: сядзяць рабочыя саўгаса, механізатары, тэхнолагі вытворчасці, мясцовая інтэлігенцыя... Нядзеля. Аднак жа і сустрэча з пісьменнікамі — не будзённая справа. Прыйдуць сяляне, паслухаюць нас, а мы — іх, чым жывуць, што хвалюе... Іван Васільеў — якраз той пісьменнік, які зацікавіць іх: колькі біўся за іптарэсы калгаснае вёскі! Былы настаўнік... Зрэшты, чаму былы?.. Ён і цяпер настаўнік. З гэтым пагодзіцца кожны, хто чытаў яго публіцыстычныя «Лісты з вёскі» або апавесць «Сялянскі сын», хто знаёмы са шчодрымі па думкі і пачуцці яго кнігамі «Я люблю зямлю гэтую» або «Бяру на сябе», «Допуск на ініцыятыву» або «У краі вытокаў» і іншымі. Дарэчы, першыя дзве адзначаны Дзяржаўнай прэміяй РСФСР імя Горкага...

Адным словам, цяпер у асобе Івана Васільева руская савецкая літаратура мела выдатнага пісьменніка. Яго творчасць увабрала ў сябе па крупіцах столькі роздуму і розуму народа, яго рыс і адзнак сумлення, што сама па сабе ўжо з'яўлялася крыніцай народнай мудрасці, жывога праўдзівага слова, выразнага чуцця і неардынарнага бачання свету.

Цікава, што сапраўднае прызнанне да Івана Апанасавіча Васільева прыйшло п'ядаўна, у другой палавіне сямідзесятых, калі ён ужо ў паважаным узросце пачаў публікаваць у часопісах «Волга» і «Наш современник» свае нарысы, у якіх, разважаючы, і прытым разважаючы смела, глыбока і топка, прэпарыраваў, можна сказаць, жыццё тагачаснае вёскі — скрозь, па ўсіх напрамках, дзе балела і дагэтуль баліць.

У адным з такіх нарысаў Васільеў з уласцівай яму шчырасцю піша, звяртаючыся да ўласнага біяграфічнага факта: «Чытачы пытаюцца ў мяне, як, маўляў, так здарылася, што да пяцідзесяці год цябе не існавала, а ў пяцьдзсят

раптам аб'явіўся. Ніякім пісьменнікам я не збіраўся станавіцца...»

І ўсё ж ён ім стаў. Праўда, і да шырокавядомых нарысаў ён пісаў. Пісаў пераважна для дзяцей... Толькі аналітычныя праблемныя мастацкія нарысы і гэтая ж плана аповесці зрабілі яго тым Васільевым, якога мы ведаем. Ён стаў сапраўдным літаратарам і з годнасцю развівае і ўмацоўвае традыцыі айчыннага рэалістычнага нарыса, падзеленага вострым сацыяльным гучаннем і грамадзянскім пафасам,— традыцыі, якія ідуць ад Г. Успенскага, В. Авечкіна і якім надалі трываласць кнігі такіх публіцыстаў, як Г. Траянольскі, Л. Іваноў, Ю. Чарнічэнка, А. Стрэланы, І. Дуброўскі... «Аб людзях, іх працы, іх радасці і трывогах ён піша так, што перахоплівае дыханне — да чаго ўсё гэта праўда...» Так пісаў пра Васільева крытык В. Свіннікаў. Ад праблем гаспадарчых пісьменнік усё больш пераходзіць да падзённых маральна-этычных праблем чалавечага быцця. Яго хвалявалі і хваляюць адносіны чалавека да працы, да зямлі і сама зямля, адчужэнне ад яе селяніна, спадчыннага земляроба, безыніцыятыўнасць, а часам і паразітызм на вёсцы. «Сутнасць справы ў тым, што рабіць з ёй, з зямлёю? Патрэбна яна мужыку або абыдзецца ён без яе? Гаспадар ён на зямлі ці падзёншчык?» Так у прыпцыце Васільеў ставіць пытанні...

Там, куды мы ехалі, здавалася, і я буду не апошняй спіцай у коле, бо аб сялянскай працы, творчай рупнасці, грамадзянскай актыўнасці докшынцаў раскажаў у дакументальнай аповесці «Пакуль сонца ў зеніце», або «Прыручэнне зямлі» ў рускім выданні... Дарма што жыццё Порплішчы там амаль не закраналася...

Гэтая вёска патапала ў слотнай, у непагодлівай шэраці, хоць дождж і перастаў церусіць. Было вогка... Жыхары, што стрэліся на вуліцы, падказалі: нас чакаюць у школе...

На школьную грамаду, прызнацца, мы не разлічвалі, і выгляд у Івана Апанасавіча быў напаны, тым больш што ён усё яшчэ знаходзіўся

ва ўладзе чалавечай прывабнасці Валадзько і перажываў за хуткае з ім расстанне.

Але ж і школа неўзабаве расчаравала нас. Школа нагнала суму сваёй адчужанасцю ад вясковых аколiц. Зрэшты, пра самую сустрэчу ў Порплішчы я раскажу потым, педзе далей, а тут надам хiба: з тае вёскі ў докшыцкую гасцініцу нас суправаджаў, скажам так, начальнік сярэдняй рукі, якому па ідэі выпадала адказваць за настрой і дух людзей, — не будзем называць яго прозвішча. Дзівіла, што ён быў зусім абыякавы да нашага дыспуту з вучнямі і да спрэчак з настаўнікамі. Што яго хвалявала ў жыцці? Чым ён жыў? Загадка... Гэта нам удалося зразумець у нейкай меры толькі ў машыне, калі па дарозе ў райцэнтр мы пачалі з ім простую і адкрытую гутарку.

— Як жа вы перастройваеце сваю работу, каб яна адпавядала новым павесам, патрабаванням?.. — папытаўся я, разлічваючы, што начальнік сярэдняй рукі тут зразумее мяне з паўслова.

— Гэты год у нас добра склаўся, — сказаў ён з годнасцю ў голасе. — Фермы цалкам забяспечаны кармамі. Сена і сенажу нарыхтавалі амаль у паўтара раза больш, чым летась. Атрымалі нядрэнны ўраджай збажыны...

— Добра... Але што, скажыце, робицца, каб нематэрыяльнае забеспячэнне людзей адпавядала новым умовам працы, жыцця? — удакладніў я сваё пытанне.

— Наш раён, няўрокам кажучы, лідэр у некаторых галінах гаспадарання, мае прыбытак... На гэтым тыдні докшынцам, напэўна, уручаць пераходны Чырвоны Сцяг за поспехі ў развіцці жывёлагадоўлі. Некаторыя фермы атрымаюць добрыя прэміі і граматы...

І я зноў слухаў пра гаспадарчыя набыткі, удачы, пра спосаб утрымання жывёлы на фермах. Падобна было, што начальнік сярэдняй рукі нават гапарыўся такім дасканалым веданнем вытворчасці. Але ён быў глухі да чалавечых адносін, да чалавечай душы. Новая спроба павярнуць яго ў гэты бок не дала выніку. І та-

ды ўзарвала Васільева, які дагэтуль сядзеў моўчкі ў начным мораку салона побач са мной.

— О-о, госпадзі Ісусе! — выгукнуў ён распачна.— Ды што ж гэта вы ўсё пра кароў, пра фермы?! Пра сена, салому?! Ці ж ваш гэта клопат?! Пра чалавека пі разу не ўспомпілі! Як жа вы тады будзеце выкопваць дырэктывы чэрвеньскага Пленума, а? Ці зрабіла хоць гэтая пастапова пераварот у вашых мазгах, які яна павінна была зрабіць?! Не, мусіць!

— Зрабіла,— выціснуў з сябе гэты начальнік. Але каб такім, як гэтае слова, зернем ды засявалі раллю, па ёй, пэўна, радзіў бы адзін чартапалох.

Разгневана сапучы, Іван Апанасавіч палез у кішэню па таблеткі, якія звычайна пасіў для ўтаймавання сэрца.

Падобна было, што докшыцкі начальнік сярэдняй рукі па самыя вушы залез у вытворчасць і жыў ёй... Аднак ці была карысць вытворчасці ад яго? Сказаць цяжка... Справу ж там непа-срэдна вырашалі іншыя людзі... Вядома.

Адамовіч, з якім мы ехалі з Сівіцы ў Івянец, быў чалавекам рахманым і шчырым, шанаваў зямлю і чынную працу па ёй, добра пыніўся на сваёй рапейшай пасадзе планавіка ў будаўніцтве... Але ён не ведаў як трэба сучаснай сельскагаспадарчай вытворчасці і толькі ўрастаў у яе. Пакуль што не ведаў ён і партыйнай работы, сучасных патрабаваўняў да яе і замест таго, каб думаць пра дух і настрой чалавека, пра яго дачыненні да зямлі і шукаць як эканамісту тыя счапленні, тыя ўмовы, якія робяць селяніна гаспадаром у калектыўнай гаспадарцы, дбаў пра колькасць мерапрыемстваў, гэта значыць сходаў і розных пасяджэнняў. Чаму? Пра гэта варта было б спытаць у Валожыне...

Браніслаў Пятровіч меў, на жаль, састарэлыя ўяўленні аб грамадска-палітычнай рабоце. Але ж той, у Докшыцах, здавалася, наогул ніякіх уяўленняў пра выхаваўча-палітычную работу не меў. Так ці інакш, але яны, гэтыя рупліўцы, былі адзін аднаго вартыя. І, пэўна, таму Васільеў маўчаў. Папраўдзе, не хацелася і мне

больш гаварыць з Адамовічам пра ягоныя клопаты. Прыгадвалася надрукаваная нядаўна ў газетах пастапова ЦК КПБ аб нездавальняючым выкананні рашэнняў чэрвеньскага Пленума ў Дзяржынскім раёне на Міншчыне. Адчувалася, такім чынам, што сітуацыя з ажыццяўленнем тых пастапоў на месцы, у раёнах, складаная. І халадок сцінаў сэрца пры думцы, што той, у Докшыцкім, і гэты, у Валожынскім раёнах, таксама знаходзяцца ў ліку асноўных праваднікоў палітыкі партыі ў духоўным развіцці сялян, жыхароў сучаснае вёскі.

3. Івянецкая мазаіка

Івянец жыў сваім роўным, упарадкаваным, немітуслівым жыццём. Яшчэ не адарваны ад прыроды, лясоў і палёў, ён спалучаў у сабе гарадскую «сукупнасць» з выгодамі вясковага побыту.

Пасёлак чысты і ўтульны. Цікава, што нашы ўражанні ад гэтага «старасвецкага мястэчка», як называў яго ў сваіх «Лістах з дарогі», напісаных у 1910 годзе, пісьменнік Ядвігін Ш., перагукваліся з ягонымі тагачаснымі ўражаннямі. «Вельмі спадабаліся мне,— пісаў ён,— хаткі івянецкіх мяшчан... просценькія яны, іншыя і старэнькія, але чысценькія; дзе-нідзе садочки; у якое аकोпца ні глянь — паўнюсенька вазонаў, кветак; добрая варажба: неблагі той чалавек, хто любе хараство, і я вельмі жалею, што не меў часу больш і лепей пазнаць івянчан».

На шырокую і прыгожую плошчу пры скрыжаванні вуліц цяпер выходзілі аграмады будынкаў і — адным рогам — сквер; там, у зялёных прысадах, хаваўся музей. Шматлікія яго экспанаты сведчылі аб рэвалюцыйных справах на гэтай зямлі, аб жыцці і актыўнай дзейнасці Фелікса Эдмундавіча Дзяржынскага, слаўнага рыцара рэвалюцыі, паплечніка Леніна. Ён нарадзіўся на хутары Дзяржынава, непадалёку ад Івянца. Тут жа, у Івянцы, жыў брат Фелікса Эдмундавіча Казімір з жонкай Люцыяй. У лі-

пені 1943 года іх расстралялі фашысты за сувязь з партызанамі, якія ў гэтым кутку, як і па ўсёй Беларусі, не давалі продыху акупацтам.

Ядвігін Ш. на пачатку стагоддзя пісаў: «Івянец мае сваю славу — заслужоную славу: вырабляюць тут кафлі да печы і розную гліняную пасудзіну; усе гэтыя вырабы вельмі аздобныя; рысунак пекны і арыгінальны...»

Не згубілі майстэрства сваіх дзядоў і прадзедаў і сучасныя ганчары, керамісты, у чым мы з Васільевым пераканаліся, наведваючы фабрыку мастацкай керамікі і вышыўкі, дзе пазнаёміліся з яе вытворчасцю і творцамі асабіста: галоўным тэхнолагам Валянцінай Бурак, знатым майстрам Антонам Пракаповічам, лепшчыцай-глазуроўшчыцай Валянцінай Рудовіч... Іх праца радавала.

Цэх вышыўкі размяшчаўся асобна...

У чым мы яшчэ больш пераканваліся?

Не змаршела, не звялася добрая зямная слава мясцовага люду, івянчан, якія спакоп вякоў вызначаліся сваім майстэрствам і гаспадарлівасцю, добрым густам у жыццёвым побыце. Тут усё было сапраўдным, арганічным, трывалым — нават недабудаваны жылы дом, шырокі, раскошны, і хто яго ведае, колькі праўды, а колькі жарту было ў тым, але нам раскавалі мясцовыя жыхары, што ён даўно будзецца і кожны год узвышаецца на адзін паверх і што канца-краю тым паверхам не відно — няйначай, небаскроб будзе! Але ж яго некалі закончаць, бо будаўнікі не пакідаюць будаўніцтва...

Мы паабедалі ў новым, шыкоўным рэстаране, бязлюдным у сярэдзіне дня. Пайшлі адтуль у будынак, над якім ледзь-ледзь пакалыхваўся ў сонечных промнях чырвоны сцяг.

Але і там не было ніводнага наведвальніка. У калідорах і залітых сонцам утулых пакоях стаяла як бы прыўзнятая, пругкая, урачыстая цішыня. Савет без наведвальнікаў, без скаргаў і патрабаванняў?.. Дзіўна! Але, падумаўшы, я і ў гэтым факце ўбачыў адзнаку стабільнага і ўпарадкаванага ўвогуле чалавечага жыцця. Тут нічога ні ў кога не секлася, не рвалася на душы,

не гарэла... Дзень — як і мае быць; народ працаваў.

Старшыня пасялковага Савета Падугольнікава Галіна Васільеўна падалася нам спрактыкаванай і лагоднай жанчынай; адпаведна такому ціхаму часу, спакою, у маладым яе целе, наставе была разліта раўнавага. Раўнавага чыталася таксама і ў постацях астатніх жанчын, што разам тут рухіліся, увасабляючы Савецкую ўладу на месцы. Яны сустрэлі нас ветліва, гасцінна.

Ужо надвечоркам мы знайшлі дом івянецкага разьбяра па дрэву Апалінарыя Пупко, вядомага, бадай, на ўсю рэспубліку. Ён цудоўна ўвасабляў у дрэве розных людзей, а таксама н е л ю д з е й, гэта значыць пячысцікаў. І па падворку, і ў хаце ў яго багата чаго было выстаўлена, праўда, не ўсё было раўнацэнным. Побач з удалымі мастацкімі творамі было і такое, што ішло ад натуралізму і здавалася перухомым, халодным. Напэўна, пагэтаму «тэатр» Пупко пас трохі бяштэжыў і, праўду сказаць, не захапіў аніколькі пісьменніка Васільева, які таксама валодаў разцом і меў добры густ, а пайвышэй за ўсё ставіў філасофскую думку і ідэю ў творы.

Разважаючы над першымі івянецкімі ўражанямі, мы вярнуліся да гасцініцы.

Гэты глыбінны куток беларускай зямлі, куды мы, распачынаючы вандроўку, перш-наперш ступілі, павінен быў даць нам своеасаблівую размінку — зарадку для «мускулаў», якія робяць думку пругкай, а пачуцці абвостранымі, успрымаючымі тое, што казыча, свярбіць, рупіць грамадству.

Калі мы з Васільевым сустрэліся ў Мінску, каб разам пусціцца ў дарогу, ён спытаўся:

— Ты чым цяпер будзеш цікавіцца?

— Праблемамі, за якімі ляжыць перспектыва.

— А я хачу больш дасканала вывучыць ініцыятыву, так сказаць, тэхналогію ініцыятывы: дзе і пры якіх абставінах яна ўзнікае і як працяляецца.

— Ну і нематэрыяльныя патрэбнасці, папэўна, па-рапейшаму будуць вас цікавіць? — выказаў я меркаванне.

— Вядома...

У Івянцы не адчувалася вастрэйшай праблемы, што звычайна хвалююць жыхароў, якія адышлі ад вёскі і не знайшлі пэўнага занятку ў горадзе. Ніяк, хтосьці магутны, падзелены воляй і ўладай, прыглушыў або зняў тут супярэчнасці, характэрныя для такіх вольных глыбінных паселішчаў, што калісьці былі раённымі цэнтрамі. Усім работы хапала... І не выпадкова, відаць, у агромністай камяніцы касцёла, якая пачала пуставаць, размясцілася эксперыментальная база Мінскага праектна-тэхналагічнага інстытута... Хоць гэта, зазначым, і не самае лепшае выкарыстанне высокіх сцен і скляпенняў архітэктурнага помніка XVIII стагоддзя. У Полацку, напрыклад, у падобным хораме карцінную галерэю адкрылі... Але ж Полацк — вялікі горад. А калі па вялікім рахунку, то і там не ўсё з розумам рабілася. Там (на нашай памяці) да горшага дадумаліся: парушылі масіўны і велічны будынак кадэцкага корпуса, і на яго месцы ўзвялі... шэры панельны дом!.. А той жа «корпус» пасля вызвалення горада ад фашыстаў даваў прытулак тысячам гараджан, і ўжо толькі таму рабіўся як бы музейнай рэліквіяй.

У Івянцы не адчувалася дысанансу ў гаспадарчай рушыні. Аберагаўся лес... Была вузкая рэчка Волма — плацінай падперлі, і пад самым пасёлкам утварылася возера — хочаш — вуду закідай, хочаш — на чаўне катайся.

Мы, канечне, разумелі, што ледзь дакрапуліся да жыцця івянчан і бачым не ўсё, а толькі тое, што зверху ляжыць. Нам жа патрэбна была глыбіня, дзе пераплятаюцца карані жывога і жывучага паміж людзей, а таксама — у людзях, каб лепей разумець ход жыцця. Вядома, немалыя шанцы заглыбіцца абяцала нам сустрэча з Драгуном, які навінен быў знайсці нас... Старыня калгаса — фігура! Ён, колькі жыве, столькі варыцца ў катле розных няпростых праблем. Сам чорт яму не пазайздросціць!

Але сонца ўжо хілілася да зямлі і кідала на Івянец косыя промні. Ад іх цень за гасцініцай пацямпеў і шпарка папоўз кудысьці ўбок, да Волмы.

Пад'ехаў на легкавым газіку Адамовіч. Скопчыўся працоўны дзень, і ён вяртаўся з калгаса дадому.

Адамовіч паведаміў, што старшыня калгаса так і не вярнуўся пакуль: штосьці яго затрымала ў Валожыце... Я папрасіў назваць хатні тэлефон Драгуна, аднак перш чым даць, Браніслаў Пятровіч памарудзіў крыху... Я ўспомніў пра гэта, калі праз гадзіну званіў на старшыніёву кватэру і дачка Восіпа Міхайлавіча перад тым як адказаць, што бацькі няма дома, таксама памарудзіла.

Прайшла яшчэ гадзіна, я зноў пазваніў.

— А хто гэта? — перасцярожліва спытаў той самы голас.

Я сказаў. Пасля паўзы ў трубцы прагучала:

— Яго няма.

Нейкім чынам дбайны старшыня калгаса ператварыўся для нас у невідзімку, і я папрасіў дачку перадаць, каб ён пазваніў нам, калі вернецца.

Вельмі хацелася папярэдне дамовіцца наконт заўтрашняй стрэчы. Тут жа, каля тэлефона ў гасцініцы, зайшла гаворка з дзяжурным адміністратарам: пра мясцовае людское жыццё, прыватную гаспадарку... Круглатварая і спраўная жанчына, з пэўным жыццёвым вопытам, распавядала, што ў Івянцы, які налічвае 1500 двароў, трымаюць усяго 81 карову — хлявы пустуюць, бо цяжка з сенам — лясная зона... А помачы мала... Івянецкі саўгас «Радзіма» і прыгарадны калгас «Рассвет», дарэчы, заахвочваюць насельніцтва Івянца ў адкорме цялят і свіней. Гэта цяпер практыкуецца багата ў якіх раёнах, і па дагавору прыватным асобам выдзяляюць камбікорм з фондаў гаспадаркі... У тутэйшых гаспадарак, аднак, такой магчымасці няма, і яны ўзамен прапаваюць людзям зямлю: пяць сотак за выкармленага парсюка (да 150 кілаграмаў) або цялё (да 350 кілаграмаў). І людзі ахвотна па-

гаджаюцца на гэтыя ўмовы; сям'я гэтай жанчыны з трох чалавек выкарміла і здала за саўгас у тым годзе трох вепрукоў. Быў намер узяць па дагавору зямлю і сёлета, ды ў саўгасе змяніўся дырэктар, і цяпер ужо патрабуюць перш здаць, а зямлю потым наразаць будуць!..

У голасе жанчыны прагучалі дакор, асуджэнне, і Васільеў зашепакоіўся:

— Ну, гэта стыль работы дэмагогаў і адпетых перастрахоўшчыкаў!

Я дык проста крыўду адчуў за гэтую працавітую жанчыну і яе сям'ю, сказаў з горыччу:

— А ці не спрабаваў ён карміць скаціну тым, што яшчэ не вырасла?

— Сам,— працягвала дзяжурная,— можа дагавор парушыць і не даць тэхнікі, каб узараць, калі трэба... А ў нас пакуль жаданне працаваць ёсць.

— Вось гэта цудоўна! — усклікнуў Васільеў, яшчэ больш узрушаны.— У нас, у Пскоўскай вобласці, напрыклад, даюць да гектара сенажаці за адну галаву, а тым, хто бярэцца буракі даглядаць, таксама прапануюць... Да трох гектараў можна браць зямлі па дагавору. Але ахвотнікаў мала!

— Гадоў праз сем,— яна чамусьці назвала гэтую лічбу,— і нас ад зямлі адвернуць. Маладым яна ўжо не патрэбна... Старэйшая дачка прыязджае з Мінска: «Ой, навошта вам гэтыя свінні! Лепей на поўдзень, на мора з'ездзілі б!..» А напакуеш сумку — бярэ!.. Смачнае...

— У вёсцы на Пскоўшчыне маладым на вяселлі дораць карову: маўляў, даглядайце і даіце... Не бяруць!

У нас, у Івянцы, пакуль бяруць. Але ж тут няма магчымасці пракарміць,— паўтарыла івянчанка.

— Вось вам і ініцыятыва! Ёй проста не даюць разгарнуцца. Сваёй дэмагогіяй мы багата дзе справу загубілі!

Гаворка з дзяжурнай у гасцініцы ўсё ж усцешыла Васільева: жыве тут яшчэ ў народзе сялянская жылка! Жыве, і, калі так, у зямлі павінен складвацца шчаслівы лёс...

Драгун не названіў, і гэта нас засмучала і непакоіла. Раніцай рана я ўсё-такі надумаў з'ездзіць туды — проста на парад. «Калі ён не хоча нас бачыць, то мы на яго наглядзім!» Толькі Іван Апанасавіч адмовіўся: «Я яшчэ паляжу, пап'ю чайку і схаджу ў Савет: цікава, што думае пра людскі клопат аб зямлі Падугольнікава. А ты, браце, тым часам у «Рассвеце» справішся...»

Мы так і зрабілі. Васільеў застаўся і пасля расказваў мне пра тую сустрэчу ў Савеце, праўда, без асаблівага захаплення, у некалькіх словах.

Ліна сказала:

— А мы зямлю стараемся асабліва не разбазарваць.

— Галіна Васільеўна, — адказаў ёй на гэта Васільеў, — зямля адорвае тых, хто да яе цягнецца і абрабляе. Гэта проста шчасце, калі такія людзі ёсць! Гэта ўжо гарантыя поспеху. Глядзіце, каб з гэтай сваёй беражлівасцю ды стараннем вы не прыйшлі к таму, што мы ўжо маем у некаторых раёнах Нечарназем'я. Зямля гуляе і чалавек гуляе!

Падугольнікава ў здзіўленні варухнула плячом...

Слухаючы пераказ гэтай гаворкі, я прыгадаў эпізод, апісаны беларускім пісьменнікам Міхасём Чаротам у 1924 годзе — у часе падарожжа па рэспубліцы разам са старшынёй ЦВК Чарвяковым.

«Вось і Доўск...

Стаяць белыя будынкі пры скрыжаванні шасейных дарог — гэта быўшыя царскія палацы. Зараз у іх змяшчаецца Дом селяніна, лясніцтва, пошта.

Зайшлі ў лясніцтва. Куча тапароў, піл і падобных прыладаў адразу кінулася ў вочы...

— Скуль гэта ўсё? — пытае Аляксандр Грыгоравіч у ляснічага.

— Сяляне лес сякуць, вось мы і адбіраем. Думаем у павятовы аддзел сацыяльнай бяспекі перадаць — хай раздаюць...

А спакуса для сялянства немалая. У саміх

хаты струхнелыя, лесу свайго няма, а лясныя масівы пепадалёку...»

Дзіва: ад каго аберагалі лес, якога тады ў нас было значна больш, чым цяпер? І якіх такіх лепшых часоў прымушалі чакаць селяніна, каб ён меў магчымасць пабудаваць сабе хату? Жадаючы селяніну добра...

Пазней ужо я сам бачыў, як ахоўвалі калгасныя і саўгасныя сенажаці (а некалгасных — вобмаль!) ад касы сельскага жыхара, у тым ліку і калгасніка, які не ўяўляў свайго жыцця без каровы. І травы жухлі, ішлі пад снег, і жух, робячыся ніякім, інтарэс, імшт, дух гаспадара.

Як ні круці, а 81 карова хоць на пяць, хоць на тры тысячы жыхароў пасёлка, хай сабе і «гарадскога», на зямной прасторы — мізэрная лічба. Па рэспубліцы ў цэлым справы лепей выглядалі. Кароў мелі 62 працэнты сямей, якія жылі ў сельскай мясцовасці, а свіней больш — 71 працэнт.

Што за важны клопат ляжаў рапай у абмежаванні падсобнай гаспадаркі селяніна, калі, аддаючы належнае калектыўнай піве, ён дбаў яшчэ пра свой двор, малую гаспадарку, сям'ю? Якая ж у тым была неабходнасць? І ці не была яна прыхамаццю?.. Паспрабуй разбярэся!

Мой дзядзька Сцяпан, працуючы ў саўгасе брыгадзірам, трымаў дома авечак, і яго прымусілі здаць іх.

А старшыня аднаго добрага калгаса расказваў мне, здзіўляючыся сам таму, як ён у сямідзесятых гадах хадзіў па дварах і ўгаворваў калгаснікаў здаваць кароў, — даказваў ім з алоўкам на паперы, што на тры двары адной каровы хопіць.

— Глупства хапала, няма што!..

Мы павінны, казаў, называць рэчы сваімі імёнамі, хоць каму-нікому гэта і не на руку. Трэба гэта рабіць, каб больш выразна бачыць свет і асэнсоўваць з'явы, каб спарней ісці наперад.

Якраз у тое лета адбылася чарговая сесія Вярхоўнага Савета Беларускай ССР. Савет прыняў пастанову аб далейшым развіцці падсобных

гаспадарак грамадзян, прамысловых прадпрыемстваў, арганізацый і ўстаноў. З яе я даведаўся, што людзі, ведучы кожны сабе гаспадарку, займаюць у нашай рэспубліцы 600 тысяч гектараў раллі (гэта прыкладна дзясятая доля ўсёй ворнай зямлі) і што ўласнасцю падсобных гаспадарак з'яўляецца 32 працэнты кароў, 33—свіней, 42— авечак і коз ад іх агульнага статка. У краіне ў цэлым асабістая падсобная гаспадарка складала 29 працэнтаў у валавай прадукцыі сельскай гаспадаркі.

Вярхоўным органам улады рэспублікі ўпершыню дадзена вызначэнне ролі кавалка зямлі і сваёй гаспадаркі ў грамадскай вытворчасці і жыцці. Пра падсобку, напрыклад, вельмі слушна зазначана, што, з'яўляючыся дадатковай крыніцай вытворчасці прадуктаў харчавання, яна «захоўвае важнае эканамічнае, сацыяльнае, маральна-псіхалагічнае і выхаваўчае значэнне, павышае ўзровень таварнасці грамадскай вытворчасці» (разрадка мая.— *В. Я.*).

Безумоўна, спрыяючы вырашэнню многіх прынцыповых і ўдаўнелых пытанняў сялянскага двара, пастанова патрабавала ад мясцовых Саветаў народных дэпутатаў, а значыць, і ад нашай новай знаёмай Галіны Васільеўны Падугольнікавай, «узмацніць кантроль за захаваннем дагаворных узаемаадносін грамадзян з калгасамі, саўгасамі і нарыхтоўчымі арганізацыямі».

І што прыходзіць на думку? Вельмі важна цяпер пераадолець інерцыю мыслення, таго самага, якое, прыкрываючыся высокімі парываннямі і памкненнямі, колькі дзесяцігоддзяў уганяла клін паміж зямлёй і селянінам.

4. Раніца па нараду. Драгун супраць Драгуна

Гаспадарчая гамана яшчэ не пачалася, аднак усе, каму палежала, ужо былі тут, і невялікі драўляны будынак калгаснае канторы поўніўся

галасамі. У асобным пакойчыку, насупраць дысцетчарскай, сабраліся ў гурт аграномы, заатэхнікі і брыгадзіры. Па гумару, пацвельванні, па топкіх памёках, якія выклікалі смех з першага слова, можна было меркаваць, што тут добры лад і мацусца ён дзелавою таварыскаю спайкай. Мне прыемна было адзначыць таксама багаты народны, чароўны каларыт беларускае мовы, на якой праўленчая дружына вяла тут свой рэй, вольны, самавіты.

Падворак залівала ружаватай празрыстасцю, і ў сугрэве надыходзячага лета пахла роснай травой ды клеём зялёных бухмацінак лісця.

Мы з Адамовічам, сакратаром парткома, саступіўшы з ганка канторы, спыніліся каля тых самых стэндаў з паказчыкамі — перакідваючыся пязначнымі словамі, чакалі старшыню. А вось і ён! З'явіўся: невысокі, круглы, рухавы... Драгун не ішоў — каціўся ад варотаў да ганка канторы.

— Восіп Міхайлавіч, — гукнуў яго Адамовіч. — Да нас пісьменнікі прыехалі...

Адамовіч сказаў «пісьменнікі», хоць я тут быў адзін... Драгун сцэпаўся, на долю секунды заповоліўшы рух, акінуў нас позіркам:

— Я счас-с...

Ён не прывітаўся, а толькі мімаходзь кінуў гэтае «счас-с» і ў наступны момант схваўся ў канторы. Сумеўшыся, мы з сакратаром парткома яшчэ колькі мінут пастаялі. Адамовіч спытаўся:

— На нарад пойдзеце?

Гэтая прапанова для мяне была як выратавальны круг.

— Пойдзем...

Мы ўвайшлі ў прасторны кабінет старшыні і ціхамірна занялі каля дзвярэй свабодныя крэслы. Засяроджаны на старшыньскіх аб'якавых адносінах да нас, літаратараў, я спачатку пачуваў сябе дрэнна — проста пазолай, перад якім зачынілі дзверы... І рабілася звяном у лапцугу фактаў учарашняга тэлефоннага дыпламатыя... Але я не думаў крыўдзіцца. Я спрабаваў зразумець чалавека і, на магчымасці, апраўдаць яго ў намеры пазбегнуць сустрэчы з намі. Напэўна,

ён быў адналюбам і аддаваў усяго сябе гаспадарчым справам, тэхналогіі, полю і фермам... Напэўна, заклапочаны прэстыжам, тонамі, цэнтнерамі, ён сустракаўся са староннімі людзьмі — мастакамі, артыстамі, пісьменнікамі — наогул толькі па ў к а з а н н ю... Каб з намі бавіць час?.. Навошта? Лішнія клопаты. Марсіянцы пяхай ходзяць па марсіянскіх сцяжынах!..

Гэта быў, на жаль, даволі пашырапы тып кіраўніка гаспадаркі, духоўныя інтарэсы якога нікім практычна не «планаваліся», а калі так — значыць, не падта і патрэбнымі былі... Яго не параўнаць з Ралько або Валадзько, вядомымі не толькі сваімі дасягненнямі ў гаспадарцы, але і цікаўнасцю да навакольпага свету, прагай да свежага падрукаванага слова...

Аднак жа і Валадзько нас азадачыў. Выдам сакрэт...

Калі мы ехалі, як па казачным калідоры, па калгаснай вёсцы ў прысадах, якая раней была «неперспектыўнай», а цяпер зноў перайшла да паўнапраўнага жыцця, Васільеў спытаўся ў старшыні, ці не хацеў бы ён, каб тут, у адной з хат, якая, магчыма, пустуе, пасяліўся мастак? Ён, казаў Іван Апапасавіч, маляваў бы прыроду, людзей, вывучаў бы жыццё; а ведаць жыццё яму, канешне, важна...

Вуліца ж, нібы інтрыгуючы нас яшчэ больш, то прыгожа падала ўніз, то ўскідвалася ўгору на грудках, уся ў восеньскай пазалоце, як у агні...

— Не! — катэгарычна адрэзаў Валадзько. — Не хачу!

То чаму ж дзівіцца са старшыні ў Сівіцы? Ён, праўда, маладзейшы, вышэйшую адукацыю атрымаў, працаваў у Валожыне... Той — да ўсяго даходзіў саматугам, а жывапіс, відавочна, не трапіў у кола ягоных эстэтычных інтарэсаў. Але ці толькі ў гэтым прычына?..

На нарадзе пачалася жывая размова, і я хутка забыўся на акалічнасці, якія бянтэжылі мяне.

Штосьці там учора, калі старшыня адсутнічаў, было недароблена, не даведзена да ладу,

дзесь прастойваў трактар, а дзесь — на пасадцы бульбы — яго не хапала, і гэтак далей... Узвышаючыся над шырокім дубовым сталом, як купіна, Драгун папікаў маладых брыгадзіраў, механіка... Тыя нягучна апраўдваліся. Уся старшыньская дружына, акрамя хіба галоўнага агранома Тадэвуша Адамовіча, сядзела ўнураная, з апушчанымі плячыма, як перад судом. Куды падзеліся яе дасціпнасць і гумар, якія паўгадзіны назад так хораша выяўляліся? Дзіва!.. Праўда, яшчэ трохі вальней, самастойней пачуваў і паводзіў сябе брыгадзір першай брыгады, той самай, якая ўжо другі год працавала на гаспадарчым падрадзе, — Казімір Новік, чалавек сярэдняга веку, абабіты жыццём, абветраны ўсімі вятрамі... Маладзейшыя баяліся лішняга гуку падаць.

А Драгун, раз-пораз торкаючы алоўкам у тоўсты журнал дыспетчарскай службы, пачаў аддаваць распараджэнні. Атмасфера ж параду рознілася ад атмасферы або духу падраду: старшыня камандаваў, і зрэдку аграном Адамовіч устаўляў у яго распараджэнні свае карэктывы. Для астатніх спецыялістаў камандны стыль вымагаў адпаведных паводзіц: прымай, што прапануюць, бяры, што даюць, і выконвай, што загадана! Не ўнікаючы ў тонкасці брыгаднага падраду, я далей-болей пераконваўся ў псіхалагічна-стылёвай неадпаведнасці яму самога кіраўніцтва. Пры такіх варупках і адпосінах начальніка да падначаленага пра самастойнасць і адказнасць брыгады за справу застаецца толькі марыць. Характарам, стылем параду, прынамсі, можна было тлумачыць і тое, што ўвесь час ціха, ні ўва што не ўмешваючыся, сядзеў, як птах на чужым падворку, і сакратар парткома.

Зусім не стараючыся іранізаваць, я з ціхім жалем адзначаў усё гэта, аж пакуль не празвінеў тэлефонны званок. Старшыня падняў трубку:

— Слухаю... А-а... Мы азімыя прабаранавалі, а яравыя — не, і не будзем... Позна, поле падказвае: няма сэнсу!.. Скажу... Пацягнем ба-

раной на пяску — каменне наверх павылазіць! Папрыціскае парасткі... Што? А паветра ў глебе, думаю, хопіць — глеба не зашэрхла пакуль...

Усе разумелі, пра што ідзе гаворка, і ўсе былі згодны са старшынёй, ківалі яму галовамі: «Правільна!» А галоўны аграном Тадэвуш Казіміравіч, седзячы блізка, паўзбоч старшыні, падказваў на ўсякі выпадак патрэбныя словы:

— Ідуць цёплыя і мяккія дажджы. Структура глебы добрая. Авёс ужо наогул перарос, і яго баранаваць няма як...

Старшыня даводзіў у трубку:

— Зразумейце, гэта будзе лішняя трата і часу, і сродкаў!..

Але на тым канцы дроту начальнік, як я даведаўся потым, галоўны аграном упраўлення сельскай гаспадаркі раёна — Рамаповіч, не хацеў Драгуна разумець і ціснуў на тое, каб баранаваць. Без баранавання, сцвярджаў ён, будзе недабор ураджаю.

Драгун цярпіва і доўга апраўдваўся:

— А мы і так збіраем ураджай да 45 цэнтнераў. Мы сеем густа — бярам густатой. Не... А што кукуруза?.. Кукуруза на добрым аграфоне ў нас кусціцца, як елка!

Аднак усе довады старшыні з таго боку адмяталіся, як мякіна. Гэта не спадабалася Драгуну, і ён загаварыў больш рашуча:

— Што летась?! Недабралі на полі? Скажу чаму. Убіраць трэба было на два тыдні раней... Сцябліна адрасвянела, выйшла ў сухое рэчыва, от чаму вага зменшылася. Скаціна, дарэчы, таксама такі сілас не падта любіць. Ага... Навука іншае сцвярджае? Няхай,— і Драгун пайшоў на кампраміс.— Навука, можа, і не магіць, а мы зробім так, як нам вопыт падказвае. Не... Я ж сказаў...

Мне спадабалася яго вытрымка, але той, з Валожына, выпрабоўваў цярпенне жорстка, і яно было на зыходзе:

— Ай, ну дзе, дзе гэта на 40 працэнтаў яравых прабаранавапа?! Назавіце мне гаспадарку! Не веру... Гэта лічбы, проста лічбы — для мі-

шуры, для вас! Яны вам патрэбны! А мы іх даваць не будзем! Ага... Што? Ну паедзем туды, сустрэнемся на полі нос к носу, і я дакажу вам!

У кабінцеце старшыні павісла цішыня. Рамаповіч відавочна ўжыў самую страшную пагрозу за зрыў плана па баранаванні повае руні. Аднак і гэта не падзейнічала на ўпартага старшыню калгаса.

— Можаце дакладваць! — адрэзаў ён і паклаў трубку.

Дык што ж тут атрымлівалася? Канфлікт — пэўна. Але падобна было, што Драгун выступаў супраць Драгуна! У адным выпадку ён адкрыта камандаваў і паводзіў сябе як чыстай вады адміністраатар, у другім — адмаўляў вышэйшаму начальніку ў праве камандаваць ім, хлебаробам, павучаць, што, дзе, як рабіць на полі дзеля высокага ўраджаю... От які зігзаг!

Тут выявілася, вылезла паверх найвастрэйшая праблема арганізацыі сельскагаспадарчай вытворчасці. Яна, вядома, даўно і даўно зацягнулася ў тугі вузел, аднак дагэтуль яе ніяк не могуць ні развязаць, ці рассекчы, і нам сёння важна бачыць яе. Прычым яе важна бачыць усім, на мой погляд, і таму, хто жыве на сяле, і таму, хто ў горадзе, бо да ўсіх нас яна мае дачыненне як паветра, як хлеб, і ад нас усіх залежыць яе вырашэнне.

Хіба ж не ўплываюць на сушу марскія вятры і цячэнні? І хіба атмасфера акіяна не робіць атмасферы над мацерыком? Чаму не! Уплыў гэты мы адчуваем штараз.

Падобным акіянам для нас, гараджан, з'яўляецца шырокая сельская прастора, з вёскамі і сельскагаспадарчай вытворчасцю, з сялянскім побытам і векавымі традыцыямі, з усёй сукупнасцю эканамічных, культурных і грамадскіх адносін. Гарады — астравы і астраўкі, архіпелагі ў гэтым вялікім і своеасаблівым Сялянскім Акіяне; яны жывуць, яны дыхаюць ім. Нездарма ж працэсы, якія адбываюцца на сяле, вельмі адчувалыя ў горадзе...

Нарад урэшце закончыўся, і мы з Драгу-

ном засталіся ў кабінецце адны, сустрэліся, як ён казаў, носам к носу.

Я прызнаўся яму ў сваіх супярэчлівых уражаннях ад праведзенай ім дзелавой сустрэчы са спецыялістамі гаспадаркі. Восіп Міхайлавіч, дарэчы, з паўслова мяне зразумеў і, смеўшыся трохі, бадай шчыра і энергічна пачаў даводзіць, што ён і сам выступае супраць празмернага адміністравання і неабгрунтаваных каманд у гаспадарцы, у самім сабе, але дадаў, што з гэтай хваробай не адразу можна пакончыць! Яна ў крыві і паралізавала многае. Людзі не падрыхтаваны, дакладней, адвучаны самастойна працаваць, і перавод брыгады Новіка і другіх брыгад калгаса на гаспадарчы разлік або падрад, з аплатай па канчатковым выніку, адразу нічога яшчэ не змяніў і не зменіць, патрэбна, казаў, настойлівая і мэтанакіраваная работа з людзьмі, каб задуманае дало належны вынік, перш-наперш у псіхалогіі, а потым і вытворчасці.

— Мы, па сутнасці, ледзь-ледзь пачынаем гэтую работу,— прызнаўся ён, і шчырыя, самакрытычныя словы, канешне, былі яму апраўдаем.

Не спытаўся я, аднак, якую ж ролю ў гэтай важнай сацыяльна-псіхалагічнай перабудове старшыня калгаса адводзіць сакратару парткома, камуністам, сабе,— пра адносіны да людзей не спытаў у Драгуна... Захапіўся іншым.

5. Чые плюсы? Чые мінусы? «Гульня ў земляробства...»

Старшыня ў гаспадарцы — тая адзінка, значэнне якой павялічваецца, калі да яе далучаюцца пулі. Але тут назіраецца такі парадокс: «пулі» штораз павялічваюць, узмацняюць значэнне адзінкі толькі тады, калі яна будзе ўсведамляць сабе, што яны не пулі.

Сваім поспехам калгас «Рассвет» быў абавязаны, канешне, не аднаму старшыні Драгуну, хоць яго роля ў тым вельмі вялікая.

У Сівіцы на памяць прыходзіла гутарка з адным літаратарам, які даводзіў з уласцівай яму катэгарычнасцю, што цяпер усе спецыялісты-аграрнікі лянуюцца працаваць. Выключэнне складае старшыня калгаса ды яшчэ той-сёй... Ён, між іншым, крытычна паставіўся і да нарыса «Нематэрыяльныя патрэбнасці» Івана Васільева.

— Ведаеш, братка, — дзяліўся ён уражаннем, — Васільеў не ведае вёскі.

Я спрабаваў пярэчыць, толькі ён замахавуў рукамі:

— Не-не, паслухай, што я табе скажу. Па-першае, на сяле няма ўжо той цягі да эстэтычнага або духоўнага... Па-другое, спецыялісты калгасаў і саўгасаў парабіліся самымі вялікімі гультаямі — нічога не робяць, атрымліваюць вялікія грошы і толькі глядзяць, каб не трапіць на вочы старшыні або інжынера...

Не ведаю, у якіх гаспадарках ён гэта нагледаў — не скрозь, пэўна, так, — але ж увогуле з ім было цяжка спрачацца. Мы гаварылі пра вёску... А хіба такая з'ява, як штатныя адзішкі без асаблівай пагрузкі, без асаблівага напружання, не праблема для горада? Нездарма ж цяпер у прамысловасці пашыраецца практыка па надашні дырэктару асобых правоў у выкарыстанні фонду зароботнай платы. Дырэкцыя сама вырашае, колькі на прадпрыемстве і наасобна ў кожным цэху патрэбна інжынераў, арганізатараў, тэхнолагаў, каб лепей наладзіць вытворчасць, колькі кожнаму з іх за адданую працу плаціць... Думаю, што гэты прыцып адносін да спецыялістаў, які адпавядае эканамічным законам сацыялізма, і сюды, у вёску, неўзабаве дойдзе. Зрэшты, у калгасе «Рассвет» імя Арлоўскага, на Магілёўшчыне, дзе мы яшчэ пабудзем, ён дзейнічае — даўно!

Але, пэўна, мелі рацыю і той літаратар, і старшыня калгаса Драгун, наракаючы на сённяшніх спецыялістаў-аграрнікаў: багата ў якіх гаспадарках самастойна варушыцца яны не прывучаны (дакладней — адвыклі), не дбаюць

пра справу, і ў такой сітуацыі энергічны, жывы старшыня ўяўляе сабой кулак без пальцаў.

Цяпер, прызнаўшы гэта за факт, паставім пытанне: а што ж прывяло іх да небывалай раней кволасці і гультайства?

Успамінаю прызнанне аднаго знаёмага агранома з Гомельшчыны. «Пачынаючы з 1965 года, казаў ён, спецыялістам пачалі плаціць вялікія грошы, і многія таму былі нават здзіўлены: за што такая міласць? Пра сябе скажу: я саромеўся спачатку атрымліваць іх, азіраўся, як злодзей, па баках, дзіва што... Думалі, ну цяпер у нас спытаюць за грошы і якой работы запатрабуюць! Стараліся колькі гадоў... А потым — адвыклі. Ад нас патрабавалі не чыннага ўдзелу ў справе, а выкапання розных пропісей і інструкцый, падпарадкавання шаблону. Але ж... Часам складваецца ўражанне, што мы не працуем, а прымаем удзел у прыдуманай кімсьці гульні, дзе загадзя вызначаны ўсе правілы і прыёмы. Толькі назвалі гульнію земляробствам...»

І гэта было праўдаю.

Не хачу тым самым кінуць цень на спецыялістаў валожынскага «Рассвета», гаспадаркі, якая пайшла на ўздым, хоць тым часам Драгун і бубнеў, ушчуваючы сваіх памагатых: «Варта было толькі ад'ехаць на дзень...»

Не давалі мне падстаў дрэнна думаць пра іх і вясёлая гамапа з жартамі на розныя тэмы да пачатку парада, і палявы трывалы загар на іх тварах, якім асабліва вылучаўся аграном Адамовіч, здавалася, ён быў адліты з медзі... А яшчэ той стэнд, з лічбамі крутога ўздыму... Між іншым, жыве здаўна такая завядзёнка: па больш ці менш прыстойных лічбах чыста гаспадарчых дасягненняў ацэньваецца ў калгасе або саўгасе ўся гаспадарчая, і культурная, і палітыка-выхаваўчая работа наогул. Адсюль і плодзяцца такія дзеянні, як пачальнік сярэдняй рукі...

Толькі праблема актыўнасці і ініцыятывы праўленчай дружыны не ў адной Сівіцы стаяла востра. Старшыні Драгуну, якога яна хва-

лявала, ужо не суджана было сустрэцца з Іванам Васільевым і паслухаць яго меркаванні на гэты конт; а той надта добра арыентаваўся ў Сялянскім Акіяне і неаднойчы вызначаў дакладна працэсы, якія адбываюцца там, вызначаў цяжэнні, цёплыя і халодныя... Драгун, пэўна, не чытаў яго твораў, і таму я дазволю сабе прывесці яшчэ адзін урывак з «Нематэрыяльных патрэбнасцей», у якім раскрываецца прычына невысокага працоўнага тонусу цяперашняга селяніна — незалежна ад таго, ходзіць ён у начальніках ці ў радавых.

Адбываецца гэта, тлумачыць Васільеў, «калі ў гаспадарцы сістэма арганізацыі працы — парадная, гэта значыць куды пашлюць. У гэтым выпадку сапраўды сядзі і чакай распараджэння брыгадзіра. Брыгадзір думае, брыгада выкопвае...

Але, разумееце, пры такіх парадках, аказваецца, і брыгадзір не думае. І аграпом. І інжынер. І нават старшыня з дырэктарам. Нарадная сістэма цалкам пабудавана на распараджэнні — выкапанні. Дык вось выяўляецца простая залежнасць: не шукае спецыяліст — не шукае і трактарыст, седнем сядзіць заатэхнік — не турбуецца і даярка. І наадварот, дзе кіруючыя таварышы ў заўсёдным пошуку, там ініцыятыўныя і радавыя».

Прыклад... Хай даруе мне чытач за частае аглядванне назад, але больш яскравага прыкладу, чым стварэнне прынцыпова новай культуры земляробства ў Докшыцкім раёне, я не ведаю. Дарэчы, я раскажы пра гэта і Васільеву...

Небывалы творчы імпэт ахапіў тады ўсіх — ад сакратара райкома да простага калгасніка. І ў той прыўзнятай працоўнай атмасферы магчымым было стварэнне не толькі каменяўборачных звенняў, але і самадзейных груп, мужыцкага хору, рэдкага, небывалага, можа, у краіне, ініцыятарамі і ўдзельнікамі якога былі паплечнікі Ульяны Феакцістаўны Крышталевіч — другі сакратар райкома, намеснік старшыні райвыканкома, начальнік упраўлення сельскай гаспадаркі і іншыя. Тады ў раёне па-

ўсюдна панавала атмасфера творчасці, адмаўлення і ломкі шаблону, абнаўлення жыцця, у тым ліку — духоўнага.

Пры пераемніку Крышталевіч — Мікалаю Восіпавічу Усціну докшынцы прадаўжаюць руціца і нарошчваць сцены гаспадарчага будынка. Аднак штосьці мучыць мяне: ці не перабраўся ўжо ў той гаспадарчы будынак райком? Інакш кажучы, ці не захапіўся ён вытворчасцю, заняўшы палітыку? Падобна ж на тое!..

Драгун прыйшоў з Валожынскага райкома ў калгас «Рассвет», — кемны, ініцыятыўны, раскатурхаў трохі дружыну. І сонца яго ўдачы пачало ўздымацца па прыступках лічбаў, прычым не па тых, якія плаваліся — 56—65—70, а па другіх: 203,5—388,7—765,0...

Пытаюся ў Восіпа Міхайлавіча, што паспрыяла гэтаму. І ён пералічвае прычыны поспеху:

— Сваё насенне, а раней куплялі... Лепшы догляд пасеваў і, як вынік, здача збожжа таварным, бульбы — вышэйшай якасцю. Ячмень, напрыклад, у нас ідзе як піваварны... Перайшлі на механізацыю ў вырошчванні лёну, сеем 120 гектараў... Сабekoшт ворыва знізілі. Раскарчавалі палі, каменне прыбралі... Адным словам, за кошт павышэння культуры працы і якасці прадукцыі мы пачалі нарошчваць прыбытак.

Пра якасць калектыву, яго плюсы, мінусы, ён не сказаў ні слова.

— А што значыць той парадокс з лічбамі на стэндзе? — пацікавіўся я. — Ці не заніжалі вам, грэшным чынам, планавыя лічбы зпарок? Прабачце за шчырасць...

— Ды не, што вы! — старшыня падскочыў з-за стала, як падцяты мячык. — Тыя нядошлыя лічбы — 56 і гэтак далей — былі вызначаны на самым пачатку пяцігодкі. Яны карэкціруюцца... А ўвогуле ў нас некалькі плапаў, яны паралельныя — перспектыўны, пароднагаспадарчы, вытворча-фінаансавы... У іх, праўду скажаць, сам д'ябал галаву зломіць, бо кожны з іх пастаянна перарабляецца, дапаўняецца, і заўсёды яны маюць шмат дысанансаў. А збярэш

ураджаі, паладзіш работу на фермах — прадукцыю патрабуюць яшчэ і звыш таго, што прадугледжана планами, у адміністрацыйным парадку.

І, каб не аставалася ніякіх сумненняў, Драгун запрасіў да сябе ў кабінет галоўнага эканаміста Жалтак, і Яўгенія Баляславаўна, трохі здзіўленая тым, што знайшоўся хтосьці цікаўны да практыкі планавання, да шматслойнай структуры адносін з дзяржавай, пацвердзіла мне словы старшыні, хоць у тым і не было ніякай патрэбы, бо я чуў наракапі па планаванне і раней, нават пісаў аб дрымучым павуцінні ў канцылярні сельскагаспадарчай вытворчасці ў нарысе «Дарога цераз гаць»; пасля чаго, адпак, нямала часу мінула. Нічога ў планаванні не змянілася. Праўда, за апошнія гады ўзрасла роля эканамічнага аналізу і дакладнага разліку, прагнозу ў кожнай гаспадарцы. Толькі планавая мудрагелістасць, папяровая эквілібрыстыка, паператворчасць і непазбежная, пры ўсім старанні, блытаніна ў лічбах не спрыяюць развіццю эканомікі, замінаюць найболей.

Час патрабуе простага, абгрунтаванага, адзінага плана для кожнай гаспадаркі. А от жа... Штогод снуецца павуцінне! І трымаецца яно разам з нарадным стылем работы, пры якім у любых умовах года зручна атрымліваць грошы і ні за што (або амаль ні за што) не адказваць.

Як бачым, арганізацыйна-эканамічныя і маральна-этычныя, мабілізуючыя на творчую працу ўмовы ў вёсцы сёння не самыя лепшыя: вытворчыя або службовыя адносіны, матэрыяльныя і маральныя стымулы не працуюць у адным кірунку, не ўздзейнічаюць аднолькава на адміністратара і творцу, у выніку чаго творца паступова знікае, выраджаецца, і размова ідзе ўжо пра выканаўцу. Чаму так адбываецца? Напэўна, дзесьці аслаблены, парушалы або зусім зняты прыватныя пасы, якімі адно з адным павінна быць звязана. А калі эканамічнага паса няма — словам і або пажаданнямі яго не заменіш.

Толькі гэтыя акалічнасці і прымушаюць

старшыню Драгуна, калгас якога цяпер у пашане, з сумам прызнацца:

— Так цяжка і нецікава працаваць. Няма як зрабіць што на-свойму.

Магчыма, пехта будзе сцвярджаць адваротнае... Пры выпадку ахвотна паслухаем і яго. А тут якраз час, бадай, прывесці падобную ж скаргу другога старшыні — Якубоўскага, сустрэча з якім чакала нас педзе пад Туравам.

— Ніякіх сваіх задумаў немагчыма мець...

— А што — душа просіць прастору?

— Душа баліць! Многае можна было б рабіць не так, як робіцца, — лепей. Возьмем механізатараў. У нас іх разбэсцілі. З каляса ядуць хлеб, а не з коласа. Амаль скрозь так... А вось каб было прынята рашэнне не на ўсіх адно, а рашалі на месцы, як і чым іх зацікавіць, інакш было б. Я сам за выхаванне хлебароба хацеў бы адказваць.

Васільеў, паслухаўшы Якубоўскага:

— Старшыня пскоўскага саўгаса «Перамога» Герой Сацыялістычнай Працы Гецэнтаў сказаў: «Якой адказнасці за справу чакаеце вы ад работніка, калі ён узяты на гарантыю ў дзяржавы?..»

6. Што горш за пустазелле? Факт без белетрыстыкі

Здавалася б, гэтыя словы старшынь калгасаў з розных куткоў сялянскае нівы павінны прывесці ў жах усіх адміністратараў, якія стаіць над вёскай і непасрэдна кіруюць сельскагаспадарчай вытворчасцю, здавалася б, самі адміністратары павінны ўжо атрымліваць меншую пайку хлеба — імі ж незадаволены тыя, хто робіць хлеб... Ды дзе там! Яны незалежныя, і нават калі пехта з іх проста шкодзіць справе, гэта яму сыходзіць з рук. Хіба ж сьведомасць Рамаповічу не падказвае нікольнікі, што Драгун мае рацыю і пасевы ярыны не патрабуюць барабанання, тым не менш зацята стаіць на сваім — баранаваць, ды і годзе! Чаму? Бо думае

пра зводку — не пра поле, — пра зводку, якую засявао лічбамі і з якой есць хлеб.

Ці мала дзе пра гэта гаворана? І ці мала хто гаварыў?..

«Бяда, а можна нават сказаць і больш рэзка, біч нашай сельскай гаспадаркі — фармалізм, які квітнее і да гэтага часу, работа «на зводку», на паперу, на рапарт, а не на ўраджай», — даводзіў у свой час у нарысе «Без белетрыстыкі» Валянцін А вечкін.

Вядома, праблема не сёння ўзнікла, і здзіўляе адно яе пeverагодная жывучасць. Прыгадваецца пастаянны вялікі клопат Камуністычнай партыі аб развіцці сельскай гаспадаркі, дакументы, палажэнні, дзе асуджаецца парадны або камандны стыль у развіцці сельскагаспадарчай вытворчасці; яны ўсім вядомы, таму не будзем тут іх прыводзіць.

Але цяпер, калі я разважаю пра гэта, хочацца знайсці пачатак з'явы і прасачыць за яе развіццём, знайсці яе носьбітаў, даведацца, як рэагаваў на яе селянін — гаспадар у сваім двары і на сваім агародзе, цар зямлі...

Спроба адміністравання, у сучасным яго разуменні, з мэтай «кіравання» сялянамі была зроблена яшчэ ў мінулым стагоддзі. Вядомы земскія пастановы (на колькі губерняў) сеяць жыта, скажам, не раней 15 жніўня і такія правілы і распараджэнні начальнікаў, як забарона курыць у хваёвым лесе, страляць шчупакоў вясной, раскідваць гнёзды птушак і г. д. Вядома і тое, з якім сарказмам высмейвалі Энгельгарт і іншыя перадавыя людзі таго часу ўсялякія рэгламентацыі, усялякія спробы шляхам рэгламентацый зверху ашчаслівіць мужыка. Нібыта і не меў ён шматгадовага вопыту ў вядзенні гаспадаркі... Куды яму! Дурны мужык і дабраць парадку ў сваім жыцці не можа. Алека яго стала галоўным клопатам назойлівых людзей...

Наколькі яскрава, настолькі і жорстка заявіла пра сябе адміністраванне пры Аракчэеве, паведамляе нам Глеб Успенскі ў кнізе «Селянін і сялянская праца». Яно выявілася акурат у

той час, калі «граф Аракчэў, не абмяжоўваючыся муштроўкай, уварваўся са сваімі рэформамі ў хлеў, стаў лезці з загадамі на кошт каровы, вызначаючы час выгану і прыгону, загадваў араць так, а не іначай,— словам, дзёрзка стаў распараджацца ў саміх петрах земляробчай творчасці, майстэрства, стаў бязлітасна парушаць паэзію земляробчае працы».

Глеб Успенскі знаходзіць у аракчэўшчыне на вёсцы вышэйшую абразу сялянскай душы і звязвае са святым абурэннем мужыкоў «буит военных пасяляи пры Аракчэеве».

Адносіны з зямлёй у селяніна заўсёды былі непасрэднымі, і таму ён ніколі не цярпеў пасрэднакаў або ўпаўнаважаных, ахвочых павучаць яго, якой нагой лепш у баразну стапавіцца. Дый, праўду сказаць, такіх памагатых у яго раней было мала.

Вяртаюся зноў да А вечкіна. У тым жа нарысе ён прыгадвае, як працаваў старшынёй сельскагаспадарчай камуны — шэсць гадоў. І за гэты час, піша, «ніякі прыезджы прадстаўнік не асмельваўся камаандаваць намі ў тым, што датычыла пытанняў нашых унутрыгаспадарчых распарадкаў, хай бы ён быў хоць наркомам земляробства або сакратаром абкома. Ніхто не змушаў нас закончваць да Першага мая вясеннюю сяўбу, калі мы самі лічылі, што для сяўбы позніх культур час пакуль не настаў. Ніхто не замахваўся на нашы чорныя папары і не прымушаў займаць іх цукровым трыснягом або чумізой. Ніхто не мог забараніць нам прадаць частку лішніх, не патрэбных у гаспадарцы коней і набыць за гэтыя грошы снопавязалку або абсталяванне для млына. Бо коні ўсё-такі нашы, калгасныя, і пасевы нашы. І мы ўсе, што сабраліся ў калгасе, не дзеці, самі знаём, калі што сеяць і як яго ўбіраць.

Такія рэчы, як абавязковыя дырэктывы аб звышрацняй сяўбе ў гразь альбо дыркулярныя шаблонныя аграправілы, якія атрымлівалі сілу закона і распаўсюджваліся на шэраг абласцей — зусім размаітых па глебава-кліматых умовах,— гэта пачалося пазней, пасля сучэль-

най калектывізацыі. Тады ж пачалося і кіраўніцтва калгасамі па «кампаніях»: рамонтная кампанія, пасяўная, праполачная, уборачная, збожжапарыхтоўчая, «зяблевая» і г. д. Магчыма, што на той час, калі арганізавалі багата калгасаў і яны былі яшчэ арганізацыйна слабымі, так і трэба было — сачыць за кожным іх крокам, а для гэтага і ўвесь гадавы цыкл работ расчляніць па кампаніі. А раз кампаніі, значыць — і строгае справаздачнасць за зробленае як не кожны дзень. Але з той пары ўжо пямала часу мінула!»

І час не саступіў больш ні ў чым земляробу. Да нашых дзён...

Калгаснік адчуў, што за яго думаюць, прымаюць рашэнні і што яму не патрэбна цяпер векавечная сялянская мудрасць — ёй грош цана. Зразумеў, што не адказвае больш за ўраджай, за зямлю, якую абрабляе, і што зямля без яго — як удовая баба, усё чакае чагосьці. Селяніна ж, яго мудрасць і ласку зямлі замяняе папера...

А папера сляпая і на месцы не бачыць, з кім і з чым мае справу, не можа паглядзець проста ў вочы Іванову, Пятрову, зразумець, што іх хвалюе, што трывожыць.

Папера сляпая і глухая да Іванова ў полі, да Сідарава — на сенажаці, таму што яна прадукт абстрагавання, як, зрэшты, і адміністратар, які праводзіць кампаніі па рамонту, па вывазцы ўгнаенняў, па баранаванні...

І вось, адчуўшы і зразумеўшы ўсё гэта, селянін душой спакваля адыходзіць, аддаляецца ад зямлі.

Я адно не магу пагадзіцца з тым, што на гэты працэс рашаючым чынам паўплывала калектывізацыя, хоць той-сёй у нас часам і ківае па гэта. Справа ў тым, што таварыская ўзаемадапамога, суполка не выклікалі непрыхільнасці селяніна яшчэ ў мінулым стагоддзі. Папулярнасць сяляцкіх абшчын у дарэвалюцыйнай Расіі, наадварот, узрасла, і цікава, што яшчэ ў гады, калі Ульянаў, Уладзімір Ільіч, рыхтаваўся да паступлення ў гімназію, выдатны даследчык

рускай вёскі, побыту і культуры сялян Аляксандр Мікалаевіч Энгельгарт пісаў: «Гаспадарка можа на-сапраўднаму прагрэсіваваць толькі тады, калі зямля знаходзіцца ў агульным карыстанні і абрабляецца супольна, разам». (Разрадка яго.) Да гэтага, як пераконвае аўтар, аднаасобніка вяло само жыццё.

Кааператыўны план Леніна па калектывізацыі сельскай гаспадаркі, распрацаваны на аснове ідэй К. Маркса і Ф. Энгельса, адпавядаў карэнным інтарэсам перш-наперш самога сялянства. Калгасны лад у вёсцы з'явіўся адной з галоўных умоў пабудовы новага грамадства, якое мы сёння маем. Тым самым гаспадар-аднаасобнік быў выведзены з векавечнай пяхваткі ў доме і галечы ды самоты ў свеце.

У новых умовах узраслі і пашырыліся магчымасці землеўладальніка, і гэта павінна б спрыяць умацаванню яго пашаны да зямлі-карміцелькі, ды розныя забяганні наперад, заскокі, заўчасныя паскарэнні развіцця і ломкі вытворчых адносін, у якіх верх узяло адміністраванне, паўплывалі на псіхалагічны або душэўны стан селяніна, ва многім зрабілі яго абьякавым, і спецыялісты ўсё часцей пракідаюцца абьякавыя і пядбайныя.

Але — от жа! — яшчэ знаходзяцца дзівакі, якія бачаць у вясковым чалавеку пракаветную сялянскую душу, не скрозь, праўда, але дакопваюцца да яе.

«Філіп Іванавіч (Ягораў) стаў аграномам таму, што ён проста не змог бы нідзе жыць і працаваць, акрамя як на полі. Тут ён нарадзіўся, тут прайшлі яго дзіцячыя і юнацкія гады... тут ён марыў, тут паставіў за мэту свайго жыцця высокія ўраджаі і дабрабыт людзей, якія працавалі на гэтай зямлі. Тут жа ён і зразумеў, што пры магутнай тэхніцы не павінна быць беспарадку на калгаснай зямлі. Зямля ніколі не даруе дрэнных адносін да яе і заўсёды ўдзячна за любоў і ласку...»

Гэта я чытаю аповесць «Кандыдат павук» Гаўрылы Траяпольскага... Але лагоду з душы

героя раптам зняло. Чаму? Ягораў успомніў, што палі, тыя самыя палі, у апрацоўку якіх ён уклаў нямала і сваёй асабістай працы, неўзабаве будуць здратаваны, бо зноў пачнецца пераход да «новага» севазвароту. І ўсё гэта будзе ледзьве не дзесяты раз пры ягоным жыцці...

«Зямля не даруе. І ён, аграном, не можа дараваць за тое, што яго, зразумеўшага зямлю, на якой ён парадзіўся, абвінавацілі ў тым, што ён, па-свойму мяркуючы, пры згодзе калгаснікаў увёў кароткі севазварот, насуперак «інструкцыі». Ён заўсёды лічыў недарэчнасцю палажэнне, калі да лозунга «Больш хлеба!» дадавалася ўмова: толькі пры такім-та севазвароце, а не пры якім-небудзь іншым; пры такой-та сістэме земляробства, а не пры якой-небудзь зыначанай. Ён быў перакананы, што кожны калгас, кожнае поле ў калгасе мае свае асаблівасці, якія адрозніваліся ад іншых калгасаў і іншых палёў. Зямля, насычанае незлічомай колькасцю бактэрый, жыве сваім жыццём. Зразумець гэтыя асаблівасці — значыць зразумець зямлю. І ён стараўся зразумець. Але яго не зразумелі, абвінавацілі ў анархізме, у парушэнні ўказанняў арганізацыі, якія стаялі вышэй, і... вызвалілі ад працы».

Яграву, паказвае аўтар, удалося даказаць сваю правату.

Не ўсім, аднак, хто аднойчы ўступаў у барацьбу з фармалізмам і чыя правата была заднім чыслом прызнана, вярталіся ранейшыя правы і пасады. А дарма! Людзі рызыкавалі свядома, і гэта лепшыя людзі, ідэйна адданыя лешіпскай партыі і сацыялістычнаму грамадству — байцы, якімі павінна б гапарыцца грамадства. Сярод іх не адны аграномы або кіраўнікі гаспадарак... Калі мы хочам сапраўднай барацьбы з фармалізмам, паператворчасцю і казёншчынай, ад якіх падта ж церпіць Сялянскі Акіян, імёны такіх людзей варта было б заносіць на Дошку гонару. Слава ім! Партыя ж патрабуе паставіць справу так, каб ва ўсёй плённасці, сіле і прыгажосці раскрываліся ініцыятыва і творчасць працоўных. Без гэтага нельга.

Звернемся, урэшце, да аднаго з апошніх выступленняў у друку народнага акадэміка Цярэнція Сямёнавіча Мальцава. От што ён нам даводзіць:

«Тэарэтычна знаём і філасофскія законы, і працы класікаў марксізма-ленінізма, і дакументы партыі і ўрада, а праводзіць іх на практыцы не асмельваемся — не хапае ўмельства, гнуткасці, наступальнасці, непрымірымасці да недахопаў, бачання перспектывы. Атрымліваецца, быццам разбіраць і збіраць зброю вучымся, а карыстацца ёю, страляць з яе — не. У арміі, напрыклад, такое немагчыма. Марксісцка-ленінскую тэорыю — гэту ідэалагічную наступальную зброю — самі заснавальнікі марксізма-ленінізма называлі не чым іншым, як кіраўніцтвам да дзеяння. І трэба ўмела і настойліва прымяняць яе і скіроўваць на дасягненне мэт, якія ставіць перад намі партыя».

7. Творы, у якіх дзейнічае думка. Васільеўская тактыка аб'ектывізацыі

Мы пакінулі Івянец. Па дарозе далей зайшла размова пра творчы плён майго калегі і спадарожніка.

Некалькі тыдняў назад «Літаратурная газета» змясціла рэцэнзію на аповесць Івана Васільева «Сялянскі сын», даўшы твору вельмі высокую ацэнку. Васільева называлі прадаўжальпікам лепшых традыцый рускай прозы і параўноўвалі, па творчым духу, з Фёдарам Абрамавым і іншымі выдатнымі пісьмешнікамі. Цікава было паслухаць, што ён сам мяркуе пра сваю літаратурную працу.

— Для мяне галоўнае — не сюжэт, а думка, калі я працую над творам, — зазначыў Іван Апанасавіч і разважаў далей: — Чаму мяне нарыс прыцягвае? Там ёсць прастора для разгортвання і значнай канцэнтрацыі думкі, для пошуку ісціны ў дыялектычным яе развіцці. Жыццёвы план... Аператыўнасць... А дзейнічае думка.

Вось што важна! Другі пісьменнік нашча палатно алеем, так сказаць, а прачытаеш пекалькі старонак — няма думкі, і далей нецікава чытаць. Я от пядаўна ўзяў у рукі адну аповесць. Напісана вобразна, ярка... Мова, каларыт ваўночнага краю. А нецікава.

Васільеў адказваў на пытанні звычайна спакойна, разважліва, як і пісаў. І тут адчувалася тая ж культура думкі і павага да субяседніка. Варта было толькі ўважліва слухаць — ён даваў тлумачэнні разгорнута, грунтоўна, падыходзячы да з'явы або прадмета з розных бакоў.

— Нарыс старыцца. Пройдзе дзесяць гадоў, і ён робіцца ўстарэлым. Хаця — я перачытваю Глеба Успенскага. Ём паказаны селянін, яго пораў і звычкі, думкі і клопаты. Гэта цікава і цяпер чытаць... З сучасных пісьменнікаў мне бліжэй кнігі Фёдара Абрамава, Бялова і Быкава. От Распуцін уразіў сваім «Развітаннем з Мацёрай». Падабаецца Шукшын...

Неяк пазалетась мне давялося пабываць у Івана Апанасавіча дома, на Пскоўшчыне. Размова от гэтак жа хілілася да літаратуры. Маючы ніштаватую бібліятэку, пераважна рускай класікі, ён амаль задавальняўся ёю. Не падкі да літаратурнай павіны, ён не імкнуўся калекцыяніраваць кнігі, хоць чытаў усё больш-менш вартае, што з'яўлялася ў друку, асабліва па публіцыстыцы.

— Перачытваю, — працягваў Васільеў нашу гаворку, — «Вайну і мір» Талстога, «Былое і думы» Герцана, гэта значыць тое, што найбольш насычана думкаю. У Талстога раней прапускаяў філасофскія адступленні, цяпер больш за ўсё на іх спыняюся.

І пасля невялікай паўзы гаспадар назваў яшчэ прозвішча выдатнага даследчыка нівы:

— «Лісты з вёскі» Энгельгарта перачытваю. Усё гэта ўваходзіць у мой актыў.

Пры кожнай поваі сустрэчы з Васільевым мы абмяркоўвалі нямала пытанняў і часцей сыходзіліся ў поглядах на тую ці іншую рэч, на з'яву, але — не заўсёды, бывала, падоўгу спрачаліся і заставаліся кожны пры сваёй думцы.

Іван Апанасавіч часам празмерна ідэалізаваў свой пісьменніцкі вопыт і, пэўна, на гэтых надставах сцвярджаў, што публіцыстам нельга стаць у маладыя гады.

На гэтай жа прычыне ён не мог прыняць усур'ёз і маё тлумачэнне (у школе), што стаць літаратарам я надумаў у сёмым класе і ўжо тады зрабіў дзеля гэтага такі важны крок: пайшоў у геалагі, каб вывучыць трохі жыццё...

У Васільева ж, зразумела, быў свой шлях, свой вопыт, у нечым адметны. Я ўжо спыняўся на радках з яго нарыса «Слова пра справу і гаспадара». Прывяду тыя словы паўней:

«Чытачы пытаюць у мяне, як, маўляў, так здарылася, што да пяцідзсяці год цябе не існавала, а ў пяцьдзсят раптам аб'явіўся. Ніякім пісьменнікам я не збіраўся станавіцца і не веру тым, якія гавораць, што яны ледзьве не ў дзіцячым узросце рашылі заняцца пісьменніцтвам. Гэта пазёрства».

Але, але ці ж так гэта?

У спрэчках, паўтараю, мы не заўсёды прыходзілі да агульнае думкі, хоць потым і стараліся неяк улічваць пазіцыю адзін аднаго. Я заўважыў, напрыклад, што ў чарговых сваіх публікацыях Іван Апанасавіч сёе-тое мяняе. У свой час я ўзяўся быў дакараць яго за няпэўнасць пазіцыі пры ацэнцы сістэмы планавання зверху гектараў і пагалоў я жывёлы (замест таварнай прадукцыі)... Гэта — прыцыповае і даўно набалелае пытанне; на сутнасці, падобнае планаванне — бар'ер у магчымасцях калгасаў і саўгасаў на справе рэалізаваць сваю гаспадарчую самастойнасць, інакш кажучы, вольна, творча, актыўна працаваць.

У гутарцы са мной, дарэчы, Васільеў цвёрда выказваўся супроць «гектараў», а вось у нарысах — не тое, там ён апазітываў бакі, выстаўляючы довады як прыхільнікаў, так і супраціўнікаў пагектарнага планавання, і пісьменніка ні ў якім разе нельга было напрануць, што от, маўляў, ён крытыкуе кагосьці... У апошняй жа публікацыі нарыса «Разгарніся, чалавек!» ён больш аб'ёмна паказвае праблему

і сваё стаўленне да яе, але ж рапейшы падыход застаецца, — я назваў бы яго в а с і л ь е ў с к а й тактыкай аб'ектывізацыі, паколькі для публіцыстыкі Васільева гэта характэрна наогул.

Я чытаў у парысе:

«Быццам бы ніякіх спрэчак не павінна быць. Майскі (1982) Пленум ЦК КПСС яшчэ раз падкрэсліў неабходнасць «рашуча пазбаўляцца ад адміністравання і дробязнай апекі ў адносінах да калгасаў і саўгасаў...». А між тым спрэчкі не заціхаюць, а абвастраюцца. Славутыя «галовы» і «гектары», што сталі сінонімам адміністравання і апекі, падзялілі сёння ўдзельнікаў спрэчак так выразна і беспаваротна, што замірэння бакоў наўрад ці можна чакаць».

І далей пісьменнік паглыбляе гаворку: «Сітуацыя такая: высокія партыйныя і ўрадавыя паставы натхнілі «нізы», надалі смеласці і напорыстасці нізавым гаспадарчым кіраўнікам, а яны ўжо не толькі з трыбуны патрабуюць самастойнасці, а адстойваюць сваё права, што называецца, явчным парадкам... выносяць свае планы пасеваў на агульныя сходы калгаснікаў і рабочых, зацвярджаюць іх і кіруюцца імі, супрацьпастаўляючы такім чынам уладу калектыву ўладзе паперы. Аднак другі бок, гэта значыць раённыя і абласныя планавыя органы, са сваімі лічбамі да народа не ідзе, не даказвае публічна разумнасць свайго плана, ён цалкам спадзяецца на загад. Дэталі, — піша Васільеў, — вельмі і вельмі істотная».

І пасля гэтага аўтар падрабязна разглядае пазіцыі бакоў, прадучы адначасова дзве ніткі довадаў, з якіх кожная ўяўляе сабой альтэрпатыву. Прычым шалі вагаў амаль не хістаюцца, і пацвярджаецца тэзіс: «Замірэння бакоў наўрад ці можна чакаць».

Толькі ж, учытваючыся, удумваючыся глыбей у разважанні прыхільнікаў адміністравання, я ўсё больш выразна пачынаю адчуваць, што яны беспадстаўныя, што за імі не столькі эканамічнай абгрунтаванасці, колькі пэўнай традыцыі, пэўнага шаблону, што абумовіў ужо

сваю псіхалогію, і яшчэ — перастрахоўка, пад-
звычай уласцівая сучасным адміністратарам.
Васільеў піша між тым:

«Словам «гарантыя» яны б'юць, як абухам,
староннікаў самастойнасці, і тыя становяцца ў
тупік. У іх няма важкіх довадаў... Пакіньце,
кажуць (ім), эмоцыі літаратарам, мы — экана-
місты, ва ўлік бяром рэаліі, а не пачуцці. А рэ-
альнасць такога характару: гектар засеяны —
значыць, ён родзіць. Прынясе сярэдняю га-
р а п т а в а н у ю лічбу... Што, перакапаўча?
Ну добра, станем на месца гаспадара. Бульба ў
нашай вобласці — асноўная культура, ёю за-
пяты вялікія плошчы. Яна працаёмкая і мала-
рэнтабельная. Першае памкненне дырэктара
саўгаса, як толькі здымем з яго абавязковыя
гектары, — пасадзіць як мага меней. Няхай ён
пават зрабіў усё, каб вырасла болей, але не
ўдаўся год, падвялі машыны, мала людзей —
план вытворчасці не выкананы. Чым пакрыць
рэальныя страты? Няма чым. Вось у тым-та і
справа. Абавязковы гектар — і толькі, нічога
лепшага вы не прыдумаеце.

М-да... — піша Васільеў. — Сказана рашуча
і... перакапаўча».

Але ж мяне, прызнаюся шчыра, гэта зусім
не пераконвала. Чаму? Ёсць у староннікаў са-
мастойнасці ўсё-такі важкія довады, і ў тупік
іх не так проста загнаць. «Чым пакрыць рэаль-
ныя страты?» Гэта — галоўнае пытанне супра-
ціўнікаў самастойнасці. Аднак, мне здаецца,
гэта не больш і не менш, як жупел, якім пры-
крываюцца і палохаюць перастрахоўшчыкі.
Дзіўна, чаму іменна размова тут павінна ісці
аб стратах, а не аб дадатковым прыбытку?

Вернемся да прапанаванага Васільевым пры-
кладу. Не ўрадзіла бульба ў гаспадарцы... Дык
жа калі яе меней было пасеяна — і страт будзе
меней! Затое недабор бульбы будзе кампенса-
ваны ўраджаем тых культур (збожжа, траў,
кукурузы, гародніны), якія гаспадар палічыў
патрэбным пасеяць на плошчы, якую раней зай-
маў пад бульбу. Мне помніцца год, калі ў знаё-
май Васільеву Калінінскай вобласці бульбу не

ўбралі амаль на палавіне плошчы, і яна пайшла пад снег. У асобных гаспадарках такое і ў нас надараецца. Дык што, неўраджай або бесгаспадарчасць можна апраўдаць вялікаю плошчаю засеянай півы? Барыс Мажасёў у парысе «Быць гаспадаром» («Літаратурная газета», 1981, 1 ліпеня) паказаў, напрыклад, што дзеля планавага гектара (не дзеля прыбытку!) на Разаншчыне бульбу садзяць у сярэдзіне лета.

Ажно ў сярэдзіне лета! Гэта значыць — бязглузда, без усялякага сэнсу. Хто ж там страты падлічвае?..

«Аднак жа сёння паўна было б лічыць разважання пра гектар-гарант памылкаю. У іх ёсць рацыя. Яна — у сістэме аплаты працы. У нарадзе», — даводзіць Іван Апанасавіч, і мне, грэшным чынам, здаецца, што раўнавага пісьменніцкіх шалёў з довадамі ўжо штучна падтрымліваецца. Хто ж сказаў, што пры адмене «гектара-гаранта» нарадная сістэма павінна захоўвацца? Ды не, тады ж проста падсечана будзе аснова, на якой яна трымаецца.

Але ж колькі год стаіць на малочнай ферме ў калгасе, саўгасе хударэбрая галава-гарант? Яна з'яўляецца не малым тормазам у развіцці прадуктыўнасці жывёлагадоўлі, бо лічыцца каровай, а вымя часам не мае і толькі пераводзіць кармы, разлічаныя на дойны статак. Нягледзячы на гэта, у «галавы» скрозь у плававагаспадарчых і іншых органах прыхільнікаў хапае, хоць Генеральны сакратар ЦК КПСС Міхаіл Сяргеевіч Гарбачоў (прыгадаем, забягаючы наперад) і пакрытыкаваў такое становішча, выступаючы ў Цалінаградзе... Ён прапанаваў вясковаму люду сканцэнтраваць увагу не на росце пагалоўя, а на інтэнсіўным метадзе вытворчасці прадуктаў жывёлагадоўлі... На адкорме.

Калі ісці ад сутнасці задачы, то задача, безумоўна, не зводзіцца к таму, каб пароншваць колькасць галоў, гектараў, а потым здаваць гавяду на мяса вагою па 250 кілаграмаў, а на палетках збіраць «сярэдні» ўраджай, які аднавядае вазе той жа галавы... Мы дзівім свет! Хіба памянёны ўжо памі Энгельгарт, Аляксандр Мі-

калаевіч, сто гадоў назад не пісаў пра тое, што і тады было важна і цяпер не лішне было б за-своіць? Чытаю яго «Лісты з вёскі»:

«Рацыянальнасць у агранаміі заключаецца не ў тым, што ў гаспадара пасеяна... не ў тым, што карова стаіць у яго ўсё лета на прывязі і корміцца накошанай травой (наівялікшы абсурд у жывёлагадоўлі), не ў тым, што ён ходзіць за плугам у шэрым паўфраку і чытае вечарамі... Не. Рацыянальнасць заключаецца ў тым, каб, патраціўшы меншую колькасць пуда-футаў працы, атрымаць найбольшую колькасць сілы з сонечнага промня на агульную карысць».

Хто ж можа вырашыць гэту задачу? Вядома, селянін, паўнапраўны гаспадар, чалавек, які не парваў пунавіны, што звязвае яго з зямлёй.

Але ў маёй памяці от якая гаворка:

— У Тэтчар пра ўраджай галава не баліць... Там пра ўраджай думае фермер.

— Што праўда — то праўда, хоць і іншая там сістэма.

— Пакінем палітычную сістэму ўбаку. У нас пра ўраджай думае той, хто сядзіць ва ўпраўленні.

— І то — далёка не кожны!

— Затое ў земляроба галава не баліць...

Ад нечаканасці свайго «адкрыцця» мае субседнікі засмяліся. Праўда, смех іх быў сумны, бо ў словах таго і другога чулася горыч.

Размаўлялі ж гэтак, сустрэўшыся ў Мінску, два вопытныя работнікі сельскага профілю, былыя раёншчыкі. Паслухаць іх — сапраўды справа ў нас з пог на галаву пастаўлена, а калі так, то хто-ніхто ў нашых планава-адміністрацыйных органах можа нават ганарыцца гэтым!

Як працаваць? Па парадку зверху або ўкара-няючы гаспадарчы разлік і гаспадарчую самастойнасць?

Іван Апанасавіч Васільеў вельмі слушна ні-туе развіццё так званай безпарадкі, брыгаднага падраду з гаспадарчай самастойнасцю калгасаў, саўгасаў. Ён схільны да думкі, што шырокае развіццё самастойнасці (у розных формах) на

полі, на ферме, у арганізацыі працы надарве адміністраванне. Я сказаў бы інакш: гектар-гарант і планавая галава, як і сістэма планава-гаспадарчага адміністравання ў цэлым, стрымліваюць развіццё «безнарадкі», а гэта значыць і вытворчасці ў яе перспектыве, у асобных гаспадарках і ва ўсім аграпрамысловым комплексе.

Сачу ў друку за «Лістамі з вёскі» Івана Васільева, і ў мяне часам з'яўляецца дзіўнае ўражанне: аўтар выступае ў спрэчных сітуацыях у ролі добрасумленнага і выключна здольнага адваката, але — адзіна ад двух бакоў. Пры гэтым ён імкнецца абараніць кожнага, і такі шлях заводзіць яго самога ў тупік. Адчуваючы гэта, думаеш пра невырашальнасць канфлікту, хоць гэта і не так.

Адно я тут павінен дадаць: пры такім творчым падыходзе публіцыст з зайздросным уменнем раскрывае сутнасць праблем, выяўляе ў іх розныя прыхаваныя сувязі, знітоўвае далёкае з блізкім, дакопваецца да вытокаў, да караняў... Ну а чытач ужо павінен сам шукаць выйсце з тупіка. Калі ласка... Тут усё раскрыта, і тое, што «за», і тое, што «супраць»... Сцяна лесу направа, сцяна лесу налева... Шукай, чалавечка, з лабірынтаў выйсце!

Іван Васільеў неаднойчы дзівіў і ўражваў сваіх чытачоў (і мяне ў тым ліку) уменнем адкрываць, здавалася б, вядомае, адмыслова прамаваць вочы на з'явы, якія іх цікавяць.

8. Улада зямлі. Дыялог пра ўладу і ініцыятыву ў Мар'інай Горцы

Машына, бегучы па асфальце, шпарка кроіла засмужалую далячыню.

Мы ехалі на Бабруйск і транзітам спыніліся ў Мар'інай Горцы.

За Бабруйскам чакаў Светлагорск... Толькі мы яшчэ завярнулі ў Мышкавічы, што над Кіраўскам, дзе раней працаваў Кірыла Арлоўскі.

Мы ехалі далей, у Мазыр, але не маглі прапусціць Васілевічы, каб адпачыць ужо трохі — на сёмы дзень...

Як было... Не абмінулі мы і Тураў, Аспежыцы, Моталь і Расна... З Брэстчыны дарога ляжала на Гродзеншчыну...

І прыкладна як тыя асфальтаваныя стужкі рассякалі прастору, так і мы сваёй думкай намагаліся рассекчы скопішча фактаў, здарэнняў, падзей, якія траплялі на нашае вока, з адзіным намерам глыбей зразумець іх сэнс, іх значэнне.

У Мар'інай Горцы нас прыняў старшыня Пухавіцкага райвыканкома Валерыі Мікалаевіч Папоў, русявы, з правільнымі рысамі твару, шчыры, абачлівы; ён спадабаўся нам свабодай і нестандартнасцю думкі. Расказваў: у 26 гадоў стаў старшынёй калгаса «40 год Кастрычніка» ў Мядзельскім раёне. Калі прыняў гаспадарку, ураджай збажыны быў 9,8 цэнтнера, здаваў — 39,6 цэнтнера з гектара. Спачатку — тры гады — займаўся пераважна раслінаводствам... Потым — наступныя тры гады — жывёлагадоўляй. І от снахапіўся: «Які ж я дурны! За вёску, за сацкультбыт адразу трэ было брацца! Каб яшчэ прамаргаў трохі — на вецер пайшлі б усе тыя гаспадарчыя дасягненні».

— Чалавекам мы не займаліся на працягу многіх гадоў і цяпер як след да таго не прывучаны, — казаў, абапёршыся локцем на край стала. — Чаго толькі была варта валтузня з невялікімі вёскамі. Хіба мы пыталіся ў людзей, дзе і як яны хочуць жыць?.. Адышло цяпер трохі. У маёй гаспадарцы, папрыклад, было 40 хута-роў і некалькі вёсак. У адной вёсцы — усяго 13 двароў і ніякага добраўпарадкавання. Мой папярэднік пабудаваў там ферму на 130 кароў. Працавалі дзве даяркі. Яны прасіліся ў цэнтр: дзеці малыя, а там — школа... Я пачаў іх прытрымліваць, заціскаць. Усё кінулі-рынулі і паехалі! Спахапіўся: кароў няма каму даіць!.. Узяў ды ўсіх адтуль перавёз. Аўтобус выдзелілі вазіць туды жывёлаводаў, у дзве змены працуюць. Там — угоддзі, танны корм... Мой папярэднік не зрабіў памылкі, размясціўшы там

ферму. Я рабіў памылку, няўважліва ставячыся да чалавека і давёўшы вёску да ручкі.

Я пацікавіўся, якія ж умовы ў такой вёсачцы можна стварыць?

Папоў маўчаў. Васільеў прыкурваў цыгарку.

— Давайце гаварыць пра замежны вопыт, хоць і ў нас прыклады знойдуцца... Мне нядаўна давялося пабываць у Фінляндыі, — паведаміў старшыня выкапкома. — Незалежна ад таго, блізка ці далёка ад цэнтра сядзіба селяніна, у ягоным доме ўсе зручнасці. На дзесяць кароў — электрадойка. Угоддзі над бокам... У нас жа ўзялі за прынецп: вось труба даўжынёй адзін кіламетр, давайце панізваць на яе ўсіх жыхароў! Ад трубы, а не ад чалавека танцуем. На жаль... Я такой думкі: сельскі жыхар павінен блізка круціцца каля гарадскіх умоў.

Васільеў спытаўся:

— Валерыі Мікалаевіч, а ў якой меры звужалася кола вашай ініцыятывы на поваі пасадзе?

Яму, кіраўніку раёна, мабыць, трэба было б здзівіцца такому пытанню — яно было пачаканым. Папоў не здзівіўся.

— Адназначна не адкажаш...

І знайшоў неадназначны адказ:

— Практычна кола ініцыятывы звужалася, хоць правоў у мяне цяпер, здаецца, і больш. Нідзе і нішто не патрабуе столькі ініцыятывы і творчасці, як зямля; а я ад яе аддаліўся... Яшчэ і цяпер тыя півы сцяцца... Не адразу пагадзіўся на новую пасаду.

Мы ўважліва слухалі, ён працягваў:

— Каб завалодаць людзьмі ў такой меры, як там, у калгасе, і ўкладваць сваю думку ў канкрэтную справу — не магу. Уявіце, 30 гаспадарак, столькі ж кіраўнікоў, галоўных аграцомаў... Працуюць 1400 механізатараў... Аб'ём! Да ўсяго не дацягнуешся. Але калі шырэй узяць — сацкультбыт, — прасторы для ініцыятывы хапае. Многае робім. Садзейнічаем развіццю будаўніцтва гаспадарчым спосабам, а праблем тут — тышча!

Вядомая рэч, старшыні райвыканкома на раду напісана дбаць пра паліпшэнне сацыяльна-бытавых умоў людзей. Закон... Гэтага не скінеш са сваіх плячэй і нікому не перадасі! А ў Пухавіцкага раённага Савета народных дэпутатаў, дарэчы, тут пэўныя дасягненні.

За апошнія гады на сяле пабудавана 10 дзіцячых садоў, 12 сталовак, 45 магазінаў, 20 лазнева-пральных камбінатаў — ды ці ўсё гэта?.. Заробак розных катэгорый калгаснікаў і рабочых саўгасаў за чатыры гады павысіўся на 22—26 працэнтаў. Пацяжэлі ашчадныя кніжкі; праўда, грошы, накопліваючыся, вядуць да застою жыцця, і, каб унікнуць гэтай хваробы, на вёсках разгорнута індывідуальнае жыллёвае будаўніцтва.

Свае сядзібы сяляне будуюць трайка: заключаючы дагавор з рамонтна-будаўнічым упраўленнем, якое выконвае на сядзібе работы ад пачатку да канца, або дамаўляючыся з калгасам, які забяспечвае гаспадара ўсімі неабходнымі матэрыяламі, або, нарэшце, уступаючы ў жыллёва-будаўнічы кааператыў. Дарэчы, такіх кааператываў у раёне цяпер шэсць і яшчэ мае быць чатыры. За два няпоўныя гады, казаў старшыня, людзі паставілі ў розных вёсках раёна 72 дамы, што складае амаль чвэртку прыросту раённага жыллёвага фонду. Важна, што цяпер селяніну даюць магчымасць выбраць любы варыянт сядзібы з дзесяці магчымых, і гэта не мяжа; прынамсі, тут па выбар прапануюць дом: з керамзіту-бетону, з панеляў, з цэглы, з дрэва, камбінаваны, шчытавы, з абкладкай цэглай і г. д. Попыт па індывідуальныя сядзібы пашыраецца, узрастае, і гэта заканамерны працэс стабілізацыі вёскі. Трэба толькі яшчэ, каб нашы архітэктары багацейшыя былі на выдумку і стваралі больш прывабных праектаў як асобных дамоў, так і сядзіб, вуліц у цэлым.

Я слухаў... Усё гэта, прызнацца, некалькі незвычайным было для апошніх гадоў і радавала. Разам з тым усплывала адно даўно выпашанае мною пытанне:

— Валерый Мікалаевіч, а чаму гэта Саветы

цяпер толькі культурай ды бытам у вёсцы і займаюцца? Як правіла...

— Так склалася... Вытворчасць выйшла з-пад нашай апекі. Утварыўся пэўны перакос... Цяпер, праўда, нас спрабуюць вярнуць па кругі свае. Але гэта справа не аднаго дня.

— У некаторых раёнах, — зазначыў я, — любая гаспадарчая дробязь вымагае апекі і дэбатаў. Нітку ў іголку засунуць патрэбна калектыўнае рашэнне...

— У гэтым плане Пухавіцкі раён непаказальны. Першым сакратаром працуе Анатоль Аляксандравіч Тупік, і райком перастройвае структуру і стыль сваёй работы. Характэрны адносіны з выкапкомам. Прывяду прыклад... У нас пад Мар'інай Горкай ёсць возера — Трушаўскае, і там плаціна была парушана, яно пачало мялець, зарастаць. Па ініцыятыве майго памесніка Мікалая Ягоравіча Рабцава мы выканалі на возеры цэлы комплекс аднаўленчых работ, пашырылі яго, упарадкавалі зону адначынку, на што затрацілі 15 тысяч рублёў. Зрабілі ўсё, што трэба было, і толькі тады праінфармавалі бюро райкома. Згодзен з думкай, што зямля, разам са сродкамі яе апрацоўкі, павінна быць у полі зроку, у сферы дзейнасці Саветаў.

— Вось-вось! — Васільеў узняў палец: — Зусім як чалавек, яго душа — у сферы дзеяння партыйных камітэтаў.

Напэўна, было б добра, каб старшыня сельскага райвыкапкома не толькі забяспечваў тылавыя пазіцыі, але і быў на перадавых рубяжах земляробства і каб у кіраўніцтве ім было менш дубліравання... Як-ці як у падпарадкаванні выкапкома — штаб земляробаў — Савет РАПА, дзіця нядаўна створанага аграпрамысловага комплексу. Ды толькі часам так атрымліваецца, што гэтае дзіця не ведае, хто яго бацька.

Папоў, разгарнуўшы брашуру аб рабоце Саветаў, зачытвае:

— Неабходна размежаваць памнога дакладней функцыі партыі (і ЦК яе) і Савецкай улады, навысіць адказнасць і самастойнасць савецкага работніка і савецкіх устаноў, а за пар-

тыяй пакінуць агульнае кіраўніцтва ўсімі дзяржаўнымі органамі разам, без цяперашняга празмерна частага, перэгулярнага, часта дробнага ўмяшання... Так ставіў задачу Ленін.

І такім было жадаанне працаваць у Пухавіцкім раёне.

Цікаўлюся ў Папова, як уплывае на гаспадарчае жыццё раёна РАПА. Ён адказвае:

— На маёй памяці самыя рашучыя і поўныя, а не палавіччатыя меры ў развіцці сельскай гаспадаркі былі прыняты ў 1965 годзе. Капіталаўкладанні... Спецыялізацыя... Матэрыяльная і маральная падтрымка... Адно тады не было прадугледжана: залежнасць заробку ад канчатковага выніку. Але памятаецца, які быў штуршок у вытворчасці?

— Як жа, помніцца, — кіўнуў Васільеў.

— І як пайшло ўсё расці, асабліва ў 71 — 76-х гадах. Душа радавалася!

— А далей, — зазначыў Васільеў, — усё больш пачало праяўляцца адмоўнае ў тым, што было станоўчым. Дзякуючы спецыялізацыі распладзіліся канторы, незалежныя адна ад адной, разбухлі штаты, а разам з імі — ведамаснасць, бюракратызм. Я гэта па Нечарназем'і ведаю...

— У дадатак да ўсяго старэла вёска... — сказаў я.

— І гэта... Усё патрабавала неадкладных мер. М-да...

Папоў тлумачыў далей:

— Сучаснае АПК — прадпрыемства, без усялякіх сумненняў, станоўчае. Аднак таго жадаанага штуршка, які прадугледжваўся, пакуль што няма, і многае застаецца нявырашаным. У нашым раёне, напрыклад, ільнозавод, малочны завод, «Сельгастэхніка» працуюць на старой сістэме ацэнак, і пажаданнямі, заклікамі арыентавацца на канчатковы вынік, нават валявым прыціскам тут нічога не зменіш, не прымусіш працаваць па-новаму. Правоў у нас мала, і экапамічных правоў — галоўным чынам. Згодзен з тымі, хто лічыць, што Мінсельгас не раздраб-

пяць трэба, выдзяляючы з яго асобныя галіны, а, наадварот, рабіць з яго адзіны кулак.

(На той момант гэта былі надта свежыя думкі.)

Папоў снаслаўся на грузінскі эксперымент з падначаленнем асноўных партнёраў земляроба, у тым ліку «Сельгастэхнікі», Міністэрства меліярацыі і воднай гаспадаркі, аднаму-адзінаму гаспадару зямлі... Ідэя эксперыменту зразумелая: каб усе шкiвы, якія ёсць у гаспадарчым механізме, вярцеліся згодна задуме творцы, працавалі на капчатковы прадукт. Каб гэта ўвайшло ў сістэму і не было выпадковым, змушаным... Нам было вядома, што такім жа парадкам эксперыментуюць і эстонцы... Я ведаў таксама, што з прапаговай аб правядзенні падобнага эксперыменту выступалі некалькі год назад і беларускія вучоныя. Таму ўсё гэта давала падставы меркаваць, што сітуацыя для пэўнага якаснага скачка ў кіраўніцтве сельскагаспадарчай вытворчасцю наспела паўсюдна.

Аграпром утварылі нарэшце. А скачка няма. Чаму?

9. Вілка Пухавічы — Ольмань. Хірургія зямлі

Мы гутарылі на розныя тэмы. На сяле рабілася ўсё вастрэйшай праблема апрацоўкі зямлі і ўзаемаадносін чалавека з прыродай.

— У раёне цяпер амаль усё робіцца з дапамогай тэхнікі — такі век. Недахопу ў тэхніцы практычна няма, а ёсць недахопы — і значныя! — у якасці машын і механізмаў.

Папоў назваў трактары «МТЗ» і «К-700», на якія ў земляробаў няма параканняў. А вось трактар «Т-150К», па яго думку, зусім стратны і таму непатрэбны — слабы матор, слабая каробка перадач, — два-тры гады пройдзе, і снісвай.

— Цяпер спрабуюць рэкламаваць гомельскі сіласаўборачны камбайн «КСК-100». Але яго яшчэ трэба даводзіць да ладу, бо ён цяжкі, гру-

вастка, з маторам ад «Т-150»; у параўнанні з ім выйграе гэдэраўскі, лёгкі, даўгавечны, практычны... Гое ж можна сказаць і пра шведскі культыватар... Яны зроблены, можна сказаць, на тэхнічным узроўні нашага трактара «Беларусь» або «К-700». Для паспяховай механізацыі сельскагаспадарчай вытворчасці важна, аднак, каб такімі былі ўсе машыны. Умеюць, бачыце, і ў нас рабіць добра!

— Вы праўду кажаце, — заўважыў Васільеў, шукаючы новую цыгарку. — Грядет обшая механізацыя. — І тут жа спытаўся: — А што і як мяняецца, які цяпер земляроб?

— Механізатар павінен быць, як музыкант, падрыхтаваны. А ў нас — прабел: ні ў прафесійна-тэхнічных вучылішчах, ні ў тэхнікумах няма палежнай базы, новай тэхнікі... На плакатах часам вучацца.

Але Івана Апанасавіча цікавіў не столькі гэты бок падрыхтоўкі сучасных сейбітаў і аратых...

— Скажам так, — удакладніў ён пытанне: — Наш трактарыст разам з тэхнікай атрымлівае небывалы раней сродак уздзеяння на прыроду, і калі ў ягонай свядомасці не адбыўся пэўны якасны скачок, то ў адносінах да экалагічнага асяроддзя ён варвар, ён мае магчымасць і часам ахвоту шкодзіць прыродзе зусім без патрэбы.

— Ёсць такое! — жыва адгукнуўся старшыня райвыканкома. — Прычым у шырокім маштабе!

— Я гаварыў неяк, выступаючы перад механізатарамі: калі цябе вучаць — першым экзаменам павінен быць экзамен па ахове прыроды або, як гаворыць Мальцаў, па абароне прыроды!!!

Нам з Паповым думка падалася слушнаю, і я сказаў, што, на мой погляд, такі экзамен варта ўвесці ўжо ў дзесяцігодцы і што ён павінен быць абавязковым для інжынераў, тэхнікаў, якіх рыхтуюць для вёскі, — для ўсіх меліяратараў.

— Гэта прыватная размова, — зазначыў Па-

поў,— і тым не менш факт: мы сёння яшчэ не пранікліся як след усведамленнем сваёй адказнасці перад прыродай. Я ўжо ставіў пытанне, ці трэба ў нашым раёне меліяраваць столькі цо-вых зямель? Старыя трэба рамантаваць!

Валерый Мікалаевіч пэўна належаў да людзей, якія сем раз адмераюць, перш чым адрэзаць, і таму яго словы мелі асаблівую значнасць. Аднак яго пельга было аднесці да праціўнікаў меліярацыі. Ён бачыў неабходнасць яе. Саўгас «Залог пяцігодкі», напрыклад, вырас у трыцца-тыя гады на гіблых балотах. Не было б меліярацыі — не было б і саўгаса. Такіх прыкладаў шмат, асабліва на Палессі. Балоты трэба было асушаць, і асушалі. Наколькі абачліва — іншая справа. Але ж тут не Палессе. Тым больш...

— Мы ўклалі вялікія сродкі ў меліярацыю, а тыя палі, якімі карысталіся раней, драбнаконтурныя, недагледжаныя, зусім запусцілі. А каб хоць частку выдаткаваных на асушэнне сродкаў сюды — атрымлівалі б таксама на 30—40 цэнтнераў збожжа. Толькі сёння мы маглі б пераходзіць да меліярацыі ў нашым раёне і рабіць яе ў значна меншых аб'ёмах і на вышэйшым узроўні.

— Магчыма, тут быў пэўны пралік. Але і меліяратары — нашы людзі — не ворагі роднаму краю. Дык у чым жа сёння мы іх дакараем? — папытаўся я.

— Доўгі час ім засцілі шоры. Бачылі толькі свае, ведамасныя, чыста кравецкія, можна сказаць, інтарэсы. З людзьмі на месцы мала раіліся, што і як трэба рабіць, а галоўнае — чаго не трэба рабіць! Квадратура захапляла і засціла вочы, а падзейнасць у рабоце, аддача квадрата ў шэрагу выпадкаў была не большая, чым у таго ж трактара «Т-150К».

Васільеў пацікавіўся: як бы хацела кіраўніцтва раёна змяніць суадносіны земляробства і меліярацыі?

— Суадносіны?.. Па-мойму, цяпер усё залежыць ад нас у раёне, — адказаў Папоў. — У вобласці нас разумеюць. Мы, кажучь, не будзем змушаць вас. Але ж ПМК-70 трымае кадры, і

ім патрэбен аб'ём тысяч на 10 гектараў. У нас, бачым, няма. Што рабіць?.. Знайшлі іншы парадак думкам. Калі два гады назад ім давалі пад нож 1300 гектараў новай плошчы і 400 — угоддзяў, каб наладзіць арашэнне, то ў гэтым годзе далі для асушэння ўсяго 500 гектараў, затое для правядзення культуртэхнічных работ — 1100 і для арашэння — 400. Да таго ж яшчэ плюс 2,5 тысячы гектараў — пад рамонт старых сістэм.

— О-о, у вас, бачу, гэта выдатна пастаўлена! — усклікнуў абрадаваны Іван Апанасавіч. — А ў нас пакуль не так і не тое.

Мне тады не хацелася псаваць добры настрой у Івана Васільева, госця; толькі цяпер, праглядаючы запісы нашай гаворкі, я зазначу, што ўмовы, створаныя для работы меліяратараў у Пухавіцкім раёне, былі як бы выключэннем з тых умоў і з тых акалічнасцей, у якіх яны працавалі на нашай зямлі наогул, і што багата дзе яшчэ «не так і не тое» рабілася ды робіцца і ў нас.

Неяк давялося мне правесці дзень у калгасе «Савецкая Беларусь» Столінскага раёна. Зямля там надзвычай кантрастная і, бадай, не ведае ніякіх таноў, пераходаў: то пясок, то балота! Свой падыход і аднаведныя меры для паляпшэння гаспадарчых спраў там, безумоўна, патрэбны былі — ці то асушэнне, ці то ландшафтная спецыялізацыя, пра якую ў нас пакуль маюць вельмі цьмянае ўяўленне. Калгас адарваны ад свету, бо якіх-небудзь 20 кіламетраў туды ад раённага цэнтра трэба пераадоць ваць (на машыне) паўдня. Безумоўна, усё там павінна б пачацца з дарог. Пачалі — з меліярацыі, што на мове саміх жа меліяратараў пакуль што азначае асушэнне. У Белгіправодгасе склалі праект, і — за справу. За справу ўзялася Столінская перасоўная механізаваная калона (ПМК-62). На месцы, уздоўж невялікай, але паўнаводнай ракі Мышанкі выбралі ладны каналак балота (620 га), адгарадзілі яго ад астатняга масіву дамбаю і пачалі кроіць уздоўж і ўпоперак...

У абедзенны перапынак я падышоў да мужыкоў, што сядзелі на тоўстых бяровеннях. Яны рабілі ў будаўнічай брыгадзе. Пазнаёміліся, зачалі размову, і да нас неўзабаве падышла яшчэ купка мужчын з гэтай жа брыгады, потым далучылася купка жывёлаводаў з фермы — утварылася грамада. І раптам грамада загудзела, па ўсе галасы — трывожліва, роспачна. Дакаралі меліятараў, скардзіліся... Абураліся імі. Няма бога, казалі. Не ведалі, куды сялянскаю думкаю кінуцца...

Што ж у Ольмані здарылася?

Працягнулі ўздоўж ракі дамбу і, спрамляючы, парэзалі рэчышча. З аднаго боку знізілі ўзровень вады, што і трэба было. Затое за дамбаю ўзровень падвысіўся... Такім чынам, ігнаруючы пабочныя вышкі, меліятары падтапілі векавечны лес і балота на плошчы, большай, чым асушаць узяліся. А там жа былі сенажаці, там угоддзі былі, якімі спрадвеку карысталіся жыхары Ольмані і другой вёскі — Кашара. Цяпер двары калгаснікаў засталіся без сена, ды і вялікі двор — калгасны — стаў у тупік.

Каб напавіць становішча ў гаспадарцы, старшыня Уладзімір Мікалаевіч Канапацкі забраў у людзей прысядзібныя ўчасткі (пад травы) і надзяліў калгасныя сем'і дзялкамі па балоце, на тым асушаным кавалку, які меліятары часткова здалі.

Нейкім пелагічным і нават свавольным здаўся мне ўчынак праўлення калгаса, і от мы з Канапацкім едзем у поле.

— А што было рабіць? — пытаецца ён у мяне.— Пад травы тэрмінова спатрэбілася адвесці самыя лепшыя землі, каб не застацца з гаспадаркай каля разбітага карыта.

— Лічыцца, самы лепшы варыянт для траў — тарфянікі. А вы іх занялі пад бульбу. І торф — на вецер, і людзі незадаволеныя, — даводзіў я неспакойна.

Старшыня мне сваё:

— Э-э, паглядзіце на тыя тарфянікі: корч на карчы! Кучы пцёў! Палі непараўняныя...

Голас старшыні гусцеў і пабіраў усё больш эмацыянальнай афарбоўкі:

— Да д'ябла, да д'ябла такая меліярацыя! Прынялі ад іх 220 гектараў, а карыстацца няма як, таму і падзялілі паміж калгаснікамі. Павырываюць з зямлі карчы, пні прыб'яруць. Я, старшыня, сам такі падзел узяў. Цяжкая гэта зямля... Калгас, можа, палавіну сродкаў у яе ўкладвае, а праца адносіцца на рахунак меліяратараў.

І ён працягваў:

— От дарога, па якой мы едзем... Новая. Свежая. Павінна быць з цвёрдым пакрыццём. Высыпана ж дробным пясочкам. Так і застапецца. Распаўзецца. Усяго яе — восем кіламетраў... Эх! Што гаварыць? Вось яшчэ праява. Было ў нас добрае поле, глядзіце, мы яго якраз перасякаем... 12 гектараў. Дык нам яго разбілі. Дарогамі. На чатыры палеткі. Мядзведжая паслуга! У нас жа край лясны і ўся ворная зямля складаецца са 114 палянак. Уяўляеце?

Я ўяўляў... На гэтым аб'екце я на ўласныя вочы пераканаўся ў згубнасці справы, за якую быццам з добрымі намерамі ўзяліся меліяратары. Толькі бяздарным, бяздушным, як з боку эканамічнага абгрунтавання, так і інжынернага рашэння, проста амаральным у чалавечым аспекце аказаўся праект. Адпавядала ж праекту і яго ўвасабленне. Рака Мышапка абмялела, адхоны канаў не замацоўваюцца як след і аплываюць, даючы пачатак размывінам, равам, пяскі над балотам робяцца сыпучымі, рухомымі, ненавіднымі палешуку.

— Гора, а не меліярацыя! — у адзін голас са старшынёй гаварыў сакратар парткома калгаса Бяляц. Яму, мясцоваму жыхару, было ўдвайне крыўдна за збэшчанае ўлонне, за прыроду, якую мясцовыя жыхары любілі, і ніхто не чуў, што яны хочуць ад яе адцурацца, апынуцца ў становішчы рыбы, выкінутай на пясок.

Ольманцы яшчэ моцна за вёску трымаліся...

Гнеў калгаснікаў у гэтым выпадку Валерый Назаравіч Бяляц лічыў святым гневам.

— А вы ведаеце, — казаў, — што гектар журавін не менш каштоўны, чым гектар бульбы?

Я чытаў... А сфагнавы мох тут ужо сам выступаў як асушальнік і як адзін з асноўных фактараў у біяцэпозе. І ўсё накрылася... От як.

Вернемся ж у Мар'іну Горку.

Папоў цядаўна пабываў у Літве... Там, сказаў ён, каб палепшыць зямлю, меліяратары выконваюць усе віды работ, уключаючы залужэнне і перазалужэнне.

— Прыйдзе час, — заўважыў Васільеў, — калі ад бяздумнага асушэння зямель трэ будзе адмаўляцца.

— Ад яго ўжо трэба адмовіцца! Земляробчыя інтарэсы дыктуюць неабходнасць стварэння ПМК на аснове механізатарскіх кадраў гаспадарак. Калона падпарадкоўваецца РАПА... Проста і зручна! — вочы Валерыя Мікалаевіча выпраменьвалі рашучасць, хоць сам ён здаваўся раўнаважным і стрыманым. — Меліярацыйную чахарду з аб'ёмам і пераніцоўкай прыроды трэба спыняць! Уявіце: з пяці рэчак у раёне засталася адна. Што ўжо гаварыць пра азёры?! Відаць, настаў час азірнуцца, падумаць, узважыць і ацаніць зробленае, каб павесці далей землеўпарадчыя і меліярацыйныя работы па новаму.

Васільеў пакратаў вусы, усміхнуўся:

— Правільна... Перакананы, што ў нас, у Нечарназем'і таксама прыйдучь да гэтага. Але ці скоро?.. Тут у прынцыпе ўсё мяняецца ад таго, што вам дазваляюць на месцы рашаць, што рабіць... М-да... Я вось слухаю вас і думаю пра лёс вялікай рускай ракі Волгі-матухны. Ці адкажа хто з «пераўтваральнікаў прыроды» за свае дзеянні?

Я сказаў пра свае назіранні: практычна цяпер у начальнікаў галава баліць не пра тое, як захаваць прыроду, а як захаваць тэмпы асваення, здабычы, перапрацоўкі, пераніцоўкі і г. д. На захаванне прыроды пакуль няма плана, таму няма належнай і адказнасці.

— Правільна... Чухаюць там, дзе свярбіць... сёння.

Размова з Паловым між тым абуджала энергію і ўздымала ваяўнічы настрой. Хацелася

думаць, што ўслед за ім, прадстаўніком Савецкай улады, і меліяратары рэспублікі пажадаюць на момант спыніцца, кінуць вокам назад, знайсці ў сваёй рабоце пралікі, ліквідаваць іх і потым ужо весці асушэнне на якасна новым, экалагічна і гаспадарча абгрунтаваным узроўні, на тым узроўні, які даступны людзям з высокім грамадзянскім сумленнем.

Не збіраюся хаваць, мяне радавала пазіцыя паўнапраўнага гаспадара зямлі. За словамі і дзеяннямі Папова бачылася новая тэндэнцыя ў вырашэнні праблем земляробства. Надаць бы ёй развіццё!

Нядаўна я прачытаў артыкул аднаго знакамітага хлебараба, партыйнага работніка... Вось што ён піша:

«Пакуль балоты асушаліся ў невялікай колькасці, здавалася, што такому пераўтварэнню няўдобіцы ва ўгоддзі можна толькі радавацца. Але калі пачалі асушаць вялікія тэрыторыі, аказалася, што і балоты ў прыродзе патрэбны, што без гэтых акумулятараў вільгаці і цяпла нам часцей будуць дапякаць і паводкі, і падтапленні зямель, і засухі. Калі парою даводзіцца траціць сродкі на арашэнне асушанага, значыць, далёка не ўсё ў нас добра з павуковым прадбачаннем, павуковым разлікам вынікаў гаспадарчага ўмяшання ў акаляючае асяроддзе».

Дык хто ж гэта піша?.. Дачытаем, аднак...

«А гаспадарка ж у нас планавая, і ёсць усе магчымасці для таго, каб кіраваць раўнавагай біялагічных і сацыяльна-экалагічных працэсаў. Трэба толькі з большай адказнасцю падыходзіць да любой ідэі, любога праекта, што закранае прыроду. Усеагульная экалагічная дасведчанасць і ўсеагульная экалагічная адказнасць — вось што трэба сёння».

Гэтыя словы належаць суседу-ўкраінцу, першаму сакратару Палтаўскага абкома партыі Герою Сацыялістычнай Працы Фёдару Трафімавічу Маргуну.

Калі размова набліжалася да канца, я спытаўся ў Васільева, што ж там зрабілі з Волгай, што яе лёс пачаў многіх трывожыць?

— А што магли, тое і зрабілі, дбаючы пра кароткую выгаду. Агалілі берагі, разаралі поймаешныя тарфянікі, высушылі, забруджваюць прамысловымі сцёкамі..

— Што да тарфянікаў,— зазначыў Валерый Мікалаевіч,— то мы неабачлівыя. Нашы адносіны да іх варварскія! Да дна выскрабаем... Між тым не дзе-небудзь, а ў нашым раёне пабудаваць і працуе пакуль што адзіны ў краіне завод па вырабу горнага воску — рэчыва, з якога ў сваю чаргу можна вырабляць каля ста відаў розных каштоўных прэпаратаў. От вам і торф! Яму цаны пяма! — Ён пагнуўся і дастаў з шуфляды кавалак гэтага дзіўнага рэчыва: — Справа з захаваннем тарфянікаў лепш у Літве пастаўлена. Літоўцы на фермах пазапашваюць гной, каравяк і ў рэдкіх выпадках выкарыстоўваюць торф па ўгнаенне. Ахова?.. Ахова! У нас жа пра яе больш гавораць, чым робяць. Наш раён, напрыклад, штогод вывозіць на палі 300 тысяч тон торфу. Каб жа я мог забараніць!..

— А чаму? — Васільеў разглядаў горны воск.

— Уся псіхалогія і тэхналогія спецыялістаў павернута па выкарыстанне торфу. Не толькі ў раёне... І каб я, скажам, карыстаючыся эканамічным разлікам і развагай, сёння вывез на палі не 300, а 200 тысяч тон торфу, мяне за дзівака палічылі б, не памагли б і спасылкі на гной. Было б усё, што адсюль вынікае...

— Можна, вы і перабольшваеце,— сказаў я.— Адно каб назапасілі гною... Але ж, бачыце, якая супярэчлівасць назіраецца з гэтым даверам. Меліярацыю вам давяраюць, а вывазку торфу — не! Дзіўна...

— Пытанне складаецца,— тлумачыў Папоў.— Адразу змяніць становішча нельга. Фермы патрабуюць пераабсталявання. Дый саломы не хопіць. Калі гаспадарка атрымлівае дзве-тры тысячы тон саломы, то палавіна яе ідзе на корм...

— А некалькі ж год назад,— прыгадаў я,— на Міншчыне салому палілі. Дзе-нідзе яшчэ і цяпер гэта робяць... З дымам пайшлі тысячы і тысячы сцірт... Каманда такая была — паліць!

Папоў уздыхнуў:

— Было і такое. Цяпер мы глядзім на гэта як на дзікунства. У гаспадаранні на Міншчыне шмат супярэчлівага, і мы шукаем выйсце з гэтых супярэчнасцей.

У Папова верылася. За ім, на мой погляд, была перспектыва.

— Супярэчнасці гэтыя суб'ектыўнага характару... Як пі круці пі вярці, а вялікая справа — ініцыятыва! — Васільеў зноў задыміў цыгаркай.

Пра ініцыятыву ён не забываў і не стамляўся думаць.

Ад руху думкі — да зрухаў у справе! Такі пачатак творчай дзейнасці кожнага чалавека і кожнага калектыву. З яе вялікасці ініцыятывы ў грамадстве, бадай, усё пачыналася і ёю ўсё завяршаецца.

Мы развіталіся...

У тым жа годзе Пленум ЦК КПСС прыме Доўгатэрміновую праграму меліярацыі зямель, і я зноў сустрапу Валерыя Мікалаевіча ў Мінску.

— Мы стаялі на правільным шляху, — скажа ён. — Цяпер нас падтрымліваюць і самі меліяратары. Нядаўна адзіп з іх выступіў у мясцовай раённай газеце... Ландшафт, піша, і сама глеба патрабуюць найвялікшай увагі і павягі да сябе. Па шаблону кроіць зямлю нельга... Мы крыху павялічылі плошчы, але перспектыва нашай работы практычна застаецца ранейшай. Памалу мяняем палітыку і ў выкарыстанні торфу...

Такі паварот мяняў многае. Разам з тым на сэрцы шчымела трывога за шырока распачатую хірургію зямлі. Якую ж адказнасць пясунць на сабе мясцовыя ўлады і меліяратары! Ці адчуваюць яны яе?.. Павінны б! Кроячы пустку, балота, аблогу, чалавек кроіць будучыню, яе наваколле, мяняе зямлю, пайчасцей — беззваротна. І тут трывога паша не павінна слабець. Небяспека рэальная: у многіх вёсках знікае вада ў калодзежах...

Не, не і не! Трэба біць у званы: у Ольмані меліяратары працуюць на-ранейшаму згубна. Дый ці толькі там?!

10. Лёс парку Альба. Урокі Кірылы Арлоўскага

Палеткі ордэна Працоўнага Чырвопага Сцяга калгаса «Рассвет» імя Арлоўскага адрозніваліся ад палеткаў суседняй гаспадаркі так, як гладкі асфальт адрозніваецца ад бруку: па-майстэрску выштукаваныя, роўныя, шчыльныя — падзе квадратнага метра зямлі не гуляла, тым болей пры вёсках, і пустазеллю не было дзе ўчапіцца. Амаль усе дарогі ў прысадах. Прысады акаймоўвалі калгасныя півы скрозь па перыметры. Здзіўляў цэнтр гаспадаркі — Мышкавічы, вёска, у якой надзвычай удама спалучалася старое з новым, хата з катэджам, забудова з адкрытай прасторай. Сады, кветнікі, сяляпскія градкі не ведалі аніякай агароджы і падыходзілі да самай заасфальтаванай сцяжыны або тратуара, даверліва слаліся глядзі што пад самыя ногі...

Дзівіў увесь гаспадарчы і культурны комплекс: восем вёсак, пры якіх размяшчалася 7800 гектараў угоддзяў з палеткамі, з фермамі, машыннымі дварамі і майстэрнямі, Дамамі культуры, быту і адпачынку.

Багаты знешні выгляд, прыгажосць і веліч гэтай гаспадарцы надавалі свой, рукатворны мікраландшафт: дагледжанасць палеткаў, зялёныя алеі з раскідзістых клёнаў, ліп і бяроз, сады, пасекі... Старшыня калгаса Васіль Канстанцінавіч Старавойтаў, паказваючы пам налева і направа густое зяленіва збажыны, павярнуў па ўзлесак машыну. Гай аказаўся не чым іншым, як доўгай і вабнай паласой беластволых бяроз у чатыры рады.

— А гэта вось Таццяніна алея! — кіўнуў па прысады старшыня.

Я спытаўся, што гэта значыць, бо меркаваць, што гэтая назва звязана з вядомай усяму свету пушкінскай Таццянай — не было сэнсу.

— Народ назваў так... Адзін сказаў так, другі — і пайшло! Таццяна — жонка Кірылы Пракопавіча Арлоўскага, былая даярка... Яна другая ў яго... Першая адраклася, калі ён падаўся сюды, з Масквы — у Мышкавічы... Так

вось... Калі закладвалі гэту алею, Кірыла прыхварэў, і работу ўзначаліла Таццяна. Не за тры дні, як планавалася, а за дзень пасадзілі маладыя дрэўцы; яна старанная, з яе бралі прыклад. За гэту алею на парадзе яе пахвалілі, а людзі па-свойму аддалі ёй даніну сваёй павагі.

У Мышкавічах я потым сустрэўся з Таццянай Васільеўнай, простай, душэўнай і варушлівай жанчынай на схіле веку. Яна паказвала мне кніжкі, напісаныя пра Арлоўскага, расказвала сама пра яго, і мне тады падалося, што ў лёсе гэтага кемлівага, мужага і слаўнага чалавека яе роля — роля жонкі і друга намі яшчэ недастаткова асэнсавана. У Кірылы Пракопавіча, калі ён выйшаў жывым з крунарушкі вайны, не было поўнага зроку і не ставала правай рукі, а левая — пакалечаная. Таццяна аказалася тут першай памочніцай — правай рукой, апорай у працы і жыцці. Нездарма ж, атрымліваючы другі медаль Героя — цяпер ужо за стваральную працу, — Арлоўскі ківаў у яе бок: маўляў, гэта ўжо і яе заслуга!..

Калгас «Рассвет» сваёй культурай земляробства, садоўніцтва, чысцінёй і ўтульнасцю вёсак як бы нагадваў маёнтак былое пары, толькі з той прынцыповай розніцай, што папавалі ў ім не паны, а сяляне, калгаснікі.

Але прыклад расветаўцаў у доглядзе сваёй роднай зямлі, у стварэнні экалагічнага асяроддзя, якое дае багацце душы, фарміруе густ і пастрой, — такі прыклад рэдкі пакуль...

Колькі разоў, ездзячы па дарогах роднага краю, бываючы ў ціхіх і вольных кутках, я спыняўся і з захапленнем глядзеў на старыя паркi і асобныя купы дрэў з вячымі кронамі. Вядома, яны былі пасаджаны рукамі працоўнага люду паводле панскага загаду і блаславення. І сёння гэтыя паркi стаяць як увасабленне прыгажосці, як помнікі зялёнай архітэктуры, а тым часам — і як дакор нам. У чым жа?

Хочаш — не хочаш, а трэба прызнаць, што па-мастацку пасаджаныя паркi і прысады экалагічна-гаспадарчага значэння з'яўляюцца і паказчыкам духоўнага жыцця чалавека, яго куль-

туры і густу. Толькі ж мы чамусьці іх мала садзім. Чаму?.. Не перадалося нам гэта? Не хапае эстэтычнага густу? Альбо свядома ігнаруем такую раскошу?..

Цяжка сказаць, па якіх прычынах, але мы часам пішчым пад корань, руйнуем нават тое, што складала гопар пакаленняў і дасталося нам у спадчыну. От яскравы прыклад.

У апошнія дзесяцігоддзі амаль цалкам загублены агромністы і незвычайны па сваёй прыгажосці лесапарк Альба, закладзены яшчэ ў XVI стагоддзі магнатамі Радзівіламі пад самым Нясвіжам. Гэты парк быў забяспечаны сістэмай штучных сажалак і каналаў, даволі значных сваімі памерамі, паколькі курсанты былой школы флоркі афіцэраў, размешчанай тут, імітавалі на іх марскія баі. Талентам, умепнем тагачасных сааодаў-дойлідаў у гэтым парку былі створаны шматпланавыя ансамблі з розных парод дрэў. У парку размяшчаліся Эрмітаж з панскім палацам, паляўнічы павільён з кругавым абстрэлам, звярынец, альтанкі. Усё гэта, апрача дрэў самога парку, было парушана, калі рушыўся стары свет.

Потым працоўнаму люду, які даў адстаўку папам, капечне, не да паркаў было, тым болей — у сельскай мясцовасці. Пра парк Альба зусім забылі. Ён быў «згублены», бо пра яго існаванне і лёс ніхто падзе не ўспамінаў, і ў апошнія гады ў ім пачалі пілаваць дрэвы, пляжыць векавечныя дубы, знішчаць алеі.

Факт, на жаль, абуральны, і толькі дзіву даешся: чалавек, якому па службе ў гэтым раёне належыць фарміраваць духоўнае жыццё грамадзян і ўзбагачаць яго, — географ па адукацыі...

Летам восемдзсят трэцяга года я пабыў у нясвіжскім парку Альба разам з тагачасным гадоўным архітэктарам Мінскай вобласці — Алегам Рыгоравічам Трафімчуком і вучопым, доктарам біялагічных навук, прафесарам Беларускага тэхналагічнага інстытута імя Кірава — Васілём Рыгоравічам Анціпавым.

Паказваючы на разбурэнні ў запушчаным парку, Трафімчук расказаў нам пра пісьмо,

атрыманае ім ад ветэрана грамадзянскай вайны. Чаму так здарылася, пытаўся чалавек у сталым одуме: у гады рэвалюцыі і грамадзянскай вайны, разбураючы непадзельныя панскія палацы, маёнткі памешчыкаў, мы разлічвалі, што ў хуткім часе ўзвядзём свае, пралетарскія, для рабочых і сялян, якія будуць памнога прыгажэй і зручней ад панскіх. Ажно дзесяцігоддзі праходзяць, і рэдка дзе на месцы разбурапага з'явіўся новы, не менш прыгожы і раскошны будынак, а ставяцца невыразныя, шэрыя... Ці не перавяліся на пашай зямлі доўліды?

Для архітэктара Трафімчука гэта была горкая пілюля. Але ён быў малады, і ў яго голасе чулася слодыч іроніі: «А чаму ж разбуралі?!»

Уласна кажучы, аўтар пісьма, ветэран, які змагаўся з буржуямі, меў права на тое: палацы ж былі ўвасабленнем зла! Нам з прафесарам, прызнацца, цяжэй было зразумець сённяшніх разбуральнікаў, асабліва калі яны ходзяць у рангу архітэктараў. З якіх меркаванняў, напрыклад, у старадаўнім парку Альба пасадзілі біяміцынавы завод? Зрабілі памылку?.. То чаму ж, калі памылка ўжо была бачна, побач з біяміцынавым пачалі будаваць новае прадпрыемства на вытворчасці рызатарфіну? Будаўніцтва ў маляўнічым і падзвычайным прыдатным для адпачынку кутку набывае інерцыю. Як гэта здарылася?.. Ды, напэўна ж, па схеме: хтосьці, прымаючы парк за лес, не меў літасці да яго, ён убачыў выгаду, калі ад аднаго «кораня» вырастуць карпусы новага завода, а рэліктавыя дрэвы, што ўвасаблялі хараства і маглі быць гордасцю краю, не ўваходзілі ўжо ў яго кампетэнцыю... Ён падаў прапанову, і ўсе прагаласавалі «за». Не было каму падняцца, як таму ветэрану-акопніку, і пайсці грудзямі ўперад, на вузкалобасць і певуцтва.

Сумна робіцца, калі глядзіш нават на дагледжаныя старыя паркі. Узнікае пытанне: а чаму цяпер мала хто думае пра стварэнне чагосьці падобнага — ну хоць бы на цэнтральных сядзібах калгасаў і саўгасаў?

На мой погляд, адна з прычын у тым, што

ў нашым краі вельмі часта мяняюцца кіраўнікі гаспадарак дый раёнаў таксама і мала хто з іх звязвае свой лёс і свой грамадзянскі клопат з адпаведным кутком; таму і галава ў іх за той куток не баліць. А Кірыла Арлоўскі прыехаў з намерам аддаць роднай вёсцы і зямлі ўсе сілы дарэшты, ды тут і памерці...

Дзе, дзе ж яны, сучасныя аматары і прыхільнікі садовага і лесапаркавага мастацтва? Пра гэта я думаю нават у Мінску, калі бачу, як у новых мікрараёнах «Захад» і «Паўднёвы Захад» па вуліцах і праспектах высаджваюць дрэвы: адно пахілена ўлева, другое — управа, усе разам — так-сяк накаяк і — растуць, выклікаючы прыкрасць у душы.

Прафесар Анціпаў падзяляў маю трывогу: — У нас або забылі, або блізкія да таго, каб забыць, што такое паркавае мастацтва. Спецыялістаў па азеляненні рыхтуюць у навучальных установах Масквы, Ленінграда, Кіева, Львова, але іх мала. Два гады назад пачаў падрыхтоўку Бранскі тэхналагічны, а цяпер — і Краснаярскі лесатэхнічны інстытуты. А ў нас тым часам іх выпуск спынілі.

Нібыта дробязь, але я прыгадаў, што спынены выпуск таксама кветкаводаў у знаёмым мне Бабруйскім мастацкім прафесійна-тэхнічным вучылішчы...

— А ў вышкі, — працягваў Васіль Рыгоравіч, — адсутнічаюць спецыялісты не толькі ў раёнах, але і ў гарадах, і замест іх працуюць выпадковыя людзі. Таму склаўся спрошчаны падыход да аб'ектаў азелянення, дый мала саміх насаджэнняў. Пры норме 12 квадратных метраў на гараджаніна, у нашай рэспубліцы — усяго 8; а ў Расійскай Федэрацыі — 10,3; яшчэ болей — у Прыбалтыцы і на Украіне.

Спецыялісты патрэбны. Аднак Кірыла Арлоўскі не стаў чакаць іх, каб закласці алеі. Справу Арлоўскага падханіў Старавойтаў...

Жалю варта: адданасці зямлі якраз не стае многім сённяшнім кіраўнікам. Слаба выходзяюцца патрыятычныя пачуцці. І ці не таму сёння становіцца праблемай па сяле, у раёне,

знайсці чалавека на адказную пасаду. І гэта пры ўсё большай колькасці адукаваных і вопытных людзей, спецыялістаў! Многія адмаўляюцца, і адмаўляюцца якраз найбольш здольныя. У Кіраўскім раёне, напрыклад, увайшло ў норму абнаўляць штогод да адной трэці старшынь і дырэктараў? Але ж гэта вымушанае абнаўленне, у выніку якога падразаюцца карані, што звязваюць чалавека з зямлёй. Уявіце, што было б, калі б Кірылу Арлоўскага, напрыклад, ці Старавойтава, або, скажам, Ралько ўвесь час перакідвалі з гаспадаркі ў гаспадарку? Ці захавалі б яны ў сваёй душы якасці, пра якія мы тут гаварылі, і што было б у калгасах «Рассвет» і «Аснежыцкі»? Ці былі б яны імі?..

Як у Кіраўскім раёне старшыньскі корпус, так на Магілёўшчыне ў цэлым да нядаўняга часу тасавалі, абнаўляючы, раённае звяно.

У любым выпадку, нават пры захапленні чыста гаспадарчымі і ўпраўленчымі справамі, з душой чалавека варта больш лічыцца.

У нас не даследаваны складаныя працэсы, якія адбываюцца на паверхні і ў глыбінях Сялянскага Акіяна, не высветлены зрухі і змяшчэнні ў псіхалогіі сучасных сялян. Тут патрэбны спецыяльныя сацыялагічныя даследаванні, даклады вучоных, падрыхтаваныя праўдзіва, сумленна. Усё гэта можна зрабіць, але мы пакуль не прывучаны карыстацца як след паслугамі сацыёлагаў і вышэй за ісціну ставім сваю суб'ектыўную думку, падмацаваную часам аўтарытэтам службовага крэсла. Радуе, аднак, тое, што экалагічны падыход пры вырашэнні гаспадарчых спраў на месцы набывае ўсё больш прыхільнікаў і энтузіястаў, і мы яшчэ з імі сустрэнемся.

11. Сяляне. Хто яны сёння? Механізатар Міхаіл Аляксеенка

Добра помніцца, як мы, падлеткі, падчас летніх капікулаў памагалі мясцоваму васілевіцкаму калгасу імя Сталіна ўпраўляцца ў полі. Мы штодня ставілі пад ярмо валоў і коней у

аглоблі, кіруючы імі, выязджалі на пожно, дзе ладкавалі вазы проса, ячменю і паганялі на гаспадарчы двор або ток... Мы варочалі сена ў валках і сцягвалі копы ў кучу, з якой вырасталі стагі, сціртавалі салому... Асцюкі і труха, залазячы за каўнер і прыліпаючы да потпага цела, выклікалі эмоцыі не самыя лепшыя, аднак, мне здаецца, у той час павальнага захаплення працай і ўюшанасці для нас пот салёны нават быў як слодыч.

Там была сур'ёзная работа, і нам або бацькам нашым за яе палічвалі працадні. Што важна яшчэ, справа дарослых адкрывалася кожнаму з нас як новы і выдатны свет, у якім кожны паказвае, на што ён здольны.

Я схільны думаць, што маю патуру сялянскую, хоць тут працоўным заняткам у раннім узросце ўсяго і не вытлумачыш.

Я вельмі добра разумею чалавека, якому баюча робіцца, калі ён глядзіць на паламаную галіну яблыні, ссечаны ў лесе і кінуты без патрэбы дубок, вытаптаную мясціну ў жыце, залітую саляркай глебу або вадаём. Па-мойму, падобныя факты павінны выклікаць здзіўленне, боль і гнеў у кожнага, хто ўсведамляе сябе не варварам і не дзікуном з дзікуноў. Вочы мае не глядзелі б на «паляўнічага», які гапяецца на машыне за зайцам або на верталёце палюе больш буйную дзічыну. Скажу шчыра, не пайшоў бы я працаваць таксама ні ў Сельгасхімію, ні ў атрад сельгасавіятараў. На мой розум, там, пры сённяшніх праблемах захавання прыроды павінен бы быць самы востры дэфіцыт кадраў... Разумею, мяне папракнуць: маўляў, перабольшваю і педаацэньваю таго-сяго... Ёсць аб чым паспрачацца... Другі абыздзе, саступіць, калі перад ім на сцяжыну выпаўзае дажджавы чарвяк. Ён жа вялікі працаўнік і вялікі друг земляроба. Іх, гэтых няўтомных свідравальшчыкаў глебы, па норме, кажуць, павінна быць 80 кілаграмаў на гектар, але часам не бывае і аднаго, і не кілаграма нават — чарвяка! Ні адной казуркі. Ні чмяля, ні жаваранка. Ціша!.. І падобна, што пры вырошчванні сельскагаспа-

дарчых культур цяпер адбываецца не біялагічны, а хімічны працэс. Не далёка ж да гэтага!

Неяк, можа, нават падсвядома, але я заўсёды, пачынаючы з малых гадоў, адчуваў, што перада мной стаіць задача зразумець усю веліч прыроды і сабраць, адлюстраваць у сабе як найболей законы жыцця і законы сусвету. Гэтая думка больш акрэслілася ў мяне, калі, чытаючы «Курземітэ» Іманта Зіедоніса, я пазнаёміўся з дзённікам выдатнага латышкага скульптара Мікеліса Панкока, які захапляўся яшчэ і філасофіяй і, па ўсіх прыкметах, жыў з ашчэрадным часам.

«Пазбягаць, пазбягаць таго, каб ламаць, драгаваць зялёныя парасткі і абрываць чыёсьці маленькае жыццё. Выхоўваць у сабе вялікую любоў да ўсіх форм існага, ва ўсіх іх станах.

Сканцэнтраваць у сабе законы сусвету», — гэтак пісаў ён у 1922 годзе.

Прыгадаўшы Панкока (на вуліцах Мышкавіч), я тлумачыў Васільеву:

— Мо таму я душой успрымаю гэтыя словы, што змалку быў зліты з прыродай. Помню, як узвышаўся нада мной бульбоўнік, калі я гуляў у разоры або як хаваўся пад шырокім гарбузовым лістом. Помню пах канпель, крапівы, той жа бульбы, калі яна цвіла, бярозкі, роснага агурэчніку...

О, як тады ўсё пахла, цвіло, красавала! Усё успрымалася непасрэдна і абвострана, усімі органамі пачуццяў...

Яшчэ будучы школьнікам, я захапіўся дзічкамі, садам увогуле, перасаджваў маладыя дрэўцы, прышчапляў...

— От і я таксама! — эпергічна выказаўся Іван Апанасавіч, і твар яго засвяціўся пранікнёнай і добрай усмешкай, у ёй выяўлялася радасць; нібы я саму раўнавагу ў гэты момант яму падарыў.

Цяга да дрэва, да саду і прысад у мяне захавалася, і ў Міпску я паказваў Васільеву рабінавую алею каля свайго дома, да закладкі якой меў непасрэднае дачыненне. Зразумела, сутнасць факта не ў маёй дабрачыннасці. Ёсць ня-

мала людзей, якія не пасадзілі піводнага дрэўца, а сваёй працай, сваёй дзейнасцю тым не менш дораць свету дабро. Сутнасць факта ў тым, што я не магу не пасадзіць куста бэзу або аршыну насупраць свайго акна, бо па настрою і звычках я селянін. І далей ужо пабыты асабісты вопыт і працяглы роздум над жыццём вёскі дазваляюць мне сцвярджаць, што найбольшага поспеху ў працы дасягаюць тыя механізатары, аратыя, сейбіты, якія адчуваюць сябе сяляпамі, не па званні — па сутнасці, па напаяненні душы. Яны не страцілі яшчэ сваёй повязі з глебай — грыбніцай усяго таго, што ідзе ў рост на сушы і ўяўляе сабой жывы і дзеючы арганізм. Толькі таму яны ўмеюць бачыць і адчуваць расліну, ніву, абшар і клапаціцца пра іх і сваім клопатам спалучаць чалавечую працу з працай сонца, зямлі.

У Бабруйску і Мышкавічах у мяне з галавы не выходзіла думка пра Міхаіла Міхайлавіча Аляксеенку. Карцела заглянуць да яго, а жыў ён пад Крычавам, толькі ж туды не блізка было...

Кажуць, здзівіў Міхась многіх сваіх аднагодкаў, калі з атэстатам сталасці, у якім па ўсіх прадметах стаялі пяцёркі і чацвёркі, са славай лепшага ў раёне футбаліста падаўся вучыцца ў сельскае прафесійна-тэхнічнае вучылішча. Ад бацькоў, заслужаных калгаснікаў, напэўна, перадалася яму цяга да зямлі, да роднага ўлоння. Ён стаў механізатарам, механікам, рацыяналізатарам па вырошчванні лёну, пабыў лепшым грамадзянскія якасці, што праяўляюцца ў канкрэтных учынках.

Аднойчы, напрыклад, Міхась даведаўся, што нейкімі там архітэктарамі накіравана высечка зялёнай дубровы каля вёскі Дарагой. Чаму тая дуброва калола вочы доўлідам, якія сядзелі ў горадзе, сказаць цяжка. Ліха часам з чыстага неба можа зваліцца. І дзівіліся людзі. Абураліся людзі, а ўсхваляваны Міхась Аляксеенка напісаў і паслаў у Магілёў ліст, дзе выкрываў педарэкаў, што называлі сябе архітэктарамі. Памагло! Абараніў дуброву.

Грамадская актыўнасць Аляксеепкі выяўлялася з гадамі ўсё выразней і атрымлівала ўсё большае прызнанне. Міхаіл Міхайлавіч неўзабаве становіцца членам бюро Крывяўскага райкома партыі і становіцца лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі СССР.

Пра яго ўдала расказаў у артыкуле, падрукаваным у рэспубліканскай газеце «Звязда» гісторык, краязнаўца, заслужаны работнік культуры БССР Міхаіл Фёдаравіч Мельнікаў.

Мяне ж у тым артыкуле парадавала, як дакладна аўтар вызначае сутнасць земляробчае працы, хоць і робіць гэта, можа, падсвядома, мімаходзь.

От тут, піша ён, ільняное поле — як сіняе возера, як казка! Цытую далей: «І Міхась Аляксеенка адзін з тых, хто разам з сонцам і дажджом творыць гэта хараство». Не адзін, заўважце, не сам па сабе, а разам з сонцам і дажджом, гэта значыць, з энергіяй, закладзенай у глебу, — даходзячы думкай і сэрцам да ўсяго.

Па ладу думак, настрою, па рытму жыцця механізатар Аляксеенка вельмі блізка стаіць да Папова, былога кіраўніка гаспадаркі, цяпер кіраўніка раёна. Прынамсі, іх аднолькава хвалюе зямля.

Тут, аднак, мы выйшлі на штосьці большае, а галоўнае — больш складанае і супярэчлівае, чым бытуючыя вызначэнні: гараджанін, рабочы, служачы, калгаснік і г. д. Селяніна сёння як бы і няма. На слове «селянін» ужо адчуваецца палёт архаічнасці, што проста ці ўскосна адлюстроўваюць і тлумачальныя слоўнікі. Звяртаючыся да іх, далёкі ад вёскі чытач так зразумее сутнасць сялянства: маўляў, гэта было раней — сяляне жылі на тэрыторыі нашай краіны да Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі, і жыла разам з імі прыватная ўласнасць на пэўны надзел зямлі і сякую-такую гаспадарку, дарэчы, гаспадарка натуральнай была... і адно што давала яна селяніну — хлеб, сродкі для жыцця. Пасля рэвалюцыі, дакладней, пасля правядзення суцэльнай калектывізацыі ў сельскай гаспадарцы азначаная сялянская сутнасць

(якая чамусьці зводзіцца да спосабу вядзення гаспадаркі) пачала аджываць. Чаму? Змяніліся грамадскія адносіны і паступова, бачыце, мяняліся погляды, звычкі, псіхалогія селяніна, у выніку — аднаасобнік рабіўся калектывістам, калгаснікам. Ну і што з таго? Заўчасна ставіцца кропка.

З боку сацыяльна-псіхалагічных змен тут, відаць, усё правільна, хоць калектывізм (як і калгасная дэмакратыя, у дужках зазначу) па прычыне розных абставін і ўмоў не скрозь прывіваўся ў аднолькавай меры. Часам ён існаваў, ды дзе-нідзе і цяпер існуе толькі на паперы, у рапартах, у дакладах.

Для нас, аднак, застаецца нявысветленым пытанне: у тых якасцях душы, якія мяняліся (з ператварэннем аднаасобніка ў калектывіста), у саміх зменах ці ўся псіхалогія селяніна? А можа, гэта толькі частка яе? Можа, гэта яе падбудова?

На самай справе, што такое зямля для земляроба? Аснова. Фундамент, на якім, штора з творча спалучаючы сваю энергію з энергіяй сонца, ён вырошчвае прадукты харчавання, адным словам — хлеб. А толькі ці перастала зямля быць для селяніна асноваю з уступленнем яго ў калгас? Па логіцы і на ідэі — не! А калі так, то і глыбінная сутнасць селяніна-творцы павінна заставацца — незалежна ад спосабу вытворчасці. Іншая справа, калі жыццё падае нам прыклады незалежнасці калгасніка ад зямлі, яго заробку — ад ураджаю; зямля як фундамент перастае тады для яго існаваць, і падобныя вытворчыя адносіны ўжо сапраўды мяняюць сутнасць справы: селянін, кім бы ён да гэтага ні быў — калгаснікам або аднаасобнікам, ператвараецца ў рабочага з нараднай сістэмай працы, пры якой з'яўленне Аляксенкі ў гаспадарцы малаверагодна, яно проста робіцца выпадкам, а выпадкі, як вядома, пагоды не робяць.

Усведамляю, што гэта адна з адкінутых на задворкі тэм, і да яе амаль не дакрануліся нашы сацыялагі, грамадазнаўцы.

У маіх разважаннях нешта можа паказацца

і спрэчным. Тым не менш я перакананы: слова «селянін» дарэмна пакрываецца пылам касмічнага веку; адбываецца гэта не столькі на прычынах аб'ектыўных грамадскіх працэсаў, колькі на чыстым непаразуменні і суб'ектыўным стаўленні да сялянства. У кожным разе, не стае разумення сялянскай душы.

Гаворачы пра якасці земляроба, А. М. Энгельгарт пісаў: «Каб быць гаспадаром, трэба любіць зямлю, любіць гаспадарку, любіць гэту чорную цяжкую працу. То не араты, што добра арэ, а вась той араты, які л ю б у е ц ц а на сваё ворыва». І хіба гэтыя словы сёння не стасуюцца з працай лепшых нашых механізатараў, якія набылі новыя псіхалагічныя рысы ў грамадскай вытворчасці, аднак не забылі, што яны хлеба-робы.

На наша шчасце, сяляне яшчэ не перавяліся; хоць у гэтым, можа, сыгралі вырашальную ролю ўжо не нашы гаспадарчыя парадкі, а сама зямля, дакладней, добрыя з ёю адносіны.

Цяга да зямлі — не пусты гук, як некаторыя лічаць. Грэчаскі філосаф Сакрат, абагульніўшы свае назіранні над земляробствам, пакінуў нашчадкам такое выказванне:

«Зямля дае таму, хто яе апрацоўвае, усё неабходнае для жыцця, дадаючы яшчэ і тое, што надае асалоду... Земляробства з'яўляецца крыніцай і дабрабыту і задавальнення».

Як багата дае зямля! І ўсё гэта павінен атрымліваць і атрымлівае селянін, пакуль селянінам ён застаецца, пакуль працуе з душой.

12. Яшчэ пра сапраўдных сялян. Мара Анатоля Сяргушкі

Хай прабачыць дарога! Ніяк нельга пам па ёй далей рухацца, пакуль не разбярэмся толкам у такіх простых і няпростых пытаннях.

У калгасе «Рассвет» імя Арлоўскага я пазнаёміўся з некалькімі трактарыстамі.

Цікава папазіраць за людзьмі самага споду вытворчасці, у апошнім звяне: імі кіруюць, а ім

ужо пяма кім кіраваць, акрамя як тэхнікай, машынамі ў полі або скацінай па ферме...

Гутарку мы распачалі проста на раллі, дзе людзі рупіліся, прычым Міхась Фёдаравіч Емісеенка і Іван Аляксеевіч Бяляўскі — на гусенічных трактарах; мужыкі — адзін дзябёлы, другі хударлявы — у веку і, папэўна, напрацаваліся за жыццё; цяпер ім адпачываць варта было б часцей, тым больш улетку, дзень доўгі... Я пацікавіўся, калі зачалі мы гаворку, чаму яны не працуюць у дзве змены, чаргуючыся, асабліва падчас сяўбы, жніва, ворыва, — магчыма, сці ж для такой работы ў іх гаспадарцы, пэўна, ёсць...

— Прывыклі... — сказаў адзін.

— Нязручна ў дзве змены: час будзеш траціць на дарогу, ды яшчэ на тое, каб знайсці ў полі трактар, — растлумачыў другі і дадаў: — Машына ж таксама, як і жонка, — адны рукі любіць.

Першы ўсміхнуўся:

— Наконт жонак — як сказаць... А машына сапраўды адных рук і далікатнасці патрабуе.

— Гэта маладым цяпер пазменшую работу падавай! Наслухаліся, што праца павінна быць лёгкаю, і лёгка працуюць.

— На горад раўняюцца?.. — пацікавіўся я.

— Ну — так, пэўна... Пакуль не дойдуць розумам, што зямля патрабуе свайго...

— Распарадку?..

— Ну гэтак...

Трэці трактарыст працаваў на вялізным колавым трактары «К-700А», што ў полі варушыўся, як мамант. Гэта быў Іван Бяляўскі, толькі па бацьку ўжо — Аляксандравіч. Станісты, дужы, сваёй паставай адпавядаў той машыне, толькі працаваў інакш, чым машына...

Я спытаўся ў Івана Аляксандравіча, ці можа ён прыгадаць такія дні, гадзіны або хоць бы асобныя моманты, калі на працы ў полі адчуваў асаблівы прыліў сіл і радасць і з чым гэта было звязана?

Ён трохі памарудзіў, відаць, не чакаў такога навароту размовы. Сказаў:

— А чаму ж... Калі добра пласт кладзецца, хочаца зрабіць больш. А зрабіў — радасна.

Тады я пацікавіўся: ці былі ў яго земляробчай працы выпадкі, калі ён сам вырашаў, як трэба гэтае або тое поле ўрабляць.

Не чакаў ён і такога пытання. Прыгадаў от што:

— Іядаўна далі мне заданне ўзараць поле ў трэцяй брыгадзе. Выехаў я туды — прастора вялікая! Зварнуў з дарогі і запусціў плугі. Адчуваю, лёгка трактар ідзе: без асаблівай нагрузкі. Я спыніў машыну, злез і памацаў зямлю, у адным, у другім месцы. Паклікаў агранома... Глеба мяккая, кажу, тут дастаткова прадыскаваць поле. І праўда, той калупнуў зямлю, патупаў-патупаў і пагадзіўся са мной: мяняй плугі на дыскі!

Іван Аляксандравіч Бяляўскі, як і яго старэйшыя таварышы, ветэраны працы Бяляўскі і Елісеенка, — спадчыншыя сяляне, і пры такім творчым пачатку, каб добра рабіць, ім і начальнікаў многа не трэба.

Адчуваю, што ў гэтых разважаннях мае сэнс удакладніць, каго мы сёння ўсё-ткі будзем называць селянінам. На мой погляд, гэтае вызначэнне цяпер стасуецца не да ўсіх, хто жыве ў вёсцы і працуе ў калгасе, саўгасе або раённай канторы і любіць пахі вясны і паранай бульбы... Затое такое вызначэнне, мне здаецца, падыходзіць любому і кожнаму, незалежна ад прафесіі, хто дбае пра зямлю і не парваў тых нябачных повязяў, жылак, па якіх ад земляробчай працы перадаецца яму задавальненне і асалода. Адпаведна гэтаму да людзей з сялянскай закваскай аднясём не толькі Бяляўскіх, Елісеенку або Аляксеенку, Новіка, Драгуна, але і Папова, і, магчыма, Маргуна, хоць некаторыя з іх і жывуць у горадзе. Сёння гэтым званнем можна толькі ганарыцца. Міхаіл Іванавіч Калінін, напрыклад, многія гады займаючы ў Краіне Саветаў самую высокую пасаду, лічыў сябе селянінам і, прыязджаючы да сваёй маці ў вёску, заўсёды з вялікай ахвотай працаваў на зямлі.

Яшчэ адзін прыклад селяніна, які, паддаў-

шыся урбанізацыйным паведам, стаў гараджанінам, але адчувае, што ён усё-ткі селянін, душа яго не па месцы.

У Наваполацку жыве мой стары знаёмы Анатоль Сяргушка, чалавек непаседлівы і прагны да ўсялякае працы, якая прыносіць плён, узбагачае. Толькі прагнасць яго не сквапная, як гэта часам бывае. За Сяргушкавай прагнасцю ляжыць працавітасць і шчырасць пчалы, у якую, дарэчы, ён улюбёны з дзяцінства. Неабачлівым лёсам адарвала яго ад вёскі Антопава, што ў Верхнядзвінскім раёне, дзе вырас і жыў — закінула сюды, у горад хімікаў. Працаваў на бульдозеры, варочаў зямлю, ды не сеяў на ёй і не жаў, і душою быў педзе там, на вясковых прасторых. Урэшце займеў дачу — кавалак зямлі, сад пасадзіў, выкапаў бульдозерам копанку, завёў у ёй рыбу — суседзі з вудамі хадзілі сюды і хвалілі Толіка, — не для аднаго сябе стараўся! Суседкі, праўда, лаяліся. Пчолы іх кусалі. Дый пчолам там, калі на тое, не было асаблівых выгод: блізка падступала прадпрыемства з хіміяй... Што рабіць?.. Адцураўся дачы Сяргушка; пчол забраў і перавёз іх далей, кіламетраў за сорок, дзе нагледзеў мясціну з купамі старых ліп. Размясціў на схіле пагорка, пад раскідзістымі дрэвамі, — больш за дваццаць сем'яў. Зноў працаваў крылаты капвеер...

А толькі бульдазерысту Анатолію Якаўлевічу Сяргушку ўсё яшчэ не хапала чагосьці, у сваім роўным жыцці адчуваў ён як бы правад... Адноўчы запрасіў ён мяне на сваю пасеку.

— Там, непадалёку, землі саўгаса, які спецыялізуецца на насенні траў. Ёсць у іх і сад. А пчол няма. Трэба пагаварыць, можа, я дапамагу ім...

Задума ішла ад сэрца, а ў пчалярскім майстэрстве Сяргушкі я перакапаўся. Анатоль прыйшоў да думкі, што лепей трымаць пчол у камбінаваных вуллях па дваццаць рамак, з перагародкай пасярэдзіне, якую час ад часу можна вымаць, а таксама з другім лятком для часовай сям'і. Дадатковы адсек дае магчымасць змяшчаць там рамкі з расплодам і потым, як

выведзеца, адсаджваць новую сям'ю ў асобны дамок, а рабочых пчол вяртаць да старога сям'і, проста прыбраўшы перагародку... Гэтак павялічваецца згуртаванасць пчол, і яны назапашваюць больш мёду...

Дырэктар саўгаса Кудзеля, выслухаўшы Анатоля Якаўлевіча, лагодна ўсміхнуўся:

— Добра... Завесці пчол мы гатовы, пра гэта нават у нашым вытворча-фінаансавым плане запісана. Возьмем вас пчалаюром...

Мы вярталіся назад у Наваполацк.

Апантаны і мройлівы пасечнік, круцячы баражку легкавіка, прызнаўся:

— Ведаеце, мяне аж закалаціла пры гэтых яго словах, трывожна стала: нарэшце мая мара збываецца!

— Пад тваёй рукою вырасце добры пчаліны гарадок.

Ён кіўнуў:

— Хачу паказаць, на што здольны Сяргушка... Каб толькі здароўе не падвяло...

Ну дык хто ж ён?

Сваім творчым пошукам, захапленнем і ўсім жыццёвым ухілам Анатоль Сяргушка паказвае на сваю аднаведнасць такому ёмістаму, чыннаму і трохі ўчарсцвеламу, як астатні хлеб, слову — селянін.

У нас яшчэ будзе не адзін зручны момант, каб паглыбіць пра гэта размову.

13. Калгас «Рассвет» імя Арлоўскага

А ў вялікім Сяляцкім Акіяне, напэўна, для таго, каб меней хто блукаў, збіўшыся з курсу, ёсць свае маякі.

Калгас «Рассвет» імя Арлоўскага якраз падае нам прыклад той гаспадаркі, якая здолела процістаяць разбурэнню вясковага ладу жыцця і захаваць накуль свае сяляцкія прынцыпы і парадкі. Тое ж можна сказаць і пра калгасы «40 год Кастрычніка» Іванаўскага раёна, імя

Жданава Жыткавіцкага або саўгас «Ведрыч» Рэчыцкага раёнаў, дзе мы былі.

Тут не давялі да таго, каб селянін адышоў, адарваўся ад зямлі. Наадварот, стваралі ўмовы, каб ён быў зацікаўлены ў добрым стане і ўрадлівасці нівы, у канчатковым выніку сваёй земляробчай працы. Калі ў Моталі дасягнулі гэтага з дапамогай дыферэнцыраванага, пабрыгаднага і поўнага гаспадарчага разліку, то ў «Рассвеце» — з дапамогай працадня, таго самага, за якім стаяў і стаіць агульны гаспадарчы разлік і ад якога ўсе адцураліся. Пўна, дрэнным быў не працадзень, а тое, што на яго мала давалі... І от што яшчэ характэрна для гэтых гаспадарак: тут найлепшым чынам сціраюцца грані паміж горадам і вёскай! Якім чынам?

У «Рассвеце», і перш за ўсё — у «Рассвеце», пачынаючы з неймаверна цяжкіх саракавых, пасляваенных, і далей — усё рабілася, каб аблегчыць побыт селяніна-калгасніка. Помню, якім дзівам перадавалася з вуснаў у вусны навіна, што Арлоўскі адкрыў у вёсцы, гэта значыць у Мышкавічах, сталоўку і што абдаюць у ёй калгаснікі бясплатна! Чулі вы? Не, калгасная рэспубліка надобнага яшчэ не чула! Варушыўся ж тады на сельскіх прасторах 1962 год.

Хто жыве і жыў у вёсцы, еў смятану і піў сырадой, ведае, што не так цяжка ў двары даглядаць і даіць карову, як назапасіць ёй сена і іншых кармоў на зіму. Сена стала вялікай праблемай асабліва з пяцідзесятых гадоў. Угоддзяў ставала, аднак трэ было накасіць і сабраць ажно дзесяць стагоў, каб узяць адзін стог сабе; і такое становішча захоўвалася больш за два дзесяцігоддзі. Прычым калгасніка мала ўсцешвала тое, што дзевяць стагоў іншлі ў калектыўную гаспадарку, бо ён ад сунолкі амаль нічога не меў. Многія адчайваліся і збывалі кароў. Казкай, жартам магло надацца тады, што некалі сена для дамашняй скаціны стане калектыўным клопатам...

Арлоўскі зноў найшоў пасустрач сялянам, і — новае дзіва! Калгаснікам у «Рассвеце» пача-

лі выдаваць на кожны працадзень па два літры малака — шчодра! І ўжо мала хто трымаўся за карову-карміцельку — карміцелькай стала калектыўная праца.

Пазней, дарэчы, гэтак жа зробіць у калгасе імя Леніна Верхнядзвінскага раёна Вацлаў Якаўлевіч Сяргушка, брат Анатоля Сяргушкі, заўзятага пасечніка...

Добры, чулы і абачлівы кіраўнік гаспадаркі пры рашэнні любых задач і пры любых абставінах становіцца па бок калектыву. У калгасе «Аснежыцкі», напрыклад, жывёлаводы і механізатары таксама атрымліваюць малако. А вось праблему сена для сялянскай каровы старшыня Уладзімір Антонавіч Ралько рашыў адразу ж, як яна толькі паўстала, і па-свойму. Рызыкуючы трапіць у няміласць да раённай адміністрацыі, ён дазволіў калгаснікам касіць сенажаці на так званы трацяк — трэцюю долю, і не ўступіў нікому.

Сцвярджаліся заповітныя ідэалы калгаснага жыцця: не для каго-небудзь — для саміх жа калгаснікаў (што сёй-той да гэтага часу схільны ігнараваць)! І Кірыла Арлоўскі адкрывае пад старымі папскімі ліпамі ў Мышкавічах куток адпачынку — калгасны санаторый. Таксама падзея рэспубліканскага маштабу! Праўда, для калгасніка вылежвацца там, прымаць лекі, калі людзі побач у полі працуюць, — неяк пязвычайна і пязручна было. Няпісаны сялянскі статут падказваў, што гэтак рабіць — сорам. Тады Арлоўскі сам узяў у санаторый пуцёўку і паказаў сялянам прыклад. Пайшлі!

Нямала зрабілі і Арлоўскі і яго пераемнік Васіль Старавойтаў, каб вызваліць селяніна ад бытавога прыціску, зрабіць лягчэйшымі і больш радаснымі ягоныя будні. Аднак ні той, ні другі не пайшлі далей павелічэння грамадскага фонду снажывання і культурна-бытавых паслуг у «сціранні граней» і не адарвалі заробак селяніна ад канчатковага выніку ў працы, яго самога — ад векавое залежнасці ад зямлі, ад той грыбніцы, урабленне і догляд якой тут узведзе-

ны ў культ, як, дарэчы, і ў Аснежыцах, як і ў Моталі...

Скрозь па вёсках калгаса «Рассвет» — сядзібная забудова, а ў цэнтры калгаса некалькі вуліц цешаць вока адметнымі камяніцамі, сучаснымі катэджамі на адну і дзве сям'і, але пры іх — і падворкі, і падзелы зямлі.

У Мышкавічах я прыгадваў ціхія кварталы Мінска з падобнай забудовай: акуратныя дамкі, сядзіба да сядзібы, сад у сад... Чым жа адрозніваецца сямейны побыт мышкавічан ад побыту сталічнага люду ў гэтых зялёных і пышных летам кварталах? А бадай што — пічым. І ніхто ні там, ні тут не скардзіцца, што яго не перасяляюць у шматпавярховыя гмахі. Гараджане, наадварот, пазбягаюць гэтага, пакуль можна, бо ў садзе — адхланне душы, і яны шануюць зямельку. Дзіўная рэч: там, у новых кварталах, у шумным і тлумным горадзе, яны гараджане, рабочыя, служачыя, а дома — сяляне. Хіба не так?.. Аднак чамусьці ніколі не ўзнікала размовы аб сціранні розніцы ў горадзе паміж гарадскімі «сяляцамі» і рабочымі, пралетарыямі... «І ў перспектыве сааааводства і аааародніцтва як від дзейнасці рабочага і служачага будуць развівацца», — даводзіць філосаф П. І. Сімуш. Таму тут якраз да месца будзе зазначыць: сёння ўсё больш вызначаецца працэс адваротны урбанізацыі. І пра новую з'яву паэт піша так:

То ли город сомнешьем расколот,
То ли вспять бытие потекло,
Только я замечаю, что город
Превратится желает в село.

Неотчетливо, робко, несмело —
Но свершается этот процесс,
Ибо, видно, дошел до предела
Ошалевший от шума прогресс.

Гаворка тут ідзе аб тэрытарыяльным сціранні гарадскоі мяжы, аб працікненні ў горад сельскага ландшафту, лесанаркавых зон, аб рэальнай магчымасці рабочаау, служачаау, інтэлігенту мець лапкі зямлі і чыста сялянскі заапятак (для душы галоўным чынам). Астатнія грааі паміж рабочым і селянінам, нааоўна, будуць

сцірацца з двух бакоў: рабочы стане бліжэй да зямлі, да прыроды, селянін — да індустрыі земляробства. Але ж ён застаецца селянінам. Дык павошта ж тады ў вёсцы ствараць гарадскі антураж?

У Мышкавічах абыходзяцца без гэтага... У Мышкавічах стараюцца ўзяць ад горада сродкі, метал, трубы, цэглу для печаў, цэглу для сцен, шкло, кафлю, ванны, унітазы, газавыя пліты і будуюць, і аздабляюць гэтым кватэры, надаючы сялянскаму побыту больш культуры, ахайнасці, самавітасці. Аднак гарадскі лад жыцця пераймаць яны пакуль што не спяшаюцца, хоць ён і стукаецца да іх у дзверы і прасачыўся ўжо разам з тэлевізарамі. Сакратар парткома калгаса Мікалай Дзмітрыевіч Ляпкевіч журыўся: замыкаюцца людзі ў сабе; варта было б адключаць паўсюдна тэлевізары, хоць раз, хоць два разы на тыдні, каб чалавек мог успомніць пра суседа, схадзіць да яго, абмеркаваць пачутае ці пабачанае на тэлебачанні, пагамаіць пра жыццё і клопаты адзін аднаго. Працоўныя людзі — не седні. Аднак часам думаеш: мы жывём для тэлебачання або яно — для нас?

Сярэдні заробак рассветаўца — 250 рублёў у месяц. Прычым людзі тут больш, чым дзе па калгасах і саўгасах рэспублікі, непасрэдна заняты на фермах і ў полі — творцы. Цікавы прыклад... Калгас мае блізка васьмі тысяч гектараў угоддзяў, з якіх амаль пяць тысяч падуладных плугу. Сем брыгад. Восем вёсак, і ў кожнай — па ферме, дзе стаіць усяго 12 000 галоў гавяды. Ёсць заводы або асобныя цэхі па вырабу асфальту, бетону, сваёй мінеральнай вады, шкур, па кансерваванні садавіны і гародніны, яшчэ сёс-тое. Усю гэту размаітую вытворчасць абслугоўвае калгасная сям'я ў складзе 1350 працаздольных, летам да іх, праўда, далучаюцца пенсіянеры і школьнікі... І, пры такім аб'ёме вытворчасці, гаспадарку абслугоўвае ўпраўленчае звяно з 28 чалавек! Па раённых нормах палежыць мець аж по 78!

Пра што гэта сведчыць? Ды, пэўна ж, пра зладжанасць калектыву і культуру вытворчасці,

пра давер кіраўніка да простага калгасніка і адказнасць любога і кожнага, урэшце — пра стыль упраўлення, дух творчасці. Чысты прыбытак калгаса «Рассвет» імя Арлоўскага ў апошнія гады складае каля двух мільёнаў рублёў.

Настрой тут ствараюць ужо дарогі. Ажно 80 кіламетраў асфальтаваных дарог пракладзена па калгасу, з іх — 70 — пры Старавойтаве.

Васіль Канстанцінавіч тлумачыў:

— Знешняя культура вёскі і зямлі ў цэлым — мой клопат пумар адзін. Як садзіць бульбу, аграпом ведае. Давяраю... Але калі ён педзе пачне партачыць, дарвуся — хай не крыўдуе!

І далей Старавойтаў казаў:

— Наш калгасны клопат — дарогі, сады, паркі, абсталяванне вуліц. А сядзібы — ужо клопат калгаснікаў, кожнага паасобку. Будзем і прадаём ім катэджы... Упосяць у касу шэсць-сем тысяч рублёў. Калгасу ж ён абыходзіцца ў 30 тысяч... У гэтым годзе заселім 30 асобных кватэр, у наступным — 60.

Гэтая гаворка праходзіла адразу ж пасля нашага знаёмства з калгасам, яго вёскамі, фермамі, і, паслухаўшы старшыню, Івап Апанасавіч Васільеў зазначыў:

— Складваецца ўражанне, што ў вас усё ёсць, што патрэбна сялянам пры сацыялізме. Я гляджу, па бліжэйшыя 50 гадоў вам няма чаго і рабіць, калі не лічыць працы па фермах, на полі...

Старавойтаў усміхнуўся, крутануў галавой:

— Не, яшчэ знойдзецца што рабіць. Закончым новую цяпліцу... Дабудуем завод па перапрацоўцы садавіны... Так, а ў мяне ж яшчэ мара: паставіць у вёсках 400 катэджаў для калгаснікаў. От каб на гэта хапіла маіх сіл!..

— Дай вам бог здароўя!

— Ёсць і другія задумы... Вы бачылі! Пасупраць помнік Кірыле Арлоўскаму закладваецца новая кантора калгаса... Калгасны цэнтр стане яшчэ прыгажэйшы.

Па вуліцах Мышкавіч і па другіх вёсках у іх архітэктурным абліччы, у афармленні інтэр'ераў

грамадскіх будынкаў, Палаца культуры, гасцініцы, рэстарана, магазінаў, сталовак, малочна-раздатачных пунктаў, санаторыя і нават дарожных указальнікаў, — скрозь мы заўважалі шмат выдумкі, знаходлівасці, сведчаньняў добрага мастацкага густу. Тут шырока выкарыстоўваліся разьба па дрэву, штучная сталярка, дэкаратыўны роспіс. Прыкметнай была стылізацыя пад народнае, казачнае, што брала верх над стандартным і безаблічным, прыўздымала пачуцці, стварала добры настрой.

Для павядзення адмысловай вясковай эстэтыкі, відавочна, спатрэбіліся немалыя намаганні кіраўніцтва калгаса, і тут ужо даводзіцца гаварыць як пра нейкую новую з'яву: у складзе будаўнічай брыгады калгаса (а іх нават дзве) працуе дванаццаць майстроў — шчырых і аддапых сваёй справе хлопцаў, якія закончылі Бабруйскае мастацкае прафесійна-тэхнічнае вучылішча.

Асабліва сю гэтага кутка зямлі было і тое, што асфальт парадзіў мноства веласіпедыстаў, прычым веласіпед у рассветаўцаў стаў не менш папулярны, чым легкавік. У кожным двары было па два-тры веласіпеды — на іх ездзілі і на работу, і ў магазін, і ў школу, ездзілі ўсе — ад малога да старога.

А яшчэ: у гаспадарцы, якая паказала нам узоры сучаснай дбайнасці і руплівасці, карысталіся цяглавай сілай. Конскія сілы рухавікоў не выціспулі з гаспадаркі жывога капя, і ён рабіў сваю справу; мы бачылі, як непадалёку ад гасцініцы, з правулка выязджалі на шырокі асфальт вазкі на гумавах колах — то з травой, то з мяхамі чагосьці сыпкага, то з саломай; і ад гэтага асфальт не пакутаваў. У гаспадарцы ўсяго 280 коней. На іх працавалі пераважна старыя і дзеці.

«Рассвет» абуджаў цікаўнасць, трывожыў пачуцці, захапляў.

Тым летам у калгасе цэлы тыдзень гасцяваў «амерыканскі назіральнік», карэспандэнт нейкай заакіяпскай кампаніі; ён даследаваў сацыялістычны лад жыцця і спосаб вытворчасці. Звалі

яго Смітам. Усё фатаграфавая, да ўсяго прыглядаўся і на развітанне, паціснуўшы старшыні калгаса руку, мусіў прызнаць:

— Вы, пан Старавойтаў, былі б у нас добрым камерсантам. Ваш прыклад паказвае, што і ў вас можна паспяхова весці гаспадарку.

Усцешыў! Ага, і смешна і сумна было... Але ж пан Сміт не быў дурнем, хоць і ішоў да гэтага свайго прызнання, як кажуць вучоныя людзі, ад адваротнага. Праўду сказаць, у такім яго падыходзе да сацыялістычнай гаспадаркі было пешта ўдаўцелае і прымхлівае, што ставіла пад сумненне годнасць нашай сістэмы пагоул.

Выслухаўшы паведамленне Старавойтава пра Сміта, Васільеў падыміў цыгаркай і сказаў:

— Кесару — кесарава... Па ідэі калектыўная гаспадарка павінна пераўзыходзіць аднаасобніцкую, фермерскую.

Я зазначыў, што думаў над гэтым у апошнія гады і што, па маіх назіраннях, мы вельмі мала выкарыстоўваем магчымасці сацыялізма. Таму не яго віна ў тым, што скрозь шмат недахопаў і што сёння ў нас недастаткова высокі ўзровень вытворчасці, дысцыпліны, а часам і культуры.

— Што вы! — усклікнуў Васільеў. — Свае магчымасці мы выкарыстоўваем мо на дзесяць-пятнаццаць працэнтаў! Адступілі ад прыцыпаў... Колькі год адступалі, і бяда наша ў гэтым.

— Бяда... З усіх бедаў бяда! — з ціхім сумам кіўнуў Старавойтаў.

— У нас багата што расхісталася... От цэлая дэлегацыя ад вас, казалі, ездзіла на завод па вырабу збожжавых камбайнаў, — нагадаў Іван Апанасавіч. — Хіба гэта парадак атрымліваць з завода камбайн і тут жа перабіраць яго да апошняга вінціка? Вы пераканаліся, што там, на заводзе, анархія. У вашым калгасе, Васіль Канстанцінавіч, я паўтараю, у калгасе вытворчая культура ў дзесяць разоў вышэй, чым на тым прадпрыемстве, што выпускае тэхніку для вёскі. Вось што ўсіх павінна трывожыць...

Па кантрасту з «Рассветам» у нашым жыцці багата што здавалася аджыўшым або такім, што

павінна аджыць, адысці, каб не заміпаць развіццю ні сацыялістычнай вытворчасці, ні сацыялістычных адносін у вёсцы, а таксама адносін горада з вёскай.

Аднак калгас «Рассвет» не быў ізаляваным востравам у шырокім Сялянскім Акіяне, і сюды дзьмулі вятры з сушы і ўплывалі на яго атмасферу. Нам варта было бліжэй прыгледзецца, што тут, у нетрах гаспадаркі, дзеецца, што з чым стасуецца і як?

Ад нас нічога не хавалі, як і ад пана Сміта.

14. Дыялог у Мышкавічах. «Філасофская пазіцыя...»

Мышкавічы ад самай зямлі па вільчыкі хат былі ў зялёным уборы.

Сюды мы трапілі апоўдні. Яркая свяціла сонца, і ўсё, што мела быць зялёным, цвісці, красавацца — прысады, градкі, газоны, — усё цвіло, раскашавала.

Старшыні калгаса ў канторы не засталі, і нас запрасіў да сябе ў кабінет сакратар парткома, які адначасова працаваў і галоўным аграпомам гаспадаркі, — Лянкевіч. Прыселі да шырокага стала... Гаворка, як гэта часта бывае пры сустрэчы з новым субяседаўкам, скакала — з калка на калок, з бугарка на купіну. Тым не менш з яе высвятлялася дачыненне гэтага чалавека да зямлі і навакольнага свету.

Перабіраючы паперы і нібы саромеючыся іх, ён сказаў пра сваю работу:

— Цяпер, як бы ні працаваў добра, але калі не напішаш, што зрабіў, значыць — ты нічога не варты. Мы яшчэ тут маем шчасце: менш нішам, болей заняты справай, якая ад папер не залежыць. Аднак папер хапае, — і, усміхаючыся, пачаў прыводзіць прыклады: — Да чаго дайшло! Прысылаюць цыркуляр: правесці работу, каб дзеці чысцілі зубы не дома, а ў дзіцячым садзе! Абавязкова... Што ўжо казаць пра аграмяню... Тут больш ахвотнікаў засяваць поле нісьмовымі знакамі. От паступіў — ажно з Мас-

квы — блак: запоўні, колькі гектараў саду мае гаспадарка, колькі ў ім дрэў і якой пароды, узросту... Паспрабуі адказаць! Хіба ў нас эксперыментальная садовая гаспадарка? Мы таго й самі не ведаем... Дый каму гэта трэба? Мо аднаму чалавеку — каб зляпіць дысертацыю...

Ён адсунуў стос паперы і паклаў перад намі тоўстую рукапісную кнігу:

— А вось гэты пукаты журнал спусціла нам (па службовых каналах) Беларуска сельскагаспадарчая акадэмія... Прыгадай і запоўні адпаведна з графой: што было да цара Гароха... Колькі і якой зямлі калгас меў, мае, што на ёй сеяў, сее і будзе сеяць, што здымаў, па якім папярэдніку... І пра сад, і пра пчол, і пра скаціну — пра ўсякую «ціну», усё да тонкасцей, хоць за тонкасцямі тымі і багата туману. А далі тэрміну адзін дзень... Відаць, аднак, ніхто не выканаў, па ўсёй вобласці... Далі тыдзень... Мы запрасілі з гэтай жа акадэміі, размешчанай у Горках, саміх вучоных; яны з намі ў добрых адносінах, шэфтуюць над гаспадаркай... Прыехалі, некалькі дактароў і кандыдатаў... Пяць дзён сядзелі разам з намі над гэтым журналам, а запоўнілі толькі напалавіну, вось дык штука! Абласное ўпраўленне дае тэрміну месяц... Што рабіць, няма рады... І паслалі мы свайго агранома туды, у акадэмію. Яшчэ тыдзень сядзеў, і разам з прадстаўнікамі розных кафедраў нарэшце закончылі. Цэлая эпапея! От, думалі, агоралі важную для навукі справу. Ажно прайшоў месяц і яшчэ тры — нікому не патрэбны гэты журнал! Ляжыць... Хіба мы калі-нікалі кінем туды вокам...

Мікалай Дзмітрыевіч быў карэнным жыхаром, працаваў увесь час у сваёй гаспадарцы, паляводства ведаў, як кажуць, да ніткі, таму нам цікава было пачуць ад яго, з якімі праблемамі або цяжкасцямі сутыкаецца сёння агранічная служба рассветаўцаў.

— Мы павышваем ураджаі і бяром ад зямлі ўсё, што яна можа даць; або нам гэтак здаецца... Налягаем на хімію, і, як вынік, над полем не чуваць жывога птаха. Дарэмна лічым, што

гербіцыды і пестыцыды ўсясільныя і наносяць страты толькі шкоднікам сельскагаспадарчых культур. Гэтай вясной дрэвы ў маім садзе, ля хаты, апанавала тля, і я пачаў з ёю змагацца. Паабліваў хларафосам — нічога, жыве, плодзіцца... Зрабіў у вядры раствор карбафосу, паднёс і раз-пораз соваў галінкі з тлёй туды. Нуль увагі! Прывыкла, імунітэт выпрацаваўся, і ніякая халера яе не бярэ! На вачах жрэ парасткі... Нам варта было б разабрацца, што мы набываем, а што страчваем... Амерыканцы гавораць: хімія абагачае нас і рабуе нашых дзяцей. Правільна! Жыжа з фермаў і тая неадназначная па якасці. Гады два-тры пальём на поле — зямля каменем робіцца — не прадыскаваць! На гэтай жыжцы ды бетон замешваць бы!

Просты, шчыры, з абветраным тварам і характэрнай гарачлівасцю ў голасе, Лянкевіч нагадваў мне чалавека (байца, камандзіра) з пярэдняга краю.

У калгасе «Рассвет» паляводства і жывёлагадоўля развіваліся, як і ў большасці гаспадарак краіны, на распрацаванай сучаснай навукі і афіцыйна прызнанай тэхналогіі. Пры гэтым паляводства, відавочна, дасягнула свайго апагея; максімальна высокія ўраджаі на арганічна збедненай, анемічнай, высмяглай глебе! Мёртвая зона пад полем!

Але ж мінеральнае або хімічнае жыўленне глебы, пры ігнараванні натуральных біялагічных працэсаў у ёй, вядзе да крызісу ў земляробстве, і, як бачым, гэты крызіс ужо адчуў аграном Лянкевіч.

Зямлі, акрамя мінеральных тукаў, патрэбна адпаведная мацярынская структура, на якую працуюць і гумус, і дажджавы чарвяк, і розныя кузуркі, птушка... Зямлі патрэбна мікрабіялагічная кухня, біялагічныя сродкі аховы раслін.

— Калі не мы, то нашы дзеці перагледзяць сучасную сістэму земляробства. Мы адышлі ад натуральнага абмену ў прыродзе.

Тэма ашчадных адносін да зямлі ўрэшце была вычарпана, і Васільеў спытаўся, ці памногу дзяцей маюць сем'і?.. Аднак з дзецьмі тут

нічога адметпага не назіралася, і ў кожнай сям'і іх было, як і скрозь на рэспубліцы.

— Хто багацейшы і стаіць бліжэй да культуры, у таго дзяцей адно, двое... У рэдкіх сем'ях — чатыры, пяць... Надта спешчаныя жанчыны пайшлі! Глядзяць, каб менш клопатаў, каб лепей прыбрацца ды пагуляць.

— Гэта значыць, больш эгаістычнымі сталі, — зазначыў Іван Апанасавіч.

— Яшчэ горш: некаторыя бэсціцца пачалі, п'юць, як ніколі раней! Нарадзіўшы дзяцей, забываюць, што іх трэба выхоўваць і выхоўваць перш за ўсё асабістым прыкладам. Мы вось ужо павы дзіцячы сад будзем — прыгожы, багаты — сапраўдны палац! Між іншым, з патыднёвым утрыманнем... Усё здымаем цяжар з бацькоўскіх плячэй...

— А навошта?! — у адзін голас усклікнулі мы з Васільевым.

І пасыпаліся да сакратара парткома пытанні:

— А ці заменіць дзіцячы сад матчыну ласку?

— А ці не засумуюць бацькі без дзяцей?..

— Ну, летам, можа, і ёсць у гэтым патрэба. А зімой?..

Лянкевіч не паспеў нічога адказаць нам. Дзверы ціха расчыніліся, і ў кабінет увайшоў сухаваты і зграбны мужчына, адзеты, можна сказаць, па-спартыўнаму, з модным джынсавым ухілам; на галаве сядзела лёгкая, як матылёк, блакітная кепка, яна мела тонкі слюдзяністы брылёк і была аднолькава прыдатная, як для рыбалкі, так і для пляжа.

— Старавойтаў... — кіўнуў нам Лянкевіч.

Старавойтаў быў лёгкім у рухах, ішоў, нібы не дакрапаючыся да падлогі. Ён павітаўся з намі, усміхаючыся пры гэтым годнай, ціхай і разам простаі белазубай усмешкай, прысеў да стала. Не верылася, што праз колькі тыдняў яму давядзецца святкаваць сваё шасцідзсяцігоддзе. І пам, і яму самому, напэўна, не веры-

лася. Ён быў у форме, падцягнуты, акурат як у маладыя гады. Пачаў размову з ім Іван Васільеў з кардынальнага пытання:

— Васіль Канстанцінавіч, як вы глядзіце па тое, што земляроб у нас не прызнаецца творчым работнікам? Няма ж, напэўна, другой сферы дзейнасці, дзе б патрабавалася яшчэ такое тонкае веданне як зямлі, так і расліны, жывёліны і патрэбен быў бы пастаянны творчы пошук, далікатнае абыходжанне з жывым арганізмам... Як нам аднавіць такія адносіны да селяніна, якіх ён заслугоўвае?

Старавойтаў, схіліўшы галаву, хітравата ўсміхнуўся:

— Гэта філасофская пазіцыя, і мне цяжка з вамі ў гэтыя аблокі ўздымацца...

— А ці такія ўжо гэта аблокі?

— Прашу прабачэння... Вось ляжыць газета «Кіравец» ад 26 мая. Падбіты вынікі раённага спаборніцтва па сяўбе... Адзіны крытэрыў — тэрмін: хто раней і хто хутчэй! У выніку — у перадавікі трапіў наш сусед — калгас «Чырвоны баец». Ён першым адрапартаваў, яму і слава, а там жа палі — паглядзіш — плявацца хочацца, хоць зямля ў яго ад прыроды лепшая. Пытанне пагоул: навошта такое спаборніцтва? Прыйдзе восень — паглядзім, хто што здыме, хто сядзе макам. Пляснуча ў гразь тварам некаторыя «перадавікі».

— А-а, нічога, — паблажліва-іранічна падаў Лянкевіч. — Пра іх тады забудуць. Асенняя кампанія вясеннюю не помніць!

Наша размова, па сутнасці, вярталася ў валожынскае рэчышча. Гэта было непазбежным... Аднак валожынскі «Рассвет» не параўпаеш з «Рассветам» імя Арлоўскага па дасягненнях, ды і старшыні мелі розны гаспадарчы вопыт, скажам нават, розны прэстыж. Васіль Канстанцінавіч Старавойтаў быў Героём Сацыялістычнай Працы, — стаў ім, праўда, не тут, а ў Клімавіцкім раёне, узначальваючы саўгас «Родненскі». Старшынёй жа гэтага «Рассвета» яго абралі пасля смерці Арлоўскага ў 1968 годзе. Хадзілі чуткі, што недзе выспявае яму такі

і другая Залатая Зорка — за повыя, ужо рассветаўскія дасягненні; і сапраўды гэта неўзабаве пацвердзілася: свой юбілей Старавойтаў сустракаў двойчы Героем Сацыялістычнай Працы...

Тады ж, у размове і спрэчках са Старавойтавым і Лянкевічам мне карцела высветліць, як складваліся ў іх адносіны з раённым кіруючым звязом, у прыватнасці з упраўленнем сельскай гаспадаркі; тут магла быць іншая практыка... Я прадчуваў ва ўсякім выпадку, што размова пра гэта выйдзе на повы ўзровень, на повы віток.

Гутарка пачалася, і, каб паглыбіць тэму, я прыгадаў чытанае ў літаратурным часопісе пра «балгарскі агарод».

У Балгарыі створана 300 аграпрамысловых комплексаў, мінуючы раённае звязно. Прычым усім АПК нададзена многа самастойнасці, а працуюць яны, як і «Рассвет», на калектыўным падрадзе, і людзі атрымліваюць за канчатковы прадукт грашамі, з частковай натураплатай. Там усе паяднаны агульным клопам: вырасціць, захаваць, у найлепшым выглядзе давесці да пакупніка... Зацікаўлены ў гэтым і радавья працаўнікі і ўсе начальнікі, спецыялісты, служачыя АПК, бо заробак іх таксама залежыць ад канчатковага выніку, за які прымаецца рэалізацыя прадукцыі.

З пераходам на новую сістэму арганізацыі працы сялян, прадукцыйнасць яе вырасла за пяць гадоў болей чым на 40 працэнтаў! Пры гэтым павялічыўся заробак кожнага, скараціліся страты садавіны і агародніны на полі і пры перавозках, а таксама ў складах, узрос творчы дух землеўрабача...

Слухаючы пра ўсё гэта, Васіль Канстанцінавіч ледзь прыкметна пагойдваўся станам, пэўна, у такт сваім думкам. Твар здаваўся бясстрашным. Толькі раптам яго асвятліла ўсмешка, і Старавойтаў выгукнуў з усёй сваёй непасрэднасцю:

— Каб мне дазволілі, я, можа, яшчэ не такога наварочаў бы!..

Гэтыя словы шматвобразнага старшыні,

спрактыкаванага і заслужанага чалавека прагучалі неяк нечакана як для мяне, так і для Васільева...

— А хто ж не дазваляе? — тут жа ўчапіўся Іван Апанасавіч.

— Ды вы што? Вы... — сумеўся, няйначай, сам Старавойтаў.— Вы з пэба зваліліся?.. Вам рупіць як мага лепей выкарыстаць зямлю... Вы жывяце гэтым... А тут распараджэнні: сеі тое, а не гэта... Не буду! — гаворыце вы... — Не-е, будзеш! — адказваюць вам. От як!.. Пасля ўсіх нашых важных прамоў па канферэнцыях, сходках, актывах астаецца даць ініцыятыву. Толькі і ўсяго!.. Не нова? Не-е!.. Некалькі гадоў назад я казаў пра гэта па з'ездзе Кампартыі Беларусі.

Дзівіла тое, што і ў кіраўскім «Рассвеце» востра стаіць пытанне з даверам. Ажно не верылася. Адчуваю, што і чытачу будзе цяжка ў гэта паверыць.

Але ж тут я часова пакіну Старавойтава і Лянкевіча, хай дыскутуюць з Васільевым па наспеўшых праблемах, а сам забягу трохі наперад.

15. Ударнік Афонькін. Груздоўшчына.

Атака на яе з высокай трыбуны

У жніўні, ужо за спякотным перавалам лета, я другі раз прыехаў у Мышкавічы. Заканчвалася ўборка збажыны. Па ўраджаю зерня калгас выходзіў на другое месца ў рэспубліцы. Праўда, падлікі былі пакуль папярэднія, не вельмі дакладныя, і меркавалася ў «Рассвеце» ўзяць 43 цэнтнеры, а ў калгасах «Аснежыцкі» Пінскага раёна і імя Кірава Шклоўскага раёна, па такіх жа папярэдніх падліках, было па 46 цэнтнераў з гектара.

Я пацікавіўся ўраджаем у «Чырвоным байцы», што межаваў з «Рассветам», і аказалася: няпоўных 25... Лічы, па 20 цэнтнераў розніца! І тут старшыні Афонькіну ў самы раз было б чырванец пры сустрэчы з рассветаўцамі, ды

пяма яму часу: трэба спяшацца першым выкоп-ваць наступныя гаспадарчыя кампаніі, каб не злезці з раённай Дошкі гошару. Такіх шумліва-старанных гаспадароў, як Афонькін, заўжды падсаджвае туды, на Дошку, пехта Груздоў.

З Груздовым я пазнаёміўся ў калгаснай канторы. Падаўшы руку Лянкевічу і мне, ён сказаў (аграпому):

— Штосьці туга ў вас са здачай зерня. Чаму вы марудзіце?

— Ляжыць пакуль у свірпах, Сямён Рыгоравіч, даспявае, набірае вагу. Хочам здаць не на фўраж, а як насенне. Лабаранты сочаць за ім,— Мікалай Дзмітрыевіч зняў трубку, алёкнуў і заціх, слухаючы.— Добра...— і Груздову: — Сёння павязуць.

— Ваша гаспадарка ў раённай зводцы многае значыць,— як бы апраўдваючыся, даводзіў між тым штурхач з Кіраўска.— Толькі ж на вывазцы арганікі на палі таксама адстаяце. Па нашай зводцы — вывезлі ўсяго 14 тысяч тон.

Лянкевіч зноў пазваніў камусьці. Аказалася, ужо 33 тысячы... Па дадзеных статыстыкі, у рэспубліцы на гэты дзень было вывезена 92,5 працэнта ад задання. Так і пісалі газеты: «ад задання!».

— Туга плюсуеце... У напядзелах нам трэба закрываць зводку і дакладваць вышэй...

Размова працягвалася ў гэтым жа плане: нічога пра справы, зямлю, яе структуру, тэхналогію апрацоўкі, а ўсё пра зводку, у якой калгас «Чырвоны баец», напэўна, ужо і здаў, і вывез, і значыўся ў лідэрах, а «Рассвет» адставаў, бачыце...

У Груздове ўгадваўся валожынскі адміністратар. Я не памыляўся: копія! Калі ён развітаўся і выйшаў, Лянкевіч сказаў з дакорам:

— Кіраваў ён у нашым раёне адной гаспадаркай — нічога добрага, дык яго начальнікам упраўлення зрабілі і выбралі старшынёй савета РАПА.

От табе маеш!

І які яшчэ парадокс! У той самы час, калі таварыш Груздоў, кіруючыся «інтарэсамі служ-

бы», рабіў зводку, паскараў вывазку зерня з гаспадарак раёна (у «Рассвете» ён яшчэ стараўся быць мяккім, бяспасным), думкі старшыні «Рассвета» працавалі зусім у іншым кірунку. Васіль Капстапцінавіч разважаў пад тым, як паставіць справу, каб наогул не вывозіць з гаспадаркі збожжа повага ўраджаю. Чаму?.. Любы і кожны акт гаспадарчай чыннасці павінен мець пэўны сэнс, якога шукаюць у эканамічных разліках. Калгасы і саўгасы здаюць збожжа дзяржаве з часоў першых пяцігодак. Аднак тады гэтае зерне назад у гаспадаркі не вярталася, яно рабілася прадуктам, хлебам у засеках краіны, і зразумелым было імкненне сельскагаспадарчых арцеляў хутчэй разлічыцца з дзяржавай — гэта рабіла ім гонар. Склаліся традыцыі, і яны, напэўна, не выклікаюць сумнення і сэння на Кубані, і ў іншых раёнах краіны, якія кормяць нас хлебам, ішпачным і жытнім... Толькі іншая справа цяпер у Беларусі, ды і відавочна, у Прыбалтыцы і на Нечарназёмнай зоне, дзе, у выніку рэгіянальнай спецыялізацыі, гаспадаркі перайшлі да інтэнсіўнага развіцця жывёлагадоўлі і падаюць да стала дзяржавы не хлеб, а малако і мяса. Сабранага ўвосень збожжа тут не стае, каб разам з грубымі кармамі скласці рацыён скаціны. От Старавойтаў і маракуе, калі, па завяршэнні жніва, вывезці з расветаўскіх свірнай груз у некалькі тысячч тон на дзяржаўны элеватар, а потым забраць адтуль (і ўжо нават не столькі, а ў два разы болей!), то ці ёсць у тым сэнс? Ці не лепей размалоць зерне на месцы?! А ў гэтым жа годзе, пры такім рэкордным, лічы, ураджаі, сваёй збавыны якраз бы хапіла...

Клопат Васіля Капстапцінавіча быў пільны, стратэгічна-гаспадарчы, дзяржаўны клопат, і я ведаў, што не аднаму пераемніку Арлоўскага пра гэта галава баліць, багата хто марыў пра гэта, але толькі адзіп ён, Васіль Старавойтаў, насмельваўся ўрэшце адмовіцца ад стэрэатыпу і памяняць тут нешта.

Уявім справу шырэй. Закупка зерня дзяржавай у гаспадарках пашай рэспублікі за гады

дзесятай пяцігодкі склала 1,3 мільёна тон у сярэднім на кожнае лета, а расход канцэнтратаў, уключаючы натуральнае зерне, — 5,6 мільёна тон. Супастаўленне лічбаў даволі красамоўнае. Яны сведчаць пра тое, што дзiesiąткі і сотні мільёнаў тона-кіламетраў (толькі ў нашай рэспубліцы) робяцца без усялякай патрэбы, і так — дзiesiąцігоддзямі!

Такім чынам ідэя захапіла Старавойтава цалкам.

— Патрэбеи млын... Я зраблю. Падлічыце, колькі сэкапоміцца працы, сродкаў і часу ў людзей... А бензіну на транспарціроўку? — і дадаў з ціхай скрухаю: — Качаем мы ўраджай як дурань калоду!

Дык чаму ж гэта хвалюе Старавойтава, а не Груздова? Кіраўніка нізавога звяна, а не раённага? Падпарадкаванага, а не таго, якое парадкуе і чыніць палітыку ў нізавых звеннях?.. Мусіць, таму, што яны працуюць розна, адзін, абапіраючыся на гаспадарчы разлік, другі — на літару службовай паперы, і што яны выступаюць наогул носьбітамі розных пачаткаў у справе, адзін — творчага, другі — функцыянерскага, і што руніць ім, аднаму канчатковы вышкі гаспадарчай дзейнасці, другому — прэстыж апэратыўнага выканаўцы. Словам, нягледзячы на адну гаспадарчую сістэму, яны працуюць як бы ў розным ключы. Але ж зямля ў іх адна, і яны не могуць мірна разысціся на піве, падуладнай іх рупнасці. Таму кожны імкнецца падпарадкаваць сабе, свайму пачатку другога. І таму яны нярэдка бачаць адзін у адным свайго супраціўніка, а то і шкодніка агульнай справе.

Цікава, што сістэма, стыль, дух адміністравання ствараюць умовы, у якіх любую пасаду можа займаць любы, самы здольны або самы пяздатны спецыяліст, і працаваць яны будуць з адпольшкавым поспехам. Толькі гэтым можна вытлумачыць факт з'яўлення ў раённым кіруючым звяне самога Груздова.

Васіль Канстацінавіч Старавойтаў — наогул чалавек вытрыманы, абыходлівы ў адносі-

нах з пачальствам, пра што можна было меркаваць хоць бы па яго асобных рэпліках і выказваннях. Таму калі ён паўставаў супраць чаго-небудзь, то гэта азначала, што яго думкі лад канчаткова парушаны і няма як болей трываць.

За адным фактам стаяў другі, за Груздовым бачылася з'ява, якая сваёй шэрасцю і безаблічнасцю закрывала і азмрочвала ладны кавалак неба над Мышкавічамі і Кіраўскам; таму Васіль Канстацінавіч надумаўся даць груздоўшчыне бой. А памог выпадак: на пленуме Магілёўскага абкома партыі якраз разглядаўся стыль работы кіраўскага раённага кіраўніцтва, і яму прапанавалі выступіць.

— Калі дазволіце гаварыць начыстую — выступлю. Інакш — не хачу і лічу непатрэбным.

— Толькі так! — падтрымаў яго сакратар абкома.

І старшыня калгаса «Рассвет» імя Арлоўскага — Старавойтаў выступіў на пленуме з такою прамовай:

«Я з'яўлюся членам бюро райкома партыі і за многія недахопы ў яго рабоце таксама нясу сваю меру адказнасці.

Ключавым для нас, камуністаў, заўсёды было і будзе пытанне аб падборы, расстапоўцы і выхаванні кадраў.

Адказныя работнікі высокага рангу ў размовах паміж сабой часам наракаюць: няма, маўляў, у нас такога рэнтгену, каб загадзя вызначыць, як будзе працаваць той або іншы таварыш на новай пасадзе.

Думаю, што іх меркаванне памылковае. Такі рэнтген ёсць. Гэта — калектыў. Гэта — думка калектыву пра чалавека, дзе ён працуе, думка таварышаў па партыі, калег. Астатца толькі шкадаваць, што гэтаму калектыву выпраменьванню мы не надаем пакуль належнай увагі.

Практыка апошніх гадоў, не толькі ў нашым раёне, дае нам дастаткова прыкладаў, калі палітычна пяспелыя, у сучаснай грамадскай вытворчасці абмежаваныя і непісьменныя людзі, робя-

чыся начальнікамі, маюцца нашай справе непапраўныя страты.

У Кіраўскім раёне ўзяты курс на абнаўленне кіруючых кадраў. Заменены многія старшыні калгасаў, дырэктары саўгасаў, прадпрыемстваў і ўстаноў, начальнікі службаў. Там-сям кіраўнікоў спешна давялося мяняць у другі раз, а справа ад гэтага не паляпшаецца. Такая кадрова чыхарда, на мой погляд, сведчыць пра грубае парушэнне партыйных прыпысаў у рабоце з кіруючым персаналам і наогул людзьмі. Сакратар райкома Рыгор Емяльянавіч Папкоў пры вылучэнні чалавека на тую або іншую пасаду кіруецца не дзелавымі якасцямі таго, а сваімі сімпатыямі, сяброўскай прыхільнасцю. Вынікам шматгадовых асабістых адносін стаў факт вылучэння на пасаду начальніка ўпраўлення сельскай гаспадаркі былога старшыні праўлення калгаса «ІІІ з'езд Саветаў» Сямёна Рыгоравіча Груздова. На бюро райкома партыі гэтае пытанне папярэдне не абмяркоўвалася. Таварыш Груздоў дзесяць гадоў кіраваў гаспадаркай. Па ўзроўню вытворчасці малака і мяса гэтая гаспадарка не дасягнула нават сярэдніх раённых паказчыкаў. Затое грашовая запазычанасць намога ўзрасла. Адсюль узнікае пытанне: ці можа гэты начальнік зрабіць глыбокі аналіз гаспадарчай дзейнасці калгасаў і саўгасаў раёна? Або ад яго гэта не патрабуецца? Або таварыш Папкоў за яго гэта зробіць?..

Вясной 1983 года два гэтыя начальнікі вылучылі на пасаду старшыні праўлення калгаса імя Калініна ўжо нейкага Рыжкова, які працаваў сем гадоў поруч з Груздовым у калгасе «ІІІ з'езд Саветаў» і пакінуў там пра сябе падобную памяць у людзей. Пытанне вылучэння Рыжкова таксама не абмяркоўвалася на бюро. І што далей?

Стаўшы старшынёй гаспадаркі, Рыжкоў мала клапаціўся пра яе поспех, дапускаў грубыя пралікі і абражаў людзей, а Папкоў, і Груздоў, і старшыня камітэта народнага кантролю Карпук Лявонцій Аляксандравіч пастаянна, днём і ноччу апякалі яго, аберагалі ад крытыкі каму-

пістаў і простых калгаснікаў. Скопчылася справа тым, што гэты патомак Астапа Бэндара, папрацаваўшы трохі, выпайшаў камбінацыю і запусціў рукі ў калгасную касу. Цяпер ён павінен прадстаць перад народным судом і ўсяляк віхляе, шукае заступніцтва, дарэчы, ездзіць што-раз у абласны цэнтр на службовай машыне начальніка райаграпрома. Апу ж ці не знойдуцца і там абаронцы, заступнікі яму?

На жаль, часам знаходзяцца. Нават — нярэдка. Скажу, што груздоўшчыну, па сутнасці, паказаў пісьменнік Іван Васільеў у сваёй апавесці «Землякі»...

Зразумела, што гэтыя і падобныя факты не ўпрыгожваюць нас, паколькі мы фарміруем і адлюстроўваем у значнай меры прэстыж партыі. Падобныя факты выклікаюць толькі здзіўленне і прыкрыя абгаворы ў людзей. А што наогул тычыцца палітыкі і стылю работы з кадрамі, то прынцыпова зазначу: мы часта ацэньваем работу маладога кіраўніка не па тым, што ў цэлым ён нясе ў вытворчасць, а па тым, як спраўляецца з правядзеннем бягучых гаспадарчых кампаній, з выкананнем так званых мерапрыемстваў, спушчаных зверху. Лічу, што гэты крытэрыі не галоўны, ён не адпавядае сутнасці лідэра.

Каб меркаваць не павярхоўна і не суб'ектыўна аб рабоце новага кіраўніка гаспадаркі, трэба даць яму спакойна папрацаваць хоць бы тры гады і памагаць пры гэтым выяўленню ў яго здольнасцей. Рашаючым у ацэнцы працы кіраўніка павінен быць творчы рост усяго калектыву і, як паказчык яго дзейнай сілы, павелічэнне вытворчасці зерня, бульбы, лёну, малака і мяса. Арыенціроўка на атрыманне толькі прадукцыі, а не на выхаванне чалавека-творцы здольна прынесці нам не столькі добра і дастатку, колькі шкоды».

Перачытваючы прамову Старавойтава, я выразна падкрэсліў алоўкам апошнія радкі.

16. Рассветаўскі фірменны чай і палітыка. Што патрэбна славянскай душы?

Зацяўшы пумар у шыкоўнай калгаснай гасцініцы ў Мышкавічах, мы з Васільевым распрануліся, каб чулася вальпай, і заварылі фірменны рассветаўскі чай.

А чай гэты быў з лекавых траў, якія збіралі ўлетку работнікі рэстарана. Сюды ўваходзілі зверабой і верас, мята і валяр'янавы карань, душыца і яшчэ сёе-тое. Мы заварвалі, налівалі ў шклянкі і пілі, прыгадваючы танклявую, бельскую і ціхманую афіцыянтку Наташу Шырокую, якая прынесла нам гэтае зелле. Наташа — уражэнка Куйбышава, нейкім лёсам закінула яе сюды, у Мышкавічы, папэўна, гэтым яна абавязана свайму мужу. Вельмі задаволеная, між іншым, і вёскай і парадкамі тут: гэты калгас, казалі, ні на што не прамяняла б... Афіцыянткам таксама налічваюцца працадні: ёй — 25, а шэф-повару, напрыклад, 35 працадзён у месяц. Летась на працадзень выпала грошай на 4 рублі 90 капеек, ды яшчэ сёе-тое натурай.

Мы пілі чай з драбкамі колатага цукру, які Васільеў узяў з сабою ў дарогу. Чай, дым папыросны, гамана — гэта ўсё, да чаго ён меў асаблівую схільнасць. Чаяваць з дзяцінства прывык, і гэта стала такой жа патрэбнасцю, як і курэнне, — ці то нутро, ці то душа просіць. А курыць пачаў на фронце, печакана неяк — сам не помніў, як закурыў.

Расказваў так... У армію яго прызвалі пры вызваленні Тарапаўца, што ў Калінінскай вобласці, на пачатку 1942 года. Акурат завяршылася наступленне Чырвонай Арміі, якое пачалося было пад Масквой, і вот з такіх, як ён, маладых байцоў, павабрапцаў, сфарміравалі роты, батальёны і кінулі на пярэдні край для замацавання і развіцця поспеху. Неабстраляпыя былі. Нявыпрабаваныя. І выхаванне ў той няроўны час заключалася галоўным чынам у дэ-

манстрацыі расстрэлу дэзерціраў, пры магільным маўчанні... Загад быў: ні кроку назад!

— Мы бралі нейкую вышыню, — адпываючы чай са шклянкі, працягваў Васільеў. — І навошта яна нам была патрэбна? Дзіву даюся!.. Фронт разрэджаны, пры жадаванні мы фашыстаў маглі б абысці, яны нас — таксама. А мароз! Мяцеліца... Трое сутак у снезе... Фашысты абстрэльвалі з мінамётаў. Я або задрамаў мінутай раней, чым плюхнулася ў траншэю міна, або выбух імгненна адключыў маю свядомасць — нічога не помню. Знайшлі мяне прысыпанага зямлёю. Ручны кулямёт быў перавернуты... «Ваня! Ці жывы ты?» — «Жывы»...» Цягнуць па траншэі... Там ад нашага аддзялення асталася шэсць чалавек, і я ў тым ліку... Было два пачкі махоркі, не заўважыў, калі зрабіў першую зацяжку і калі іх скурывуў...

Якраз так супала: я слухаў гэты расказ і прыгадваў успаміны маршалаў пра вайну, і гэты расказ рабіўся як бы ілюстрацыяй да нядаўна прачытанай мной кнігі «Салдацкі абавязак» Ракасоўскага...

«Пасля таго як наша контрнаступленне захліснулася, Калінінскаму і Заходняму фронтам было прадпісана вымотваць сілы праціўніка лакальнымі наступальнымі дзеяннямі, каб не даць яму на новых рубяжах замацавацца. Задача была цяжкая, немцы мелі ўсё-такі перавагу ў сіле, да таго ж спег замінаў нашым войскам маневраваць».

І Канстанцін Канстанцінавіч Ракасоўскі пісаў далей:

«Я да гэтага часу лічу, што зімяе наступленне як Заходняга, так і Калінінскага фронтоў не дало тых вынікаў, на якія разлічвалі... Выштурхоўваючы праціўніка, мы самі часам апыталіся ў нявыгадным становішчы, расцягваючы лінію фронту, якая ўтварала месцамі неверагодныя выкрутасы. Вораг нярэдка зразаў гэтыя выступы».

От там, між баямі, бязвусы салдат Іван Васільеў і ўзмужнеў і ўступіў у партыю, байцом якой з'яўляецца па сённяшні дзень...

Калгас «Рассвет» імя Арлоўскага зрабіў на яго і на мяне — без перабольшвання — ашаламляльнае ўражанне, прычым многае не паддавалася лагічнаму асэнсаванню, не ўкладвалася ў галаве.

— М-да... Патрэбен час, каб гэта ўсё пераварыць і прыйсці да пэўнай думкі, — раз-пораз паўтараў Васільеў і пачынаў прыгадваць тое, што мы ўжо бачылі або пра што чулі.

На новай, светлай і прыгожай вуліцы неяк сустрэлі і спынілі аднаго пенсіянера. Невысокі, каржакаваты, з чырвоным, круглым, непаголеным тварам, пад чаркай...

— Ну што, бацька? — звярнуўся я да яго. — Па ўсім відаць, жывяце вы тут як у Хрыста за пазухай. Кругом чыста, культурна!

— Эйш! — нядобра бліснуў вачыма стары. — Культурна, кажаце... Тут вунь праедзь па газоне — як упякуць штрафу, дык увесь год будзеш чухацца. Да д'ябла такую культуру! Ага... А летась — чулі? — адна школьніца на плошчы, каля помніка, некалькі цюльпанаў сарвала, то абышліся яны яе бацькам у паўтары тысячы рублёў!..

От і гэта ўражвала! І я шукаў выпадку, каб загаварыць пра ўнутрыгаспадарчыя штрафы і спагнанні з другімі калгаснікамі, каб даведацца, як да іх ставіцца народ.

Характэрнай здалася мне размова з трактарыстамі Елісеенкам і Бяляўскім, пра якіх я ўжо расказваў. Яны выслухалі мяне спакойна, потым я іх паслухаў:

— От што, бачыш, хе-хе, яму абавязкова трэба па газоне праехаць!

— А ў нас дарогі скрозь добрыя. Па газонах нязручна ні хадзіць, ні ездзіць.

— Тое ж і з кветкамі... Яны для ўсіх людзей пасадаканы.

— А тым больш — каля помніка...

Так гаварылі яны, і я зразумеў, што там, на зялёнай і прасторнай вуліцы Мышкавіч нам з Васільевым трапіўся ёлупень нейкі. А трактарысты, падкідваючы ў нашу гаворку слова па слову, склалі з іх такое казанне:

— Штрафуюць гэтак — і добра, яшчэ і мацней можна было б. За адзін зламысны ўчынак або якое нядбайства здымуць працадзень, за другі — пазбавяць трынаццатай зарплаты. А як жа?.. Чалавек павінен адказваць за свае грахі. Не ідзі і не рабі нічога насуперак інтарэсам калгаса, людзей! Пытанне, як пакараць, вырашаецца калектыўна, на праўленні або ранішняй разнарадцы, калі ў дыспетчарскай збіраецца багата людзей, брыгадзіры, спецыялісты... Многія дома глядзяць і слухаюць разнарадку па тэлебачанні... Караюць добра і на людзях. Затое ў нашых вёсках мала хто шкоду зробіць калгасу або суседу. Перавясліся шкоднікі, і гэта добра, людзі ўспрымаюць такі парадак як належнае. Прывыклі... У нас у гаспадарцы, калі хто запусціць руку ў калгаснае, яго абавязкова спаймаюць, бо інакш не выпадае; варту нясе сам калектыў, гэта значыць калгаснікі. Так тут справа пастаўлена... Знайшоўся быў адзін аматар прыхапіць з чужога агарода. Інжынерам працаваў у Кіраўску... Прыехаў апоўначы на ўласнай машыне, зрэзаў восем качаноў капусты... Лоўкі, шэльма! А накрылі... Забралі машыну і паставілі ў калгасны гараж. Прымусілі заплаціць за капусту чатырыста рублёў. Аддаў грошы, а сам збег, з'ехаў кудысьці з Кіраўска — далей ад людскіх вачэй, ад сораму.

Івана Апапасавіча захапляла і бянтэжыла адначасова такая жорсткая практыка пакаранняў людзей, розных шкоднікаў, зладзеяў, ліхадзеяў на калгаснай зямлі. Нічога падобнага ён у сваёй жыццёвай практыцы не сустракаў і не чуў пра такое. Як, як жа прыняць і ўзважыць на шлях сумлення гэтыя факты? Трудная справа... З аднаго боку, калі б не падобныя жорсткія меры, наўрад ці ўдалося б у Мышкавічах і другіх тутэйшых вёсках стварыць калгас са сваім выключна сацыялістычным ладам гаспадарання і адметнай, чыста сяляпскай творчай атмасферай. А з другога боку, ашаламляюць тая апантанасць і дзёрзкасць, з якою сам Арлоўскі ўсталёўваў у душах сяляп калектывізм і свядомасць.

Нам расказалі пра такі выпадак з гісторыі ўмацавання духу калектыўнай сацыялістычнай гаспадаркі ў «Рассвеце».

Ноччу пехта ўкраў у калгасным маладым садзе некалькі дрэў. Сляды губляліся... І Кірыла Пракопавіч паехаў у Бабруйск і прывёз адтуль следчага, ды не аднаго: пры следчым быў службовы сабака. Паказалі яму след, а далей клопату было мала: спрактыкаваны сабака прывёў на сядзібу калгасніка. Знайшлі сажанцы, і цяпер старшыні аставалася толькі вызначыць кару. У калгасніка ж быў ужо ладны садок — дрэвы рапейшага саду. Мала, значыцца, з яго, пакваніўся на калектыўны... Арлоўскі выклікаў гусенічны трактар, і ўсе дрэвы на сядзібе гэтага нягодніка неўзабаве былі павыдзірашы з карэннем. Урок для ўсіх!

— Госпадзі Ісусе! Якія меры! Страх... — пачуўшы пра гэта, усклікнуў Васільеў.

Аднак я схільны быў думаць, што рана ці позна, а ўсё ж ушчувальна-выхаваўчая практыка Арлоўскага, якую, безумоўна, нельга ўзводзіць у прынцып, будзе станоўча ацэнена Іванам Апанасавічам. Яго ж моцна непакоіла расцягванне грамадскага дабра, дзяржаўных каштоўнасцей людзьмі, якія павінны б клапаціцца пра іх захаванне, але страцілі адчуванне свайго абавязку, забылі, куды гэта вядзе. «Дзівіцца, стары, няма чаму: уступаем у паласу «расташчылаўкі». У каго што пад рукой, той тое і цягне» — так выказваўся адзін з герояў яго новай аповесці «Землякі».

Размаўляючы з Васільевым, я прыгадаў выпадкі з гісторыі (якія, напэўна, і яму былі не меней вядомыя, чым мне), калі ў некаторых дзяржавах за кражу палец або руку адсякалі. У Лівіі, Егіпце, Саудаўскай Аравіі, Кажуць, гэта робіцца і цяпер. А дрэвы ж, вырваныя з карэннем, даводзіў я, — гэта нават сімвалічна: з карэннем у калектыўнай гаспадарцы, калі яна рабілася такой не на словах — на справе, вырывалі заганную з'яву. Жорстка, аднак жорсткасцю можна лічыць і аперацыю, калі за яе бярэцца хірург!

— Правільна, — пагаджаўся са мною Васільеў, — усё так. Але ж у мяне, бачыш, якая мысля заварушылася. Гэты парадак у калгасе, рацыяналізм і сухасць... гм... ці не аказваюць яны адмоўны ўплыў на нашу славянскую душу з яе імкненнем да волі, прасторы? Як думаеш?..

— Тут зноў філасофская пазіцыя, як казаў Старавойтаў. Аднак усё гэта сапраўды трэба пераварыць.

— Так наканавана ўжо, пэўна... Калі жы- веш, капаешся ва ўсім, што так ці інакш упля- лося ў жыццё... Ты бачыў тых хлапчукоў?.. Яны сядзелі на бардзюрчыку, як вераб'і. Нідзе ні зломанай галінкі, ні прытаптанай кветачкі або травінкі... А яны ж — дзеці, ім пасваволь- нічаць, пагарэзнічаць сам бог вялеў!

Тую чародку падлеткаў мы сустрэлі, ідучы па наструненым зялёным бульвары ціхай села- вой вуліцы Мышкавіч. Прыткнуўшы веласіпе- ды да бардзюра, хлопчыкі і самі на ім размяс- ціліся, акуратненька, плячук да плечука, і ніхто з іх нават не дакрануўся да травы на газоне; гаварылі не гучна, аднак зацікаўлена абмяркоўвалі штосьці. Мяне здзівіла, што па- раўнанне іх з вераб'ямі прыйшло адначасова ў галаву і мне, і Васільеву.

— Хацелася б ведаць, як гэты педантызм на іх жыццях адаб'ецца? Бо тут якраз фармі- руецца характар...

Я разумеў яго. І мяне трывожыла пытанне, ці не абкрадваюць у гэтым багатым і ўзорным калгасе дзяцінства ў дзяцей? Ці не растуць яны гэтакімі дзядкамі, пазбаўленымі радасці руху і самасцвярджэння? Аднак высветліць гэта зноў жа было няпроста. Дзеля гэтага спатрэбілася б спецыяльнае даследаванне, якім у нас не было магчымасці займацца. Адно, пра што мне ўда- лося даведацца з кароткай размовы з завучам Мышкавіцкай сярэдняй школы: педагогаў па- добныя пытанні не хвалююць. І, можа, яны таксама маюць рацыю? Ёсць пры школе спар- тыўныя пляцоўкі, ёсць (мы яго бачылі, ходзя- чы каля Палаца культуры) зялёны стадыён, ёсць у лагчыне ставок і рэчка Ала, утравелыя

бэрагі каля вады, ёсць калгасны лес і, паабанал дарог, шацістыя прысады, ёсць, урэшце, пра-стора, калі палі вызваляюцца ад дабра, ад ураджаю. Ці ж мала абсягу? Гарадскія дзеці і таго не ведаюць, але там мы чамусьці не гаворым пра іх абкрадваіне. Можна — дарэмна? Мышкавічы — не горад. Аднак адносіны да насаджэнняў, зямлі, да ўсяго, ува што закладзена калектыўная праца, тут нікольні не горшыя, чым у горадзе, хутчэй — наадварот. І гэта добра, гэта робіць гонар Мышкавічам ды і ўсяму калгасу. Толькі ж дзецям часам стадыёна мала — пры пас, дарэчы, ён пуставаў. Дзецям, як таму старому, часам хочацца пагазаваць па газонах! Ох, гарэзнікі! У Палацы культуры, з боку зімняга саду, каменем была разбіта вялізная шыба!

Прыгадвалася палка, якая, як заўважана мудрацамі, заўсёды мае два канцы. «Палка» — дыялектычная штука і адлюстроўвае, бадай, пераход адных і тых жа якасцей (пры іх колькасным змяненні) у сваю супрацьлегласць. Пра гэта я падумаў потым, калі ў сваіх разважаннях пра ўласцінасці славянскай душы зразумеў адну пільную і жыццёва важную неабходнасць: нам трэба адрозніваць і ўсяляк размяжоўваць, у сваіх схільнасцях і жаданнях, свабоду паводзін ад шырыні пораву, волю ад свавольства, размах ад анархіі, бестурботнасць ад жыццесцвярджалнасці, прастату ад грубасці і г. д. Амаль усе гэтыя якасці ў грамадстве носяць сацыяльны характар або набываюць яго афарбоўку. І без такога размежавання, трэба напэўна прызнаць, быў бы немагчымым паворот славянскай душы да ўтварэння сацыялістычнага грамадства, увасаблення яго ідэалаў. Прынамсі, кантрасты ў нашым жыцці паказваюць, што без надобнага размежавання (а ў «Рассвеце» яно практычна зроблена) нам няможна разлічваць на далейшыя значныя поспехі ў развіцці лепшых маральных і духоўных якасцей савецкіх людзей.

Разважаючы пра гэта, я схіляўся да ўзвядзення ў святыню газона або поля з квітнею-

чай півай. Напэўна, скрозь у душу дзіцяці варта было б закладваць «спружыну», якая спрацоўвала б як абмежавальнік пры яго дакрананні да любых парасткаў калектыўнае працы і калектыўнага шлёну. Відавочна, усталяванне такой спружыны не парушала б ніякіх законаў у гаспадарцы са сваім статутам і традыцыямі. Наадварот, там, дзе яе, спружыны, няма, парушаецца многае ў аднойчы заведзеным ладзе жыцця. З гэтым, я думаю, Іван Апанасавіч не стаў бы спрачацца. Бадай, пагодзяцца са мной і чытачы.

Вакол дзяцей і бацькоў упарта круціліся нашы думкі.

Выпіўшы другую шклянку чаю, Васільеў сеў на ложка і пачаў занатоўваць сабе штосьці ў невялікую дарожную кніжку. Аднак сядзеў ён нядоўга, яму карцела паглядзець на новы дзіцячы сад, які будаваўся з цэглы, балазе верхня частка яго была відаць з гасцінічнага акна — наводдалек аранжавай аграмадзінай узвышалася над прысадамі, людскімі сядзібамі. Дах будынка ўвенчвалі раструбы або варонкападобныя пішы, прадугледжаныя, напэўна, для салярыяў. Мы пайшлі туды. Аглядаць будынак з сярэдзіны яшчэ было рана, а знешне ён рабіў уражанне і аб'ёмам і прыгажосцю — велічы, быццам з казкі, Палац... І тут сама па сабе прыгадвалася далейшая размова са старшынёй калгаса ў кабінцеце Лянкевіча (калі той зайшоў).

— Васіль Канстанцінавіч, а навошта вам новы дзіцячы сад або комплекс — з патыднёвым утрыманнем?

— О-о, гэта будзе выдатны куток для дашкольнікаў! Разлічаны на 280 месцаў... Сабяром туды малечу, каб адвесці яе ад паганага ўплыву сям'і. Меней будуць чуць маціюкоў... І з бацькоў здымем абужу на два-тры гады. Словам, будзем выхоўваць.

Напэўна, каб Старавойтаў, седзячы на крэсле, раптам шпарка пасхаў кудысьці ад стала, за якім мы сядзелі, і тое не так бы здзівіла нас,

як яго тлумачэнне. Васільеў, падобна, сумеўся, бо голас упаў...

— Палац — Палацам, — прамовіў ён ціха, — а маці для чалавека застаецца маці, і ніякім прытулкам яе не заменіш.

— І ці аддадуць яшчэ вам дзяцей?

— А чаму вас гэта хвалюе? — здзівіўся цяпер Старавойтаў, закрунуты, пэўна, за жывое. — Нам патрэбен новы савецкі чалавек, ён патрэбен грамадству!

— Аднак таго ўплыву, пра які вы зазначылі, хапае ў нас і па-за сям'ёй, — сказаў я. — Дзядоўнік па дарозе чапляецца!

— Ну, вы не зусім маеце рацыю. Істота дзіцяці такая, што беспамылкова схоплівае, што добра, а што дрэнна. І на людзях яму лягчэй арыентавацца.

— А дома?

— А дома, у сям'і — прывыкае.

Лянкевіч між тым нагадаў нам:

— Макаранка зрабіў з беспрытульнікаў такіх людзей — гопар!

Васільеў тут жа парываў:

— А вось педагог Сухамлінскі, дбаючы пра выхаванне, стварыў культ маці! Дый размова пра дашкольны ўзрост!..

Спрэчка набірала напал, і я звярнуўся да Старавойтава:

— Васіль Капстанцінавіч, скажыце, а па бацькоў дзеці не аказваюць выхаваўчага ўплыву? Скуль сям'я стала «абузай»? Чаму?..

— У бацькоў будзе больш вольнага часу. Будуць кнігі чытаць!

— Э-э не! — не пагадзіўся Васільеў. — Той, хто падкі да кніг, не адцураецца з-за кніг ад дзіцяці!

— Ды мы ж бяром іх часова!

— Кнігу, з дзецьмі, бацька хутчэй прачытае: для іх і для сябе!

— Мо і так... Толькі сілаю ніхто іх браць не будзе! — запэўніў усхваляваных гасцей Васіль Капстанцінавіч.

Ён здзівіўся з нашай бурнай рэакцыі, а для нас яна была натуральная. Задума рассветаў-

цаў з дзіцячым Палацам усё-такі пераварочвала ў жыцці селяніна яго спрадвечны лад жыцця і родавыя традыцыі ў самой аснове. Так нам здавалася. Але, але... Найважным клопатам бацькоў заўсёды было пракарміць і вырасціць і вывесці ў людзі дзяцей, якія пасля шанавалі б іх старасць. Сёння прыкметаі часу стала адасабленне дарослых дзяцей ад бацькоў, а бацькоў — ад дзяцей, калі нават хатнія ўмовы дазваляюць жыць разам. У Мышкавічах, пяйшчай, выпявала адасабленне ад дзяцей ужо ў раннім узросце!.. Хіба мы перабольшвалі? І ў нашым уяўленні новая задума праўлення калгаса не стасавалася ні з дабрачынасцю, ні з годнасцю саміх бацькоў.

Адно ў сваіх меркаваннях мы не хацелі памыляцца і не асуджалі цалкам расветаўскага педагогічнага пачынання. Ці ж не таму, разглядваючы будоўлю вабнага дзіцячага Палаца, Іван Апанасавіч паўтарыў яшчэ раз:

— Патрэбен час, каб усё гэта пераварыць.

17. Бацькі і дзеці. Гора ад розуму, калі працы няма

Калі адысці далей ад новай будоўлі ў Мышкавічах і паглядзець на жыццё, не ўсе абсурдныя ідэі вядуць да абсурду. Мне прыгадвалася размова ў бібліятэцы Саюза пісьменнікаў з Еўдакіяй Емяльянаўнай, сястрой Пімена Пачанкі, разважлівай і назіральнай жанчынай.

— Раней, калі дрэнна жылі, — казалі яна, — дзяцей нястача ды клопат аб кавалку хлеба або сукенцы выхоўвалі. А цяпер лічыцца, што іх бацькі выхоўваюць. Гэта памылкова! Бо, за рэдкім выключэннем, у сям'і палежнага выхавання няма. Па-першае, таму, што бацькі метадычна не ўмеюць выхоўваць, а па-другое — песцяць і не прывучаюць дзяцей да працы. Працаваць маладыя не любяць, а як пажэняцца — па гэтай жа прычыне багата разводаў.

У пацвярджэнне сваіх слоў яна прывяла

прыклад з адной сям'і, дзе ладкуюць жыццё тры п'явесткі. Дзве з іх дужа ахвочыя да працы, шчырыя, таму добра і шчасна жывуць. А трэцяя толькі і ведае ў люстэрка глядзецца ды ахарошвацца. Яна ўся ў сабе. І што вы думасце? У жыцці ладу няма. Чалавек пытаецца ў яе: «Што ты рабіла?» — «Чытала, — кажа, — бо гэта мне трэба для духоўнага развіцця». А дзеля чаго яно табе тое развіццё, калі ты абед не ўмееш зварыць, жыць не ўмееш і не навучышся? Ні кніга, ні тэлевізар ужо не здольны зрабіць цябе лепшай...

Думкі Еўдакіі Емяльянаўны аказаліся вельмі сугучнымі з разважаннямі акадэміка Анісімава ў рамане-мары вядомага савецкага фантаста Аляксандра Казанцава «Купал надзеі», які выйшаў з друку ў «Раман-газеце» тым летам.

Гутарка там зайшла пра чалавека будучыні.

«Наш час характэрны прыматам адукацыі над выхаваннем. У наступных тысячагоддзях такога не будзе...»

З акадэмікам Анісімавым уступае ў дыялог інжынер Талстоўцаў. Ён зазначае, што ў духоўным нападзенні чалавека трэба чакаць скачка. Анісімаў:

— Вы правільна сказалі. Людзі будучыні набудуць маральныя якасці, уласцівыя толькі лепшым людзям сучаснасці. Але, паўстае пытанне, як сфарміруецца гэты чалавек будучыні з таго ж самага «маральнага зародыша чалавека», з якога вырастаем усе мы, з нашымі недахопамі?

— Хто ж тады павінен выхоўваць дзяцей? Бацькі?

— А як вы лічыце, Аляксей Мікалаевіч, ці можна бацькам даручыць трэпаначыню чэрапа? Вы здзіўлены? Паўна ж, не! А ўздзейнічаць на дзіцячы мозг яшчэ больш глыбока, чым скальпелем, не ўмеючы гэтага рабіць? Гэта дапуўчальна?

— Бадай, гэта некалькі аддалена... Але да-сціпа.

— Толькі праца робіць чалавека чалавекам. От чаму не ўмеюць навучыць нядбайныя бацькі. У вялікай колькасці выпадкаў яны не ўстане прывіць дзіцяці і кодэкс вышэйшай маралі.

Усё гэта праўда. Сёй-тойі з нашых бацькоў, напрыклад, старасца выбавіць сваіх дзяцей ад вывучэння ў школе роднай мовы, што ўжо не стасуецца не толькі з кодэксам вышэйшай маралі, але і ўяўленнямі аб элементарнай чалавечай культуры. Хіба не так? Давайце ўдумаемся... Па крайняй меры, успрымаецца як належнае гутарка вучоных людзей:

— Вельмі можа быць, што школы педалёкага часу будуць выхоўваць малых, забіраючы іх з сямей, бо там не заўсёды могуць так кваліфікавана сфарміраваць чалавека, як гэта стане па сіле спецыялістам гэтай справы.

Не сумняваюся, што герой фантастычнага твора — акадэмік Анісімаў падасца перакашаўчым расветаўскім кіраўнікам. Тут, як бачыце, рэальнасць пачынае пераплятацца з фантастыкай.

У нас сёння нярэдка можна пачуць параканні на інфантальнасць і спажывецкія пастроі моладзі. Гэта пабытак апошніх двух дзесяцігоддзяў — ад сілы. Нейкая панская хвароба. Інфантальнасць — гэта не толькі фізічная кволасць, гэта і бестурботнасць і легкадумнасць, якая спалучаецца з крайнім эгаізмам. Прычым тут ужо няма як размяжоўваць горад і вёску, іх прадстаўнікоў — уласціvasці хваробы ад полькавыя, і лечыць яе працоўны запятак. Не менш важна абмежаваць і бацькоўскую апеку, асабліва ў тым, што тычыцца задавальнення ва ўборах, забавах, пацехах. «Няхай дзеці во-рагаў нашых жывуць у раскошы!» — усклікнуў аднойчы старажытнагрэчаскі філосаф Аптысфен, і мараль зразумелая. Відаць, не такія ўжо дурні былі і папы, і шляхцюкі на нашай зямлі, калі аддавалі сваіх дзяцей на выхаванне сялянам. Гэты звычай, атрымаўшы назву дзядзькавання, быў паншэраны на Беларусі з канца XVI да пачатку XVIII стагоддзяў. Да-

рэчы, калі кінуць вокам шырэй, у часы рода-
вых і феадальных адносін падобная выхаваўчая
практыка была і ў народаў Каўказа, стара-
жытных кельтаў, арабаў. Праўда, там дзядзь-
каванне называлася аталыцтвам, або, па-па-
шаму, бацькаваннем, толькі сутнасць у іх адна.

Згодна з тлумачэннем БелСЭ, дзядзькаван-
не ў нашым краі было выклікана жадашчым
багатых бацькоў выхаваць моцных пераемнікаў
роду — панічоў, надзеленых станоўчымі фізіч-
нымі і духоўнымі якасцямі простага народа:
працавітасцю, сілаю, пераборлівасцю да яды,
пітва і адзення, любоўю да зямлі, адданасцю
Бацькаўшчыне. Праграма, як бачыце, даволі
грунтоўная, як і сам метад выхавання. Толькі
ў наш час гэтыя ўласцівасці і якасці маладым
не меней патрэбны.

Дзядзькаванне як сацыяльная з'ява пера-
канаўча раскрыта ў гістарычным рамане вядо-
мага беларускага пісьменніка Уладзіміра Ка-
раткевіча «Каласы пад сярпом тваім».

У адным з эпизодаў малы пытаецца ў дзеда,
навошта панічоў аддавалі ў сялянскія сем'і.

— Каб ведалі, як даецца зямля, — сказаў
дзед, — каб не збэсціліся на сабаку. Аддавалі,
бывала, як толькі чатыры гады дзіцяці. Хто
на тры, а хто і на пяць год. І зусім не памагалі
хлопскай сям'і. А потым, калі возьмуць хлоп-
ца зноў у двор — даюць мужыку пакормнае, за
тое, што хлопец з'еў, і дзядзькавое, бо ўсе мы
як быццам дзядзькі малому, выхоўвалі яго,
розуму вучылі.

Не менш яскравы і паказальны факт. Ужо
ў нашу эпоху вядомы сваёй прастатой і мудрас-
цю Міхаіл Іванавіч Калінін таксама пасылаў
сыноў на выхаванне ў рабочую сям'ю, у Ленін-
град, да былога напледніка і сябра па падпол-
лі. Пры гэтым Міхаіл Іванавіч папярэдзтваў
дзяцей, што грошай на пракорм і адзенне яны
будуць мець роўна столькі, колькі прыпадае на
дзяцей рабочага, і што працаваць і вучыцца
там яны будуць, не маючы ніякіх пераваг перад
сваімі ровеснікамі.

Праца ва ўсе часы і ва ўсіх землях даміна-

вала як цудадзейны элемент народнай педагогікі. І не выпадкова балгары сур'ёзна падумваюць, каб далучыць дзяцей да стваральнай працы з пяці-шасцігадовага ўзросту. Робіцца і ў нас сёе-тое на некаторых дзіцячых садах.

18. Дэвіз: прыгожае жыццё! Спрэчкі ў Порплішчанскай сярэдняй школе

Горад і вёска — дзве супрацьлегласці, як два полюсы магніта, з адзіным полем. І гармонія нашага жыцця, напэўна, не ў знікненні аднаго з гэтых полюсаў, а ў іх захаванні. Праўда, у вельмі далёкія часы вёска існавала без горада. Цяпер — наадварот — вясковы люд імкнецца ў горад, і горад ужо пасылае людзей на сельскія палявыя работы, і тут утвараецца нейкая анамалія... Мона-поле... Манаполія?.. Што за хімера?.. І ці будзе з таго што людскае? Цяжка сказаць. Ва ўсякім разе мы ўжо сёння купляем і ядзім бульбу, пазелянелую ад доўгага ляжання на полі.

Гарадскі стандарт, гарадскія меркі і разам з імі аблегчаны «гарадскі» ход думкі зрабілі якасны і неадназначны ўплыў на фарміраванне як матэрыяльных, так і нематэрыяльных патрэбнасцей і інтарэсаў селяніна, на яго стап души. Гарадская стыхія разам з нараднай сістэмай у працы, падзёншчынай выцяспялі селяніна з селяніна, робячы яго «гараджанінам» у вёсцы. І выхаванне ў школах пачало падпарадкоўвацца урбанізацыйнай плыні, яскравым сведчаннем чаму і з'явілася тая літаратурная сустрэча з вучнямі Порплішчанскай сярэдняй школы.

Я ўжо пісаў пра нашу паездку па Віцебшчыне. Мы гасцявалі ў калгасе імя Суворова, у Валадзько. Далей жа нам было накіравана патрапіць у Докшыцкі раён, дакладна — у саўгас «Порплішча».

У невялікай школьнай зале сабраліся стар-

шакласнікі. Быў тут і дырэктар школы, мажны, круглы, у веку... Былі завуч і настаўнікі... Акрамя таго, прысутнічалі сакратар парткома саўгаса і начальнік сярэдняй рукі з Докшыц, чарнявы, рослы, гадоў трыццаці пяці, падзелены пачуццём асабістай годнасці.

На першы погляд усё было добра, і я першы пачаў гутарку з вучнямі. Праўда, аб тым, пра што я пісаў у сваіх кнігах, яны не ведалі. Не ведалі, не чулі яны і пра тое, што зроблена іх бацькамі на іх жа зямлі, пра людзей шчырай, упарцістай працы не ведалі... Гэта мяне вельмі здзівіла і проста-такі збівала з панталыку. Неўзабаве ж высветлілася, што вучняў школы ўсё гэта не цікавіць наогул і што ўсе яны будучыя гараджане — прынамсі, такімі сябе бацькаць! Я спытаўся чаму? Мне адказвалі: там лягчэй, там чысцей, там больш волі, менш клопатаў... І, што здавалася яшчэ больш неверагодным, адказваць гэтакім чынам вучням дапамагаў сам дырэктар, падзвычай гаваркі і нястрыманы чалавек — з-за яго вучні не паспявалі рот раскрыць.

І ніхто з гэтай школы (з гэтай залы) не збіраўся заставацца каля сваіх бацькоў у вёсцы...

Сярод вучняў, дарэчы, аказаўся малады чалавек, хударлявы, з тонкай шыяй і бледным тварам. Ён узяў слова:

— А што?.. Вы скажаце, лепей тут?! Я вось працую шафёрам у горадзе... Там восем гадзін аддай і — будзь здароў! Два выхадныя... А ці дадуць мне іх у саўгасе?..

Яго дружна падтрымалі настаўнікі. Адзін з іх даводзіў:

— У нас укалваюць ад цямна да цямна. Я, напрыклад, з ложка яшчэ не падняўся, а трактарыст ужо ў поле паехаў! Я ў канцы дня снаць лёг, а ён толькі вяртаецца!

Я хацеў там яшчэ нешта сказаць, але мне не далі. Настаўнікі загаманілі наперабой:

— Ну што рабіць тут маладым, якой радасцю душу папоўніць? Раней клуб быў — згарэў, і колькі год ніхто не будзе.

— Правільна робяць, што едуць у горад. Не вечна сялу лямку цягнуць!

— А хіба сельскія не маюць тых жа правоў, што і гарадскія?

Школа шкадавала сваіх вучняў, але не сябе; яна ахоўвала іх нейкім пракаветным мацярынскім інстынктам, што, я думаю, можна было зразумець толькі пачуццём, і пачуццём бесклапотным, паблажлівым...

Тут, бадай, патрабавалі ўдакладнення пытання: ад чаго ахоўвала і куды пасылала, на якое жыццё? Школьная зала гаварыла: на лёгкае! Але ці была ў тым мудрасць?

Я быў скапфужаны ад такога дружнага наступлення настаўнікаў, і от у гэты момант падняўся ўсхваляваны Васільеў, былы настаўнік, у крыві — селянін, майстравіты мужык, пасівелы ўжо, ён умеў чыпна цяслярыць, выконваць мастацкую разьбу па дрэву, а яшчэ — пісаць... Што ён сказаў?

— Калі чалавек зацікаўлены справай і, яшчэ лепей, калі любіць яе, ён не глядзіць на сонца, ці высока тое, ці нізка, яму карціць зрабіць болей! Заўважце: і шафёр, і настаўнікі гаварылі пра тое, колькі чалавек працуе. Не што зрабіў і не як зрабіў, а колькі часу аддаў рабоце. Гэта — дазволю сабе зазначыць — ілжывыя меркаванні пра земляробчую працу. Сапраўдная каштоўнасць, годнасць, вартасць работніка адвеку была і будзе не ў тым, колькі ён рабіў, а што і як зрабіў, інакш кажучы, у канчатковым выніку працы. Гэта — аксіёма! І толькі па нейкім вялікім непаразуменні настаўніку можна настройваць вучня пазбягаць бацькоўскай пошкі і шукаць любую, абы толькі лёгкую... Не варта забываць, што вышэйшую асалоду чалавеку можа прынесці і цяжкая, стамляючая праца, калі чалавек з ёй спраўляецца і, тым больш, уносіць у яе выкананне штосьці сваё, творчае.

Аднак прамоўцу перабівалі. Штораз... Пытанніямі. Рэплікамі. Выгуквалі іх і, калі ён спрабаваў адказаць, — не слухаючы, сыпалі по-

выя. Іван Апанасавіч, адбіваючыся ў спрэчцы, стараўся не згубіць аспоўную думку.

— Тут у вас, на жаль, усё ўпірасца ў колькі. З-за «колькі» ўзнік гандаль, як у перакушчыкаў. А сапраўдны гаспадар з гэтым не ездзіць на кірмаш.

Вучні сядзелі прыціхлыя і былі не на нашым баку.

— Колькі... Сам гэты тэрмін парадзіла падзёшчына...

Адчувалася, што мы ні ў чым не пераканалі і пераканаць не здольны ні вучняў, ні настаўнікаў, і ў гэтай размаітай школьнай грамады больш не было жадання слухаць пра зямлю, а тым больш — аб прычынах або каранях з'яў, што жывяць спажывецкія настроі і сацыяльны эгаізм. Перад намі ж ужо не карані і не асобныя сцябліны былі. Перад намі была выраслая на школьнай глебе крона. Яна была пышная. Але толькі што за галлё выкінула дрэва ў бакі? І ці віна таго вецця, калі яно кволае? Першы ж моцны вецер можа парабіць бяды...

Настаўнікам трэба аддаць належнае: нягледзячы на сваю няўступчывасць у спрэчках, людзьмі яны аказаліся зычлівымі і добрымі. Яны запрасілі нас да сябе на вячэру. Мы селі за стол. Вось толькі, перанерваваўшыся, Іван Апанасаіч пачуваў сябе дрэнна. Паспрабаваў есці — і адклаў лыжку. Папрасіўшы прабачэння, выйшаў на вуліцу і залез у машыну. Сапучы і ў думках, пэўна, лаючы дарогу, якая прывяла яго сюды, ён адкупорыў капсулу і праглынуў таблетку.

У той вечар быў яшчэ адзін загадкавы момант. Ні сакратар парткома калгаса, ні начальнік сярэдняй рукі ўдзелу ў спрэчках не прынялі і нічым не выказалі ні сваіх адносін да іх, ні свайго разумення таго, пра што мы спрачаліся. Ніхто не сказаў, чаму не будзеца Дом культуры ў Порнішчы... Мне было сорамна перад Васільевым за пазіцыю, якую ў грамадскім жыцці заняла гэтая школа, наогул тужліва было за няспраўджаныя спадзяванні тут, у раёне, дзе пашчасціла быць сведкам выдатных

падзей і пазнаёміцца з цікавымі, неспакойнымі і прагнымі да працы людзьмі, здольнымі помніць не адно і не ўсё пра сябе, а найбольш — пра іншых і тварыць у імя росквіту роднай зямлі і Айчыны.

Але факт заставаўся фактам. Вясковых хлопцаў, а тым больш дзяўчат захапляў ідэал прыгожага і лёгкага жыцця ў горадзе, бляск вітрын і рэклам. Таму многія туды кінуліся. Вёска пусцела і глухла. Сям-там асобнымі мясцінамі пачынала заміраць жыццё ў Сялянскім Акіяне. Затое горад рос.

19. Міграцыя. Горад у стане дыфузіі. Спакуса — мець...

Горад рос. У вышкі міграцыі за якіх-небудзь 15—20 гадоў гарадское насельніцтва ў Беларусі павялічылася ў тры разы. Гэта быў свайго роду «набег» сялянскіх дзяцей на горад, паломніцтва... А што горад даў ім? Р о з п а е. Дастаткова прыгадаць Альку з аднайменнай аповесці Ф. Абрамава. Выхаваная ў сельскім кутку шчырай працаўніцай Пелагеяй і бласлаўёная ёю на прыгожае гарадское жыццё, Алька прыязджае назад у вёску з растрапанай душой, спустошаная.

А вось іншы выпадак, наколькі выключны, пастолькі ж і характэрны.

У адной сельскагаспадарчай установе сярод маіх знаёмых працуе вучоная дама. Лічыцца, што яна нечым кіруе, хоць усе супрацоўнікі яе групы працуюць самастойна. Яна кандыдат навук, і яе прозвішча — Ступа — рэгулярна з'яўляецца на тытульных лістах усялякіх там распрацовак, амаль аўтаматычна... Разам з тым Ступу нельга папракнуць, што яна зусім раўнадушная да справы.

Аднойчы павысілі Яніне Ступе аклад, і тады акурат штосьці варухнулася ў свядомасці гэтай маладой, мілавіднай жанчыны. Прышла яна да свайго высокага начальніка і кажа, так і так,

маўляў, узрос мой заробак, дык, можа, мне цяпер не толькі групай «кіраваць», а яшчэ і рабіць што-небудзь, я здольная.

— Япечка,— адказаў ёй мудры начальнік, якога проста крануў патрыятычны пачыні яго супрацоўніцы.— Хіба вы не ведаеце, што ў жыцці адны створапы, каб араць, а другія — каб грошы атрымліваць? Я думаю, вы адносіцеся да другой катэгорыі.

Шкада, але цыннізм часам падмяняе вялікім начальнікам пачуццё гумару.

Мы наогул прыкмячаць сталі, што, дзякуючы некаторым (а можа, і багата якім) пралікам у сістэме эканамічных, навуковых ды проста дзелавых адносін і стымулаў у людзей спакваля пачало асядаць у свядомасці, што грошы можна атрымліваць не за працу, яе вынік, а за пасаду, дыплом, за «быццё на рабоце...».

Неяк улетку, калі гэта кніга ўжо рыхтавалася выдавецтвам да выпуску, мне давалося пабываць у інстытуце, размешчаным у новым вялікім будынку на тэрыторыі Акадэмгарадка. Маючы невялікую прычыну, я прайшоў па многіх кабінетах, зазірнуў у лабараторыі на адным паверсе, на другім... Жанчыны, сабраўшыся купкамі, ціхама абмяркоўвалі пядзельныя павіны, разглядалі сябе ў люстэрках, прычэсваліся, прымяралі сукенкі... А мужчыны таксама паціху споўдалі сюды-туды, абменьваліся ўражаннямі ад футбольных гульняў і рабілі гэта культурна — нічый голас не ўзвышаўся, не парушаў вольнага рытму і спакою ў інстытуцкіх сценах. Мне нават прыйшло на думку, што ва ўсіх супрацоўнікаў інстытута, якія дзесяцігоддзямі ўпарта вывучалі торф, пачалася нейкая балотная хвароба, і цяпер яны прыходзяць на працу з адным найважным клопатам — захаваць, зберагчы, не растраціць энергію. Той-сёй, праўда, пешта рабіў за сталом або каля кульмана, але рабілася гэта як бы ад суму. Уражанне было такое, што я трапіў у зачарованае царства. Сапраўды, там кожны крок, кожны рух любога і кожнага быў за-

паволены, нібы рухаліся яны ў сне або на экране, пры запаволеным паказе фільма.

Быў рабочы дзень і рабочы час...

І відавочным было, што аб працы тут успамінаюць у канцы дня і адкладваюць яе назаўтра... Балотная, задаўненая балотная хвароба!

А колькі ў нашай краіне такіх інстытутаў? Не ведаю... Адно друк сведчыць: багата! Праўда, гэта не значыць, што там няма творцаў, сапраўдных вучоных.

Плён працы ў сельгасустанове аднойчы выклікаў трывогу. Але было так. Адны трывожыліся і агітавалі працаваць лепей. Заклікалі да таго штораз! А другія, паблажліва слухаючы заклікі, працавалі — як працавалася, за што да акладаў ім яшчэ і прагрэсіўку дашлочвалі.

Першыя заўважылі, што карабель, на якім яны плывуць, запаволіў рух і пачаў хінуцца набок. Яны кінуліся ў трумы і, вобразна кажучы, пачалі шапкамi вычэрпваць ваду. А другія нічога небяспечнага на сваім караблі не заўважалі і не заўважаюць (у гэтай установе). Да такіх спраў, як рух і мэта руху, яны абьякавыя.

Першыя ж — от дзівакі! — прадаўжаюць заўзята вычэрпваць ваду... Яны патрыёты і агітатары ў калектыве. А пашукаць у корпусе карабля разыходжанне швоў або прабоіну тым часам няма каму, бо тыя — «не спецыялісты», а гэтыя таксама лічаць, што шукаць прабоіну не іх клопат.

З пераводам вёскі на грашовую аплату, не знязаную з канчатковым прадуктам, дружным пустацветам пачала зарастаць і сельская ніва. Можна сказаць, што чалавек цяпер перастаў прыглядацца да справы рук сваіх, перастаў канцэнтраваць свае фізічныя і духоўныя сілы на працы, ад якой практычна ўзровень яго жыцця больш не залежыць.

Намі, урэшце, зразуметы арганізацыйна-ўпраўленчыя хібы, і тут мы ўспомнілі пра брыгадны падрад на вытворчасці, пра гаспадарчы разлік, занядбаны эканамічнаю службаю. Толькі ж асноўным заняткам Яніны Міхай-

лаўны Ступы па сённяшні дзень з'яўляюцца размовы аб дэфіцытах, выгадных сувязях, званкі патрэбным людзям, абгаворы сябровак і г. д. Гандляры ёй робяць паслугі, яна — гандлярам, у сваёй, а таксама мужавай установах...

У пару ўзмоцненага перамяшчэння насельніцтва ў яго сельскіх і гарадскіх пластах пачало адбывацца нешта падобнае на дыфузію, вядомую нам яшчэ са школы. У гэтым працэсе мы, на жаль, пакуль яшчэ не навучыліся пэўна распазнаваць стан, адчуванне, арыентацыю асобных часцінак, індывідуумаў, гэта значыць людзей. А паводзяць яны сябе розна. Многія ў новым для сябе асяроддзі, у вёсцы і горадзе, адасобіліся і пільнуюцца, незалежна ад месца службы і занятку, хутчэй за ўсё не грамадскіх, а асабістых інтарэсаў.

Мы нямала начуліся пра расцягненне матэрыяльных сродкаў, грамадскага дабра, прадметаў шырокага ўжытку, бензіну, харчовых тавараў, каўбасы, сыру, масла з прадпрыемстваў самімі работнікамі. У апошнія гады гэтая з'ява пашырылася, і ніхто яшчэ не вытлумачыў, дзе прычына яе, хоць пра тое-сёе мы і здагадваемся.

Я рызыкую выклікаць на сябе стрэлы крытыкі, але ж выкажу меркаванне, што ўспышку раскрадвання народнага дабра трэба ў пэўнай меры звязваць з атмасферай, а дакладней, умовамі жыцця, якія склаліся ў вёсцы ў 50—60-я гады.

Цяжкасці... Так. Але ж у іх навінна ўжо не столькі вайна, хоць ёю многае і абумоўлівалася. «Многія гады,— пісаў у «Комсомольской правде» вядомы савецкі эканаміст У. Р. Венжар,— балапе разлікаў у народнагаспадарчым маштабе паміж горадам і вёскай быў на карысць прамысловасці. Калі ўлічыць усё тое, што было рэалізавана калгасамі і саўгасамі ў якасці чыстага прыбытку, што было атрымана вёскай у выглядзе розных паслуг (адукацыя, ахова здароўя, дзіцячыя дашкольныя ўстановы, сацыяльнае страхаванне і інш.), дадаць да

гэтага таксама і тую частку дзяржаўных расходаў на ўпраўленню і абароне, якая кладзецца на долю сельскага насельніцтва, — калі ўсё гэта ўлічыць, то, на наш погляд, сельская гаспадарка прадаўжае атрымліваць ад народнай гаспадаркі меней, чым трэба...»

Інакш кажучы, ад вёскі бралі, не аднаўляючы яе сіл і рэсурсаў. Вёска хадзіла як бы ў падчарыцах...

Друкавалася гэта ў 1966 годзе, і з тае пэрыяда многае змянілася.

Але ж у тыя гады калектыўная гаспадарка (за рэдкімі выключэннямі) не забяспечвала селяніна настолькі, каб ён мог пражыць, а асабістая — падрывалася рознымі спосабамі, якія ўжо асуджаны і адкінуты жыццём. Калгаснік вымушаны быў украдкі браць на полі, на лузе, на ферме тое, што яму браць забаранялася і чаго ён не атрымліваў на працадні. Сям-там мясцовыя кіраўнікі не дазвалялі яму накасіць пават травы для каровы... І, відаць, іншага выйсця ў яго не было, чым украсці ў калгасе. Зрэшты, вялікага граху ў тым селянін не бачыў, бо ўкладваў у калгас і сваю працу.

Да гэтага прызвычаліся. На гэтым вырасла новае пакаленне сялян, якраз тых, што рынуліся ў горад, несучы туды свае ўяўленні: усё кругом наша, і ўсё — нічыё... Рабочыя ж калектывы, у якія ўлівалася новае папаўненне з вёскі, размываліся і ў шэрагу выпадкаў (калі яны яго і мелі) страчвалі свой выхаваўчы ўплыў.

У стане дыфузіі, як мы казалі, пачалося адасабленне кожнага або асобных невялікіх груп. Яму спрыялі на вытворчасці і адсутнасць калектыўнага падраду, і адміністраванне, якое вяло да прыніжэння ролі калектыву, а дома — новы побыт з такімі рэчамі, як свой тэлевізар, свой аўтамабіль, дача, нярэдка — і бібліятэка... Спакуса аўтамабіля — сам сабе пан! — узмаціла цягу да высокіх заробкаў, у тым ліку — левых, дзе патрабавалася ўжо пераступаць праз элементарныя маральныя прыцыпы.

Гартаю кнігу доктара філасофскіх навук

Сімуша — «Сацыяльны партрэт савецкага селяніна» (Политиздат, 1976).

Павінен зазначыць, што — як і ў вядомага сацыёлага Стараверава, як і ў некаторых пашых беларускіх сацыёлагаў, праца Пятра Іосіфавіча Сімуша на сённяшні дзень вызначаецца рэалістычнасцю ў раскрыцці абранай тэмы. Праўда, свежасць і аргументаванасць думкі ў яго нярэдка спалучаецца з параднаю фразай або штапам, уласцівым, на жаль, многім сучасным даследчыкам, асабліва калі ў іх размова заходзіць пра гістарычнае развіццё савецкай вёскі, пройдзены ёю шлях найчасцей паказваецца ў ружовых фарбах! Але Сімушу ўдаецца пераадольваць стэрэатып.

«Хоць сёння ў свядомасці большасці калгаснікаў верх бяруць калектывісцкія пачуцці, настроі і погляды, тым не менш яшчэ захоўваюцца ўсялякія перажыткі дробнабуржуазнага светапогляду і маралі.

Пытанне аб прычынах узнаўлення антыподаў сацыялістычнай маралі даволі складае...»

І характэрна, што аўтар выдзяляе зпарок гэтыя словы. Яны ж, відавочна, аднолькава адлюстроўваюць становішча як на сяле, так і ў горадзе.

20. Дылема: легкавік або дзіцё?

**Лад, які зямля дыктуе.
Дума пра душу селяніна**

Сёння ніхто дакладна не вызначыць, які ўплыў на горад зрабіла сялянская маса (даследаванні чамусьці не праводзіліся). Але ў гэты самы час у індывідуальных, прыватных, сямейных кутках стала бурна ўзнаўляцца і квіцець — украпленнямі, гнёздамі, астраўкамі — прыватнаўласніцкая і блізкая ёй эгацэнтрысцкая мараль; яна праяўляецца ў сквапніцтве, рэчаманстве, безуважнасці да грамадскага парадку і г. д., у змаганні з чым, зазначым, няма мала пораху патраціў наш друк; і от паэт па-

дае з дакладнасцю летапісца, надзеленага
неспакойнай і чуйнай душой:

Прайшло не так і многа,
ды хваля б'е другая:
цішэй! Як шкло, падлога,
і мэбля дарагая...

Няўжо драбнеюць мэты?..
Уся ў дыванах кватэра.
Стаяць, стаяць паэты,
як частка інтэр'ера.

А паглядзіце на паводзіны жыхароў у по-
вых мікрараёнах. Чаго толькі яны не кідаюць
з высокіх балконаў і лоджый уніз на зямлю!
Ашмоцце паперы, бутэлькі, ламачча, не гаво-
рачы ўжо пра запалкі і недакураныя цыгаркі...
Вытрасаюць дываны і ходнікі... І не ведаеш,
каму прыпісваць гэтую «культуру», — гораду
або сялу?

Прэстыжнасць горада між тым набыла та-
кую дзіўную сілу, што на селяніна пачалі гля-
дзець звысака не толькі і, галоўнае, не столькі
карэнныя гараджане, колькі новыя, што нядаў-
на занялі той ці іншы паверх...

Урбаністычная плынь, якая працяглы час
жывіла і стымулявала міграцыю, безумоўна,
змясціла акцэнты ў поглядах на нашы духоў-
ныя і матэрыяльныя каштоўнасці. Прычым як
у вёсцы, так і ў горадзе яна ўзняла ў паветра
нямала легкаважкага, легкадумнага. Гэтага ні-
хто адмаўляць не стане. З напружаннем пра-
цуюць установы, якія стабілізуюць гаспадар-
чае і культурнае жыццё. Па актуальных пы-
таннях умацавання маралі і ідэйнай загартоўкі
савецкіх людзей на чэрвеньскім (1983) Плену-
ме ЦК КПСС прынята спецыяльная пастанова,
і яе выканацне не хутка сыдзе з парадку дня.

Але ж пры нашым трывалым сацыялістыч-
ным ладзе, думаецца, не так ужо цяжка лю-
бую каштоўную рэч, асабліва калі яна прэ-
стыжная, паставіць на службу калектывісцкай
маралі. Возьмем да прыкладу дачу або хоць
бы той жа зламысны аўтамабіль...

У раздзеле аб дабрабыце народа статыстыч-
ны даведнік падае, напрыклад, што за 1981—

1982 гады насельніцтву краіны прададзена 2832 тысячы легкавых аўтамабіляў. Гэта добра... Але за тыя ж гады колькі катастроф здарылася, і не толькі на аўтастрадах — у душах, у лёсах, у сем'ях людзей — з-за механізаваных карэт?..

Яшчэ не ўсё, што звязана з уплывам аўтамабіля на грамадства, вывучана і — перш-на-перш — прага да яго набываецца, не толькі ў горадзе, але і ў вёсцы. Ёсць пэўныя сувязі легкавіка і з дэмаграфіяй.

Хіба мала такіх пакупнікоў, якім даводзіцца ламаць галаву: дзе, на чым у сямейным бюджэце навесці эканомію? А на чым яе павядзеш найлепей, як не на дзецях?.. Адмаўляюцца ад дзіцяці. Заводзяць сабаку... Гэтакі ж не патрэбен касцюм... Яго не трэба і ў дзіцячы сад вадзіць, а потым — у інстытут уладкоўваць. Выгада відавочная!

Але сям'я без дзяцей, пры здаровых мужу і жонцы, — з'ява антыграмадская. «Халастыя» супругі жывуць па ўсіх правілах эгацэнтрыскай маралі — для сябе. Раскошна і тлуста жывуць, не даючы сабе лішніх клопатаў.

Пра што гаворка?

На сённяшні дзень нараджэнне дзяцей як у Беларусі, так і ў РСФСР, Прыбалтыцы і на Украіне, піжэй рубяжа замяшчэння пакаленняў. На краіне ў цэлым прырост амаль роўны нулю, і падтрымліваюць яго толькі рэспублікі Сярэдняй Азіі. Пры колькасці дзяцей 2,0 і ніжэй двух на адну жанчыну насельніцтва няўхільна скарачаецца.

«Двух дзяцей мала». Пад такім загалоўкам «Медицинская газета» (1985, 27 верасня) змясціла артыкул А. Антонова, доктара філасофскіх навук, сацыёлага-дэмографа.

У маладзетнасці, піша ён, багата непрыемных момантаў. Яна псуе светаадчуванне і жанчыні, і мужчыні, адпаведным чынам уплывае на дзяцей таксама.

І я чытаю далей:

«Многія дэмографы лічаць, што без спецыяльнай палітыкі па стымуляванні нараджаль-

пасці — не пагул, а дакладна звязанай з нараджэннем трэцяга і чацвёртага дзіцяці! — у далейшым яшчэ шырэй распаўсюдзіцца маладзетнасць, а ў яе рамках — аднадзетнасць. Неабходна фарміраваць у жыхароў краіны, па сутнасці, новую патрэбнасць у некалькіх дзецях».

Цяпер давайце ўявім сабе, што аўтамабілі прадаюць такім чынам: няма дзяцей — намінал, гэта значыць, поўны кошт; адно дзіцё — скідка 10—15 працэнтаў, другое — яшчэ скідка, трое — скідка да 40 працэнтаў, а калі пяцёра — бяры легкавік без грошай і гузуй сабе і дзецям на радасць!

Ого, як стаў бы матор тады працаваць на дэмаграфію, на выхаванне ў сям'і і грамадстве патрэбнай нам калектывісцкай маралі! Дзеці ж, становячыся дарослымі, асвойвалі б дадатковыя тэхналагічныя лініі на выпуску гэтых і яшчэ больш прыгожых аўтамабіляў, вартых сацыялістычнага грамадства.

Краіна ў нас, праўда, вялікая, і тут больш апраўданым быў бы рэгіянальны падыход да праблемы.

Яшчэ чакае свайго прынцыпова новага падыходу і сістэма палічэнняў зарплаты, і структура амбулаторнага і санаторна-курортнага абслугоўвання насельніцтва, дзе пад увагу браўся б не адзін чалавек, а сям'я. У Беларусі пад гэтым, я чуў, ужо думаюць.

У эканамістаў, там у іх, пэўна, трэба шукаць і аброці на паравістую кабылу, што часам нясе куды віда і завецца у р б а н і з а ц ы я й.

Спадзяюся, чытач не папракне мяне ў тым, што я выступаю супроць «верталётаў», гэта значыць, супроць новай тэхнікі і новай тэхналогіі па палях і фермах, супроць утульных кватэр і сядзіб, легкавіка ў двары... Не, я за тое, каб механізацыя і аўтаматызацыя сельскагаспадарчай вытворчасці была на ўзроўні стандартаў свету і свет вучыўся ў нас. Прынамсі, пяхай сянажныя вежы напаўняюцца да самых краёў і трактарысты працуюць у зручных герметызаваных кабінах, пяхай камбайнеры і іх

памочнікі ўпраўляюцца ля камбайнаў «Ніва», «Колас» або КСК-100 без кувалды і лома. Хай... Я не толькі за высокую культуру вытворчасці, але і за адпаведнае абсталяванне побыту, за належную культуру жыцця. Так, так... Але ж. І няхай тут абавязкова сціраюцца грані паміж горадам і вёскай пры дабрадзейным уплыве аднаго на другое. У горадзе, як і ў сям'ях, скажам, сацыяльных сіл вучоных, інжынераў-канструктараў, рабочых, творчай інтэлігенцыі... Праўда, многія з іх выйшлі з сялян, таму на пэўных падставах сёння можна сцвярджаць, што і сяло, вывучыўшыся ў горадзе, памагае сялу. Але — як?

Трывогу ў мяне выклікае урбаністычны шал, пры якім вёскі, асабліва цэнтры калгасаў і саўгасаў, мястэчкі да гэтага часу каму-нікому бачацца мікрагарадамі, а сяляне — рабочымі гарадскога тыпу (кажуць, восем гадзін аддай і будзь здароў!). Мне здаецца вельмі небяспечным конча сціраць тое, што завецца духам, якасцю селяніна, прафесійным плённым настроем, чуццём жывой істоты, зямлі...

Нехта ўсміхнецца на гэты выказаны мною песпакі і скажа: пачуцці ўсё гэта, а пачуцці — рэч суб'ектыўная.

Дапусцім... Наконт пачуццяў, зрэшты, я згодзен. Толькі ж аб'ектыўным у гэтым выпадку застаецца земляробчы занятак, непасрэднасць адносін з зямлёй... Зямля — не заводскі двор і не цэх пад дахам. Глеба — штосьці жывое, рухомае... Параўнанне прыроды з машынай і арганізмам надзвычай дакладнае, дадам, і красамоўнае. Але, хоць мы яго ўжылі яшчэ на самым пачатку, скажу шчыра, яно не мною прыдуманна, яно належыць Карлу Марксу і сустракаецца ў яго «Капітале»... Цяпер, аднак, вазьму на сябе смеласць выказаць такое меркаванне. Мусібыць, з машынізацыяй сельскагаспадарчай вытворчасці і набліжэннем яе да індустрыяльнай роля зямлі не мяняецца. Ніколькі. І забыццё пра гэта, як правіла, абарочваецца «помстай» прыроды, калі ў яе «арганізме» штось парушаецца. Апошнім часам ву-

чошыя ўголас загаварылі пра гэта. Звернем увагу на вялікі і прадстаўнічы «круглы стол», які праведзены рэдакцыяй часопіса «Наш сучасны» (1985, № 7) з вучонымі-аграрнікамі.

Вось некалькі думак з таго дыялогу.

«Забыта простая ісціна: пельга парушаць законы зямлі, законы земляробства... Такую практыку патрабуецца асудзіць. Па законах і зямлі, і маралі ўраджаі і ўрадлівасць павінны ісці пага ў пагу: расце ўраджай, расце і ўрадлівасць глебы. Вось тады можна сказаць, што тут жывуць сапраўдныя гаспадары зямлі».

«Нямала бед прынесла зямлі і няправільнае прымяненне індустрыяльных метадаў сельскай гаспадаркі, аграмадных палі, звышцяжкія машыны — усё гэта ўяўляе сабой, як правіла, асабліва рэзкае ўмяшанне ў прыроднае асяроддзе».

«Сутнасць справы ў тым, што сёння мы маем падта вялікія магчымасці ўздзеяння на прыроду. Але пры гэтым кожны добра разумее, наколькі абмежаваны нашы пазнанні...»

Як бачым, найскладанейшы працэс — працэс земляробчы, і дзеля поспеху справы чалавеку патрэба быць сапраўдным гаспадаром зямлі, а такім ён стане, на мой погляд, толькі тады, калі будзе мець у сваёй душы сялянскую закваску і будзе любіць зямлю.

Адным словам, комплекс селяніна павінен ашчаджацца як святыня, як вялікі дар і перадавацца з пакалення ў пакаленне, бо без яго, няма ніякіх сумненняў, парушыцца многае, — парушыцца сама прыкідлівасць да нівы, саюз селяніна з зямлёю і сонцам, і, мала таго, што чалавек, робячы на нараду, не атрымае да свайго заробка флюідаў радасці, яго перастане зямля разумець.

А што нам гаварыць? Што гэта немагчыма цяпер. Што пачаўся незваротны працэс разбурэння самога тыпу селяніна. Што яго душы яму больш не вернеш.

Ды не ўсе ж гэтак думаюць! «Ёсць пэўныя падставы сцвярджаць, што прыхільнасць і ця-

га да зямлі і прысядзібнай гаспадаркі заста-
нецца адметнай рысай сельскага ладу жыцця». Гэта — Сімуш, і ён, пэўна, мае рацыю, мае падставы так гаварыць, бо вывучаў вёску па месцы, а не па газетах, як сёй-той гэта робіць.

Але паспрабуем яшчэ больш акрэсліць вы-
казанае ў гэтых радках, а таксама вышэй.

Сельскі лад жыцця не залежыць ад таго, дзе стаіць хата — на вясковай вуліцы або на гарадской. І ад начыння ў хаце або двары не залежыць, наадварот, у значнай меры вы-
значае і фарміруе яго.

Сельскі лад жыцця абумоўлі-
ваецца адносінамі чалавека, сям'і ў цэлым да зямлі, ён абумоўліваецца залеж-
насцю яго чалавечага настрою, яго чалаве-
чага дабрабыту, яго чалавечага светаадчування ад зямлі.

Я вельмі сумняваюся ў незваротнасці раз-
буральнага працэсу ў вёсцы і таму яшчэ раз паўтару і паўтараць буду: у эканамістаў трэба шукаць аброці на свавольствы урбанізацыі, інакш размова аб «распрацоўцы навукова аб-
грунтаваных сацыяльных крытэрыяў упраў-
лення урбанізацыяй, якія б забяспечылі максі-
мальна эфектыўнае развіццё матэрыяльнай і
духоўнай вытворчасці, магчымасць пастаянна-
га павышэння культуры і кваліфікацыі ўсіх
працоўных», як пра гэта пішацца ў зборніку
«Урбанізацыя, навукова-тэхнічная рэвалюцыя
і рабочы клас» (Навука, 1972), застаюцца толь-
кі размовамі.

Давайце, парэшце, на крылах фантазіі пе-
ралясёмся ў грамадства будучыні, у грамадства,
аднароднае па складу. Ці можна пры гэтым
уявіць, што паміж членамі і групамі камуні-
стычнай суполкі не будзе спецыялізацыі па
асноўным занятку? Або што чалавек там зусім
адвернецца ад зямлі і нічым яго думкі не бу-
дуць нітавацца з ёю? Такое нам пакуль не ўяў-
ляецца.

Дык у чалавеку і чалавечым занятку, му-
сіць, варта сціраць толькі тыя грані, якія замі-
наюць развіццю ягонай свядомасці і павышэнню

прадукцыйнасці працы. Давайце дакажам, што рабочы саўгаса працуе лепей за калгасніка або лепей за калгасніка і рабочага саўгаса працуе прамысловы рабочы, прысланы ў вёску... На жаль, ніхто такіх доказаў не шукае, і сама размова аб сціранні граняў часам набывае схаластычны характар, у прыватнасці ігнаруецца факт, што сельскія рабочыя (работнікі саўгасаў у цэлым) з'яўляюцца сяляпамі па ладу жыцця, што па прафесійнай тыпалогіі і сацыяльна-псіхалагічных параметрах, мовай вучопых, яны не далёка стаяць ад калгаснікаў, — ды, можа, гэта і добра? Ва ўсякім выпадку, незалежна ад тэмы, на якой яны выраслі, — калгаснай або дзяржаўнай — карэнне ў іх бадай што аднолькавае, і тая мяжа, якая іх падзяляе, надта ж невыразная; наадварот, намнога глыбей праходзіць мяжа паміж нівай саўгаснага і нівай гарадскога рабочага. І хіба гэта не з'яўляецца відавочным? Дык павошта ж пам маляваць на паперы тое, чаго няма? Дзеся чаго, калі мы рэалісты?..

З задавальненнем разгортваю кнігу В. І. Стараверава «Сацыяльная структура сельскага насельніцтва СССР на этапе развітога сацыялізма» (М., 1978). Сацыяльнае развіццё вёскі — гэтай падсістэмы савецкага грамадства, — піша аўтар, — адбываецца па сваіх, адносна самастойных заканамернасцях і «яго напрамкі не з'яўляюцца адзінаскіраванымі да параметру сацыяльнага развіцця горада-эталона». Слушна?.. Але ж, я гэта прымаю.

Добра было б, аднак, каб нашы эканамісты былі не урбаністамі, а найлепей — хоць трохкі — псіхолагамі, сацыёлагамі, — каб шырэй бачылі і разумелі, што і як у жыцці робіцца. Ад іх — і, першым чынам, ад іх! — залежыць стварэнне аб'ектыўных умоў «для мэтанакіраванага ўпраўлення працэсам урбанізацыі з пераадольваннем негатыўных бакоў».

21. Светлагорск — Пажыхар — Ведрыч. Клопаты аднаго дня

Мы працягвалі шлях па гомельскім Палессі. Адкрываліся краявіды, знаёмыя мне з дзяцінства. Недзе блізка варушыліся, шумна дыхаючы, гарады Светлагорск і Мазыр, Васілевічы і Каліпкавічы. Ладкаваў жыццё край адвечных балот, непраходных раней, цяпер высмяглых.

У канцы пяцідзсятых гадоў, каб абудзіць гэты перуш і надаць яму індустрыяльную сілу, тут, на буйнейшым у рэспубліцы Васілевіцкім радовішчы торфу (у пасёлку Сасновы Бор), паставілі ДРЭС, а непадалёку ад вёскі Шацілкі, на рацэ Бярэзіне, заснавалі горад хімікаў — Светлагорск.

Па разліках геолагаў і эканамістаў, якія прыкідвалі перспектывы, пакладаў торфу павіпна было б хапіць на 50 гадоў, а яго амаль увесь спалілі ў прагавітых топках пешта гадоў за пятнаццаць і перавялі печы на газ.

На вялікай прасторы, дзе рапай ляжаў торф, адкрыліся воку пяскі: белыя, светла-шэрыя, шэрыя, драбнюсенькія і тонкія, як пыл. Жыцця на іх — ціякага, і хто ведае, калі гэтую пустыню асвояць, пакрыюць лясной або хоць бы іншай якой-небудзь расліннасцю.

Адпрацаваўшыя землі чакаюць гаспадара. Дарэчы, па рэспубліцы такіх зямель каля 200 тысяч гектараў.

У Светлагорску робяць штучнае валакно, якое, праходзячы праз розныя спосабы перапрацоўкі, ператвараецца ў віскозны корд, штапельнае палатно, ткацкія і галантарэйныя вырабы.

Багата чаго рабілі ў Светлагорску: кардон, бытавую паперу, жалезабетон, панелі, зборныя дамы, масла, сыр... Толькі хлеб здабываўся па-за межамі горада.

Светлагорскаму гаркому партыі падпарадкоўваўся таксама і раён і, па сведчанні сакратара па ідэалогіі Рымы Андрэеўны Ісёлевай,

гэтакае сумяшчэнне камітэцкіх паўнамоцтваў давала магчымасць хутчэй пераадольваць ведамаснасць у клубнай рабоце і найлепшым чынам выкарыстоўваць багатую матэрыяльную базу горада, Палацы, клубы, бібліятэкі, іх вопыт і сілы, у мэтах далейшага развіцця культуры вёскі. У раёне дзейнічала больш за 60 клубаў на інтарэсах, прычым 26 з іх — у сёлах, а ў клубе кіпааматараў, напрыклад, які ўзначальваў інжынер Уладзімір Харкавенка, займаліся адначасова жыхары горада і сяляне.

Рыма Андрэеўна — эпергічная і імпульсіўная жанчына. Пры безлічы клопатаў і ўсім тлуме ў рабоце, яна яшчэ ўмела быць назіральнай. На пытанне, як прыжываюцца ў горадзе сельскія хлопцы і дзяўчаты, сакратар адказвала:

— Шкада маладых людзей, якія ад сваіх адарваліся і да нашых не прысталі. Некаторыя разумеюць, што зрабілі глупства. Бо асяроддзе, у якім ты свой і не лішні, вольны і незалежны, таксама варта цаніць!

Пакінуўшы будынак гаркома, мы селі ў прапапаную нам машыну і выехалі на раён.

Ад Светлагорска асфальт вядзе на Рэчыцу і на Васілевічы. Да Васілевіч — 50 кіламетраў, і якраз на сярэдзіне гэтага шляху, які я помню яшчэ грэбляй, пачалі пракідацца буравыя вышкі нафтавікоў, а пеўзабаве з-за дрэў, з-за падлеску вышлыў на самы шлях і нафтапрамысел. Серабрыстыя чапы, вялізныя ёмістасці, трубы, помпы... Мігаў, выцягваючыся з нешырокай чорнай трубы, кантрольны факел. Гарэў нафтавы газ...

Адгэтуль не было і пяці кіламетраў да вёскі Пажыхар, дзе я нарадзіўся. Невялікая, на паўсотню двароў, яна атабарылася адным пагонам на грудку пясчанай зямлі, што колісь ледзь узвышаўся пад бяскрайнім балотам, парослым хмызамі. Цяпер паўкруг было шмат прасторы, палёў, з характэрнай для іх дзярнова-падзолістай, падзоліста-балотнай і пясчанай глебай. Яшчэ пядаўна над вёскай, ускрай сядзіб узвышаліся векавыя дубы.

З гэтай вёскай было звязана маё ранняе

дзяцінства. Потым — адарваны ад яе — я ўжо рэдка сюды прыязджаў і не ведаў многіх яе жыхароў маладзейшага веку.

Мы ішлі па Пажыхары... Іван Апанасавіч варсануў нагой сыпкі пясок, шэры, зольны, са слядамі торфу, спытаўся ў Дайпекі, старшыні калгаса, які суправаджаў нас:

— Колькі атрымліваеце на такой зямлі?

— Збожжа?.. Летась па семнаццаць з гакам узялі.

— Малайцы!

Калгас, у які ўваходзіла мая вёска, пасіў імя Чкалава. Анатоць Якаўлевіч Дайпека старшыняваў тут нядаўна. Мужчына якраз у сіле, з выгляду трохі хмурны, але, казалі, добрага пораву чалавек і старанны... Урэшце мы знайшлі сярод маіх землякоў найбольш блізкіх мне. Быў акурат абедзённы час, і Федзя Прымачэнка і Сямён Чырык аказаліся дома. Селі за стол у Чырыка.

І той і другі — дзядзькі — рослыя, плячыстыя. Федзя больш круглы, больш глыбісты. Ён наогул быў падобны на волата. Абодва — механізатары.

Я пацікавіўся ў іх, як жывуць і што маюць.

— Раней лягчэй было, хоць і меней атрымлівалі, — адказаў Прымачэнка і дабрадушна ўсміхнуўся: — Жоўка ўжо крыўдзіцца: дома — ні госць, ні гаспадар!

— А што здарылася?

— Другі год, як брыгаду перавялі на падрад. Прападаю ўвесь час у полі.

— А чаму? Што прымушае? — паказаў я сябе незлагадлівым.

— Хочацца акуратна зрабіць... Усё да ладу давесці... Каб парасло болей!

І зноў тая ж добрая, нібы кепікі з самога сябе, усмешка, што от, нарэшце, і ён стаў гаспадаром калгасных абшараў — узяў зямлю на падрад... І дзіўнае гэта пачуццё рабіла настрой чалавеку.

«Мае кветы, мая гародніна, мой лён, мая канюшына, мая збавына дарагія мне ў такой ступені, што, калі б мне прапанавалі за маю

капусту ўдвая проці таго, што яна каштуе, абы я дазволіў свінням свабодна канацца ў маім агародзе, я не пагадзіўся б на такую здзелку». Запомнім гэта.

«Агарод» жа Федзі Прымачэнікі цяпер быў адначасова і ягоным і калгасным агародам. Але, па логіцы, на самой прыродзе пачуццяў, што поўнілі душу механізатара, я ўчуў падабепства і прыводжу тут паралель з пачуццямі, выказанымі ў свой час А. М. Энгельгартам:

«Калі б мой маёнтак знаходзіўся ў такой мясцовасці, дзе бываюць манеўры, і мне штогод вытоптвалі б палеткі, то хоць бы за вытаптанае плацілі ўтрая, я ўсё-такі адцураўся б гаспадаркі».

Вось гэта важна зразумець тым, хто лічыць, што чалавеку варта плаціць толькі добра, і ён будзе па-гаспадарску працаваць.

Не, не ўсё рублём вымяраецца. Мы забылі пра гэта, калі ад патрыятычных галаслоўных заклікаў і лозунгаў у працы кінуліся да рубля, пераходзячы з адной крайнасці ў другую, і таму сёння гатовы прыняць як не за адкрыццё словы старшыні вядомай у нашым краі гаспадаркі, які ў гутарцы з карэспандэнтам цэнтральнай газеты сказаў, што летам, калі адусюль прыпякае і паступаюць шалёныя дні, трэба плаціць шалёныя грошы.

Правільна. Але ж аднабока. Гэта чыста камерсанцкі падыход, і мы, дарэчы, не супраць яго, эканоміка апраўдвае любы ганарар, які прыпасіць прыбытак. «Мы не павінны цурацца камерцыйнага разліку...— зазначаў у пару стаўлення сацыялістычнай гаспадаркі У. І. Ленін.— Толькі на гэтай аснове камерцыйнага разліку можна будаваць гаспадарку». А вось што вузка глядзіць старшыня па камерцыю, дык у гэтым на калгасным полі, на ўласным вопыце перакапаўся ўжо механізатар з Пажыхара, якому падабаецца яшчэ быць гаспадаром.

Усмешка Федзі Прымачэнікі стапавілася як бы сімвалам дабрачынных змен у жыцці вёскі. Яна радавала і заставалася мне на ўспамін у якасці «сувеніра». А яшчэ заставаўся доўг. Му-

жыкі прасілі пасадзеінічаць ім у будаўніцтве лазні, і я нашкадаваў на той момант, што не было ўжо з намі ні старшыні калгаса, ні сакратара гаркома. Пажыхарцы паказалі месца на ўскрайку вёскі, дзе некалькі гадоў назад пачалі былі закладваць лазню, мураваць сцены, але не закончылі, і цяпер «будоўля» закінута. І месца для яе аказалася не зусім добрае, і «праект»... Куды варта? Калі б закончылі памяшканне, у ім было б той раскошы, не раўнуючы як у сабачай будцы.

Прыгадвалася размова ў гаркоме пра шматлікія клубы па інтарэсах. І падумалася: а хіба лазня менш важная за іншыя клубы?.. Там, у Светлагорску, дбаюць пра культуру вёскі, пра аднаведны настрой і дух чалавека-працаўніка, хлебароба. А хіба лазня не ачаг агульначалавечай бытавой культуры і хіба яна не гоіць цела, а заадно і душу, і не ўздыме ў чалавека настрой?

Дні праз два я размаўляў з Іеўлевай па тэлефоне, і яна пагадзілася, што лазня ў інтарэсах вясковага чалавека займае вельмі значнае месца, і абяцала памагчы маім землякам.

Аднак хіба толькі ў Пажыхары няма прыстойнай лазні? І калі, падумалася мне, сакратар гаркома паможа паставіць яе на Пажыхары, то гэта яшчэ не значыць, што лазні раптам з'явяцца па іншых вёсках — па тысячах і тысячах такіх вёсак, як Пажыхар або нават большых...

Іван Апанасавіч Васільеў пытаўся ў Іеўлевай у Светлагорску:

— Ну а скажыце, калі пачнеце падштурхоўваць кіраўнікоў калектываў да фарміравання густу к побыту, к набыткам культуры?

— Гэта праблема! — прызнавалася Іеўлева. — Па праўдзе кажучы, усе займаюцца тэхналогіяй, полем ды фермамі... Таксама і мы, ідэолагі. Атрымліваецца так: і мы гаспадарчыя, і гаспадарнікі гаспадарчыя! Усе ў адной плоскасці працуем. І таму няма аб'ёму, няма таго прастору, у якім расце, поўніцца, багацее душа. Адсюль, пэўна, і нізкі ўзровень тых, каму належыць быць завадатарамі ў фарміраванні ду-

ху і культурнага занятку людзей. Гэта кадравая праблема, і вырашаць яе трэба не толькі ў нашым раёне.

Але калі мы краем свайго клопату зачэніліся за лазні, у мяне, прызнаюся шчыра, не было жадання апраўдваць каго-небудзь за іх адсутнасць на сяле. Па-мойму, пытанне з лазнямі даўно трэба было «закрыць», і там, дзе яно «адкрыта», няможна гаварыць аб сацыяльнай сталасці і культуры кіраўніка. З горыччу падумалася, што такім старшыням і дырэктарам ужо не лекцыі па перабудове трэба чытаць. Задачу, на мой погляд, льга прасцей і да таго ж эфектыўней вырашаць. Сабраць гэтых пядбайнікаў разам, на своеасаблівы «актыў» пры ўзорнай лазні і зрабіць ім прапарку з ужываннем каляных розаг, каб свярбела доўга!

А без «лазні» ім актыў ужо не паможа.

Ішоў падлесак і лес. Абступалі дарогу бярозы, елкі ды хвойнікі. Раслі яны на пясчаных грудках і ўзбалотках... Лес, торф, падземная нафта, супясчаная глеба, пясок... Вось і ўсё наша багацце тут, на шляху «з варагаў у грэкі». Далей трохі — яшчэ каменныя солі. Далей — яшчэ многа чаго ёсць... А пад Васілевічамі — усё, што бачыш. Нафту знайшлі ў 1964 годзе. Цяпер два промыслы: пад Капараўкай і каля Пажыхара. Качаюць паціху; яе век пядоўгі. Лес тралююць таксама. Выбіраюць, дзе засталіся, паклады торфу.

Чалавеку наперад спажаваць.

Чалавек спажавае...

Адно толькі спажывецкія настроі чалавека ў наш час вельмі трывожаць. І тут прыгадвалася размова з Паповым, яго клопат пра торф, ваду, рэчкі...

Машына ўжо імчала па Рэчыцкім раёне.

Пад Васілевічамі на балотных абсягах раскінулася гаспадарка племзавода «Ведрыч». Каля трох тысяч гектараў угоддзяў, з іх — 2502 гектары падплужных, усё тарфянікі. Спецыялізуецца саўгас на вырошчванні племянных цёлак страката-чорнай пароды і на вырошчванні коней пароды «беларускі запражпы».

Даўно ўжо, ад самай вайны, саўгас славіцца працавітымі людзьмі і буйным коласам, буракамі — як вымя ў добрай каровы, бульбаю, што прасілася на выстаўку, надзвычай сакавітаю морквай... І сапраўды ўсё гэта, разам з плямённай жывёлай, выстаўлялася ў Васілевічах, калі яны яшчэ былі раённым цэнтрам, а таксама ў Маскве, на ВДНГ.

Усе гады гаспадарку ўзначальвалі талковыя людзі, і цяпер кіраваў ёй Леанід Іванавіч Глытаў, спецыяліст па жывёлагадоўлі, кандыдат сельскагаспадарчых навук.

Толькі ж і тут пазіраўся разрыў у логіцы гаспадарання. Практыка дэфармавалася.

Штогод племзаводу даводзіцца займаць на тарфяніках 850 гектараў прапашнымі культурамі. А што гэта значыць для тарфяных палеткаў? Навука падказвае, што за лета пласт торфу танчэе ў такой вась паслядоўнасці: пры вырошчванні шматгадовых траў — на 9, збожжа — на 13—16, бульбы і буракоў — не меней чым на 22 міліметры.

У 1970 годзе Міністэрства сельскай гаспадаркі рэспублікі нагадала спецыялістам сваіх ніжэйшых звенняў пра гэтую заканамернасць і патрабавала выкарыстоўваць чорную ніву больш ашчадна, засяваць травамі як мага больш, як дазваляе севазварот і гаспадарніцкая кемлівасць. І, безумоўна, гэта мела нейкі ўплыў, але не скрозь і не на ўсіх, аб чым сведчыла і гэтая перадавая гаспадарка.

У Беларусі на сённяшні дзень 2,3 мільёна гектараў тарфянікаў, прыдатных для земляробства, прычым палавіна з іх мае покрыва таўшчынёю не больш за метр, і пры такім карыстанні, як у «Ведрычы», карміць яны нас будзь не доўга. Торф разбураецца...

А Глытаў... Каб жа не разумеў ён гэтага! Разумее і нават асуджае структуру пасеваў у сваёй гаспадарцы, і словы, якія ён ужывае пры гэтым, маюць густую эмацыянальную афарбоўку. От што ён даводзіў нам у прысутнасці сакратара парткома Аляксандра Васільевіча Брэля:

— За год з гектара прапаных выдзімасца і выносіцца іншымі спосабамі 70 тон торфу. Гэта значыць саўгас кожнага лета страчвае па 60 тысяч тон пароды, якая практычна ўжо не аднаўляецца. І ніхто нам яе не верне назад! Нашы тарфянікі асушаны 30 год назад, і ўжо цяпер мы адчулі, што знізілася іх урадлівасць, усё часцей на паверхню выходзіць пясок — пачынаем уносіць гной з фермаў.

— У гэтым годзе, — дадае Брэль, — вясна выдалася сухая, без паводкі, без дажджоў, і ветрам у кватэры надзьмула на палец чорнага пылу. Насенне яравых ляжала на ніве голае.

— Працуем па прынцыпу: абы больш сёння! Не думаем, што пакінем сваім дзецям і нашчадкам наогул, — даводзіў зусім слушна Глытаў, і мне тады прыгадвалася гаворка з Лянкевічам у Мышкавічах, хоць закіды там і рабіліся ў бок празмернай хімізацыі...

— На тарфяніках павінна быць свая сістэма земляробства! Свая, і мы яе можам укарапіць без страт для гаспадаркі, для канчатковых вынікаў, якія мы атрымліваем сёння. Наадварот, гэта можа абярнуцца дадатковым прыбыткам!

Нам падабалася гарачлівасць дырэктара, аднак яго ўзрушанасць была падобная на буру ў шкляпцы вады, і, слухаючы Глытава, Васільеў усміхаўся. Я сказаў:

— Леанід Іванавіч, вы чалавек вучоны, не гаворачы ўжо пра тое, што кіруеце такой самавітай гаспадаркай. Няўжо вы не можаце зрабіць так, як вам ваша сумленне падказвае?

— Не дадзена!

Брэль расшыфраваў:

— Структура пасеваў нам вызначасца... — паказаў жэстам кудысьці за спіну.

І невядома было: ці то дакараць, ці то шкадаваць гэтых людзей?

Адызем ад факта. Статыстыка сведчыць, што найлепшых дасягненняў у жывёлагадоўлі дасягнулі тыя заходнія краіны і тыя нашы брацкія рэспублікі, якія пайшлі па шляху ска-

рачэння пасеваў прапашных культур, бульбы і збожжа, — дый не толькі на тарфяніках!

У Эстоніі, напрыклад, на пачатку васьмідзесятых гадоў на долю збожжы прыпадала 46 працэнтаў ворыўнай зямлі, у Беларусі — 50, а на долю бульбы адпаведна — 7,5 і 12 працэнтаў. Затое адваротныя суадносіны па травах: Эстонія — 42, Беларусь — 25 працэнтаў!

Па сведчанні той жа статыстыкі і вучоных, самая танная кармавая адзінка — з травы. Натуральна. Травы найменш працаёмкія і найбольш чуйныя да ўгнаенняў.

Значыць, сваёй, адпаведнай сістэмы земляробства вымагаюць тарфянікі не па адной прычыне хуткага распаду і выветрывання. Травасеянне — рэч ва ўсіх адносінах выгадная. Па каштоўнасці для жывёлы з травамі нават кукуруза не можа спрачацца.

22. Расхейдус і яго праявы. У гасцях у Сяргея Ларкова

У Васілевічах мы спыніліся ў маёй сястры Ліды. Яна старэйшая ад мяне і лічылася ў сваім асяроддзі добрай гаспадыняй. Я ж заўважаў за ёю ў сям'і яшчэ здольнасці ўмелай і тактоўнай выхавацелькі, прычым у сродках яе выхаваўчага метаду важнае месца займала праца, да якой яна прывучыла ўсіх трох сыноў змалку. Дзеці ўмелі і карову падаіць, і дагледзець свінчо, і выкапаць бульбіну на агародзе або згрэбці сена на сенажаці. Не баяліся хлопцы аніякай работы, і таму цяпер яна магла толькі ганарыцца сынамі, двое з якіх адышлі, ажаніўшыся, атабарыліся ў іншых гарадах, а трэці — Валодзя — жыў пакуль дома, разам з бацькамі, працаваў, як бацька, шафёрам ды падбіраў ціхім назірмам сярод прыгажунь сабе нявесту.

Гэта ўжо — сям'я Лаўшука Сцяпана...

Ліда абрадавалася нечаканым гасцям, усміхалася, распавядала пра сваё жыццё-быццё і старалася дагадзіць, каб мы найлепей адпачылі з дарогі.

Пасля абеду Іван Ананасавіч прылёг на ложку ў ціхім пакоі, але не спаў. Я таксама ляжаў на канапе ля другой сцяны, і мы час ад часу перакідваліся словамі. Ён, здавалася мне, усё перабіраў у галаве думкі, якія нябачна ткаліся з нашых уражанняў; потым сеў і пачаў запісваць.

Яшчэ ў Мінску ва ўжытак нам неяк трапілася слова: расхейдус...

Яно, відавочна, належала да ліку паланізмаў... «Ва ўсім, што ў нашым жыцці дрэннага, павінен р а с х е й д у с», — тлумачыў нам адзін наважаны літаратар.

Гэты «расхейдус» быў нахштальт змея з сямю галоўамі і мог пралезці, прапіннуць у любы куток, дзе чалавек чыніў свае чалавечыя справы і жыў клопатамі пра зямлю. Асабліва ж любіў ён канторы і часам, асталяваўшыся, не вылазіў адтуль — расшчапляў грамадскія і асабістыя інтарэсы... І гэтае расшчапленне, на жаль, рабілася з'явай. У народзе, між іншым, яна даўно заўважана, бо сказана ж некім: ад слова да справы сто перагонаў! А перагоны былі яшчэ да вынаходства рухавіка...

Хваробы чалавечыя разам з чалавекам плодзяцца, і гэтак, можа, заўсёды было. Варта толькі ўтварыцца адпаведным умовам, каб тыя ці іншыя мікробы пачалі варушыцца, атручваючы і губячы сабой арганізм.

А ці не атрымліваецца штосьці падобнае і з рознымі заганамі людскімі ў грамадзе, у грамадстве?..

Заганы дрэмлюць усярэдзіне гэтага вялізнага арганізма да пары, да часу. А потым множацца па тыпу віруса. Тут і сквапнасць, і рэчманства, і мана ў розных відах і формах, і лакароўка ў якасці касметычных мер, і ўсялякія бюракратычныя штукі.

Расхейдус набывае маштабы, якія нават уявіць сабе цяжка.

Але ж у паласе перагонаў ад слова да справы, дзе папуе расхейдус, сёння, як ніколі раней, узнікаюць і папаляюцца страсці. Мы з Васільевым пераконваліся ў гэтым не раз, пра-

даўжаючы сваё падарожжа. Праяўлепне стра-
цей у такім выпадку — не што іншае, як імк-
ненне супрацьпаставіць сябе хваробе, звесці
слова са справай, і падобны бунт душы ў селя-
ніне нам трэба ўхваляць і ўсяляк падтрымлі-
ваць, бо там, дзе ён сціхае, грамадскае жыццё
ідзе на спад, і Сялянскі Акіян месцамі можа
страціць сваю жыццяздольнасць.

— Васіль,— паклікаў мяне Іван Апанаса-
віч.— Ты ведаеш, якая думка пасля дзённага
спу прыйшла да мяне? Дык вось... Чаму атрым-
ліваецца расхейдус?.. Начальнік, які сядзіць
вышэй, лічыць, што жаданае ўжо дасягнута,
што яно існуе і аднавідае ідэалам. Ён спакой-
ны... А той, хто, напрыклад, камандуе па месцы,
лічыць камандны стыль законам сацыялізма.
Ніжэй — усялякія там фармалісты, падзёншчы-
кі і гультай — лічаць сваю прысутнасць на рабо-
це — работай, і яны ж разам з рознымі разгіль-
дзяямі, пустадомкамі, хапугамі лічаць рас-
хлябанасць за тое, што павінен быў даць ім
сацыялізм. Усё гэта ўвайшло ў звычку. Цяпер
паспрабуй дакажы, што гэта не так!

— Гм... Тлумачэнне,— сказаў я,— цікавае.
Але ж у ім ёсць слабое месца.

— Якое?

— Цяжка дапусціць, каб начальнік, які сядзіць
вышэй, не ведаў жыцця глыбіні.

— Ты так думаеш?

— У гэтым пераконваешся, чытаючы хоць
бы некаторыя дакументы. Вазьміце апошнія
пастановы па далейшым паляпшэнні выхаваў-
чай работы. Бачанне пільнае — на ўсю глы-
біню!

— Тады ў чым жа справа? Як ты думаеш?

— Я думаю, на гэта нам адказаў дырэктар
Глытаў. Адным днём жывём. Наш дэвіз: абы
больш сёння!

— М-да...

Вечарам я павёў Івана Апанасавіча па дру-
гую вуліцу непадалёку — у госці да Сяргея
Ларкова, які працаваў у мясцовай гаспадарцы
«Сцяг Перамогі». Саўгас гэты пекалі быў ці-

штаватым калгасам, у ім і я шчыраваў на канікулах.

Для саўгаса «Сцяг Перамогі» ў апошнія гады асушылі ладны кавалак маканавіцкіх балот, і гаспадарка пашырэла; на такім плацдарме варта было чакаць ад яе новага развароту. Ды ўсё штосьці ў яе механізме скрыпела, скрыпела, бы ў новым, толькі што атрыманым камбайне, і ход замаруджваўся. Кіраўнікі саўгаса часта мяняліся, а зрухаў у гаспадарцы амаль не было. Асабліва не таланіла чамусьці з жывёлагадоўляй. Пабудавалі вялізны комплекс, толькі будаўнікі, карыстаючыся падтрымкай уплывовых асоб, прымусілі кіраўніцтва саўгаса прыняць яго з мноствам педаробак. Не паспелі выправіць справы тут, як на другой буйной ферме механізацыя перастала дзейнічаць. І от такая паласа няўдач.

Сяргей Пілінавіч працаваў безадказна, куды пашлюць, — у паляводстве, на фермах. Чалавек трывалай сялянскай натуры і добрага пораву, ён звычайна радаваў мяне заўзятасцю ў працы. І неяк так атрымлівалася, што, валодаючы прафесійнымі сакрэтамі (а трактарысту як жа без іх?!), ён араў лепей, чым аралі таварышы поруч, рабіў болей за іх. Напэўна, у тое, што рабіў, Сяргей Пілінавіч укладваў штосьці сваё, чыста ларкоўскае — такія імпульсы, якія гарантавалі яму поспех і добрую славу.

Ларкоў ведаў, што ад працы ягонай залежыць не толькі заробак, але і прыбытак саўгаса і дбаў пра яго, як маці, бывала, саджаючы ў печ хлеб, дбала аб прыпёку. Па два тэрміны службыў яму трактар — без капітальнага рамонту!

Таварыскі, або, як кажучь, кампанейскі, ён скрозь, дзе людзі. Любіў слова не простае, а з падтэкстам, за якім, як правіла, хаваўся гумар, дасціпны жарт. Удадала іграў на баяне або простаі хромцы, напяваў; з ім было прыемна і хорапа ўсім.

Сяргей Ларкоў — чалавек з паляццем. Таму і дамок адштукаваў — вока радуецца! Садок пры ім, агарод — усё як мае быць. Свая гас-

падарка... А жонка Юлія Арцёмаўна, бадай, не ўступала яму ні ў шчырасці, ні ў шчодрасці душы. Трое дзяцей... Дык жылі і жывуць яны, казаў,— лепей не трэба — усё ёсць, і дадаваў, для форсу пэўна: нават чорная ікра... Гэта ўжо, каб злавіць на ікру дурня! Сам ён вышэй за ўсё цаніў не раскошу, а добрыя чалавечыя адносіны і стваральную працу, лад у сям'і і на ферме.

Юлія Арцёмаўна рабіла прадаўшчыцай. Дома яна аднаго не магла цярпець: як толькі сусед або які госць у хату — Сяргей на свой «канёк», гэта значыць пра трактар, і ўжо няма ў яго цікавейшай гаворкі! А божачкі: ну і падакучыў з гэтым трактарам!..

Дармо, і Юлі (яе часцей так завуць) няма на што наракаць. Свайго Ларкова яна разумее. Але часам находзіць... Хоць бы дома без трактара жыць!

Гаспадар стрэў нас на невялікім, чыстым і ўтульным падворку. Добра складзены, з уважлівым позіркам блакітных вачэй, паважны ў рухах, спрактыкаваны ў мове:

— Для гасцей і вароты пасцеж!

Мы прайшлі ў хату. У першым ад веранды пакоі стаяла зграбная і прыгожая руская печ, з трох бакоў і на чарэпі абкладзеная светлаю кафляю. У тае печы сёння ўжо была і памочніца — газавая пліта, пастаўленая на верандзе... Амаль упоравень з печчу, але далей ад яе стаяў халадзільнік, асобна — пральная машына. Умывальнік у кухонным кутку меў сваё забеспячэнне — вадку з крапа і трубны адвод. Тое ж было і ў ваннай, якая мела асобны ўваход з веранды; там для нагрэву вады стаяў «кацялок» — выцягнуты ў калонку тытан... Кожная рэч у гэтым доме дыхала сваёй самавітасцю, была патрэбнай і зручнай. У прыцыпе, усё гэта даступна для кожнае хаты, для кожнае вёскі.

— Як справы?..

— У двары — добра, а ў саўгасе — таксама нішто,— адказаў Ларкоў.— У сельскім жыцці ўсё-такі ідзе да лепшага.

Я нагадаў, што Васілевічы — горад і што не ўсе, як ён, працуюць на сельскай піве...

— Э-э но! Тут больш магчымасцей пацешыць душу. Работа разнастайная, адпу закончыш — пачнеш другую. У полі — свая воля!

— От зноў ты пачнеш пра поле, — заўважыла Юля, жонка, яна збірала на стол вячэру, у яе голасе быў журлівы дакор: — Ой, людцы, як падакучыў ён мне з гэтай работай!

Я ведаў, што Юлі, уласна, не сама Сяргеева работа на трактары не падабалася, а толькі частыя размовы пра яе. Ды Сяргей не зважаў на жаночыя кпіны...

— Вы знаеце, — казаў ён Вазільеву, — пекаторыя дурні цураюцца зямлі, шукаюць ласкі ў горадзе. А жыццё ў нас прыгожае, і я, спадзяюся, дажыву да таго часу, калі пабягуць назад з вялікага горада ў маленькую вёску. Пытанне яшчэ, ці прыемем мы іх назад?! Вёска гультая не любіць. Нам бы толькі больш справядліва-сці...

Не першы раз я страчаўся з Ларковым і ведаў пра яго ўдаўнелую скаргу на бухгалтарскі свавольны разлік у саўгасе, на ўраўнілаўку...

— От прывяду прыклад, — прапанаваў Сяргей Піліпавіч: — Роўна месяц я працаваў на рэзцы сцірт саломы сціртарэзам. Даючы парад, пазнаёмілі з нормай: 234 квадратныя метры ў змену... З часам я не лічыўся і пастаянна перавыконваў норму. Згодна з фактычна выкананай работай, мне павінны былі налічыць 300 рублёў. Пайшоў атрымліваць — дудкі! Аплацілі пачасова, прычым з таго разліку, што я працаваў па восем гадзін... Потым перагледзелі ўжо і норму.

— Дзіва што... Такая свістапляска з норма-мі атрымліваецца скрозь пры параднай сістэме арганізацыі працы, — зазначыў Іван Апанасавіч. — Адміністрацыя падрывае гэтым веру рабочых у справядлівасць і псуе пастрой.

— Тут дзейнічае прынецп, пра які гаварыў нам Глытаў, — нагадаў я: — Абы больш сёння! У дадзеным выпадку — сэкапоміць на зарплатце! А заўтра гэтая ж эканомія абярнецца выдаткамі, і маральнымі, і матэрыяльнымі.

— У нас яшчэ такое бянтэжыць рабочага

чалавека, — працягваў Ларкоў. — Мы маем карову, і суседзі на вуліцы маюць кароў... Ганяем іх пасвіць па чарзе. Калі мая чарга, адпрошваюся ў саўгасе — адпускаюць, але ў табелі робяць прочырк, які азначае тое самае, што і прагул. Ідзеш у адначынак — з цябе тыя дні вылічваюць... А вось калі старшыня прафкома, які, як і я, жыве з зямлі, пагоніць кароў — яму ў табелі ставіцца рабочы дзень! Чаму?

— Ну, гэта ўжо свавольства — не меншае, чым з нормаў! — выказаў сваё меркаванне Васільеў. — Гэта месніцтва, якое ідзе ад пораву начальства і ні ад чаго болей.

— Мы ж сёння не сляпыя і не дурні, каб нейкі Грак нас мог у лапці абуць! Ёсць прыцыпы...

Ларкоў назваў Грака, які меў непасрэднае дачыненне да бухгалтэрыі. На мой погляд, ён і муціў ваду ў калектыве па працягу многіх гадоў. На яго мне скардзіўся аднойчы і ветэран працы конюх дзядзька Яра... Мала хто ведаў, што гэтага рухавага і лёгкага па жарт, на выдумку чалавека папраўдзе завуць Архіпам... Архіпам Іванавічам... Ён быў паважаным грамадзянінам горада, і яго амаль усе ведалі і звалі дзядзькам Ярам або яшчэ Казлом, бо гэта ўжо было яго прозвішча (трохі няўдалае, праўда, і, адчуўшы гэта, дзеці дзядзькі Яры пачалі мяняць у ім націск). Сам Архіп Іванавіч аб прозвішчы сваім мала клапаціўся — звекаваў з ім, ды і ведаў, што не яно ўпрыгожвае чалавека.

Дык от і дзядзьку Яру пакрыўдзілі: перасталі выдаваць рабочую вопратку як жывёлаводу, абдзялілі гумавамі ботамі... І ён здагадаўся, што таму прычынай. Не дагадзіў Граку гэтай вясной — адмовіўся выканаць на ягоным агародзе нейкую там работу, якую выконваў раней. Сказаў, што пастарэў ужо і не здолее. Грака засла...

І, слухаючы Ларкова, я з жалем думаў: а ці мала ў нас яшчэ па капторах от такіх Гракоў, вакол якіх заломваецца і бэсціцца наша гаспадарчая і наша сацыяльна-выхаваўчая паліты-

ка? Як вынік — расхейдус, пра які мы толькі што гаварылі.

За сталом Іван Ананасавіч маўчаў нейкі момант, няіначай, яго настрой быў таксама азмрочаны дзеяннямі Грака. Потым ён зноў ажывіўся — у гэтай хаце няможпа было сумаваць.

— Кажуць от, калі б больш людзей у саўгасе, — разважаў Ларкоў, — працу ў полі можна было б у дзве змены арганізаваць! Можна, канечне...

— Дзе-нідзе гэта робіцца, — кіўнуў Васільеў.

— А калі я не захачу? Можна, мне будзе мулка паўдня адпачываць, калі там акурат гарачая работа.

Васільеву гэтакі паварот у гутарцы з саўгасным механізатарам спадабаўся.

— А вас ніхто няволіць не будзе!

— Во! Тут павінна быць так: хто на што здольны! Сяўба, касавіца, жніво, уборка лёну, буракоў, бульбы, нарэшце ворыва — працуй колькі змогі, з поўнаю выкладкай, пакуль праца радасць прыносіць. Вы згодні са мной?.. Так... Распачынаецца лета. Ты працуеш са зменшчыкам? Добра! Я працую адзін... Дазваляце? Так... Я люблю шчырую і чыстую работу, каб падабалася яна і мне самому, і зямлі! Я працую, сонца бачыць — як і колькі...

— А капцылярыя запісвае, — падказаў я.

— Не ўсё, як трэба пакуль што, але павінна запісваць!

— І што ж далей?

Сяргей Піліпавіч, перш чым адказаць, расунуў талеркі, і на вызваленае месца Юля паставіла міску з тварагом.

— Я працую такім чынам усё лета. Але мне таксама крыўдна хадзіць у дурнях. Чаму?.. Глядзіце, — тлумачыў ён, жэстыкулюючы, — той, хто працаваў па восем гадзін, і той, хто па дваццаць або шаснаццаць, атрымліваюць адпалькавы водпуск. Пехта здалёку, з горада перанёс сюды, на зямлю, меркі на адпачынак.

— Вы гэта падмецілі правільна, — зазначыў

Васільеў.— І парадная сістэма з завода пайшла, і нормы выпрацоўкі, зарплата...

— Я, каб быў міністрам,— у вачах Ларкова час ад часу з'яўлялася дасцінная ўсмішка,— я зрабіў бы для селяніна, які летам не лічыцца з часам, больш працяглы адпачынак зімою. Гэта было б справядліва?

— Пэўна!

— Можна, хоць тады я кнігу прачытаў бы або з'ездзіў бы куды на экскурсію, як мая дачка. І хату больш дагледзеў бы...

— Вы сто разоў маеце рацыю, Сяргей Піліпавіч! Прэстыжней сталі б і праца, і само жыццё вяскоўца.

Ларкоў узяў у руку акраец хлеба:

— Вось ён, цар, які павінен вызначаць для нас статут і ўстанаўліваць парадкі! А ці то парадак, калі я, земляроб, каб выкарміць парсюка, павінен купляць для яго хлеб у магазіне?

— І тут расхейдус,— кіўнуў я Васільеву.

Юля не вытрымала:

— Ой, хоціць вам пра ўсё гэтае... Бытта ад вашай размовы што зменіцца!

— А чаму і не?

— Міністр! Вунь запрашай гасцей ды на чарцы налі.

Іван Апанасавіч ад чаркі адмовіўся. На гэтым доўгім шляху, у які мы пусціліся, людская гасціннасць для нас была адным з найбольш моцных выпрабаванняў. Пра гэта трэба шчыра сказаць. Беларускі чалавек прыязны, гасцінны.

Адно размова павярнула ўжо ў бок застоля. Госць-пскавічанін, або скабар, як часам ён сябе называе, прыгадаў выпадак. Неяк, у пяцідзiesiąтыя гады, яму выпала разам з выхаванцамі дзіцячага дома, які ён тады ўзначальваў, трапіць экскурсійным маршрутам пад Маладзечна. І от у адной вёсцы запрасілі яго на пачостку. Застолле ж было ладнае і парадак адменны. Паселі, гаспадар наліў сабе чарку — выпіў і перадаў бутэльку са шклянкай другому. Той наліў сабе, выпіў і далей перадаў. Кожны наліваў сабе сам, прычым ніхто з прысутных не

звяртаў увагі, прынамсі, не засяроджваў яе на тым, колькі хто палье, ніхто не прымушаў нікога піць.

— Мне вельмі імпанавалі тыя людзі з іх звычаем,— казаў далей Іван Апанасавіч.— У тым застоллі ішла простая і шчырая гаворка пра жыццё, дзеля чаго яны і сабраліся... А ў нас цяпер часам збяруцца — слова добрага не пачуеш! І адзіп насядае на другога: выпі... выпі!.. Нібы ласку ён таму робіць, ратуе ад якойсьці хваробы! А падумаць, дык усё тут пастаўлена з пог на галаву.

Цікава, што ў найбольш неспрыяльных і цяжкія часы жыцця ў народзе пачувалася нейкая мера ва ўжыванні спітнага. Людзі, здаецца, глядзелі не столькі ў бутэльку, колькі далей, за яе...

То чаму ж тыя найлепшыя традыцыі — умеранасць, стрыманасць, абачлівасць — не знайшлі ў апошнія гады свайго працягу? Альбо яны не адпавядалі ўжо ўмовам заможнага жыцця, якое пэўным чынам займеў чалавек?

А ўрэшце — пакінем пытанні для гаспадароў, што чакаюць гасцей, і філосафаў, якія павінны ўсё ведаць.

Адно толькі ў інтарэсах грамадства мець адказы на любыя пытанні, нават калі яны вас... мяне... або яшчэ каго-небудзь бянтэжаць.

23. Мастацтва жыць з прыродай. Ляснічы Рыгор Бондар і аграном Іван Данілевіч

Ёсць нямала рэчаў і з'яў, якія мы штодня назіраем і нават карыстаемся імі, але не ведаем дакладна іх сутнасці. Па прыклады, як кажуць, далёка хадзіць не трэба. Электрычнасць — што яна такое? Або гравітацыйнае поле зямлі, не гаворачы ўжо пра біяполе... Ламем галаву нават над сваёй чалавечай сутнасцю, прыродай сваіх схільнасцей і эмоцый.

Хто такія энтузіясты?

Нохта здзівіцца: што за пытанне! Падуш-маш...

Усе больш-менш ведаюць, што гэта ананта-ныя нейкія ідэяй або справай людзі. Дзівакі гэта, скажа сённяшні абывацель. Зрэшты, і ўчара-шні сказаў бы гэтаксама.

Аднак хто адкажа, чаму яны такія, а не такія, як усе астатнія людзі? Ці то ў іх крыві больш нейкіх рухавых часцінак? Ці ў галаве такая праграма закладзена: каб наводзіць мас-ты паміж сённяшнім днём і будучыняй? А мо-глыбей прычына — у генах?..

У кожным разе мы тут маем справу з пры-родай характару. А ў чым яна? Бог яго ведае. Не дайшлі мы розумам яшчэ да ўсялякіх топ-касцей, хоць і напладзілі навук цэлую процьму. І павукам патрэбны людзі няўрымслівыя.

Нельга сказаць толькі, каб тыя гады жыцця былі дужа спрыяльныя для з'яўлення і дзейна-сці энтузіястаў, прарабаў духу, рыцараў ідэі. Пра ўсё гэта мы ведаем. І тым больш цапа сё-няшнім энтузіястам, дзе яны ёсць. Побач з імі жыццё не застоіваецца і не сыходзіць са спі-ралі на круг.

Чвэртку стагоддзя вывучае перападзістыя ваколіцы Мазыра лесавод Рыгор Елісеевіч Бондар. На дзесятках і сотнях гектараў няўдо-біцы раскінуліся новыя лесанасадкі. І тут, на Мазырскай градзе, упершыню ў рэспубліцы прыменены метады тэрасавых пасаджэнняў дрэў, кустоў, пераважна акацыі, што дазволіла зама-цаваць снады многіх яроў і цяснін у межах го-рада, у яго ваколіцах... Рыгор Елісеевіч знай-шоў, дарэчы, што адна з вялікіх западзін сваі-мі неардынарнымі кліматычнымі ўмовамі вельмі блізка стаіць да прыродных умоў Крыма. І яе, не доўга думаючы, выкарысталі як парнік. Ця-пер там на цэлым гектары выдатна выспявае вінаград «ізабэла».

Бондар займае пасаду дырэктара Мазырска-га лягаса, ужо не першы год, і пра тое, што ён за чалавек, магла б расказаць крынічка ў глу-хім кутку лесу, калі б мы ўмелі яе паслухаць і зразумець.

Адноічы Рыгор Елісеевіч спыпіўся перад ёй і ў захапленні глядзеў, як яна бруіцца. Ляснік не заўважаў яе раней, хоць мясціна была яму знаёмая. Радасць і пяшчота запоўнілі грудзі. На сэрцы ў яго, нэўна, было б тое ж, калі б пад руку рантам торкнулася ласяно. Што рабіў бы ён з ім? Вядома, паглядзіў бы блазлоту ды адпусціў на волю... А тут чалавек пра штось думаў — надумаў нарэшце і, засяроджаны, пайшоў ад яе.

Праз некалькі дзён ён вярнуўся сюды, ды ўжо не адзін, а з таварышамі. Яны прыкацілі і насадзілі на крынічку грувасткае бетоннае кальцо: вось табе, любая, у падарунак ад чалавека моцныя сцены! Варушыся пад аховай іх...

Толькі Бондару і таго падалося мала: яму руціла вымасціць подступы да крынічкі. І леснікі па яго прапанове неўзабаве засыпалі балацявіну каменнымі друзам, паднялі грунт. Пры гэтым меркавалася, што вада сабе шчыліну знойдзе...

І як жа дзівіўся Рыгор Елісеевіч Бондар, калі, трапіўшы сюды праз некалькі тыдняў, не знайшоў у бетонным вобадзе варушлівай крынічкі — не ўпадабала нябога мураваны палац!

І пакутаваў чалавек, адчуваючы віну сваю, аж пакуль не заўважыў, што крынічка прабілася ў новым месцы, дзе не было друзу.

Вось які ўрок атрымаў ён у лесе...

Бондар даўно, з малых гадоў сваіх пачаў думаць і дбаць пра тое, каб упрыгожыць зямлю, каб зрабіць яе больш утульнай, і прываблівай, і жыццядайнай. Дбаў, шукаў і марыў, а гэта ўжо не мала. Гэта — найпершае, што адрознівае творчага чалавека ад выканаўцы. Марылі і шукалі Драгун і Валадзько, Папоў і Старавойтаў... Што характэрна, творца ніколі не спыняецца на дасягнутым, і яго не трэба штодня ў перадавікі заклікаць, у стаханаўцы, наадварот, ён сваім прыкладам захапляе іншых, робіць уплыў на іх. От чым цэнныя творцы! Выхоўвайце ж іх! І не словамі — усёй сістэмай сацыяльных адносін!

Бондар нядаўна даводзіў кіраўніцтву раёна,

напрыклад, што пад горадам, які ўсё расце і мае буйныя прамысловыя прадпрыемствы (сярод іх — заводы на церапрацоўцы нафты і мясцовай каменнай солі), неабходна стварыць вялікую лесапаркавую — буферную — зону, якая б стала паратункам тым лясам, дзе цяпер адпачываюць гараджане, наносячы ім шкоду. Толькі сёння гэтая праблема паспела, не ў адным Мазыры...

Пры сустрэчы з намі, літаратарамі, Рыгор Елісеевіч горача гаварыў пра тое, што для аховы экалагічнага асяроддзя ў нашай рэспубліцы і шырэй — у краіне патрэбен закон, які абмяжоўваў бы дзеянні чалавека ў лесе. Бондар, мусіць, меў рацыю. Мне ж прыгадалася размова пра лес у Расонах...

Мы з Васільевым прыйшлі ў Дом культуры на нейкую там урачыстасць, і ў фэе да нас падыхла маладая і ярка апранутая асоба. Яна была ў новенькай леснікоўскай форме — цёмна-сінім касцюме, з залатымі дубовымі лісточкамі ў каўняры. Назвалася: ляснічая Ніна Фёдараўна Прысмакова і, хвалюючыся, загаварыла пра лес. Яна папрасіла ў нас парады і, калі хочаце, заступніцтва. Справа ў тым, казалася, што ў расонскія лясы з поўначы, з вялікіх гарадоў, панадзіліся аўтатурысты — процьма, не злічыць! Калечаць дрэвы, палююць на ўсё, без чаго лес глухім робіцца, раскладваюць вогнішчы, вытоптваюць на ўзмежках раллю і пакідаюць пасля сябе мноства бляшанак, бітага шкла, смецця... Расонскі лясгас не мае сіл і адпаведных правоў, каб змагацца з гэтым разгулам дзікуштва.

Мы не ведалі, як памагчы маладой і патхнёнай у сваёй справе ляснічай, я адно запісаў у блакнот яе прозвішча. А праблема паспявала паўсюдна.

Бондар апавядаў нам пра планы і работу, якая мела не столькі гаспадарчас, колькі сацыяльнае, духоўнае, культурнае значэнне. Мазырскі лясгас прапануе калгасам і саўгасам абгароджваць двары, фермы, вуліцы не плотам, а зялёным кустоўем ды белаі акацыяй; для гэ-

тага ўжо створана аднаведная база — гадавальнік.

Мазырскі лягас прапануе гаспадарам раёна прыгожыя кветкі, насенне, расаду — для градак і клумбаў, палісадыкаў і газонаў. У прыгарадным калгасе «Радзіма», напрыклад, ужо цяпер усе фермы ў кветках...

— У нас пакуль не ўсе яшчэ разумеюць, што такое кветка, — даводзіў нам Бондар. — З кветкай у сялянскі двор ідзе прыгажосць. Пра кветкі думаюць, калі дбаюць пра настрой і душу чалавека.

Натура ў Бондара, відаць, мае штосьці ад вечнага рухавіка, які чалавецтва яшчэ павінна б вынайсці. Яна, натура, не дазваляе яму спыняцца і чакаць гатовых, няхай сабе і добрых распараджэнняў. Не, ён там, дзе апантаная творчасцю людзі прабіваюць пуцявіну наперад.

Кветкі Бондара — яркае мастацкае ўвасабленне подыху часу.

— У нашым Мазырскім раёне, — гаварыў ён, — самы багаты ў Беларусі дэндрарый, і мы свае пустэльныя яры, якія не перастаюць уражваць сваімі памерамі, глыбінёй нават старажылаў, зробім заказнікамі. У іх прыжывуцца расліны, занесеныя ў Чырвоную кнігу.

Клопаты... Справы... Задумы... І радавала: чалавек, якому ўсё гэта руціць, у росквіце творчых сіл.

Аkurat у гэтым жа плане, маючы паглыбленае гаспадарча-экалагічнае мысленне, як і Бондар і Папоў, працавала праўлепне калгаса «40 год Кастрычніка» Іванаўскага раёна, у прыватнасці энтузіяст і даследчык усялякай земляробчай павізны Іван Мікалаевіч Данілевіч, гадоўны аграном гаспадаркі.

Там, у Моталі, як мала дзе, удала спалучаецца традыцыйнае, спадчыннае ў земляробстве з новым, сучасным і хораша, яскрава выяўляецца ў працы сялянскі імпульс.

Дарога яшчэ прывядзе нас туды, а пакуль сёе-тое — з пагоды.

Калгаснікі амаль усёй грамадой жывуць у вялікай, згуртаванай вёсцы Моталь, а даклад-

ной — мястэчку; чамусьці гэтая добрая, вынай-
дзеная народам назва значных памераў пасе-
лішчаў усё больш аддаецца забыццю...

Пад самымі сценамі ў Моталя гоўдаецца
лёгкімі хвалямі возера, як паглядзець — лад-
нае, цешта пад сотню гектараў.

Акрамя таго, пры асушэнні забалочаных і
нізкадолых угоддзяў, якое правялі меліяратары
з удзелам калгаса, створаны новы вадаём
плошчаю 300 гектараў. Раскоша! І малады, за-
хоплены працай аграном Данілевіч вязе нас ту-
ды... Ён шчаслівы ад сустрэчы з пісьменнікамі,
асабліва — з Васільевым, за творчасцю якога,
прызнаўся, даўно сочыць.

Спыніліся каля вадасховішча. Наўкруг яго
ляжала нібы прыўзнятая меліяратарамі, роў-
ная і пакуль пустэльная зямля. Уздоўж кана-
лаў бялеў белы пясочак — сведка аперацыі,
праведзенай нядаўна на гэтай пустцы; далей-
шы яе лёс залежаў ад дбайнасці гаспадароў.
На ўзбярэжжы тырчалі топкія дрэўцы, Даніле-
віч тлумачыў:

— Мы пасадзілі гэтыя маладыя дрэўцы, каб
замацаваць пясчаныя берагі. У перспектыве ж
тут будзе створана зялёная зона для адпачынку
калгаснікаў. Лясоў у нас мала... А вузь там...

І мы глядзім, куды ён паказвае, на сярэдзі-
ну штучнага возера.

— Там востраў. Мы зрабілі яго спецыяльна
для птушак. Хай гняздзяцца ды абжываюць
малую зямлю, каб не знікнуць з вялікай.

Іван Данілевіч, як высветлілася, гарачы
прыхільнік вядомага рускага вучонага і літа-
ратара Андрэя Цімафеевіча Болатава, які на-
чаў сваю актыўную творчую дзейнасць яшчэ
пры Екацярыне II. Болатаў шмат эксперымен-
таваў у земляробстве і быў заснавальнікам на-
вукова-практычнага лесаводства.

Данілевіч вёў свае назіранні ў гаспадарцы,
занатоўваў іх у тоўстай кніжцы, эксперымен-
таваў. Ён першым у Беларусі ўкараняў безад-
вальную апрацоўку зямлі.

— Кожную восень мы праводзім у гаспа-
дарцы тыдзень азелянення, — тлумачыў ён нам

далей, круцячы баранку газіка.— Звычайна гэты тыдзень масавы. Рыхтуем ся загадзя... Між іншым, прыступілі да стварэння куткоў дзікай прыроды, якая ўсё больш адыходзіць. Гэта, можна сказаць, пейзажныя паркі, астраўкі таго, што назад не вернецца... Закламі тры. Плануем яшчэ два...

Скажу шчыра, стваральная гаспадарчая і экалагічна-гаспадарчая групасць мотальцаў пераўзыходзіла ўсе нашы спадзяванні. Яна вызначалася навізной. Іван Апанасавіч гэтым іх прыкладам быў вельмі ўсцешаны і не хаваў свайго захаплення:

— Малайцы! Цяпер, калі рэдка пачуеш зважжэўрука або стракатапне конікаў на лузе, гэтыя вашы запаведнікі вельмі дарэчы!

Яшчэ нядаўна зямны шар трымаў на сабе, карміў і паіў чалавецтва. Сёння чалавецтва трымае ў сваіх руках зямны шар, яго лёс, яго фарбы, мелодыі, песні. І чалавеку нельга не азірацца назад і не забягаць у думках наперад... Сцяпан Гаўрусёў піша:

Нешта рэчкі нашы памяцелі,
Як піколі.
Пэўна, песень мы даўно не пелі
У чыстым полі.

І лясы, здаецца, падрабіцелі
Неяк разам.
Паблукаць на іх мы не паспелі
Добрым часам.

А прырода любіць далікацтва,
Не быць модай.
І, відаць, сапраўднае мастацтва
Жыць з прыродай.

Папоў... Бондар... Данілевіч... Як сугучна яны выступалі і думкамі, памкненнямі, справамі паказвалі магчымасць не жорсткіх, не грубых, а паадварот — мяккіх, спагадлівых і гарманічных адносін з прыродай.

Данілевіч і Бондар сваёй творчай апантанасцю кідалі выклік раўнадушшу некаторых людзей. Яны неслі ў грамадства такую свежую і патрэбную энергію, здольную захапіць многіх.

Білі крынічкі.

Крынічкі білі з таемных глыбінь...

24. Мазыр. Дыялог з энтузіястамі

Часам энтузіястаў склікаюць і ўсаджваюць аднаго пры адным, каб паслухаць іх, параіцца з імі па нейкіх складаных праблемах жыцця; не выключана, што і ў журналісцкай або пісьменніцкай практыцы Івана Васільева недзе была падобная сустрэча, бо ён апісвае яе ў адным з эпізодаў аповесці «Землякі». Там сакратар райкома, ідэолаг, былы журналіст, сустракаецца з энтузіястамі... Ну і вось цяпер Іван Апанасавіч прапануе мне сабраць на нашым шляху дзе-небудзь такую талаку. Выбар паў на горад Мазыр.

Нарэшце перад намі, за шырокім авальным сталом, гэтыя шаноўныя людзі. Раўнаважныя, стрыманыя. Ні ў кога на твары не напісана, што ён энтузіяст. Выключэннем быў хіба мужчына з прамою спінаю і хударлявым ды схільным да хуткай рэакцыі тварам. Прозвішча яго Коцішаў. А яшчэ — Бондар. Яго паўнаваты, з ружовымі шчокамі твар выдаваў энергічным, добразычлівым... Выдатнымі чалавечымі якасцямі гэтых абодвух, бадай, быў надзелены і малады чалавек, спраўны цела, русявы, са светлым позіркам вачэй, — Саўчык. З ім побач сядзела Марціновіч, асоба маладога веку, у якой на свежым і чыстым твары адбівалася штосьці неўтаймавана-роспачнае, журботна-бянтэжлівае. Зрэшты, сакратар райкома партыі Шчэрбін Яўген Дзмітрыевіч хутка пазнаёміў нас, прадставіўшы кожнага. От з кім мы тут размову вялі:

Бондар Рыгор Елісеевіч, дырэктар лясгаса;
Коцішаў Яфан Канстанцінавіч, дырэктар
кормапрадпрыемства «Прыпяць»;

Кульчыцкі Мікалай Мітрафанавіч, намеснік
начальніка ўпраўлення сельскай гаспадаркі;

Марціновіч Леаніда Емяльянаўна, дырэктар
Слабадскога сельскага Дома культуры;

Алісейка Яўгенія Панкрацьеўна, настаўніца
Крынічанскай сярэдняй школы;

Чурыла Уладзімір Канстанцінавіч, брыга-

дзір комплекснай брыгады МПМК-55, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі БССР;

Саўчык Міхаіл Уладзіміравіч, старшыня калгаса «Радзіма»...

Зразумела, тут былі далёка не ўсе мазырскія энтузіясты, не ўсім, каго запрашалі, выпала прыехаць... Аднак і з тымі, хто прысутнічаў, гаворкі ханіла па тры гадзіны без пераныху. Падам яе ў скарочаным выглядзе.

В а с і л ь е ў. Сюды запрасілі людзей з неспакойнай душой, адданных справе і людзям, ідэалам нашага грамадства, сапраўдных энтузіястаў. Такіх людзей нямала па розных кутках Беларусі, у чым я ўсё больш пераконваюся. Прыемнае ўражанне пакідаюць гаспадаркі ў цэлым, і палі, і фермы. Павінен сказаць, што вы далёка пайшлі ў дбайным вядзенні земляробства. Тое ж можна сказаць і пра будаўніцтва, і пра культуру, якая ствараецца на сяле. У нас не так. Прыеду, сваім мужыкам раскажу. Многае давядзецца пераймаць.

К о ц і ш а ў. Не адразу і тут на поспех узбіліся. У 1969 годзе я прыехаў з Казахстана сюды: усё дапатопнае, заняпалае, чэзлае... Далей вёска пераўтваралася на маіх вачах... Людзі як хапіліся — у кароткі тэрмін ператрэслі старое, перавярнулі свой побыт, адкінуўшы ўбок пасталы. Пачалі ўкараняць новую тэхналогію ў доглядзе жывёлы, нарыхтоўцы кармоў... І такі ўздым быў! Як быццам патрапілі ў пейкі струмень, які пеўзабаве разліўся ў паводку. Гэтым поспехам мы ў многім абавязаны кіраўніцтву рэспублікі. Творчы настрой быў агульны.

В а с і л ь е ў (праціраючы акуляры). А ў нас, мушу прызнацца, разленаваліся. Другую пяцігодку ўкладваем у зямлю такія сродкі, а аддачы няма. І душа баліць за Нечарназем'е. У нас дазваляюць сабе працаваць абы-як. Мы адвыклі пачуваць сябе гаспадарамі на сваёй зямлі.

К о ц і ш а ў. Справа, я думаю, не ў ляноце. Гэта часовая рэакцыя на той стан, у якім апынуліся вёскі. Там цяпер патрэбен свой падыход

да сiравы, да зeмляробства і побыту. Я вам кажу...

Бондар. А які надыход? Можка, ты, Яфан Канстанцінавіч, ведаеш?

Коцішаў (з той жа ўнэўненасцю). Калі ласка... Скажу... Ваш рэгіён, Іван Апанасавіч, адрозніваецца ад нашага. Там, у Расіі, прастору больш. Трэба ствараць буйныя і магутныя гаспадаркі, а людзей туды вазіць, каб не распыляць на будаўніцтва сродкі. Паглядзіце, як за мяжой, або ўспомніце, як мы асвойвалі цалішныя землі... У саўгасе пабудаваці рад дамоў камунальнага тыпу, і людзі ў іх засяліліся — жывуць.

Кульчыцкі (рашуча). Не!

Коцішаў. А калі не — давайце будаваць сядзібныя... Але трэба ствараць цэнтральныя пасёлкі!

Васільеў (усміхаючыся). А дзе на іх сродкі ўзяць?

Коцішаў. Вы ж казалі: сродкі адпушчаны, і вялікія! Не распыляць іх, паўтараю, а будаваць цэнтры. Усе астатнія вёскі разламаць і выкінуць!

Бондар. О, пане-браце, які ты скрытны!

Васільеў. Гм, не-е! Было...

Усе смяюцца.

Шчэрбін. Такі энтузіязм прайшоў!

Коцішаў. Канцэнтрацыя — закон эканомікі! Глядзіце на Захад!..

Кульчыцкі. Ад пагляду на Захад недалёка і да верхглядства!

Шчэрбін. Таварышы! Думаю, нам цікава будзе паслухаць Міхаіла Уладзіміравіча Саўчыка, маладога, але ўжо даволі вопытнага земляроба. Ён працаваў у нас — от як Кульчыцкі цяпер — намеснікам начальніка ўпраўлення сельскай гаспадаркі і ўсё рваўся ў калгас. Яму далі складавую прыгарадную гаспадарку — калгас «Радзіма». І ў два-тры гады ён узяў яе, зрабіў жыццяздольнаю, моцнаю, і ўсё ў іх ёсць. А галоўнае — людзі, — твораць, як сапраўдныя гаспадары! Я не перабольшваю перад гасцямі... Міхаіл Уладзіміравіч...

Саўчык. Я прыйшоў туды ў 1980 годзе. Гаспадарка была на нулявой метцы. Мела грошы, але нічога не будавала. Грошы (каля чатырохсот тысяч рублёў) былі атрыманы як кампенсацыя за знос гаспадарчых пабудоў і зацяцце часткі калгаснай зямлі прамысловасцю. Людзі працавалі неяк змушана, як на дзядзьку, унутранай сувязі паміж імі і зямлёй або справай, якую яны рабілі, не адчувалася. Як зацікавіць? На працу выходзілі на нараду... І паламалі мы тую сістэму. Стварылі механізаваныя звёны на падрадзе, на дакладным гаспадарчым разліку. Палепшылі бытавыя ўмовы механізатарам, бліжэй пазнаёміліся з іх сем'ямі, наогул жыццём... А далей пачалі сваімі рукамі акультурваць зямлю. Прыбралі адзін чэзлы ўчастак лесу. (Смяецца.) За што дырэктар лягаса вымову атрымаў... Павялічылі пагалоўе скаціны. І аднаведна павялічыўся выхад арганікі, пачалі дбаць пра структуру глебы і адмовіліся ад гербіцыдаў і пестыцыдаў. Людзі зварухнуліся, і стала адчувацца дыханне калектыву. От тады мы пачалі арганізоўваць суботнікі, нядзельнікі, залажылі скверы, кветнікі — тут нам і лягаспамог, — абсадзілі кветкамі фермы, пабудавалі лазню-саўну. Наша будаўнічая брыгада налічвае 20 чалавек. Яе ўзначальвае інжынер... Механізавалі некаторыя працэсы на фермах, а перш-наперш палепшылі арганізацыю працы даярак: першая дойка а палове адзінаццатай, двухразавае даенне... Чуў, што ад гэтага ў другіх гаспадарках зніжаюцца надоі... Пэўна, бывае і такое, калі каровы рэкардысткі... А ў нас накуль што надоі павысіліся, і прыкметна. Ферма мне з дзяцінства знаёма. Маці даярка, і я намагаў ёй. Бывала, у каравяку бот згубіш, накуль наносіш на кожную па два вядры вады! Вернешся, выцягнеш — і далей... У нас паточна-цэхавая арганізацыя працы на фермах, па прыкладу, які падаў Львоў. Працуюць пераважна дзяўчаты... З кадрамі праблемы няма. Вось і ўсё коратка... Працуючы намеснікам начальніка ўпраўлення, я ведаў усё, як рабіць, але сядзеў за паперамі і не мог прымяніць свае ве-

ды, рэалізаваць канструктыўную думку на практыцы. Адчуваў, што я ізаляваны ад спраў гаспадарчых, ад людзей. Пераконваю часам у чым-небудзь старшыню калгаса або іншага спецыяліста і адчуваю, што ў нас няма кантакту і што ён думае не так, як мне хочацца, у яго на думцы другое, і паміж памі ўтвараецца прорва, якую толькі не кожны бачыць.

В а с і л ь е ў (мне, аўтару). От ён, расхейдус!..

С а ў ч ы к. У калгасе ж умовы і — галоўнае — магчымасці для працы іншыя...

В а с і л ь е ў. У Докшыцкім раёне, дзе мы з Васілём былі, эканаміст Каляга сказаў: сацыялізм яшчэ не ёсць сацыялізм. А Валадзько ў Пастаўскім раёне зазначыў: сацыялізм яшчэ не азначае духоўнасць... Ці ёсць у вашых людзей, Міхаіл Уладзіміравіч, сімптомы некаторай страты маралі? Гэта дзе-нідзе назіраецца...

С а ў ч ы к. У цэлым за гэтыя гады сацыялізная актыўнасць нашых калгаснікаў узрасла. Я ўжо тлумачыў, як мы яе ўздымалі... Механізатары, сяляне пагул, якія ўдзельнічалі ў перабудове гаспадаркі, сталі больш цаніць таленту, шанавалі самі прынцыпы калгаснага жыцця і яго матэрыяльную аснову. Пра маладых, на жаль, гэтага не магу сказаць...

А ў т а р. Вы знаходзіце, што на маладых тыя меры, прынятыя вамі для аздараўлення калектыву, не ўздзейнічаюць?

С а ў ч ы к. Каб закрануць маладых, трэба іншыя меры шукаць, і — раней трохі...

К о ц і ш а ў (паслухаўшыся). Гэта ўсё дробязі, таварышы!

А жыўленне. Выгукі нязгоды.

А л і с е й к а (з'едліва). Аптыміст!..

С а ў ч ы к (працягвае). Нішто так не вучыць і не раскрывае значэнне і прыгажосць працы, як самастойная праца ў дзіцячым узросце. Трэба, каб механізатар не на ўроку ў школе, а ў полі расказваў вучню, як здабываецца хлеб. Не ўсім адразу — аднаму, потым другому... Скажу, мы не баімся, што хланчупё гадамі

не выйшла. Садзім да старога, вопытнага трактарыста ў кабiну — пяхай катаецца! А той, па катаўшы трохi, дасць яму i самому праехаць. Праедзе... А потым i кавалак кукурузы акучыць, i гэта для дзiцяцi — гонар, i якi яшчэ гонар! Дзеля гэтага мы даём школьнiкам маленькiя трактары... Сам стары механiзатар паяжыць пад кустом, але вучань прыкладзе ўсе намаганнi, каб зрабiць не горай за яго.

А ў т а р. Гэты спосаб нагадвае дзядзькаванне з былых часоў, калi малых далучалi да працы...

Ч у р ы л а (ажывiўшыся). Правiльпа робяць! (Пераадольваючы хваляванне.) Я рабочы чалавек... I ведаеце... Пад рукi мне лезуць петыя, што за дзеўкамі бегаюць, а малыя. У iх iнтарэс i цiкаўнасць да ўсяго, што мы робiм. Дык вось пад гэты iх iнтарэс i трэба шукаць справу ў полі, на фэрме.

К о ц і ш а ў (рэзюмiруючы). Тут школа i працоўнае выхаванне павязаны: здае экзамен i выгадаваных цялят...

В а с і л ь е ў. Да апошняга часу школа нiяк не можа пазбавiцца ад дзвюх заган. Першая: адарванасць ад сапраўднае працы, ад вытворчасцi дарослых. Другая: iдэалiзацыя ў школьным выхаваннi. Юнака начыпяюць завоблачнымi матэрыямi. Прыходзiць ён на завод, а там — усё зямное. Паставяць яго на месца мужыка — не можа!

А ў т а р. Дарэчы, у гэтым, мне здаецца, асноўная прычына iронii да гучных слоў у пэўнай часткi нашых пераемнiкаў.

М а р ц і н о в і ч (кiвае). I да жыцця старэйшых наогул...

А ў т а р. Сёння iронiя, а заўтра — амаральны ўчынак. Ад аднаго да другога — адзiн крок.

А л і с е й к а. У Крывiчанскай сярэдняй школе працоўнае выхаванне добра пастаўлепа, i нам больш не трэба агiтаваць сваiх выпускнiкоў, каб пра вясковае жыццё дбалi. Нягледзячы на тое, што горад, як i ў Саўчыка, блiзка, многiя застаюцца дома i працуюць. У нас сваё прафесiйна-тэхнiчнае вучылiшча, музычная

школа, карцінная галерэя, музей... Крынічнае ў жывапісным месцы раскінулася: пагоркі, прыгожыя спады, сады... Непадалёку — Прыпяць. Ёсць дзе і на чым душы адпачыць, разгарнуцца. Прэстыж Крынічнага ў моладзі даволі высокі, і як вынік — на жывёлагадоўчым комплексе конкурс на ўладкаванне на працу. Думаю, не памылюся, калі скажу: у нас адноўлена прэстыжнасць земляробчай працы наогул, уключаючы ўсе прафесіі. Працуюць і вучацца. Летась, напрыклад, Мікалай Буюк на выдатна скончыў школу і паступіў у інстытут механізацыі і электрыфікацыі сельскай гаспадаркі, скончыць і, казаў, таксама вернецца ў Крынічнае. У дзяцей, праўда, бываюць розныя схільнасці. От у мяне адна дачка працуе на сельскагаспадарчай доследнай станцыі, і не па душы ёй работа: усё адно не застаўся! А другая ў горадзе, у медвучылішчы: усё адно вярнуся!.. Педкалектыў імкнецца вызначыць схільнасці вучняў і памагчы ім у выбары жыццёвага шляху. Школьная рэформа нас не здзівіла, але парадавала. Будзем развіваць далей тое, што пачалі. І Саўчык, скажу, вельмі добра разумее, што ў гаспадарцы трэба ад растка расціць не толькі эбожжа і бульбу або тую ж кветку, — гэтак жа старанна трэба расціць і выхоўваць чалавека працы, земляроба, пачынаючы не тады, калі на сямейным агародзе вырасце чартапалох!

Саўчык. Яшчэ некалькі слоў пра гаспадарку... У развіцці жывёлагадоўлі мы пайшлі шляхам не комплекснага будаўніцтва, а рэканструкцыі старых памяшканняў. Нікуды не пераязджалі! Таму найлепшым чынам выкарыстоўваем угоддзі. Скаціна і паша — адно пры адным, уляжалы гной... Цяпер у нас самая высокая канцэнтрацыя жывёлы на вобласці. Выхад мяса дасягнуў 227 цэнтнераў на 100 гектараў угоддзяў.

Аўтар. Забягаючы паперад, мушу адзначыць, што Міхаіл Уладзіміравіч Саўчык сапраўды паказаў сябе выдатным арганізатарам вытворчасці і калектыву — сельскай грамады, якая ўжо на канец адзінаццатай пяцігодкі атрымае

чыстага прыбытку ад паляводства і жывёлагадоўлі больш за мільён рублёў. Безумоўна, вялікая заслуга Саўчыка ў гэтым... На жаль толькі, энтузіяст рабіў часам для сябе паслабленні там, дзе трэ было больш кіравацца высокімі маральнымі прынцыпамі і ашчаджаць калгасныя сродкі, некалькі бракавала яму і справядлівасці ў адносінах да асобных людзей, членаў гаспадаркі. Як вынік, таварышы строга асудзяць у Саўчыку ягоныя хібы, і Саўчык пацясе партыйнае спаганне. Не ўсё кату масленіца.

В а с і л ь е ў (Саўчыку). Скажыце... Колькі вы, старшыня калгаса, маеце волі, каб творча распараджацца зямлёй?

С а ў ч ы к. Прывяду характэрны прыклад... Сяўба. Канчаем садзіць бульбу. А тут раптам указанне: пасадзіць дадаткова дзесяць гектараў!.. Мы ж спланавалі плошчы і работу без дадатка... Ламаць увесь працэс?.. А ламаць, адчуваю, давядзецца ўжо не толькі план сяўбы, але і штосьці большае, што склалася ў душах людзей, якія з добрым настроем канчаюць работу. Але ж... (Уздыхае.) Ёсць усё-такі неабгрунтаваны ціск, так сказаць, арагістасць кіраўнікоў некаторых кантор. Гэта вельмі шкодзіць.

А ў т а р (Кульчыцкаму). А як, Мікалай Мітрафанавіч, па вашых назіраннях: ці нарастае з часам супраціўленне спецыялістаў на месцы вашай ласкавай апецы? Яна цяпер ва ўсіх на языку...

К у л ь ч ы ц к і (жыва). Супраціўленне нарастае. Прыкметна! Раней даводзілі прадпісанне — скрывіцца, але зробіць... А цяпер — перш табе нервы, настрой сапсуе! Скажа ўрэшце: от колькі зраблю, больш — не!.. Пазлуюся... У душы, аднак, разумею і радуюся, што чалавек думае.

В а с і л ь е ў (клопатна). Мы вось ужо і так і гэтак прыкідвалі, ды проста розуму не дабарэм: адкуль гэта ўсё бярэцца?! Дакументы ж ствараюцца з разлікам, што па месцы працуюць разумныя людзі. Падумаюць, узважаць, прыменяць... Зробяць усё як трэба! Але пакуль

цыркуляры даходзяць да нас — у іх ужо месца для творчай фантазіі не застаецца і прамежкавыя рэвізоры, кантралёры прадыхнуць не дадуць!

Шчэрбіп (Бондару). Рыгор Елісеевіч, вы штосьці хочаце дадаць? Калі ласка...

Бондар. Я працую ў гэтым раёне чвэртку стагоддзя. Прыехаў — людзі сапраўды яшчэ ў насталах і даматканых світках хадзілі. Не ўсе, вядома... За кароткі час адбыліся вялізныя перамены, не толькі ў гаспадарцы, але і ў жыцці. Гэта радуе! Але ж я таксама лічу, што свёрны краіны былі б памнога паўнейшыя, калі б хлебаробы на месцы рашалі, як ім урабляць зямлю і што на ёй сеяць. Тэхналогія земляробства ў нас нездавальняючая, і я больш скажу — загапаная! Вазьміце прымяненне гербіцыдаў... У нашым раёне многія палі чаргуюцца з лесам, і гэта добра, гэта гарантуе больш устойлівыя ўраджаі. Толькі ўзлескі і ўсё жывое ў лесе гіне ад хімічнага пылу. Церпяць птушкі, пчала, заяц, лось... Сельскагаспадарчыя кампаніі з хімізацыяй да крайнасці даходзяць. А вось старшыня калгаса «Радзіма» адмовіўся ад хіміі, але не сказаў: хіба ў яго ўраджаі ніжэйшыя?!

Саўчык (з усмешкаю). З абласнога ўпраўлення хімізацыі звоняць: чаму адмаўляешся ад прымянення сілізіну?.. Жыць хачу, адказваю... Задушыў нас! Калі ім дыхаць, пяцігодкі не асіліш!

Кожішаў. Гэта толькі з Саўчыкавым умненнем можна адмовіцца!

Бондар. Да Саўчыка, на ўгоддзі, усе звяры і птушкі перабраліся! Там зямля — як зямля, і з Саўчыкам я магу гаварыць, а з другімі — не! Не разумеюць... А калі разумеюць — не хочуць, бо з хіміяй прасцей і адказваць за вышкі не трэба. (Перавёў дыханне.) Мы, лесаводы, працуем не для гэтых пакаленняў — для будучых. Таму нас гэта асабліва хвалюе.

Алісейка. Дзіўна, што ўсе тыя хімікі не ў Амерыцы жывуць, а дамовіцца з імі няможна!

Шчэрбіп. У іх плап — як у гарадскіх вадалеяў!

Бондар. Прайшла, аднак, пара заклікаў: «Беражыце прыроду!» Трэба брацца практычна за яе абарону. Наш лягас распрацаваў план далейшага азелянення раёна. Мы павінны даць людзям больш кіслароду і радасці ад ландшафту, ад знешняга асяроддзя. Нядаўна я прапанаваў стварыць у лесе штучнае возера, дзе б знайшлі прытулак качкі, андатры...

Коцішаў. Ха-ха. Фазанаў яшчэ там развядзіце!.. Паслухаўшы цябе, Рыгор Елісеевіч, я ледзь не заплакаў!

Асуджальныя воклічы.

Кульчыцкі. Так і ёсць: аптыміст!

Алісейка. От, каб трохі больш такіх аптымістаў, як Коцішаў, мы ўжо даўно ў пустыні жылі б!

Шчэрбіп (сунімаючы гаману). Таварышы, мы, здаецца, абышлі культуру вёскі, хоць па сутнасці і закраналі яе... Сярод нас — прадстаўніца культурнага фронту... Прасядзела, не сказала ні слова... Калі ласка, Леаніда Емяльянаўна...

Марціновіч. На сяле цяпер стала цяжэй працаваць. (Горача, з трывогаю.) Можа, не скрозь так, але ў Слабадзе, куды мяне перавялі нядаўна, вельмі і вельмі багата развялося спажыўцоў, захрыбетнікаў... На ўтрыманні бацькоў... І такія пікчэмныя часам, што я проста дзіву даюся, жах бярэ! Працаваць — не могуць, спяваць песні — не могуць, танцуюць прымітыўна... Дэбілы пейкія! (Перавёўшы дух.) Вось тут выказвалі добрыя думкі пра выхаванне. Сёй-той умсе або ведае, як па-сапраўднаму трэба дзяцей выхоўваць. Дык давайце ж памяркуем ды скрозь іх пачнём як трэба выхоўваць. А то... Плодзіцца столькі спажыўцоў і ўтрыманцаў! У клуб іх не зацягнеш... Ніхто і нішто іх не цікавіць, акрамя транзістара! (Больш стрымана.) Старшыня калгаса — чалавек разумны і спрыяе мне ў рабоце, сам часам у клуб прыходзіць. А вось настаўнікі і спецыялісты калгаса не ведаюць, як у клубе дзверы адчыняюцца. Ахвотна ў клуб ходзяць старэйшыя сяляне.

Васільеў. Вы праўду кажаце, тое ж і я

па сваёй вёсцы Баркі заўважыў. У культурным жыцці найменей актыўныя спецыялісты-тэхнолагі.

К о ц і ш а ў. Бо іх вучаць так: пільнуйся жывёлы, тэхнікі, а па ўсё астатняе ў жыцці — глядзі праз пальцы!

М а р ц і н о в і ч (у адчаі). Яны нават кніг не чытаюць!

К у л ь ч ы ц к і (адчуваючы, што камень кіпуты ў яго агарод). Мала хто паспявае працаваць над сабой. Работа амаль не пакідае часу.

Ч у р ы л а. А зімой?..

К о ц і ш а ў. Што значыць гэтае «працаваць над сабой»? Хай возьме ў рукі кнігу! І гэта будзе не праца, а культурны адпачынак!

М а р ц і н о в і ч (з тым жа дакорам). Нявыхаваныя... У грамадскіх памяшканнях кураць!

А л і с е й к а. Няможна сказаць, што дзеці сялян бескультурныя.

В а с і л ь е ў. Але ж... У сялян свая культура. Ветлівасць. Сціпласць. Вытрымка...

М а р ц і н о в і ч. Бывае ўсяляк.

Ш ч э р б і н. Таварышы, у нас адбылася цікавая і, мне думаецца, карысная для ўсіх прысутных размова. У цэнтры яе быў чалавек і яго чыннасць на полі, на ферме, у грамадскім жыцці. Мы яшчэ пазнаёмім нашых гасцей з Крынічным, а пакуль што дзякуй усім...

25. Па шляху энтузіястаў. Палеская сельскагаспадарчая доследная станцыя

Надвор'е нас песціла. І гэты дзень стаяў сонечны, прамяністы і мяккі. Паветра не краталася і буяла празрыстасцю, выклікаючы думкі аб першародстве ўсяго, што перад намі ляжала.

Нам выпала далей пазнаёміцца з даляглядамі па Прыпяці, з прыродаю ў патуры і па палотнах мастакоў, з працаю вучоных-аграрнікаў.

Але спачатку пакручастая мазырская вуліца вяла нас угору, дзе муравапыя дамы былі перасыпаны драўлянымі, і ўсё раскашавала ў зеляніце. Заішлі ў звычайную хату, якая нічым

не выдавала, што яна гарадская, такіх хат багата на вёсках, а гэтая была старэнькая і, як тая бабулька, тулілася да дзіцячага сада, што поўніўся гоманам.

У хаце ж — уга! — якога толькі начыння не было. Усё, што сирадвеку ўжывалася ў наляшцкім побыце, начынаючы ад калыскі... Ступа і прасніца, рубель і качалка. Посвет-лучнік. Узоры адцешня. Узоры абутку... Даўпейшая мэбля. Цэгла, кафля стогадовай даўнасці. Герб Літвы і герб Мазыра. Бутэльні ўзору 1815 і 1911 гадоў; дарэчы, на адной з арыгінальных бутэлек значылася і фірма: «Мазырскі півамедавухаварны завод».

Увесь гэты скарб сабраў Мікалай Мікітавіч Пушкар, член Саюза мастакоў Беларусі, яшчэ адзін мазырскі энтузіяст. Асобны пакой музея займалі яго ўласныя творы, выключна з гліны, якой ён умее надаць адухоўленасць. «Прадую ў тэракоце, стараюся паказаць прыгажосць матэрыялу», — гаварыў мастак. Яго творчасць шырока вядома ў рэспубліцы. Усё, што тут было выстаўлена, уражвала рэалістычнасцю і глыбінёй раскрыцця характару, тыповасцю рыс і гумарам. От на якія рэчы мы глядзелі з замілаваннем: «Ветэраны ў страі», «Вяселле залатое», «Вяселле сярэбранае», «Паляшук і хахол», «Сучасны міліцыянер»...

Пушкар — выхаванец А. С. Макаранкі, у дзіцячую калонію да якога яму, былому беспрытульніку, пашэнціла было трапіць дзякуючы пісьменніку Максіму Горкаму. Ён зямляк Бондара, абодва — з Украіны, абодва прыжыліся ў гэтым кутку беларускага Палесся. Пушкар пагэтым кутку просты, але багаты на адцешні і каларытны паляшукі характар, побыт, звычкі, палюбіў сам народ, і музей, які стварыў самахоць, красамоўна сведчыць пра гэта.

...У абноўленым і сучасным пасёлку Крынічнае (кіламетраў за пятнаццаць ад Мазыра) мы перш за ўсё наведалі карцінную галерэю, якая размяшчалася ў асобным будынку і была філіялам Беларускага мастацкага музея, што дзейнічае ў Мінску. Экспанавалася 200 палоцц

жывапісу беларускіх і замежных — заходнесёў-ранейскіх мастакоў. Творы займалі некалькі сумежных пакояў. У адным з іх, між іншым, былі выстаўлены карціны і мясцовых, мазырскіх, аўтараў.

Галерэя, безумоўна, была выдатнай з'явай у жыцці не толькі гэтага сельскага кутка, але і ўсяго раёна. А самым адметным у рабоце карцішнай галерэі, на мой погляд, было тое, што экскурсаводамі і найпершымі памочнікамі дарослых тут выступалі вучні Ўрынічанскай школы, якія і нам давалі тлумачэнні па творах, выстаўленых у кожнай зале. Зразумела, перш чым узяць на сябе такія горды абавязак, яны праходзілі спецыяльную гуртковую падрыхтоўку.

Гэты занятак захапляў многіх, асабліва дзяўчынак, бо абагачаў іх, вучыў разуменню прыгожага. У якасці экскурсаводаў яны трымаліся ўпэўнена, пра карціны гаварылі без зацінкі і па-вучнёўскі бойка.

А экскурсаводы час ад часу мяняліся, жыццё не стаяла на месцы, і падрыхтоўка школьных экскурсаводаў вялася сістэматычна.

Нават пельга было пераацаніць значэнне Ўрынічанскай карцішнай галерэі ў эстэтычным выхаванні вучняў, што, дарэчы, вельмі добра разумеў Яўгеній Дзмітрыевіч Шчэрбін, які пя-мала зрабіў для адкрыцця і функцыявання гэтага ачага культуры.

Адразу ж за сценамі, за мурам галерэі пачыналіся палаткі эксперыментальнай базы Палескай сельскагаспадарчай доследнай станцыі. База была пакшталь калгаса або саўгаса ў Крышчым.

Нам адкрылася даволі простая і ўражлівая карціна: цьмяна-шэрае шырокае поле, роўнае, месцамі ледзь-ледзь пакатае, і глеба голая, гладкая, чыстая... І на гэтай прасторы — шпуркамі — усходы, зялёныя, тонкія, вострыя, як полымя ад газоўкі, — усё парасткі кукурузы. І толькі парасткі! І толькі кукурузныя! Нідзе больш ні каліва ніякага зеляня.

Такая адмысловая чысціня на палетку, як мы заўважылі, была гонарам навуковага супрацоўніка станцыі Эдуарда Уладзіміравіча Бандарэнка; ён меў вучоную ступень кандыдата і спецыялізаваўся на ахове раслін. Малады...

Паўтараю, на вялізным палетку толькі цёмна-шэрая глеба ды на ёй свежыя смарагдавыя парасткі кукурузы. Усё астатняе было выпалена гербіцыдамі трэцяга пакалення, да якога належалі сітрын, глін, фасілен і іншыя, прычым выпалена не на адзін год — надоўга! Рэчывы былі замежнымі, дэфіцытнымі, купленымі на золата. Яны выклікалі ў Бандарэнка вялікае захапленне: «Найбольш бяспходныя, найбольш эфектыўныя!..» Хацелася верыць яму. Але — выбачайце! Прыгадвалася трывога лесніка Бондара і агранома Лянкевіча, ды і словы старшыні калгаса Саўчыка пра хімізацыю, ад якой ён адмовіўся. Пасля ўсяго гэтага даследчы імпэт ідэолага хімізацыі Бандарчука здаваўся ўжо не надта каштоўным — несамавітым і дзіўным... «Медицинская газета» неяк пісала, што спіс ядахімікатаў, дазволеных для выкарыстання, расце: цяпер іх больш за 350... Але на некаторыя з іх адсутнічаюць разгорнутыя тэхнічныя характарыстыкі, не вывучана пытанне аб меры і спосабах карыстання імі ў розных асяроддзях. Даведачная літаратура на новыя прэпараты выходзіць са спазненнем, і санітарныя ўрачы аказваюцца ў ролі лоцманаў без лоцый. Дый ці прыслухоўваемся мы да іх?.. А што такое тэхнічныя характарыстыкі? Збавенне ад пягод і страт, якіяносяцца здароўю? Калі нават яды і «добрыя»... Не! Прыгадаем: хіба дрэнныя характарыстыкі меў усім вядомы дуст? А потым яго пачалі знаходзіць і ў малацэ, і ў ткапках мяса.

І адкуль Бандарэнка ведае, што глін і фасілен «найбольш бяскрыўдныя»? Што, ён іх вывучыў за некалькі месяцаў?.. Паверыў у наклею... А калі і «найбольш», то гэта не выключае шкоды для чалавека і экалагічнага асяроддзя.

Не, тое крынічанскае штучна вырабленае,

пратручае і, скажам так, апемічнае поле, прашытае кукурузнымі ўсходамі, не захапіла ні мяне, ні Васільева! Праўда, ашчаджаючы пачуцці маладога вучонага, мы, дылетанты і цевукі, не пачыналі сярэчкі. Але вось што піша ў той жа «Медицинской газете» Е. Стрыханава, галоўны сапітарны ўрач Краснадарскага краю, кандыдат медыцынскіх навук:

«Зпішчаючы пустазелле і шкодных насякомых, ядахімікаты забруджваюць глебу, паветра, зпіжаюць біялагічную каштоўнасць прадуктаў харчавання. Колькі разоў разам з калегамі з раённых санэпідэманстанцый назірала такую карціну: апылілі поле ядахімікатамі паблізу маленькай рачулкі, а неўзабаве ў ёй гінула ўся жыўнасць, вяла і чэзла зяленіва па берагах».

Па прыклады далёка хадзіць не трэба і ў нас.

Па сваёй першай адукацыі я геолог і ведаю магчымасць так званай інфільтрацыі паверхневых, забруджаных ядахімікатамі вод у тоўшчу зямной кары, гэта значыць, магчымасць забруджвання грунтавых вод, якія мы штодня спажываем. Ды ёсць у ядахімікатаў і больш прасты шлях з поля ў арганізм чалавека, бо мы карыстаемся не толькі грунтавымі водамі, але бяром іх для гарадскога водазабеспячэння проста з рэк і рэчак, куды сцякае верхаводка.

То педарэмна людзі ўсё болей б'юць трывогу: ядахімікаты, спрошчваючы работу на полі, парушаюць экалогію і размываюць самыя асновы біялагічнага існавання чалавека. Ствараецца новае асяроддзе, і наўрад ці чалавек да яго адаптыруецца так хутка, як тля. Тля — прасцейшая істота, і ёй лягчэй гэта зрабіць.

Верылася ў мудрасць Цярэнція Мальцава, які з гэтай пагоды выказаўся так:

«Усё-такі ядахімікаты калі-небудзь забароняць. Навука цяпер мае якіясь менш шкодныя. Мне здаецца, што менш шкодныя яды могуць быць яшчэ больш шкоднымі, чым самыя шкодныя, паколькі яны прытуляюць нашу пільнасць».

А доследы і практыкаванні Бандарэчкі па

ахове патрэбных чалавеку раслін сёння пасілі б, відавочна, больш арыгінальны характар, калі б ён і яго калегі сканцэнтравалі свае намаганні на пошуку і распрацоўцы экалагічна прымальных і бяспечных для чалавека біялагічных сродкаў і агратэхнічных метадаў барацьбы з пустазеллем і шкоднікамі. Ды ёсць жа, ужо нараджаецца новая навука для дапамогі земляробу — аграгігіена, і хімізацыя павінна перад ёю зняць каплюш.

Можа, хімікам, якія палюбілі калгаснае поле, не будзе тады чым займацца? Чаму ж... Яны творчыя людзі і могуць скіраваць свае намаганні на другі бок харчовай праблемы. Вуць у рамане-мары «Купал надзеі» А. Казанцава акадэмік Анісімаў працуе над праблемай стварэння штучнай ежы, мяса, рыбы, ікры і г. д. з водарасцяў і іншых прасцейшых арганізмаў. Магчыма, гэта больш перспектыўны шлях атрымання хімікамі высокіх ураджаяў біямасы і прадуктаў харчавання з яе. Балазе спробы ўжо зроблены на атрыманні штучнай рыбнай ікры... І, можа, штучнае мяса будзе менш небяспечнае для чалавека, чым натуральнае мяса, аздобленае той або іншай колькасцю «бяскрыўдных» прэпаратаў і ядаў.

— Кажуць, хімікі ў хуткім часе застаюцца без работы! — пакепліваючы, скажу я аднаму чалавеку пры чыне ў Іванаўскім раёне на Брэстчыне, калі мы туды трапім.

Прозвішча яго Раманоўскі, і ён здзівіцца:

— Чаму?

— У друку ўсё больш пішуць пра шкоду, якую сельгасхімія наносіць знешняму асяроддзю, чалавеку, зямлі.

— Дык хімізацыя ў аб'ёме работ, якія мы выконваем, займае невялікую долю. Мы ж вывозім на палеткі раёна торфакампосты, акрамя таго, вапнуем глебу, забяспечваем раён мінеральнымі ўгнаеннямі...

— Разумею... Аднак нават невялікую долю ядахімікатаў, якую вы ўносіце — што ў паветра, што ў глебу, — можна параўнаць з лыжкай дзёгцю...

— Згодзен з вамі, іменна так яно і ёсць,— Міхаіл Васільевіч Раманоўскі нечакана прыняў мой бок, а працаваў ён упраўляючым Іванаўскай райсельгасхіміі.— Мы трукім самі сябе!

— Пад Мазыром ёсць гаснадарка, у якой не прымяняюць гербіцыды, пестыцыды...— і я раскажаў яму пра вопыт Саўчыка.

— Я сам такі вопыт маю,— падаў ён, на маё здзіўленне: — Я раней працаваў аграпомам у калгасе «Зара камунізма». Пачаў там з таго, што павыцягваў з металалому сеткавыя бароны і лущыльнікі і запусціў іх. У сеткавай бароны канструкцыя такая, што яна вычэсвае пырнік і іншае пустазелле. Мы, бывала, багата збіралі яго, грузілі на машыны, звозілі з палеткаў і спальвалі... Помню, калі распачаў я тую работу, старшыня калгаса Савенка не мог нарадавацца і гатоў быў мяне расцалаваць!

І тут жа Міхаіл Васільевіч вярнуўся ў сённяшні дзень:

— Я пятаўна выступіў перад аграномамі раёна... Нагадаў ім сёе-тое. Апрацоўку глебы звялі да мінімуму. Забылі, што ёсць агратэхнічныя сродкі барацьбы з пустазеллем. Не апрацоўваюць папары. Атрымліваюць з завода плугі і адразу ж здымаюць з іх і выкідваюць, як непа-трэбную рэч, перадплужнікі. Узаруць глебу, потым дысуюць... Толькі дыскі разразаюць і здрабняюць той жа пырэй, і ён яшчэ больш плодзіцца, ад чаранкоў... Усё робіцца як прасцей, як лягчэй — абы з рук! Калі пустазелля многа, вінавацяць у гэтым сельгасхімію. Не разумеюць, што ад хіміі на полі трэ адмаўляцца.

Гэта былі сталыя і слушныя разважанні чалавека, які мае справу з хімізацыяй.

Да гэтага, бадай, толькі варта дадаць словы тагачаснага сакратара Іванаўскага райкома партыі Уладзіміра Гетманчука, з якім мы страчаліся. Падзяляючы думкі і неспакой Міхаіла Васільевіча Раманоўскага, ён слушна зазначыў, што і сельгасхімія сёння яшчэ не падрыхтавана да той справы, якою займаецца. Бо ядахімікаты часта ўносяць у глебу зусім выпадковыя людзі. Яны проста «хімічаць»: дзе не

дадуць, а дзе перададуць. Шкода ж у любым выпадку: то пустаземле расце, а то — анічога! У гаспадарках практычна адсутнічаюць аграхімікі з аднаведнай падрыхтоўкай. А падрыхтоўка ж ім патрэбна на ўзроўні хірургаў вышэйшага класа. Без гэтага — цэлыга, і Рамапоўскі правільна арыентуе аграномаў. Сродкі хімізацыі павінны адступаць перад сродкамі аграгігіены. Дарэчы, за мяжой, у ФРГ, Англіі, Францыі, ужо ўкараняецца біялагічная сістэма земляробства, якая ашчаджае як глебу, так і навакольнае асяроддзе, яна цалкам выключае прымяненне не толькі пестыцыдаў, гербіцыдаў, але і мінеральных угнаенняў. Мы ж усё яшчэ плоцім валютай за «найбольш бяскрыўдныя яды» і за дасягненне лічым мёртвую зону на полі. Ці не дзіўна?!

З усяго гэтага ўрэшце вынікае такая думка. Каб паспрыяць аднаўленню ў нас агра-тэхнічных прыёмаў, варта як льга хутчэй перагледзець эканамічныя падводкі, пасы, прывады, якімі ўключаецца ў дзеянне сельгасхімія. Вытворчы план сляпы. Ён выпаліць, вытруціць яшчэ ня мала чаго ў жывым свеце, таму трэба, напэўна, заахваціць людзей, механізатараў, паляводаў вырошчваць збожжа, бульбу, агародніну і садавіну без хімічнай апрацоўкі зямлі і раслін. Варта ўстанавіць больш высокія закупачныя цэны на прадукты, атрыманыя на чыста біялагічнай тэхналогіі на палях, у цяпліцах, на фермах. Гэтыя меры дыктуюе само жыццё і сам арганізм чалавечы, раз-пораз востра рэагуючы на алергены... Ужо сёння павінна быць так, каб Саўчык не толькі не адчуваў ціску, прымусу рассяваць ядахімікаты, але і хадзіў у прывілеяваным становішчы.

У саюзным друку выказваюцца і больш радыкальныя прапановы па рабоце аграхімічнай службы. За тым жа «круглым сталом» у часопісе «Наш савременник» выступіў доктар сельгасгаспадарчых навук Н. В. Усольцаў. Чытаю:

«Гісторыя навуковага земляробства апавядае вуснамі яе карыфсеяў, што галоўнай крыніцай папаўнення запасаў гумусу і аднаўлення

структуры ў воршым пласце з'яўляюцца шматгадовыя травы...

Спрэчкі, што лепей — арганіка або шматгадовыя травы, — ужо даўно пара б скончыць.

Але хто ж будзе сачыць за ўрадлівасцю глебы? Створана такая шматсеткавая арганізацыя, як сельгасхімія. Яна ахапіла ўсе рэгіёны. Толькі бяда ў тым, што займаецца яна пакуль не тым, чым ёй варта было б. Чамусьці яе надзялілі вытворчымі функцыямі. Выдзелілі ёй трактары, трактарыстаў. (Цяпер іх значна паменшылася ў калгасах, саўгасах. А як жа: у сельгасхіміі два выхадныя, нарміраваны рабочы дзень, прэміі.) І яна ператварылася ва ўстанову са сваімі ведамаснымі інтарэсамі. Напрыклад, замест вывучэння палеткаў, іх глебы возіць па калгасныя і саўгасныя палі чысты торф (але ў справаздачах указвае, што вывозіць кампосты). Дыктуе выгадныя для сябе ўмовы: жадаеш — торф буду вывозіць, не жадаеш — як хочаш. Вясной бульдозерам распіхваюць кучы торфу па дзвесце тон на два-тры гектары, а ў справаздачы пішуць, што ўгналі сто гектараў. Папера ўсё вытрымае. Вядома, гэта ашуканства, бязладдзе, а не дапамога калгасам.

У інтарэсах справы трэба было б вытворчыя функцыі ў сельгастэхнікі адабраць і перадаць іх, а з імі і трактары і трактарыстаў, у калгасы, саўгасы, канцэнтрыруючы вытворчае ўпраўленне ў адных руках».

На другіх крынічанскіх палетках мы знаёміліся з эксперыментамі па высеве траў у розных відавых камбінацыях: люцэрна і купкоўка зборная, люцэрна і кастрэц безасцюковы і г. д. у розных прапорцыях, долях адна да адной. Сочачы за іх ростам, вучоныя вызначалі найбольш прыдатныя варыянты высеву для атрымання высокіх ураджаяў.

Глумачэнні на дзялянках, занятых травою, даваў выконваючы абавязкі дырэктара доследнай станцыі Віктар Іванавіч Рылушкін, малад-

жавы, сярэдняга росту мужчына. Не выключа-на, што ён быў надзелены сціпласцю і таму по-нахваляўся работай вучоных, а проста паказаў, што яны гуртам рабілі. Магчыма, аднак, што сціплай была ўжо сама іх работа. Здавалася, не-трэба мець вялікае мудрасці, каб доследным шляхам падабраць, што з чым сеяць і ў якіх суадносінах. Дый ці нельга было гадоў двац-цаць або трыццаць назад разабрацца з травяны-мі палеткамі? Невялікае што, задача па сіле-любому дбайнаму гаспадару, і не расцягваў бы ён гэтыя доследы на дзесяткі гадоў.

Дарэчы, трохі гісторыі. Палеская сельска-гаспадарчая доследная станцыя Беларускага на-вукова-даследчага інстытута земляробства была ўтворана ў 1956 годзе і амаль чвэртку стагоддзя размяшчалася на нізінных балоцістых глебах саўгаса «Ліпава» Калінкавіцкага раёна. Асноў-най задачай станцыі было выяўленне магчымас-цей вырошчвання ў Палескай пізіне добрых ураджаяў лубіну, кукурузы, збожжавых куль-тур, грэчкі. Станцыя даследавала таксама спо-сабы апрацоўкі пясчаных глеб і выкарыстання зямель пасля здабычы торфу.

Не бяруся выказаць меркаванне, добра ці дрэнна працавала станцыя ў Ліпаве, але толькі яна раптам знялася і рушыла з абсягаў палескіх балот на Мазырскую пагоркавую граду, раскі-нула ў Крынічным шатры і пад вытворчую ба-зу сабе абрала крынічанскія землі на высокім беразе Прыпяці — куток зусім не характэрны для Палескай пізіны, якую станцыі накінавана даследаваць.

Але ж і зоркі крапаюцца з месца і падаюць. І ёсць на той рух прычыны...

На доследнай станцыі працуе 13 кандыда-таў навук, а задачы перад станцыяй стаяць ра-нейшыя, дарма што глеба не тая... Сапраўдная палеская глеба добраахвотна пакінута імі, і пі-хто з вучоных, пасяліўшыся ў дачным пасёлку, не падае выгляду, што парушае лад іх наву-ковых даследаванняў. Варушацца неяк, ездзяць у камандзіроўкі на палескія землі. Толькі ж зорка іх поспеху пачала западаць. Здарылася

гэта ў пару трыумфу ўбраністычных настроў, і дзівіцца тут няма чаму.

У сістэме сельскай гаспадаркі рэспублікі працуе 6 тысяч вучоных, дактароў і кандыдатаў навук — армія! От пра яе п'ядаўна ў нас і была размова з адным блізкім да высокага міністэрскага люду, спрактыкаваным і дасведчаным чалавекам. Заломваючы на руках пальцы, ён пералічваў адкрыцці і вынаходніцтвы вучоных-аграрнікаў ад самага пасляваеннага часу, і калі скончыў пералік, нават не ўсе пальцы былі загнутымі. Ну вывелі, казаў, выдатны сорт жыта «белта», вывелі серыю новых сартоў бульбы — выдатна! Але ж над гэтым працавалі толькі дзесяткі, ну хай сотні вучоных. А астатнія чым вызначыліся?

— Дык нешта ж таксама рабілі... — мне здавалася празмернай катэгарычнасць, з якой мой знаёмы адмаўляў заслугі астатніх вучоных.

— Рабілі... Рабілі, а вынік які?

Вядома, пра вынік, пра плён навуковай работы ў межах аграпрамысловага комплексу (новая назва тады толькі-толькі ўваходзіла ва ўжытак) лепей ведаў ён, службовец: праз яго рукі праходзіла навуковая інфармацыя... І тады мне прыгадаўся выпадак з Усесаюзным навуковадаследчым інстытутам па прадуктах харчавання з бульбы, што знаходзіцца ў Мінску.

Пра існаванне гэтага інстытута народ дазнаўся, бадай, толькі з крытычнага артыкула ў «Правде». Газета пісала, што за 50 гадоў, як утворапы інстытут, яго работнікамі не выдадзена аніякіх навуковых прац — ні манаграфій, ні падручнікаў, ні методык. Далей зазначалася: «Значная частка навуковых даследаванняў НДІ носіць яўна абмежаваны характар, вырашае прыватныя пытанні, якія заведама не могуць зрабіць прыкметнага ўплыву на павышэнне тэхнічнага ўзроўню галіны ў цэлым».

І ў публікацыі гаворка ішла нават не пра адзін інстытут, а пра навукова-вытворчае аб'яднанне, якое, нягледзячы на нікуды не вартыя вытворчыя выпікі, нікчэмнасць навуковай работы, усё-такі лічылася перадавым у краіне.

От бо! Умела кіраўніцтва наказаць тое, чаго не было, стварыць бліскучую заслопу з бліскучых папер і прамоў, дзякуючы чаму калектыў неаднойчы «перамагаў» у сацыялістычным спаборніцтве і атрымліваў высокія прэміі.

Чытаючы пра такое або слухаючы, далібог, не ведаеш, ці то смяцца, ці плакаць.

Як я працую і як мы працуем — гэта ж наша кроўная справа, і гонар нам складуць не паперы, якімі б бліскучымі яны ні былі і колькі б нам за іх ні плацілі!

Па колькасці вучоных па тысячу спецыялістаў у Беларусі цяпер лідзіруюць вучоныя аграрнікі і вучоныя медыкі. А хіба лідзіруе ў сваіх дасягненнях тая або другая галіна?

І куды ж нам далей ісці з гэткай арміяй вучоных? Дзецца ім няма. Аддача ад іх працы знізілася за апошнія гады, і таксама — няма! У чым жа прычына такога расхейдусу?

Нагадаем, пра што мы ўжо зазначалі. Зусім відавочна, што эканамістамі і планавікамі розных узроўняў дагэтуль не адрэгуляваны гаспадарчы механізм; не вывераны счапленні і пагоул прывады, каб кожны вытворчы або навуковы калектыў і асобныя спецыялісты ў калектыве працавалі не на паперу, якая так засмечвае Сяляцкі Акіян, а на капчатковы, бачны, рэальны вынік. «Але што возьмеш з эканамістаў, калі яны дзесяцігоддзямі былі на пенсіі?» — сказаў мне аднойчы дасціпны таксама чалавек, селянін і партыйны работнік Анатоль Міхайлавіч Вайцешык, на Брэстчыне. «Былі на пенсіі...» А цяпер ужо — не?.. І ці іх віна ў тым? Хто іх слухаў?.. «У галіне навукі выдаткі цэнтралізаваныя выяўляліся ў развіцці дагматызму, у тэндэнцыі да абмежавання функцый эканамічнай навукі задачамі вытлумачэння і прапаганды практыкі». Словы палежаць вучонаму-эканамісту, лаўрэату Ленінскай прэміі В. В. Наважылаву.

Дык як жа нам цяпер пераадолець інертнасць і павярнуць эканамістаў да надзённых праблем?

26. Жыткавічы — Верасніца. Багацце, у якім дна няма

Дарога.

Нас чакаў Анатоль Мацвеевіч Пеўнеў, першы сакратар Жыткавіцкага райкома партыі, атлетычнага складу, адкрыты і шчыры, адданы сваёй неспакойнай рабоце і перш за ўсё — чалавеку. Яго маладосць і душэўная прамяністасць выклікалі ў нас самыя добрыя пачуцці.

Ураджэнец Рагачоўскага раёна, ён не так даўно яшчэ працаваў у Буда-Кашалёўскім раёне дырэктарам саўгаса «Дзэрбічы», дзе і выявіліся яго здольнасці ў рабоце з людзьмі.

Васільеў распытваў сакратара пра магчымасці творчай работы ў раёне, ініцыятыву і нагул актыўнасць сельскай інтэлігенцыі, і Анатоль Мацвеевіч раскажаў нам пра дзіўны выпадак, даючы тым самым вычарпальны адказ на ўсе нашы пытанні. Зімой, казаў, вельмі спрыяльна склаліся абставіны, каб перагледзець і змяніць, дзе трэба, структуру пасеваў, палепшыць яе з улікам мясцовых умоў. Раёну скасавалі 2000 гектараў збожжавых культур, і раённае кіраўніцтва звярнулася да кіраўнікоў і спецыялістаў усіх гаспадарак: складзіце структуру ніў так, як вам хацелася б...

— І што вы думаеце? — Пеўнеў ціха пахітаў галавой. — З дваццаці дзвюх толькі дзве гаспадаркі падалі свае прапановы перайначыць структуру пасеваў, а астатнія пакінулі, што было. От вам і ініцыятыва!

Пры гэтых словах сакратара райкома я адчуў сябе вельмі няўтульна, быццам у мяне вынялі штосьці з сярэдзіны. Не мог уцяміць адразу, каго з нас, прысутных, гэты неверагодны факт апраўдвае і па кім б'е... Біў ён па ўсіх нас адразу.

Была... Была ініцыятыва, ды ў дно вынала!

Не помню пэўна, што сказаў па тое Васільеў. Толькі Анатоль Мацвеевіч дадаў яшчэ:

— Адвыклі думаць. І перастрахоўваюцца, канечне, каб не адказваць за свае дзеянні. Так спакойней...

Аднак то быў спакой амярцвелага тут Сялянскага Акіяна, і для аднаўлення былой актыўнасці яму патрэбна ўжо была дапамога...

У Жыткавіцкім раёне праца ў цэлым складвалася нядрэнна, аж да апошняй вясны, у якую, ліха на яго, пачаўся пажар.

Сакратару райкома Пеўневу, відаць, няёмка было і расказваць гасцям пра няшчасце, пра драму, якая разыгралася ў прыродзе на Палессі аkurat у тыя дні, і ён абмежаваўся скупымі словамі:

— Выгараў кавалак Прыпяцкага запаведніка...

Але мы ўжо ведалі, калі ехалі сюды з Мазыра, што багата дзе на Гомельшчыне гараць лясы; сухавею не патрэбна было ніякай лучышы, каб надпаліць іх.

Кволая і бесхарактарная зіма не пакінула снегу вясне, дажджы не праходзілі, і ад самага сакавіка стаяла сухмень. Іскры ад выхлапной трубы аўтамабіля часам было дастаткова, каб узнікнуць узбоч дарогі агню. Але, бадай, не гэта стала асноўнай прычынай стыхійнага бедства. Пажар быў народжаны ведамаснай мітуснёй, а ўзмацніўся, набыў маштабы, дзякуючы недагляду і адсутнасці той самай ініцыятывы на месцы.

Склалася от якая карціна...

На пачатку красавіка ва ўсе лесагаспадарчыя канторы паступіла трывожная тэлеграма: «Сухія лясы, сцеражыцеся пажару!»

У гэты ж час чыгунка атрымлівае на службовых каналах каманду: «Паліце ўтравелыя і сухія абочыны!»

«Сельская газета» ў сваю чаргу знайшла зручны момант, каб надрукаваць рэкаментацыі, як паліць лугі.

І пачалі дзейнічаць — кожны, як яму служба надказвала. Некаторыя кіраўнікі гаспадарак куплялі ў магазінах запалкі цэлымі скрынкамі і раздавалі іх дзецям, пры гэтым наказвалі: гуртам на ўгоддзі і паліць, паліць, паліць!..

І пайшло шугаць полымя. І пачалася рэдкая ў свеце вахкапалія: адны паляць, другія ту-

шаць, а трэція выконваюць плац на сяўбе на тарфяніках, якія гараць!.. Астатнія (а былі ж і такія) абыякава глядзелі на тое, што робіцца, пакуль вогнішча не падкрадвалася да самай сядзібы.

Як вынік, у некаторых гаспадарках Жыткавіцкага раёна дашчэнтэ павыгаралі тарфянікі.

Як вынік, ва унікальным Прыпяцкім ландшафтна-гідралагічным запаведніку агонь спаляліў больш за пяць тысяч гектараў угоддзяў, у тым ліку дзве тысячы гектараў лесу, разам з усім, што яго насяляла.

А гэты ж запаведнік быў створаны ў 1969 годзе на вельмі і вельмі забалочанай, як пісалася тады, раўніне паміж рэчкамі Прыпяць, Убарць, Сцвіга, на тэрыторыі Жыткавіцкага, Лельчыцкага і Петрыкаўскага раёнаў (былая плошча яго — больш за 60 тысяч гектараў). На запаведных землях, у лясах ставілася за мэту зберагчы процьму унікальных і рэдкіх жывёл, птушак, земнаводных, сам ландшафт з яго рэдкімі раслінамі, вывучыць змены ў прыродзе ў сувязі з асушэннем прылеглай да запаведніка з усіх бакоў прасторы.

І вось гэты пажар, якога не чакалі.

Хоць бы паслужыў ён урокам. Прынамсі, міністэрства лясной гаспадаркі БССР, паказваючы страты ў запаведніку, спрабавала зменшыць іх больш чым у дзесяць разоў!

Камітэт па ахове прыроды БССР сабраў матэрыялы аб пажары і перадаў іх у пракуратуру, прапануючы прыцягнуць да адказнасці вінаватых.

Аднак справа заглухла.

Гладкая і чыстая, вымытая дажджом асфальтаваная стужка рассякала прастору далей. Прыкладна за 30 кіламетраў на паўднёвы захад ад Жыткавіч ляжаў старажытны беларускі горад Тураў, былы цэнтр магутнага калісьці Тураўскага княства. Яму падпарадкоўваліся гарады Бярэсце, Пінск, Чартарыйск, Рагачоў, Слуцк,

Клецк, Капыль... Цяпер Тураў уваходзіў у склад Жыткавіцкага раёна.

Згодна падання, жыхары гэтага кутка Беларусі вельмі шанавалі сваю зямлю-матухну і вышэй за ўсё ставілі працу на ёй. Ад зямлі ішлі ўся сіла, сіла духу, трываласць і моц княства. Яно трымалася перш-наперш на плячах сялян.

Як даводзіць легенда, тураўскі князь Яраслаў быў багаты і мудры. Час ад часу ён паладжваў паляванне на тура. Загоншчыкам у яго звычайна быў Ранцэвіч, спрытны і дужы ратар — гэта значыць араты — блізкі да князя.

Аднойчы князь спытаўся ў Ранцэвіча, чым яго за старанне і чыннасць узнагародзіць.

— Дай ты мне, княжа, такі дар, каб я ў ім дна знайсці не мог.

Той задумаўся і кажа:

— Каб я сабраў усё сваё багацце, то і тады дно яму знойдзецца.

— Не, князь, пойдзем, я пакажу табе бяздоннае багацце.

Яны выйшлі на двор. Узяў Ранцэвіч лавецкі меч і амаль увесь усунуў у зямлю.

— Вось тваё, княжа, багацце, у якім дна няма: яно ратару больш вартас, чым тыя чырвоцы. Грошы могуць і ўкрасці, а гэтага ніхто не ўкрадзе.

Засмяўся князь...

— Дам табе зямлі на дзесятае пакаленне...

Цяпер гэтыя землі ляжалі налева і направа... Нізіна... Чорныя, тлустыя, пакуль без расліннасці палі і вільготныя пасля дажджу нівы, зялёныя, дружныя, хвалюючыя сваёй чысцінёй, першародствам...

У палешукоў (а магчыма, і шырэй — у сялян нашага краю) здавён даўна быў культ зямлі. «Маці зямля ўсё прымае, а найбольш усялякае нечысці, да яшчэ і дзякуе за ета, калі хочаш ведаць, як яна дзякуе, то навязі гною дай пасей жыта, дак і будзеш знаць».

Зямля лічылася свяшчэннаю, зневажанне яе ўспрымалася як вялікі грэх. Яшчэ ў мінулым стагоддзі, ад'язджаючы ў чужы край, беларус браў з сабой жменьку роднай зямлі. Яна грэла,

яна была часткаю ягонай душы. І таму не вынадкова для нашага селяніна самай страшнай клятвай, на сведчанні этнографу, была клятва, якую ён даваў з зямлёю ў руцэ або ў роце...

Тураў ляжаў за Прыпяцю, на другім беразе, але моста туды не было. Мост якраз будаваўся, і мы былі сведкамі такой важнай падзеі ў жыцці тураўцаў. Перасеклі раку на пароме. Зноў палі, і яны неўпрыкметку пераходзілі ў сядзібы гараджан. Спакойныя зялёныя вуліцы, дзе пераважалі драўляныя дамы. З помнікаў старажытнасці, акрамя гарадзішча, умацаванага калісьці равамі і валамі, нічога не засталася. Зрэшты, археалагічныя раскопкі, праведзеныя ў розныя часы ў Тураве, далі надзвычай багаты матэрыял для даследчыкаў гісторыі і культуры гэтага пайважнейшага культурна-рэлігійнага цэнтра Старажытнай Русі. Многае захоўвалася ў Тураўскім краязнаўчым музеі. У ліку экспанатаў, папрыклад, стаяў шкляны посуд, ляжалі касцяныя вырабы, шыферныя прасліцы, бронзалеты, свінцовыя абразкі, шахматныя фігуры, крэсівы, пахавальны саркафаг і многае іншае. Некалі ў Тураве знайшлі частку Евангелля, пісанага на пергаміне...

Нас цягнула адсюль далей, у сучасную вёску.

Цікава, у якім пакаленні ад Ранцэвіча, княскага загоншчыка і ратара, жылі цяпер Міхаіл Аляксандравіч Якубоўскі, старшыня калгаса імя Жданава, і калгаснікі-жданаўцы, — мо ў дваццатым ці трыццатым... Толькі зямлі той, якую атрымаў Ранцэвіч, і на іх долю хапіла. Дарэчы, у мяне складвалася ўражанне, што яны не спяшаюцца мяняць сваё ўяўленне пра яе вартасць. Гаспадарка — моцная, з добра развітымі раслінаводствам і жывёлагадоўляй. Апроч фермаў, дзе вырошчваюць гавяду на мяса і дзоля малака, тут працаваў свіпакомплекс на 10 тысяч галоў.

Цэнтр калгаса імя Жданава — вёска Верасніца. Яна ўсяго за сем кіламетраў ад Турава. У ёй чуўся добры жыццёвы настрой жыхароў, і мы не заўважылі ні адной хаты, каб яна была

педагледжанай або, тым больш, пустой, пакіпу-
тай. Абслугоўвалі вёску тры магазіны, сярэд-
няя школа, фельчарска-акушэрскі і ветэрынар-
ны пункты, не гаворачы ўжо пра культурна-
асветныя ўстаноўкі — як Дом культуры, біблія-
тэка, музычная школа...

Міхаіл Аляксандравіч Якубоўскі — дбайны,
паважны, сяляпскай закваскі чалавек, з сівіз-
ной на скронях і характэрнай хрыплаватасцю ў
голесе, набытай, пэўна, яшчэ ў ваіну. Дарэчы,
ён быў разведчыкам у партызанскім атрадзе,
салдатам — на фронце... Ён і цяпер пасіў гім-
насцёрку, праўда, сучаснага, афіцэрскага крою,
напэўна, ужо з плячэй сына ці ўнука. Расказ-
ваў пра тое і пра гэта. Гаварыў пра набыткі,
але за кожным з набыткаў, бадай, ляжала пра-
блема. На старшыньскай пасадзе ён ветэран.
А калгас імя Жданава стаў прыбытковым і па-
чаў развівацца роўна, упэўнена яшчэ з 1955 го-
да, памог таму лён. Дарэчы, з ільну ў тыя ж
гады пачынаў сваё ўзыходжанне і калгас «Асне-
жыцкі» на Пішчыне... А ў калгасе імя Ждана-
ва лён і цяпер сеюць і збіраюць добры ўраджай.
Саломку складваюць у сцірты... Чаму? На Рэ-
чыцкім ільнокамбінаце, куды (адсюль за свет)
возяць саломку, утварыўся чатырохгадовы за-
пас яе. Камбінат закупіў у калгасе сцірты, але
не забірае, і так псуецца тавар, у які закла-
дзена вялікая праца. Тавар, варты золата.

— А грошы ў калгасе ёсць, — прадаўжаў
Якубоўскі, — але ж цяпер, калі хочаш што-якое
будаваць, лепей, каб іх не было. От сусед дака-
заў, што ў яго гаспадарцы сем тысяч страт, і
яму далі фонды пад будаўніцтва, а нам — ду-
лю!.. Зноў жа, ён здае малако па 54 капейкі
літр, а мы — па 27. Пры такой падтрымцы вель-
мі лёгка з гаспадароў трапіць ва ўтрыманцы.
Ва ўсякім выпадку, рост прыбытку там не адпа-
вядае памаганням людзей, іх старапшасці... Ста-
ранасць, наадварот, можа зніжацца, а прыбытак
будзе расці, бо ён штучны.

— У такім выпадку, — сказаў я, — страчвае
сваю ролю слаборніцтва, бо размыты крытэрыі...

— Правільна!

— Гэтая экапамічная палачка-выручалачка для слабых гаспадарак павінна быць часовай, — зазначыў Васільеў.

Якубоўскі развіваў думку далей:

— Мы зрабілі адно дзела — адвучылі сялян працаваць на зямлі, а цяпер і кіраўнікоў адвучваем...

Аднак апошнія словы ён сказаў ужо не столькі пра сваю гаспадарку, колькі наогул пра тое, што бачыў, што чуў, адчуваў... У Верасніцы, як і на другіх вёсках калгаса, людзі ахвотна і шчыра працавалі, хоць старшыня і заўважаў некаторую розніцу з іх ранейшым імпэтам.

— Мехаізатары трохі разбалаваліся... А жапчынам трэба аддаць дзякуй з абедзвюх рук! Шчырыя скрозь.

І яшчэ ён казаў:

— Каб спрыяць узняццю сяла, мы адкрылі музычную школу. У ёй чатыры чалавекі (з ліку выкладчыкаў) атрымліваюць даплату з калгаса ад 40 да 80 рублёў. Адзін мастак на калгасным забеспячэнні...

— Малайцы! — ацаніў усё гэта Васільеў.

Інспектары фінансавых і іншых рэвізораў, праўда, чапляліся, маўляў, незаконна грошы транжырым, тое ды сёе... Толькі сакратар райкома сказаў мце: «Трымайцеся!»

Гаворка выяўляла ў Якубоўскім кіраўніка з сучасным мысленнем, і ўжо лагічным здавалася тое, што ў гэтым калгасе дастаткова моладзі. А моладзь сёння — тая лакмусавая паперчына, якая паказвае на стабільнасць жыцця ў гаспадарцы. Адно ў маладым пакаленні старшыню задавальняе не кожны юнак.

— Важна, каб нарадзіўся ў таленце, а то будзе хадзіць — хамут хамутом!

Мы пацікавіліся ў яго, а як жа развіваць гэты талент?

— З дзяцінства... От прыклад з заатэхнікам Наўлам Клімовічам. Працаваў хлопец на конях, надлеткам пачаў... Скопчыў школу — паставілі яго загадчыкам фермы. Не памыліліся. Працалюбівы і кемны... Адслужыў армію, вяр-

пуўся, і мы паслалі яго вучыцца ў зааветіп-стытут.

Хораша ладкавала жыццё ў сваім кутку праўленне калгаса. Пягледзячы на скаргі старшыні будавалі таксама жытло; і тут — што калгас рабіў, а што самі калгаснікі, беручы ў гаспадарцы крэдыт. Больш 170 сядзібных дамоў пабудавана за апошнія гады... Крэдыт склаў 280 тысяч рублёў. Усё гэта зноў жа сведчыла пра паўнату і стабільнасць жыцця ў Верасніцы і далей... Калі хочаце, жданаўцы падмацоуюць гэтую думку не толькі справамі, але і песнямі, жартамі, заліхвацкімі скокамі...

Калісьці на сяле ўвесь народ спяваў. Тэлевізар адвучыў ад гэткае прыхамаці. Цяпер спяваюць фальклорна-этнаграфічныя ансамблі, уяўляючыя сабой астраўкі народнай песеннай культуры ў шырокім Сялянскім Акіяне. У калгасе імя Жданава, аднак, сяляне яшчэ не развучыліся спяваць, паасобку і ў хоры. У іх створапы дзве фальклорныя групы, адна — у Верасніцы, другая — у Любовічах. У складзе апошняй — свінаркі са свінакомплекса, а таксама даяркі. Акрамя таго, ёсць і трэці самадзейны калектыў — народны, танцавальны — «Вера-сок». Работаі Любовіцкага сельскага Дома культуры кіруе, між іншым, дзяўчына-цыганка Людміла Андрэўна Кузьменка, настойлівая, дабітная і любімая ўсімі.

Пра папулярнасць самадзейных калектываў сярод калгаснікаў гаворыць яскрава той факт, што на іх канцэрты збіраецца больш народу, чым на канцэрты прафесійных артыстаў. Міхаіл Аляксандравіч расказаў нам пра выпадак, калі перад святам 8 Сакавіка адна верасніцкая даярка, а была гэта Галіна Блоцкая, звярнулася са скаргай ажно да сакратара райкома партыі... Яна скардзілася на тое, што на перадсвяточны канцэрт з іх фальклорнай групы ўзялі толькі два пумары, а з любовіцкай — пяць!.. Дзе, у якім раёне нашага галасістага краю сакратарам райкома даводзілася яшчэ разбіраць падобныя скаргі?!

Самадзейная творчасць захапіла многіх

калгаснікаў, і цяпер яны не цураюцца песні ў штодзённым занятку. Вось красамоўнае прызнанне даяркі і, дадамо, калгаснае актывісткі Галіны Бялко:

— Іду гэта я, а песня прычанілася да мяне, іду і не заўважаю, што няю.

Калгас імя Жданава і яго старшыня зрабілі на нас прыемнае ўражанне. Васільеў той проста палюбіў Якубоўскага за паўдня, праведзенага разам з ім; бадай, штосьці нябачнае, няўлоўнае звязвала іх і рабіла блізкімі аднаго аднаму, і мне здавалася, што прычынай таму быў не адзін толькі гаспадарчы і крытычны лад думак верасніцкага старшыні, яго неспакой, неўтаймаванасць душы, але і тое, што перажылі яны падчас вайны, будучы амаль аднагодкамі.

Мы вярталіся назад, у Тураў, і Іван Апана-савіч, узважваючы на шлях спрактыкаваных, сумленных думак сваіх жыццё і працоўную рупнасць жданаўцаў, пытаўся ў мяне:

— Чаму недаацанілі Якубоўскага?

Тут я сумленна паціснуў плячыма. Я думаў, што самому Міхаілу Аляксандравічу пра гэта галава не баліць, што працуе гэты шчыры чалавек не за ўзнагароды, пэўна, хоць і мае некалькі ордэнаў Леніна, і што найдаражэйшым для яго з'яўляецца прызнанне ў народзе, — а яго шануюць тут, у калгасе, як роднага бацьку; от чым ён мог ганарыцца!

27. «Дзе карагод ходзіць...» Гордая памяць Турава

Нашы ўражання ад Тураўшчыны абагаціліся яшчэ больш у самім Тураве, дзе адчувалася павязь людзей з часам сённяшнім і мінулым, сваёй спадчынай і зямлёй сваёй... Спяваў Тураў. Спяваў Тураў, накуль яшчэ не зачарсцвеўшы душой, спяваў шматгалоса, не здрадзіўшы продкам сваім ні ў песні, ні ў працы; толькі песні нераважалі вясёлыя.

Няма краю прыгажэйшага,
Ураджаем багацейшага,
Слаўнай працаю свабоднаю,
Звонкай песняю народнаю...

Незадоўга да нашага прыезду ў Тураве было вялікае свята: адзначалі дваццацігоддзе папулярнага і вядомага ажно ў Маскве тураўскага народнага ансамбля таца «Прыпяць» — свосасаблівай жамчужыны Палесся. З гэтае нагоды на беразе Прыпяці, ля пераправы, быў наладжаны канцэрт, у якім прыпялі ўдзел 600 чалавек. Гледачоў ды слухачоў было — не злічыць. Паром наслужыў выдатнай сцэнічнай пляцоўкай.

— У нас рознагалосая і розная па ўзросту самадзейная публіка, — тлумачыў нам мастацкі кіраўнік усяго гэтага відовішча, ён жа і харэограф, Мікалай Копанавіч Котаў — энтузіяст сваёй справы. — Прымаем у самадзейнасць, пачынаючы з дзіцячага сада.

Сярэдняга росту, з правільнымі, але не буйнымі рысамі твару, жваввы, без пахвальбы, але з той жа паляшувкай годнасцю ў паставе, Мікалай Копанавіч меў справу з самой душой чалавека, яго здольнасцямі, артыстычнасцю, працаваў з людзьмі, фарміруючы мастацкія калектывы, і мог па праву лічыцца доўлідам высокамастацкай самадзейнай творчасці, прарабам духу, як цяпер гавораць.

У калгасе імя Жданава Мікалай Копанавіч Котаў стварыў танцавальны калектыў «Верасок», які нядаўна таксама быў надзелены ганаровым званнем народнага і стаў спадарожнікам ансамбля «Прыпяць». Дабрадзейны ўплыў, пасярэдняя кваліфікаваная дапамога Котава і яго паплечнікаў па ансамблі, такіх, як канцэртмайстар Міхаіл Аляксандравіч Новікаў, баяніст Іван Архіпавіч Шруб, зрабілі магчымым выявіцца багата якім талентам. Ствараюцца новыя народныя калектывы, а ансамбль «Прыпяць» ад гэтага нікольні не мялсе, не блякне, бо падае прыклад таго, як льга карыстацца адвечным, народным.

Вывучаючы побыт, звычкі і абрады палешу-

коў, Котаў выдзяляў з усяго гэтага характэрныя рухі, штрыхі і дэталі, потым на гэтым месцовым матэрыяле ствараў новыя арыгінальныя харэаграфічныя кампазіцыі, танцы... Паспяхова выконваюцца «Тураўская каханачка», «Тураўскія скокі», «Вясельная порстка», а з ліку абрадавых — «Жытнёвы карагод»...

Дзе карагод ходзіць,
Там жыта родзіць,
А дзе не бывае,
То там палягае...

Для гэтага ансамбля наогул характэрна арганічная сувязь з жыццём-быццём. Такі прыклад... Пабывалі аднойчы самадзейныя артысты ў калгасе «Перамога», далі канцэрт, а заадно на ферме прыгледзеліся да занятку даярак, перанялі найбольш уласцівыя ім рухі, жэсты, манеры... Неўзабаве з'явілася новая харэаграфічная кампазіцыя «На ферме», прыхільна сустрэтая гледачамі.

Другі прыклад. Вёска Любовічы ў жданаўцаў славіцца ўмельцамі плесці з лазы і іншых раслін розныя штуківіны, ад дзіцячых цацак да шматпудоных па ёмістасці кашалёў... Ансамбль «Прыпяць» сустраўся з любовіцкімі народнымі ўмельцамі, паслухаў іх байкі, падашні, жарты і... сплёў заліхвацкі і багата насычаны зместам танец «Кашалі».

У рэпертуары ансамбля нямала танцаў рускага, украінскага і іншых народаў нашай вялікай краіны, але ж стрыжнем, асновай з'яўляецца сваё, паляшускае. Ці не таму канцэрты «Прыпяці» такія ўражлівыя і запамінальныя? Тут не старэюць і ранейшыя кампазіцыі, як, напрыклад, «Вечарышка ў калгасе» і радуецца новыя — «Гульні Палесся», дзе праз песню і танец раскрываюцца карціны мінулага і закрапаюцца праблемы эстэтычнага выхавання моладзі, або «Ку-ка» — старадаўні танец-гульня, што ўслаўляе вясну, мір, шчасце... 40-годдзю Перамогі савецкага народа над гітлераўцамі прысвячалася балада «Боль Хатыці».

Цікава, што і пра «Верасок» мастацтвазнаў-

цы ў друку пісалі: «...умела пазбягае эстрадных штампаў, фарміруе рэпертуар, зыходзячы з канкрэтных узораў народнай творчасці свайго рэгіёна». А ў «Вераску» — дзве фальклорныя групы, адна з малочнай фермы, другая са свінагадоўчага комплексу, — усяго восемдзесят чалавек. Праблемы кадраў у ансамблях няма. Не перасыхаюць вытокі.

Гэта лепшыя эстрадныя калектывы на Гомельшчыне. З народнай эстрады... Гонар Палесся. Гордасць старажытнага Турава.

Мы гутарылі з Котавым. Удзел у нашай гаворцы прымаў таксама старшыня Тураўскага пасялковага Савета Мікалай Мікалаевіч Арцюшка, рослы і дужы мужчына, гарачы прыхільнік і апякун самабытнай народнай творчасці. Яго непакоілі праблемы Турава.

Я слухаў са шкадобай і жалем, што ў Тураве няма ніводнага прамысловага прадпрыемства і на гэтай прычыне тут вельмі цяжка знайсці чалавеку пэўны працоўны занятак. А жыхары Турава, у тым ліку моладзь, па словах Арцюшкі і Котава, вельмі шануюць свой куток, даражаць ім і, калі ёсць магчымасць уладкавацца на працу, застаюцца на месцы. Факт неардынарны, падобную адданасць роднай зямлі я назіраў яшчэ ў Моталі, і, прызнаюся, гэта кранала мяне і цешыла, як цешыць гаспадара паўнацэннае зерне, здольнае даваць расткі.

Тураў належаў цяпер да ліку другарадных гарадкоў тыпу Івянца і Васілевіч. Аднак яго значэнне ў гісторыі ўсходне-славянскіх народаў і гісторыі зямлі нашай было вельмі важным. Шкада, што пра гэта цяпер у Тураве нішто не нагадвае, акрамя краязнаўчага музея з яго экспанатамі. Няма помнікаў, калі не лічыць амаль зруйнаванае гарадзішча ды саму назву Тураў.

У Тураве жыў і працаваў слаўты дзеяч старажытна-рускай літаратуры Кірыла Тураўскі (1130—1182), творы якога вызначаліся паэтычнай узнёсласцю, значнасцю і велічнасцю вобразаў, мілагучнасцю і сімволікай. «Златоуст, паче всех воссиявший нам на Руси» — так пра яго гаварылі ў рускіх землях.

Не лішне зазначыць, што Кірылу Тараўскага мы можам лічыць першым беларускім пісьменнікам, і гэтая акалічнасць разам з гошарам пакладвае на нас таксама пэўны абавязак перад памяццю аб ім, творцы мастацкага слова, ад якога льга перакінуць мост і да летапісаў, і да Міколы Гусоўскага з яго сярэдневяковым шэдэўрам — «Песпяі пра зубра».

Ва ўсякім разе, думаецца, зусім не выпадкова старшыня пасялковага Савета народных дэпутатаў Мікалай Мікалаевіч Арцюшка паказаў нам макет помніка Кірылу Тураўскаму, выкананага адным з мясцовых скульптараў, гарачым прыхільнікам слаўтага продка. У скульптурнай кампазіцыі цяжкі крыж Кірыла ўскладае на спіну тура, што патрабуе пэўнага асэнсавання. Ва ўсім іншым помнік зграбны, прыстойны. Магчыма, ён цалкам адпавядае вобразу або, дакладней, ідэі жыцця і творчасці Кірылы. Але, каб паставіць яго, Тураўскі Савет пакуль што не знайшоў падтрымкі ў вышэйшых установах. Патрэбны сродкі, якія або дала б дзяржава, або сабралі б людзі, землякі Кірылавы... Нарэшце ўтвораны Савецкі фонд культуры... На вялікі жаль, яшчэ і па сённяшні дзень адчуваецца дэфіцыт увагі да помнікаў старажытнасці, наогул да такіх гарадоў, як Тураў, як Любеч, што стаіць на Дняпры, на Чарнігаўшчыне... Што ж тычыцца задумы тураўцаў паставіць помнік свайму вялікаму продку Кірылу Тураўскаму, то яна, на мой погляд, павінна знайсці актыўную падтрымку ў творчай інтэлігенцыі нашай рэспублікі, пісьменнікаў, непасрэдна Саюза пісьменнікаў Беларусі.

Тураў — такі куток, дзе не грэх было б разгарнуць вытворчасць самабытных народных высокамастацкіх вырабаў, хоць бы па прыкладу Івянца. Дый ці мала што тут можна зрабіць? Слова за плацавымі і іншымі распарадчымі органамі. Папраўдзе, Тураў са сваім наваколлем заслугоўвае ашчаджэння як заветная мясціна і ашчаджэння — як прыроды, так і шматвяковых народных традыцый, культуры... Магчыма, нехта возьме на сябе клопат скласці праект

далейшага развіцця Турава і Тураўшчыны разам. Важны клопат.

Наша памяць таго вымагае.

28. Аснежыцы. Лівень. Гамана пад шоргат дажджу

Ад Жыткавіч да Піпска — адлегласці ладны кавалак. Мы перасякалі Лупінецкі раён, а справа, па поўдзень ад нас, ляжаў у нябачнай прасторы невялікі і ўтульны паляшукі горад Столін. Цяпер ён патапаў недзе там, у духмянай квецені белай акацыі і жасміну...

На Століншчыне я бываў не раз. Там мяне ўразіла сучаснае вясковае доўлідства, і я раскажу пра яго, хіба толькі зраблю гэта ў больш зручным месцы, калі мы трапім у мястэчка Моталь.

Тут жа кожная мінута набліжала нас да Аснежыц...

Скрозь дурчэла вада, і лужыны браліся бурбалкамі. Ад буйнога сяйва, касых палос і халодных пырскаў у паветры ўтваралася заслань. Дробна стукала і не столькі стукала, колькі сыпалася шоргатам па абшыўцы «Волгі», па якой мы пад'ехалі да новага будышка калгаснай канторы з высокімі параднымі дзвярыма. Страх, а трэба вылазіць з машыны.

Гэта было 31 мая. Мы прыехалі ў калгас «Аснежыцкі», што туліўся сваімі палеткамі да горада Піпска, пасля сямі гадзін вечара. Аднак старшыня калгаса Уладзімір Антонавіч Ралько быў яшчэ ў сваім кабінце. Ён глядзеў у акно з другога паверха і засмучана хітаў галавой:

— Лівень з ветрам, ліха яго матары! Пакладзе азімыя...

Павіталіся; я з ім даўно ўжо знаёмы, часта ездзіў сюды, даследуючы жыццё калектыву, адно лета пават працаваў на камбайне.

Васільеў пачаў цікавіцца тым, што складала аснову ў дасягненнях аснежышцаў. І тут старшыні Ралько было пра што расказаць. На пачатку адзінаццатай няцігодкі да калгаса, які

Не лішне зазначыць, што Кірылу Тараўскага мы можам лічыць першым беларускім пісьменнікам, і гэтая акалічнасць разам з гошарам пакладвае на нас таксама пэўны абавязак перад памяцю аб ім, творцы мастацкага слова, ад якога льга перакінуць мост і да летапісаў, і да Міколы Гусоўскага з яго сярэдневяковым шэдэўрам — «Песняй пра зубра».

Ва ўсякім разе, думаецца, зусім не выпадкова старшыня пасялковага Савета народных дэпутатаў Мікалай Мікалаевіч Арцюшка паказаў нам макет помніка Кірылу Тураўскаму, выкапанага адным з мясцовых скульптараў, гарачым прыхільнікам слаўтага продка. У скульптурнай кампазіцыі цяжкі крыж Кірыла ўскладае на спіну тура, што патрабуе пэўнага асэнсавання. Ва ўсім іншым помнік зграбны, прыстойны. Магчыма, ён цалкам адпавядае вобразу або, дакладней, ідэі жыцця і творчасці Кірылы. Але, каб паставіць яго, Тураўскі Савет пакуль што не знайшоў падтрымкі ў вышэйшых установах. Патрэбны сродкі, якія або дала б дзяржава, або сабралі б людзі, землякі Кірылавы... Нарэшце ўтвораны Савецкі фонд культуры... На вялікі жаль, яшчэ і на сённяшні дзень адчуваецца дэфіцыт увагі да помнікаў старажытнасці, наогул да такіх гарадоў, як Тураў, як Любеч, што стаіць на Дняпры, на Чарнігаўшчыне... Што ж тычыцца задумы тураўцаў паставіць помнік свайму вялікаму продку Кірылу Тураўскаму, то яна, на мой погляд, павінна знайсці актыўную падтрымку ў творчай інтэлігенцыі нашай рэспублікі, пісьменнікаў, непасрэдна Саюза пісьменнікаў Беларусі.

Тураў — такі куток, дзе не грэх было б разгарнуць вытворчасць самабытных народных високамастацкіх вырабаў, хоць бы па прыкладу Івянца. Дый ці мала што тут можна зрабіць? Слова за планавымі і іншымі распарадчымі органамі. Папраўдзе, Тураў са сваім наваколлем заслугоўвае ашчаджэння як заповітная мясціна і ашчаджэння — як прыроды, так і шматвяковых народных традыцый, культуры... Магчыма, пехта возьме на сябе клопат скласці праект

з якім гаварыў, і каб такія адносіны да яго гаспадаркі з боку пахлебнікаў, або так званых партнёраў...

— Гэта ж паміж малаказаводам і гаспадаркамі стварылі прамежкавую арганізацыю, — палічыў патрэбным даць тлумачэнне Уладзімір Антонавіч. — Цэнтравываз! Навошта?.. Чаму б не падпарадкаваць яго малаказаводу? Было б з кім гаварыць!

— Больш кантор — больш бюракратыі, — забарабаніў пальцамі па сталё Васільеў.

— Я лічу, што самае вялікае зло ў горадзе ад кантор. — У голасе Ралько гучалі неспакой і трывога. — Ад кантор, у якіх людзі або нічога не робяць, або робяць пустую работу. А яшчэ ад п'янак... Канторы, каб я меў уладу, скараціў бы на 50 працэнтаў!

— Так... У саміх канторах, і ніжэй «пад канторамі» багата людзей, якія працуюць гуляючы...

І тут мне легла на думку расказаць пра такі выпадак.

У адным буйным горадзе я сустрэў свайго земляка — Валодзю Карцішніка. Працуе майстар на электразабеспячэнні. Вопытны майстар. Пад яго кіраўніцтвам 20 слесараў. Пяць з іх амаль пастаянна ў вёсцы як шэфы... І ён мне прызнаўся, што ўсю работу на ўчастку маглі б выконваць рабочыя ўдзесьцярох, асабліва калі б зарплату хлопцам павысілі. Якая ж арыфметыка?.. З дваццаці — дзесьць чалавек, а зарплата скарочаных пяцярых ідзе на надбаўкі тым, якія застаюцца. У выніку прадукцыйнасць працы ўзрастае адразу на 25 працэнтаў.

— Чаму ж іх не скароцяць?

— А каб скараціць такім чынам, кіраўніцтву прадпрыемства патрэбны правы. Рэальныя.

— Скрозь патрэбны правы! — зазначыў Ралько і працягваў: — У нашых сельскагаспадарчых інстытутах спецыялістаў выпускаюць у некалькі разоў больш, чым трэба. А навошта? Прымалі б па накіраванні гаспадарак, непасрэдна, колькі спатрэбіцца. Дык не ж! Міністэрства

чаго баіцца? Каб прафесары без работы не засталіся. Хіба — не?

І прыгадаў выпадак Васільеў. У гасцініцы «Расія» ў Маскве ён пазнаёміўся з афіцыянтам — выпускніком Ціміразеўскай акадэміі... А ці мала такіх?

Яны працягвалі гутарку; я ж дастаў дарожны бланкет і пашукаў старонкі, дзе было ўжо тое-сёе пазначана пра Цэнтравываз. Пытанне хвалявала не толькі Ралько. Скардзіліся мне на гэтую ўстанову і ў Шклоўскім раёне, і ў Столінскім... У выніку таго, што ў Шклове, і ў Давыд-Гарадку Столінскага раёна ліквідавалі малочныя заводы, малако часам даводзіцца вазіць за 70 і больш кіламетраў. Ды не па самых лепшых дарогах... Зразумела, што з ім робіцца за тыя гадзіны, пакуль яго збіраюць і пакуль яго боўтаецца ў цыстэрнах у спякотлівы дзень. Зрэшты, не ўсе фермы Цэнтравываз і абслугоўвае... Мяне, напрыклад, здзівіў артыкул старшага інжынера-тэхнолага Полацкай аўтабазы В. Масяйкова «Пра кіслае малако і Цэнтравываз», надрукаваны ў газеце «Советская Белоруссия». Аўтар падзіва аднабока, са сваёй званіцы, як кажуць, разглядае гэтую праблему. У Полацкім, Верхнядзвінскім, Пастаўскім і Расонскім раёнах, якія абслугоўвае аўтабаза, 365 малочнатараварных ферм, і толькі 75 з іх працуюць на Цэнтравываз. Чаму?.. Да многіх ферм дрэнныя пад'езды, і аўтабаза адмаўляецца ад падобных аб'ектаў, — наракаць тут на яе няма як. Але ж гэта не ўсё... Гаспадаркі (на незразумелых інжынеру Масяйкову прычынах!) наогул адмаўляюцца ад паслуг Цэнтравывазу, і ён заклікае ўжыць да іх эканамічныя санкцыі. Аўтару няўцям, што ў складанай сітуацыі, у якой аказаліся фермы многіх раёнаў і сам Цэнтравываз, права выбару павінна заставацца за гаспадаркамі, і калі шукаць эканамічныя санкцыі на каго-небудзь, то іх трэба знайсці і ўжываць перш-наперш да яго прадпрыемства.

Мы захапіліся цэнтралізацыяй, нават можна сказаць — суперцэнтралізацыяй у сельскай гаспадарцы, і многае пачало рабіцца без уліку кан-

крэтных умоў, бяздумна. У тым жа Давыд-Гарадку ліквідавалі хлебазавод, і колькі гадоў жыхары горада і прылеглай да яго сельскай зоны церпяць ад бясхлебіцы. Урэшце зразуметы пралік, і цяпер хлебны завод будзеца па-новаму. Чарга і за малочным, тым больш што там жывуць майстры па розных малочных і хлебных вырабах. Іх слава яшчэ не забыта. Калісьці марожанае, зробленае ў Давыд-Гарадку, вазілі ажно ў Варшаву...

Пытанні, якія мы з Васільевым задавалі новым сваім субяседнікам, нярэдка паўтараліся.

— Уладзімір Антонавіч, а што ў вас змянілася з утварэннем РАПА?

Ралько паціснуў плячыма:

— Пачалі здымаць з прыбытку калгаса працэнтны на ўтрыманне дадатковага штату, на падтрымку слабых гаспадарак... Вось і ўсё, што мы маем ад РАПА.

— А да сельскага гаспадарчага сервісу як вы ставіцеся?

— Аніяк... Робім амаль усё самі, сваімі сіламі. Няма надзеі на сервіс, калі ён не твой і дбае адно аб тым, каб выкачаць грошы з тваёй касы ў сваю... Дрэнна працуюць і куставыя рамонтныя заводы, якасцю паслуг не задавальняюць. У іх план-вал, а ў нас — свае клопаты. Вось бы знайсці, што б нас аб'ядноўвала!.. Аб'ядноўваць можа кавалак хлеба — дык жа кормімся мы з розных сталоў!

— Мала таго: вы сябе і іх корміце!

— Кормім... дарэмна... За гэта яны нас абдзіраюць, абдурваюць. І жывуць прыняваючы... Вунь у Брэсце «Сельгастэхніка» ўсё прыбудоввала памяшканні да сваёй кампаніі, каб было дзе сядзець разбухламу штату. А цяпер ставіць новы будынак — аж па два кварталы, большы за абкомаўскі.

— А ці паспе яна справіць там наваселле?

— Паспее! Не яна — дык... — Ралько накінуў на плечы паліто: — Вы не чулі? Кажуць, запчасткі збіраюцца забраць у «Сельгастэхніцы» і ўтварыць асобна базу запчастак. Трапспарт таксама нібы аддмуць... Словам, цяпер замест

адной канторы так зваага аграсервісу будзем мець ажпо тры! Не лічачы сельгасхіміі... І будзе каму ў тым будынку сядзець. Яшчэ і цесна будзе!

Пераадолеўшы дажджавую заслань, мы з Васільевым трапілі ў калгасную кавярню, павячэралі там і на ноч атабарыліся непадалёку — у калгаснай гасцініцы, дзе было некалькі пакояў, — яны ўсе злучаліся адным калідорам і былі свабодныя. Вока вабіла антыкварная мэбля ў стылі ампір, амаль хатняя ўтульнасць і чысціня...

Аднак настрой у Васільева быў сапсаваны — няйначай, тымі клопатамі старшыні Ралько. Хвалюючыся, ён падбіраў адно за адным розныя ўражлівыя параўнанні і метафары, каб такім чынам вызначыць і ацаніць становішча, у якім аказаўся на схіле сваіх год гэты селянін-волат. З усіх параўнанняў, праўда, вынікала адно: акрамя калгаснай зямлі, не было больш нідзе цвёрдага грунту, надзейнай партнёрскай апоры, і, куды ні паткніся, скрозь — багна, а пад ёй — павуціна, сатканая мноствам кантор...

На гэты раз Іван Апанасавіч гаварыў нядоўга. Дасягнуўшы свайго анагея, абурэнне яго апала, і ён неяк нечакана змоўк: ці то супакоіўся, ці стаміўся моцна... Нагледзеў неўзабаве сабе месца ў ціхім пакоі, лёг, павярнуўся тварам у куток і заснуў.

29. Скруха І. Васільева. Замкнуты круг аснежыцкай тэхналогіі

Мне мроілася перажытае тут, у Аснежыцах, тым летам, калі я працаваў на камбайне ў жніво. Ураджай збажыны быў высокі — 55 цэнтнераў з гектара па круг. Праца стамляла, аднак плён яе падвойваў і мае, і аснежынцаў сілы, і яны прыгадвалі і пераказвалі адзін аднаму такі эпізод.

Вясной, калі ўся зямля ўжо была ў зялённе,

над палеткам пачаў кружыць верталёт. Пакружыўся і знік. Але неўзабаве старшыні калгаса пазвапілі з Брэста. Гаварыў старшыня аблвыканкома. Ён назваў імя ўплывовага вучонага, які лётаў на верталёце, і сказаў, што перадае яго думку: «Вельмі слабыя пасевы азімых... Ніва не паказвае на добры ўраджай. Трэба перасяваць!»

Уладзімір Антонавіч добра ведаў вучонага і адчуў за парадай звычайную гаспадарчую дырэктыву, з ліку тых, якія калегамі Ралько выконваюцца безагаворачна, нават спехам. І сам ён не заўважыў, як усярэдзіне ў яго нешта нядобра павярнулася, трэснула. Старшыня выпаліў у адказ: «А перадайце яму, што хлеб вырошчваецца на зямлі і ўраджай яго трэба вызначаць таксама на зямлі, а не ў небе!»

Аснежыцы былі ўпэўнены ў сабе, бо мелі вопыт, дайшлі да майстэрства. Думку вучонага яны не прынялі і не сталі перасяваць.

І от перад самым жнівом у Аснежыцы завітаў Віктар Сцяпанавіч Шавялуха, вядомы сваімі працамі ў галіне земляробства, доктар біялагічных навук, прафесар, якога потым прызначылі намеснікам міністра сельскай гаспадаркі СССР. Нямала ніў пабачыў ён на сваім вяку, а тут быў уражаны: збажына — як чарот! Асабліва ўразіла вучонага тое, што і жыта і ячмень у аснежынцаў стаялі на карані, як нідзе ў гэце лета.

Я быў сведкам такога размовы.

— У чым жа сакрэт? Чаму ў вас так мала налеглага?

— Ды, мабыць, уся справа ў тым, што мы не ўносім у глебу штучнага азоту, бо землі дастаткова атрымліваюць яго з арганічных угнаенняў. Пры такой тэхналогіі, — тлумачыў Ралько, — паляпшаецца структура глебы, і сцябло лепей за такую глебу трымаецца, ды і само крамяней.

Віктар Сцяпанавіч узбуджана пахітаў галавой:

— Акадэмія! Сапраўдная сельскагаспадарчая акадэмія!

А гэта ж ён вясной патрабаваў перасеву...

Раніцай настрой Івана Апанасавіча не па-
лепшыўся, і ён сам загаварыў пра гэта:

— Разумееш, Васіль, з'явілася ў мяне скру-
ха. Ад чаго? Не ведаю. Прыкідваю: мо ад уча-
рашняй гаворкі?.. Не тое каб ад яе... Але гэта
была апошняя кропля... Дакуль жа так можна?!
Наогул усюды да гэтага размова зводзілася.
А тут — Ралько! Я столькі пісаў, пераконваў,
паказваў... І ўсё — дарэмна. Выходзіць, праўду
казаў Старавойтаў: яшчэ доўга пічога не зме-
піцца! А чаму?

Я не мог яго ўсцешыць адказам, хоць і зда-
гадваўся, дзе яго трэба шукаць. Ёсць пытанні,
на якія адказ можа даць толькі жыццё.

Мне прыгадвалася, як Іван Васільеў высту-
паў у нас у Мінску на пленуме праўлення Саю-
за пісьмешнікаў, які прысвячаўся публіцысты-
цы, нарысу... Было гэта вясной 1982 года. Та-
ды ж мы і пазнаёміліся.

— Трэба шукаць адказу на многія «чаму».
Я сам хадзіў па гэтым лапцужку і вырашыў тое-
сёе... Нарэшце зразумеў, што публіцыстам трэ-
ба адказваць на галоўнае пытанне: адкуль узні-
каюць усе гэтыя «чаму»?

Я разумеў яго. Ды, шчыра прызнацца, і мне
балела тое ж.

У нас пазіраецца такі парадокс. Калі ў газе-
це надрукуеш нейкі крытычны артыкул, яго на-
сылаюць кудысьці «на месца», на рэагаванне.
У традыцыю газетчыкаў увайшло дамагацца аб-
меркавання вострых публікацый, прыняцця
аднаведных мер... Зусім іншая справа з надоб-
нымі публікацыямі ў літаратурных часопісах.
Тут усе, у тым ліку і тыя, пра каго напісана,
ператвараюцца ў радавых чытачоў. Пакруцяць,
паверцяць часопіс. Пачытаюць... спакойна або
первуючыся трохі... Пагавораць між сабой, па-
хваляць або палаюць аўтара — на тым і капец.

Так было ў мяне, напрыклад, з праблемным
мастацкім нарысам «Зведай сваю зямлю», які ў
свой час быў надрукаваны ў часопісе «Полымя»
і выклікаў палеміку ў друку, а таксама на вучо-
ным савеце Інстытута геалогіі АН БССР. Ня-

гледзячы на тое, што публікацыю разглядалі і ў больш высокіх інстанцыях і было прызнана, што аўтар не дапусціў пралікаў і выступіў правільна, ні ва Упраўленні геалогіі, ні ў падпарадкаваных яму экспедыцыях, канторах твор не абмяркоўваўся. А там жа было з каго і снагнаць, напрыклад, за грубае парушэнне сацыялістычнай маралі і законнасці, за перакручванне і падтасоўку фактаў, за скажэнне самой гісторыі з адкрыццём нафты.

Нарысы Івана Васільевіча чыталіся даволі шырока, захаплялі многіх. А вось жа і ён не адчуваў, каб яны «працавалі» або хоць бы выклікалі трывогу ў кагосьці ў высокіх установах, каб — ажно да XXVII партыйнага з'езда, да якога ўжо ішла падрыхтоўка, — былі рэальныя змены або хоць бы спробы памяняць, перайначыць што-небудзь у жыцці. Свежым ветрам пачынула толькі пасля красавіцкага Пленума... Аднак фармальна створацыя аграпрамысловыя аб'яднанні пакуль што сябе не апраўдвалі...

Дождж перастаў. Вось толькі нішто не паказвала на тое, каб сырое падвор'е апошніх тыдняў пачынала мяняцца.

Неба на ўсходзе было блякла-ружовым, і гэткай жа блякай ружовасцю падсвечваліся і цьмяна-шэрыя хмары, што грувасціліся скрозь па небе. Яны паволі плылі, куды — ветры ведалі.

Мы выйшлі з гасцініцы, пахадзілі (як турысты) па скверы, такім чыстым, прамытым урашнай залевай, пастаялі каля помніка двойчы Герою і пашыбавалі да яго самога ў кабінет.

Іван Апанасавіч найперш пацікавіўся ў Ралько, што ён думае наконт перамены надвор'я.

— Дзед Міхалка так гаварыў: калі зімою не замёрз — летам не нагрэешся.

Дзед Міхалка, які жыў на хутары, доўгія гады быў для Уладзіміра Антопавіча Ралько як не галоўным сіноптыкам.

— Яшчэ тыдні са два цяпла не будзе.

Васільеў загаварыў пра іншае:

— Але дзе ўсё ж гарантыя, што цябе не са-

глуць? Які трэба мець характар, каб слухацца зямлі, а не пачальства, з якім ты не згодзен?

Праўду сказаць, гаспадарчая палітыка Ралько трымалася за народную практыку, і ў гэтым сваім захапленні ён не заўсёды знаходзіў падтрымку.

— На месцы, у раёне лягчэй спагады шукуць, хутчэй цябе зразумею пачальства. Вялікія пачальшкі рэдка наведваюцца.

У Аснежыцах Івана Васільева зацікавіла тэхналагічная павязь поля з фермай, таму, паездзіўшы разам са старшынёй па вёсках, мы заглянулі на новы комплекс.

Я помню яшчэ, як вакол гэтага комплексу вяліся спрэчкі на розных узроўнях упраўлення гаспадаркай. У рэспубліцы не было ніводнага праекта, у якім увасаблялася б ідэя ўтрымання скаціны на падсцілцы. І от Ралько прапапаваў такі праект...

— Чатыры разы мне спатрэбілася сустракацца з Машэравым, каб з ягонай падтрымкай прабіць сцяну неразумення і кансерватызму ў нашых устаповах. Цяпер паглядзіце, што зрабілі па нашай ініцыятыве...

Уладзімір Антонавіч правёў нас праз шырокія дзверы ўсярэдзіну. Дзверы, дарэчы, аўтаматычна адчыняліся.

— І вось тут, — прызнаваўся потым Васільеў, — у мяне вочы на лоб палезлі. З тых пор, як прапісана было паставіць кароў на падлогу, я нідзе не бачыў нічога падобнага!

У абодва бакі — шырокія траншэі, разбітыя па секцыі. Па краях яны ўзяты ў бетон. Зямля выбрана, стойла апускаецца, калі гною няма. У якасці падсцілкі выкарыстоўваюць салому. Да саломы часам дадаюць торф. Падсцілка паступова падымаецца, каровы — таксама па ёй... За год накопліваецца гною да паўтара метра, і адсюль яго бяруць з дапамогай бульдозера; адразу — на поле, пад плуг. Звычайна гэта робіцца ўвосень.

Утрыманне кароў гуртавое, бяспрывязнае. Стойла — гаць, каровы — таптухі.

У гаспадарцы, па словах Ралько, на адну карову прыпадала да пятнаццаці тон самага якаснага гною. Дык ці ж адно малако тут павінна лічыцца прадукцыяй ферм?!

— А саломы хапае? — спытаўся Васільеў.

— Саломы да дзесяці тысяч тон сваёй масм. Акрамя таго, чатыры тысячы бяром на дамоўленасці ў іншых гаспадарках.

— Ды вы ж у іх хлеб забіраеце!

— А яны пра гэта не ведаюць, — засмяўся Ралько і пацікавіўся: — Вы з Бядулем знаёмы?

— Не... У Бядулі мы яшчэ будзем...

— Прыезджаў ён да нас у мінулую восень; хадзіў, глядзеў, а потым выступіў на абласной нарадзе ў Брэсце. Толькі пра наш калгас і гаварыў: вось чым трэба паталяць зямлю, каб атрымліваць добры ўраджай!..

Калгас «Аснежыцкі», бадай, першы ў краіне даказаў магчымасць прымянення на комплексах мяккай падсцілкі з накапленнем яе ў вялікіх аб'ёмах, а выбіраецца гной механізаваным спосабам. Багата каму і дагэтуль вырашэнне гэтай задачы здаецца немагчымым. Не ўсе ведаюць пра аснежыцкі вопыт.

А справа важная. Справа надзвычай важная! У гаспадарках нашай рэспублікі саломісты гной займае нейкую крыху — усяго сем працэнтаў у агульнай колькасці арганічных угнаенняў, а разам з тарфяным падсцілачым — не больш як сорак працэнтаў. На паперы між тым звычайна паказваецца, што колькасць арганікі ў глебе год ад году ўзрастае. Такое ўражанне, напэўна, складваецца ад колькасці перавезеных механізатарамі грузаў арганічнага паходжання, у тым ліку рознага смецця, за што ім заробак налічаецца. Ва ўсякім выпадку, лічбы пакуль не адлюстроўваюць тое, што трапляе ў глебу і становіцца «хлебам» раслін. Папяровае люстэрка нярэдка бывае крывым, і гэта пераканаўча паказаў Ігнат Дуброўскі ў сваім нарысе «Незамкнуты круг»... Вынесеныя з глебы рэчывы (разам з ураджаем) назад вяртаюцца толькі часткова, ад чаго рэзка пагаршаецца структура

глебы і здольнасць да аднаўлення біялагічнай энергіі.

Беларускія глебы на сённяшні дзень, калі верыць даволі ўмоўным лічбам, якімі карыстаюцца вучоныя, у сярэднім утрымліваюць каля двух працэнтаў гумусу, а ў Аснежыцах — да 2,5—3,0 працэнтаў. Таўшчыня ўрадлівага пласта там за апошнія некалькі дзесяцігоддзяў узрасла ажно да 30 сантыметраў. З такім творчым імнэтам у працы аснежышцы могуць спакойна глядзець у заўтрашні дзень.

Зямля ж без гною робіцца ўсё больш спустошанай і інертнай, асабліва калі занядбаны і травы і ў гаспадароў утрыманцкі настрой: зямля не дасць — дык дасць дзяржава... Прымем за факт: з пачатку стагоддзя, на прыкідках вучоных, у нашай паласе глеба страціла каля паловы запасаў гумусу.

А Глытаў казаў, што ўжо і тарфянікі патрабуюць гною...

От што, напэўна, хвалявала таксама Бядулю, калі ён выступаў на нарадзе, скліканай Брэсцкім абкомам партыі.

30. У Іванаўскім раёне. Чым трымаецца вёска?

Моталь! Хто не ведае гэтага сяла ў Іванаўскім раёне?

Моталь — нават мястэчка, на паўтары тысячы двароў, і двары тут вельмі шчыльна пасаджаныя. Калісьці ў мотальцаў было вельмі мала зямлі, і яны ставілі хату пры хаце. Многія хаты стаяць так і цяпер: нельга пальца прасунуць між імі.

У Моталі жылі дбайныя людзі: майстры, шаўцы, краўцы, ткачы, цесляры, сяляне і проста выдумшчыкі. Дружна жылі. І дружна жывуць. Нейкай нябачнай, але рэальнай повяззю яны павязаны паміж сабою. І ў гэтым у мотальцаў шмат агульнага з жыхарамі Турава і Давыд-Гарадка. Тут людзей не меншае, а наадварот, прырастае, бо нараджаюцца малыя і мо-

ладзь не спяшаецца адмыці, у свет капуць, — цэ-
ніць свой родны куток. Сярод тых, хто працуе
на полі, у майстэрнях і доіць кароў, багата юна-
коў і дзяўчат. Калгас быў нават не ў стане ўсіх
забяспечыць работай, хоць і адкрыў сваё вы-
творчае прадпрыемства — станцыю тэхнічнага
абслугоўвання легкавых аўтамабіляў, паслугамі
якой карыстаюцца не адныя калгаснікі — мно-
гія аўтааматары бліжэйшых раёнаў. А яшчэ
ёсць цэх прыкладнога мастацтва: жанкі ткуць
прыгожыя ручнікі і поцілкі.

Пра гаспадарчую рупнасць мотальцаў гаво-
рыць як двухмільённы чысты прыбытак, так і
рэнтабельнасць гаспадаркі — 51,4 працэнта, гэ-
та значыць, сваю глебу сялянскую тут урабілі і
выштукавалі так, што кідаеш у яе рубель, а яна
табе вяртае паўтара, з гакам. Гэта рэдкая шчо-
драсць зямлі, як мовяць, талан яе.

Моталь — гэта казка, як і Мышкавічы ў
«Рассвеце», але казка своеасаблівая, бо тут дру-
гі тып людзей, дакладней, людзі такія ж, але ў
іх інакшы сацыяльна-псіхалагічны малюнак ду-
шы. Яны нават рэзка адрозніваюцца ад жыха-
роў вёскі Тышкавічы, а тая ляжыць усяго за
тры кіламетры ад Моталя, за гіблым балотам,
якое цяпер, праўда, ужо можна прайсці пе-
хатою.

У Тышкавічах таксама народ самавіты, але
там усе чыста — сяляне, за зямлю, за двары
моцна трымаюцца. І моладзь яшчэ не страціла
цікаўнасці да сялянскае працы. Тышкаўцы ро-
бяць усё на калгас і на сябе, нічога не робяць
на заказ або продаж. У большасці сем'яў —
злагада, мір, дружба, і бацькі для многіх
дзяцей з'яўляюцца прыкладам у шчасным
жыцці.

Яны больш прастадушныя, у іх больш паля-
шускага, і ў складаных абставінах гаспадаран-
ня ім было цяжэй узбіцца на поспех. Старшыні
мяняліся, справы драбнелі. Нарэшце Мікалаю
Арсенцьевічу Павельчуку ўдалося выправіць
становішча. Ён, можна сказаць, зразумеў, на
што здольна зямля ў ваколіцах Тышкавіч, і па-
вярнуў спецыялізацыю гаспадаркі на выро-

пшванне траў, на адкорм скаціны. Атрымапы прыбытак узняў дух людзей.

У Моталі — больш спрактыкаваны народ. Ён умее лічыць усё да тонкасцей і прамашкі не дасць нідзе — ні ў земляробстве, ні ў гаспадарчай камерцыі.

Раней у пасёлку, на ўсіх вуліцах, праз дом, праз два выраблялі авечыя шкуры і шылі выдатныя, вабныя, ну проста шыкоўныя, а галоўнае — цёплыя кажушкі. Багата іх нарабілі, не толькі для сябе. Прадавалі... Слава мотальскіх шаўцоў разам з кажушкамі пайшла далёка-далёка, ажно цыганы зацікавіліся іх шавецкім спрытам...

Не развучыліся шыць кажушкі па сённяшні дзень, хоць попыт па іх і зменлівы.

А яшчэ ў тутэйшых жыхароў была такая прыхамаць: любілі яны коней.

Коні разводзіліся ў дварах амаль як каровы. І той, хто меў каня, лічыў, што яму не трэба і аўтамабіля, — куды завадзіць, можна і па кані паехаць. Абыходзіліся і без міні-трактара, хоць у таго і больш конскіх сіл... Хапала адной. Але Моталь тады быў яшчэ гарадскім пасёлкам, і кагосьці там з раённых кіраўнікоў моцна бянтэжыла, што жыхары пасёлка ездзяць на конях, а не на аўтамабілях, як належыць ездзіць чыным гараджанам. І рашыла пачальства адвучыць мотальцаў ад аброці, а прывучыць да руля. Якім чынам? Адабралі ад Моталя статус гарадскога пасёлка, назвалі вёскай, а на вёску ўжо распаўсюджваецца калгасны статус, якім не прадугледжана, каб калгаснік меў у сваім двары конскую сілу. Лепей без яе... І пачалі тады мотальцы набываць аўтамабілі і пават набудавалі сваю тэхнічную станцыю, каб даглядаць іх любасна, не горш, чым коней.

Праўда, коней збылі, а былое гарадское званне ўжо чамусь не вяртаюць мястэчку. Забыліся, пэўна. Хай сабе... Цяпер ім не так і карціць, хоць усё-такі падумаць, дык шкада коней. Конь для селяніна — вялікі памочнік, і — жывая істота, што ні кажы...

Багатая мотальская гісторыя, дарэчы, хора-

на раскрыта ў музеі народнай славы. Цяпер ставіцца новы будынак музея. Набудавана бальніца, задуманы санаторый... І ўсё гэта — на калгасную капеўку.

Цяпер, калі пра мотальцаў столькі ўжо сказана, вернемся зноў да зямлі, да яе ўлады над чалавекам.

Хутка два дзесяцігоддзі, як у калгасе «40 год Кастрычніка» дзейнічае гаспадарчы разлік — на ўсю глыбіню; фермы і брыгады працуюць як бы на суцэльным падрадзе, кожная брыгада на сутнасці — маленькі калгас.

Разам з сакратаром парткома Пятром Паўлавічам Пташыцам мы наведалі гаспадарчы двор першай брыгады і сустрэліся з механізатарамі, а таксама брыгадзірам Іванам Данілавічам Бінько; высокі і мажны, ён быў проста супрацьлегласцю сухаватаму Пташыцу.

За апошні год першая брыгада атрымала з касы калгаса 60 працэнтаў палявых. Што гэта значыць? У канцы кожнага месяца члены брыгады бралі ніштаваты аванс. У другіх гаспадарках на гэтым справа і канчалася, а тут усіх чакаў асноўны разлік у канцы года — палявыя. Брыгада Бінько на гэты раз мела на 60 капеек на кожны рубель папярэдне выдадзенай зарплаты.

Палявыя ідуць ад зямлі, і таму зямля прыцягвае не адной прыгажосцю ніў. Складваецца комплекс гаспадарчага мыслення. І тое, пра што я тут даведаўся, было надзвычай паказальным і ўражвала.

От некалькі прыкладаў.

Першы... Рыгор Васільевіч Жыховіч, вопытны механізатар сярэдніх гадоў, выступае на сходзе брыгады і даказвае галоўнаму аграрному калгаса Данілевічу, што ў брыгадзе дарэмна заняббалі цімафееўку. Замест яе пачалі сеяць купкоўку зборную, якая дае тры ўкосы. Але ж цімафееўка з першага ўкосу часам давала больш сена, чым купкоўка — з усіх трох. Акрамя таго, зазначыў Жыховіч, пасенне траў павінна быць у запасе, каб падсяваць, дзе трэба, вясной.

Данілевіч прыслухаўся да крытыкі і пры-

знаў, што калгаснік мае рацыю; Жыховіч у сваіх заўвагах ішоў ад зямлі, якую ведаў не горш за яго, аграцома.

Другі эпізод. Сакратар парткома Пташыц заўважыў аднойчы на полі нешта нядобрае. Сеялі буракі. Але машыны стаялі, а трактарысты, сабраўшыся ў гурт, адзін перад адным размахвалі рукамі. Спрачаліся. І больш чым хто гарачыўся, крычаў Павел Мацкевіч. Пташыц падышоў да іх — сварка сціхла, і механізатары не адразу прызналіся, што гэтак яны выхоўвалі Антона Барташа.

— Мы сеем, каб атрымаць ураджай, — тлумачыў Мацкевіч, — а ён вышій учора і яшчэ не адышоў ад туману, не бачыць, што робіць. Распыляе гербіцыды, а тэхніка не ў парадку. Распыляльнікі ў адным месцы льюць многа, у другім — мала. Хрэп тут вырасце! Я спыніў работу.

Барташ стаяў, апусціўшы галаву.

Надобным чынам Павел Васільевіч Мацкевіч дзейнічаў не ўпершыню. Былі выпадкі, калі ён вяртаў з поля на машыны двор нават свайго брата Назара, які мог не дагледзець культыватар або сеялку...

Яшчэ адзін эпізод. Мікалай Глоўка, кавалер двух ордэнаў Працоўнай Славы, умела карыстаючыся бульдозерным пажом, надчышчаў, раўняў, рамантаваў дарогу, якая злучала першую брыгаду з другой. Наперадзе было нейкае свята, і таму на працу трактарыста Глоўкі прыехалі паглядзець старшыня Мотальскага сельскага Савета і сакратар парткома... Яны ўхвалілі работу. А Глоўка быў ужо на мяжы, за якой пачыналася другая брыгада, і... скончыў габлёўку. Яго сталі прасіць, каб ён прадоўжыў далей — дарога ж адна! Не, не, аднак...

— Ды мне не цяжка, — тлумачыў малады камуніст, свядомы калгаснік Мікалай Іванавіч Глоўка. — Але зразумейце: я зраблю, а брыгадзе ад гэтага будзе якая карысць? Амартызацыя, расход паліва абэрнуцца для яе выдаткамі. У нас жа гаспадарчы разлік! Ці маю я на гэта права?..

І от што было каштоўным у душы чалавека. Ён адчуваў адказнасць перш-наперш перад сваімі таварышамі, сваёю брыгадай. Вынік можа паказацца спрэчным, але да такой псіхалагічнай абумоўленасці вядзе брыгадны падрад (або паглыблены гаспадарчы разлік). Талака нешта значыць толькі тады, калі чалавек у ёй жыве калектыўным інтарэсам.

...У Моталі, дзе ўмеюць лічыць, плаваць, рабіць, як кажуць, без дурняў, яшчэ раз праявілася тэндэнцыя, якую мы заўважылі па гэтым шляху, калі кожная развітая і паважаючая сябе гаспадарка адмаўлялася ад паслуг «Сельгастэхнікі». Яна выйгравала на гэтым. І выйгравала багата. Як маральна, так і матэрыяльна. Я быў сведкам, калі ў майстэрні гэтага калгаса перабіралі трактар, які прывезлі з рамонту ў Драгічыне. Спытаўся ў механіка Валынца:

— Іван Аляксеевіч, ці загаворыць калі-небудзь сумленне ў рамонтнікаў?

— Не, згубілі яго там. Абы зляніць, замазаць, накрыць фарбай і здаць калгасу.

Аграном Данілевіч дадаў:

— Электрапраарэджвальнік выпісалі, шэсць тысяч каштуе, дык 500 рублёў узялі за тое, што з Іванава прывезлі.

Сумленне — ступень чалавечнасці ў чалавеку. Яно праяўляецца ва ўчынках, дзеяннях кожнага, незалежна ад яго намеру або жадаання ў нейкі канкрэтны момант. Сумленне — штосьці большае, чым жадаанне яго праявіць, і яно кіруе чалавекам па загадзя выпрацаванай праграме, выводзячы на пэўную сцяжыпу лёсу. Для кожнага яно сваё.

Я не ведаю, наколькі справядліва будзе гаварыць пра сумленне таго або іншага калектыву. У гэтым выпадку лепей карыстацца словам сведомасць. Але ж падараецца так, што мы вінаватім у страце сумлення канкрэтных людзей, групу або калектыў і не бачым таго, што практычна вызначае лінію іх паводзін, — якія стымулы, прывілеі, правы, звычкі. Характэрны выпадак з тым жа заводам у Драгічыне, дырэктар якога хоча, каб, вінавацячы яго ў дрэнным рамонце,

улічвалі абставіны, аб'ектыўныя ўмовы, у якіх працуе калектыў.

Пра «Сельгастэхніку» ўжо пісана-перапісана! Незалежна ад волі сваіх кіраўнікоў на месцы яна стала злоснай і хцівай пахлебніцай. Так, гэта факт, і з ім трэба лічыцца. Але ж за спіной «Сельгастэхнікі» — не хто і не што іншае, як Міністэрства фінансаў краіны, якое, дзякуючы гэтаму аб'яднанню, панаўняла дзяржаўную казну мільярдамі рублёў у год. Грашовы абарот краіне патрэбны, капечне, і тут нічога не скажаш. Але толькі ў даным выпадку ён у многім быў заснаваны на спекуляцыйных папяровых аперацыях і прыпісках паслуг, за што, па добры лад, тая ж дзяржава павінна б караць. Ды не... І вось з гэтых акалічнасцей выпікае і фарміруецца на працягу многіх гадоў сацыяльна-вытворчы механізм аб'яднання, і ён пэўным чынам уздзейнічае на людзей, якія там працуюць. Урэшце, будзе існаваць аб'яднанне «Сельгастэхніка» ці не, толькі пельга нам суцяшаць сябе тым, што на яго фасадзе з'явіцца новая шылда. Мушу зазначыць: заганнае плапаванне і фінансаванне да гэтага часу псуюць работу ўсіх служб, якія абслугоўваюць сяло, сельскую гаспадарку.

Паводле слоў Ф. Энгельса, людзі свядома або несвядома чэрпаюць свае маральныя погляды, перакананні з практычных адносін, г. зн. з эканамічных адносін, у якіх дзейнічае вытворчасць і адбываецца абмен... Як можна характарызаваць «абмен» у гэтым выпадку?

31. Сельскі дом. Вясковае дойдства

У шырокім ахайным машынным двары калгаса «40 год Кастрычніка» нам паказалі памяшканні і ямы для тэхнічнага агляду машын. Іх сцены былі абкладзены кафляю.

Тое ж мы бачылі і на малочнай ферме ў брыгадзе Бінько. У радзільным аддзяленні фермы

ўжо не толькі сцены, а нават і камеры аздобілі ёю.

У калгасе пільнаваліся парадку, чысціні двароў, рабочых месц і не шкадавалі сродкаў, каб узняць культуру вытворчасці.

Адно, што не спадабалася мне ў Моталі, у самім абліччы паселішча, дык гэта новая вуліца, як пі дзіўна. Забудавапаная багатымі, шыкоўнымі, аранжавага колеру мураванкамі сядзібнага тыпу, яна наводзіла сум сваёй безаблічнасцю, ператвараючыся ў суцэльную палосу, дзе адполькавыя блізняты-будынкі бянтэжылі і прыпіжалі як архітэктурную, так і гаспадарчую службы пасялковага Савета, калгаса, раёна і вобласці, калі не браць вышэй.

Я перабіраў у памяці бачанае ў іншых раёнах. Выключэннем у сучаснай сельскай забудове мне здаваліся Мышкавічы калгаса «Рассвет» імя Арлоўскага: там знешняе асяроддзе было ўдала арганізавана і эстэтычна аформлена, што само па сабе лагодзіла душу.

— Прыгажосць, культура, эстэтыка вёскі будуць уплываць на стабільнасць кадраў,— зазначыў недзе ў дарозе Іван Апанасавіч Васільеў.

Згодзен з ім. У гэтым адна з найважнейшых умоў стабілізацыі жыцця ў вёсцы паогул. І, як бачыцца мне, з намі заадно выступае і філосаф Сімуш. Чытаю...

«Прыгожыя пабудовы сцвярджаюць пачуццё гонару за свой край, дапамагаюць людзям больш моцна ўрастаць карэннем у зямлю. Гэтаму спрыяе спрадвечная павага сялянскай сям'і да свайго дома, сядзібы, сваёй вёскі».

Вось чаго, аднак, у нас яшчэ не разумеюць многія кіраўнікі раёнаў і нават архітэктары-селявікі і дзякуючы чаму ствараюцца ўмовы для далейшага запаланення вёскі стандартам і шэрасцю. Ралько — у Аснежыцах, а ў Моталі — Балюк, Уладзімір Іванавіч, старшыня калгаса, занепакоена гаварылі пра тое, што не хапае праектаў. Яны калі недзе і ёсць, то сюды не даходзяць. Раённая служба часам дае адзін які-небудзь праект сядзібнай забудовы ўсім і кожна-

му, на вёску, а то і на раён. А варта было б іх мець дзiesiąткі, каб чалавек, які хоча сам пабудавацца або якому будзе калгас, мог выбраць дом сабе па душы.

Пакуль толькі скруху наводзіць наша архітэктурная служба.

Архітэктурна наогул азначае горадабудаўніцтва. Вёска заўсёды будавалася самахоць, самастойна, з улікам народнай традыцыі і асабістага густу гаспадара, селяніна. У аснове вясковага доўлідства ляжыць майстэрства і творчасць парода, сялян.

Архітэктурна — сплаў інжынернай павукі і мастацтва; яна развівалася ў горадзе і для горада; на вёску яе павярнулі нядаўна. І от да сённяшняга дня яшчэ гэтая фанабэрыстая дама з гарадскімі звычкамі як след не ўцяміла, чаго ад яе вёска хоча.

Нам яшчэ належыць стварыць архітэктурна вёскі, бо тое, што цяпер ідзе сюды з горада ў выглядзе праектаў, нагадвае дрэнныя, пацёртыя, невядома якіх часоў калькі з чарцяжоў не самых лепшых гарадскіх кватэр, дзе праяўляецца інжынерна, а мастацтва адсутнічае.

Сёе-тое мяняецца ў сувязі з прыняццем Харчовай праграмы, паварочваецца да сядзібы ў вёсцы будаўнічая індустрыя, заурбанізаваная да нядаўняга часу амаль на ўсе сто. Раней яна выдавала гатовыя сцены, панелі, канструкцыі, блокі — бяры і стаў дом пад неба. І дзіўна, што ў гэтых умовах пачалі гаварыць пра селяніна: маўляў, ён адвык будавацца, абляніўся дарэшты.

«А я цяпер так скажу,— казаў нам у Аснежыцах Ралько,— калгаснік цяпер лянуецца і ўкрасці...»

Не хачу спрачацца з Уладзімірам Антонавічам, але толькі зазначу, што лянота гэтая — таксама не падобная на нейкае стыхійнае бедства. Яна з году ў год укараплялася нашымі планавікамі. Яна — вынік хібаў у гаспадарчай палітыцы. От нямала гавораць і пішуць цяпер, што інжынерна-тэхнічныя службы ў нас затаварыліся ідэямі, вынаходкамі, рацпрапановамі, а

ўкараняць іх у вытворчасць ахвотнікаў вельмі мала. Чаму? Лянуюцца людзі?.. Не, ім нявыгада, і той, хто стаіць ля вытокаў тэхнічнай палітыкі, пачынае тлумачыць, што разумныя кіраўнікі прадпрыемстваў сёння не баяцца працаваць дрэппа (лічыце, абы-як, тэхнічна адстала), а баяцца працаваць лепш...

Не буду да канца расшыфроўваць гэтую недарэчнасць, над ёй цяпер думаюць, праводзячы эканамічныя эксперыменты, вывучаючы заторы ў навукова-тэхнічным прагрэсе. Нагадаю адно, што тут чалавека выхоўваюць не заклікі або лозунгі працаваць лепш і нават не валявыя рашэнні зрабіць тую або іншую паласу часу паласою якасці ў рабоце, а найперш эканамічныя адносіны, пра якія зазначыў Энгельс; ва ўмовах, якія склаліся, не дзіва і пачуць, што рацыяналізатары ды вынаходнікі апускаюць рукі, што атухае іх дзейнасць...

Наша гаспадарчая сістэма не заўсёды належным чынам стымулявала творчы імпульс чалавека, ці то ён рабочы, ці калгаснік, працуе на вытворчасці або гаспадарыць дома.

Цяпер, у які раён пі паедзь, раённае кіраўніцтва, сакратар ці старшыня выкашкома, у нейкай скрусе і разгубленасці называюць вялізныя, проста неверагодныя ўклады сялян у ашчадныя касы. Уклады пасельніцтва ў цэлым па краіне ўзраслі ў параўнанні з 1960 годам ажно ў дваццаць разоў! І разгубленасць у кіраўнікоў ад таго, што няма натуральнага абароту, на які здольны грошы,— гапдаль часам ужо не робіць пагоды.

Але папытайцеся вы ў тым ці іншым сельмагу, ці ёсць у продажы будаўнічыя матэрыялы — цэгла, лёгкія блокі, лес, шыфер, кафля, сантэхабсталяванне, фарбы, шпалеры, двікі,— і на вас паглядзяць як на блазна.

Калісьці селянін асноўныя свае сродкі траціў на будоўлю хаты, двара, перш сабе, потым сыну... Цяпер з яго знялі амаль паўсюдна гэты спрадвечны, цяжкі і прыемны, клопат. Праўда, жыццё зноў жа пачало патроху мяняцца, і ўсё часцей з'яўляецца тое, чаго раней не было. Пры

гэтым я мушу зазначыць яшчэ, што прычына тут не толькі ў нястачы, у дэфіцыце патрэбных тавараў, але і ў інертнасці нашых гандлёвых устапоў. Прыклад проста класічны, хоць і далёкі ад вёскі, але паказальны наогул.

Я пісаў ужо, што жыву ў сталічным мікрараёне Паўднёвы Запад. Ён пачаў будавацца у другой палавіне сямідзесятых гадоў. Тысячы, а можа, дзесяткі тысяч паваселляў тут ужо спраўлена, і ўявіць не цяжка, колькі клопатаў з даводкай і абсталяваннем кватэр было ў жыхароў. Будаўніцтва працягваецца, і за доўгі час бестурботныя гандляры не адкрылі ў мікрараёне ні аднаго магазіна, ні адной палаткі продажу такіх гаспадарчых тавараў, як фарбы, шкло, мэбля... Дзесяткі тысяч пакупнікоў вымушаны шукаць, даставаць, купляць усё гэта і вазіць праз горад, за 15—20 кіламетраў. Мала што змянілася і пасля вядомых урадавых пастапоў аб паліпшэнні бытавога абслугоўвання насельніцтва. У гандляроў, пэўна, склаўся свой стэрэатып, свая псіхалогія. А да вёскі ім — куды далей, чым да мікрараёна.

Толькі паспрабуйце вы сёння забяспечыць вёску выдатнымі матэрыяламі для індывідуальнага будаўніцтва і не меней выдатнымі праектамі — селянін тады вам пакажа, на што яшчэ здольны. Ён не пашкадуе грошай на адмысловую сядзібу, выдатны дамок, бо жыццё яго багацейшым і прыгажэйшым стане. Дый сын яго хутчэй на бацькавай сядзібе асталюецца.

Мы, мы самі выхоўваем у людзей спажывецкія пастроі. Хіба не?

А дом сялянскі, згодна з праектам і забеспячэннем матэрыяламі, пачынем, не тое што не павінен уступаць стандартнай гарадской кватэры — ён павінен намнога пераўзыходзіць яе! Сельская перспектыва разам з сядзібнай прасторай дазваляюць гэта зрабіць, а хлебароб таго заслугоўвае.

Аднак сёння — нават у горадзе — складана, цяжка свае грошы ў будаўніцтва жытла ўкласці.

На сённяшні дзень у некаторых узорна-па-

казальных вёсак, як, напрыклад, Верцялішкі на Гродзеншчыне, захапіліся будаўніцтвам двухпавярховых дамоў, без двара, без падворка, што пагадваюць сабой не што іншае, як замежныя загарадныя вiлы, у якіх, як вядома, жывуць гараджане.

Для ўзору, а дакладней — для эксперыменту гэта, можа, і вартая задума. Пасёлак Верцялішкі ствараўся ў самы пік урбанізацыі. Там дрэнныя не катэджы самі па сабе, а заняўбанне і адсутнасць у цэнтральным пасёлку сялянскага духу, які так уласцівы Мышкавічам. Вопыт у будаўніцтве апошніх гадоў і народная вясковая традыцыя падказваюць, што сялянскі двор паграбуе ад архітэктара такой жа ўвагі, як і сам дом. Трэба, відаць, адыходзіць ад пекаторых стэрэатыпаў, накіталт незашклёных балконаў і лоджый, бо гаспадару, напрыклад, куды лепей было б карыстанца імі па жаданні — адкрытымі або закрытымі. Зноў жа печы разам з паравым ацяпленнем, гаражы, пограбы, майстэрні, двары крытыя і адкрытыя, архітэктурная аздоба, альтанкі, рэльеф — усё гэта можа і павінна не толькі надаваць разнастайнасць будынкам, але і значна паляпшаць і ўзбагачаць сялянскі побыт.

Яшчэ што важна: будзе дом у чужым стылі ці ў стылі народным. Апошнім часам у нас сёе-тое проста капіруюць у суседзяў, пераважна ў прыбалтаў, і, напэўна, таму, што сваёй сталай сёлабудаўнічай думкі і навукі няма. Спадабаліся мне нядаўна адбудаваныя дамы ў калгасе «Новае жыццё» пад Карэлічамі, у вёсцы Заполле... Катэджы, а таксама шматкватэрныя... З прамымі вугламі і прыгожа закругленымі... З белай цэгля і чырвонай... За будаўніцтвам там наглядаў вядомы архітэктар рэспублікі. Але і там, на жаль, сёе-тое парушала гармонію. Западта мудрагелістыя балконы. Па-першае, з цэгля, цяжкія і грувасткія. Па-другое, з «прэтензіяй» сама лабавіна... Сярэдзіна ў ёй як бы выламлена, чаго вымагала ад архітэктара, пэўна, стылізацыя пад руіны, ці што... І з горыччу думалася, што падобнае наватарства зусім не

лепшае за бяздумнае перайманне або нават стандарт.

Можпа зразумець імкненне дарожных і іншых гаспадарчых служб упрыгожыць гасцінцы, шляхі адметнымі, незвычайнымі, яркімі альтанкамі на прыпынках для пасажыраў. Сярод іх сустракаюцца сапраўды такія, што можна назваць жамчужынамі. Нямала іх на Мінскай і Гродзенскай абласцях. Але ж у большасці сваёй яны не ўпрыгожваюць ні дарог, ні архітэктараў інстытута дарожнага праектавання. А пекаторыя дык проста жах наводзяць сваёй вычварпасцю.

От на гэтакім фоне ў рэспубліцы і заззяла глыбінка на рацэ Гарыні ў Столінскім раёне. Толькі пра гэта яшчэ мала хто ведае. А пароднае сельскае доўлідства пачало развівацца там у апошнія гады проста з выбуховай сілай. Радуе вока яно перш за ўсё павізпой і прыгажосцю сядзібных будынкаў. Чуў, як мясцовыя жыхары з захапленнем гавораць:

— Паглядзіце, дом стаіць, як арэх!

І колькі іх! Цэлыя вуліцы ў Альшанах, Манькавічах, Беражным, Хорску, Харомску — цэлыя вёскі! Ажно дзіву даешся! І рэдка дзе ўбачыш два адпольшкавыя дамы, каб яны стаялі побач або хоць бы ў адной вёсцы... Будуючыся, людзі тут умеюць надаваць адметнасць свайму двару, хаце, кутку, прасценку, акну, даху, карнізу, ганку, верандзе, мансардзе — нават вадацёкавай трубе. Што і казаць, тут звычайны светла-шэры дом з сілікатнай цэглы набывае зусім іншы выгляд, бо доўліды ўмела і з густам карыстаюцца каляровай расшыўкай. Выдатная аздоба для камяніц — беларускі нацыянальны арнамент, асобныя яго элементы. Упрыгожваюцца не толькі дамы. На многіх сядзібах да сапраўдных твораў мастацтва, архітэктурны можна адпесці і дваровыя збудаванні, хлявы, варывенькі, агароджы. Не меншым дзівам здаецца і тое, што, праехаўшы дзесяткі вёсак і агледзеўшы сотні дамоў з цэглы і дрэва, я не знайшоў ні ў адным з іх чаго-небудзь такога, што парушала б завершанасць архітэктурнай формы або было

б лішнім, штучным, штукарскім. Прыгожыя, практычныя, надзейныя дамы глядзелі сваімі светлымі і чыстымі вокнамі кудысьці далёка наперад, я быў перакананы, у перспектыву.

Асабліва багата прыгожых дамоў у Давыд-Гарадоцкай зоне, дзе людзі наогул зацікаўлены сваім дваром, яго абліччам. Так гістарычна склалася на гэтай зямлі: за апошняга чалавека лічылі, хто не ўмеў зрабіць сабе гняздо, як належыць прыбраць і аздобіць яго. Сярод жыхароў Давыд-Гарадка, як і Моталя, было пямала майстроў на ўсе рукі, рамеснікаў, гандляроў. Дух рамесніцтва і асабліва гандлярства (насеннем кветак, гароднінай) захаваўся ў пэўнай часткі насельніцтва; прынамсі, да сямейнага прыбытку і сёння гэта мае непасрэднае дачыненне. Але ж, галоўнае, павысіліся заробкі на калектыўнай ніве, у калгасах, саўгасах, і тут паляшукія кішэні, як ніколі, пачалі пухнуць ад грошай. Свабодныя грошы і дазволілі жыхарам раёна праявіць творчую ініцыятыву, паказаць, што ў будаўніцтве ўласных сядзіб адпавядае іх густу. Наперад скажу: катэджаў не ставілі.

У выбары характару і формы будынка, варта зазначыць, добра дапамагае людзям раённая архітэктурная служба.

— У нашым раёне, — даводзіў мне галоўны архітэктар Карповіч, — самы высокі працэнт індывідуальнага будаўніцтва, больш нідзе столькі не будуюць на вобласці.

— І так, як у вас, не будуюць, — зазначыў я. Ён кінуў галавой і працягваў:

— Будаўніцтва асабліва разгарнулася ў апошнія гады. Ставілі і 220, і 305 дамоў за год. Каб больш — не хапала матэрыялаў.

— А ці хапае праектаў?

— Мы пасздзілі на свеце, пашукалі, што ёсць у людзей. Пабывалі ў Львоўскай вобласці, у Прыбалтыцы... Падабралі пятнаццаць тыпавых праектаў на дамы з дрэва і цэглы, творча перапрацавалі іх — пязменнымі засталіся толькі асноўныя параметры. Агульная плошча дома складае да 90 метраў. Для розных зон раёна рэ-

камендуем розныя праекты, якія, на нашу думку, найлепей адпавядаюць мясцовасці і схільнасцям людзей. Кожны праект, праўда, мае яшчэ некалькі варыянтаў... Прыходзіць да нас чалавек: хачу будавацца, кажа. Мы просім яго намалюваць на паперы, што б ён хацеў мець, а тады падбіраем для яго сядзібы праект. Звычайна ўнутраную планіроўку і дробныя дэталі чалавек сам выбірае або мяняе ў залежнасці ад жадання сям'і.

Я пацікавіўся тэхналагічнымі асаблівасцямі будаўніцтва з каменнага матэрыялу.

— Канструкцыя дома, па агульным прызнанні, у нас эканомная, — адказаў Карповіч, дарэчы, яму было трыццаць гадоў, і звалі яго Сцяпан Фёдаравіч. — Будуюм сцены з газасілікатных блокаў, потым абкладаем іх керамікай. Бачылі?.. Арапжавыя кубікі — што цагліны. Кераміка... Паміж унутрапай і знешняй сценамі — паветра. Яно як ізалятар — ад холаду. Такая канструкцыя людзям падабаецца. Замест паўметра мы бяром таўшчыню сцяны ў сорок сантыметраў. Сцены ставіць рамонтна-будаўнічае ўпраўленне або сам гаспадар, калі сілы ёсць. Аздабляюцца яны такасама па дагавору.

І ў канцы нашай размовы Карповіч прыгадаў апошні свой клопат:

— Распрацоўваем знакі для ўсіх населеных пунктаў раёна, звязаныя з гісторыяй... Выконвацца будуць з дубу. Ёсць у нас народны ўмелец Іван Супрунчык, з вёскі Цярэблічы, бібліятэкарам там працуе. Памагае нам у гэтай справе.

Карповіч увесь час, што тычылася службы, гаварыў «мы» і ў канцы па маёй просьбе растлумачыў, што за гэтым кароткім займеннікам «мы» стаіць група архітэктараў, павялічаная ў Століне ажно да 19 чалавек у сувязі з вялікім аб'ёмам жыллёвага і гаспадарчага будаўніцтва.

Вопытныя дойдзі і будаўнікі, напэўна, знайшлі б у рабоце службы і некаторыя пралікі. І нават трэба было б, каб знайшлі і сёс-тое ім яшчэ падказалі, гэта пайшло б на карысць. Але сёння ўжо архітэктары селавога напрамку, якія ёсць у рэспубліцы, маглі б у гэтым раёне сямую-

таму і павучыцца, як вучацца мастакі ў народа.

Мне трохі дзіўна робіцца: колькі ні ездзіў, дзе ні быў — не чуў, не бачыў, апрача Мазыра, праўда, каб цікавіліся дойлідствам работнікі культуры, ідыёлагі, агітатары, прапагандысты. Чаму?.. У іх нібыта адзін сродак уплыву на душу чалавека — самадзейнасць, песня і слова. Спачатку было слова... А храм самадзейнасці? А лазня? А дом? А двор? А прысады або кветкі ля дарогі? Хіба гэта не іх клопат?.. Не, лічаць... Але ж пры такім падыходзе і слова ад чалавека адскоквае.

Мне могуць падказаць, што сённяшнія настаўнікі і паладчыкі духу людзей, звычайна цікавіцца помнікамі, мемарыяльнымі комплексамі... А гэта ж таксама архітэктура. Сапраўды, там не абыходзіцца без архітэктуры...

Але ж ці не мала гэтага? З душой чалавечай вельмі звязана культура патрэбнасцей. Як самі патрэбнасці, так і культура патрэбнасцей, не толькі выяўляюць, але і робяць чалавечую асобу.

Занядбанне або ігнараванне асобных бакоў чалавечага жыцця, напэўна, перайшло да нас па традыцыі, з ранейшых часоў, з канца дваццятых — трыццятых гадоў або пасляваеннага аднаўленчага перыяду, калі не да эстэтыкі, не да мастацтва ў жыцці было і больш патрэбны былі хлеб і добрае, прыязнае слова.

Толькі ж сёння ніяк нельга ігнараваць таго, што стандарт у будаўніцтве, роўным чынам як і адміністраванне ў сельскагаспадарчай вытворчасці, вядуць да пасіўнасці пачуццяў, да стандартызацыі душы, да стандартных або казённых адносін да працы.

Стандартызацыя жыллёвага будаўніцтва паказвае, што мы пакуль яшчэ не навучыліся індывідуальнаму падыходу да чалавека, занядбалі яго, што чалавек для нас часам не мае канкрэтнага аблічча на месцы, сваіх звычак. Настрою, што ён для нас там і не чалавек, а работнік.

Мусіць, раённаму правадніку ідэі трэба нешта мяняць у адносінах да чалавека, інакш ка-

жучы, наш пачальнік сярэдняй рукі павінен прыйсці да думкі, што яму больш нельга так жыць, што працаваць так больш няможна і што мяняць яму трэба найперш самога сябе, а потым — і іншых. Патрэбен на самай справе паварот, якога ад нас чакае партыя і чакае народ.

Ствараючы ў чалавечым жыцці або наогул у чалавечым асяроддзі, у доме, вёсцы, гарадскім мікрараёне аднаведшы настрой, прыгажосць і ўтульнасць, мы ствараем культуру асобы, яе светаадчуванне. А хіба ж гэта не тое духоўнае поле, на якім мы жнім? Так... Толькі яго трэба перш засяваць.

У Моталі, таксама як і на Століншчыне, пры нараўнаўчым дастатку і больш высокай культуры побыту, будавалі не катэдры, а больш практычныя і зручныя для селяніна аднапавярховыя дамы. Праўда, дзеля ўзору, няйначай, стаяў і катэдж, адзін на ўсю вёску; было ў ім дзве кватэры, дык у адной жыў галоўны аграром калгаса Іван Данілевіч.

32. У палоне урбанізацыі. Па чым ходзяць філосафы?

Па шляху ад Іванца да самага Моталя нас цікавіла пераважна практычная дзейнасць чалавека, яго стваральная праца, і мы амаль абыходзілі тое, што давала нам для паўсядзённага ўжытку навука. А каб зразумець сутнасць явы, гэтага мала. «Урок праўды» вымагае разглядаць усю нашу практыку не ізалявана ад тэорыі, а ў непасрэдных сувязях з ёй, калі яны, такія сувязі і дачыненні, былі і пэўным чынам уплывалі на людзей, на грамадства.

Як вышэй было зазначана, у беларускай вёсцы ў апошнія два дзесяцігоддзі, калі не болей, адбываліся надзвычай складаныя, супярэчлівыя і таму бурныя працэсы. Прычым на настрой, адчужэнне і адрыў селяніна ад зямлі, прызнаем гэта сёння, у значнай меры паўплывала наша непамернае ўсхваленне гарадскога ладу жыцця і жаданне распаўсюдзіць яго на вёску, зрабіць

селяніна сельскагаспадарчым рабочым, пра што сведчыць парадная сістэма працы і аплата па прынцыпу: зрабі вось гэта, а за астатняе няхай у цябе галава не баліць...

Перацясенне ў вёску гарадскіх ідэалаў і часам навязванне іх архітэктарамі, эканамістамі, культработнікамі і гэтак далей, пераніцоўка вёскі ў адпаведнасці з гэтымі ідэаламі, інакш кажучы — урбанізацыя лічылася да цядаўняга часу шкоднай і не нашанскай пlynню. З ёю звязвалася развіццё матэрыяльнай і духоўнай культуры ў буйных пасяленнях гарадскога тыпу пры нанясенні страт вёсцы. На гэта ўказваў, у прыватнасці, акадэмічны «Толковый словарь русского языка», выдадзены ў 1968 годзе. Адэкватнае вызначэнне даваў і «Словарь русского языка» пад рэдакцыяй С. І. Ожагава, выдання 1975 года.

Напэўна, удар па гэтых філасофскіх уяўленнях нанесла нечаканая, як кавалерыйскі наскок, і разрэкламаваная ў друку палітыка ліквідацыі малых вёсак, ініцыятарамі якой выступілі архітэктары-урбапісты.

Прынамсі, такая думка здаецца лагічнай таму, што на меркаваннях філосафаў, адрозненні паміж горадам і вёскай выяўляюцца перш за ўсё ў рознасці тыпаў пасяленняў. І таму, відаць, «Философский словарь» пад рэдакцыяй І. Т. Фралова, выдадзены ў 1981 годзе, ужо трактуе гэту з'яву трохі іначай, чым слоўнік Ожагава, хоць вызначэнне яе ў прыцыпе застаецца рапейшым: «Гістарычны працэс распаўсюджвання гарадскога ладу жыцця...» Ніжэй, аднак, з'яўляецца тое, чаго раней не было: «Сацыялізм стварае ўмовы для мэтанакіраванага ўпраўлення працэсам урбанізацыі з пераадольваннем негатыўных бакоў...»

І сапраўды, калі б тут былі вытрыманы самі нормы сацыялістычнага ладу жыцця з яго дэмакратычным падыходам да розных важных грамадскіх з'яў і падзей, калі б на справе клапаціліся пра вясковага жыхара, паватары і рэфармісты лічыліся з яго думкамі, яго жадааннямі, магчыма, і ўдалося б пазбегнуць пралікаў і

хібаў. Але ж тады ўжо ці атаясамлівалі б мы працэс сцірання грацяў паміж сацыялістычным горадам і сацыялістычнай вёскай з урбанізацыяй?.. Надта ж багата веры далі людзі ў аўтаматычнае стварэнне і дзеянне тых «умоў для мэтапакіраванага ўпраўлення», і ніхто належным чынам не паклапаціўся пра гэта. Адно ўжо ў кнігах дакляруецца: «Урбанізацыя пры сацыялізме садзейнічае гістарычна прагрэсіўнаму працэсу ліквідацыі супрацьлегласцей паміж горадам і вёскай». Вось як! Словам, без усялякага ценю сумненняў прымайце яе!

На паверку ж у вірлівай і зманлівай плыні урбанізацыі аказалася шмат непрымальнага, шкоднага, і таму цяпер зноў ставіцца пад сумненне правамоцнасць самой ідэі пераймання вёскай гарадскога ладу жыцця, і я ў сваіх разважаннях буду абасірацца на тых жа філосафаў.

У часопісе «Камуніст Беларусі» (1984, № 10) чытаю артыкул вядомага гісторыка і сацыёлага В. А. Круталевіча аб структуры сельскіх пасяленняў.

Пераадоленне істотных адрозненняў паміж горадам і вёскай, піша ён, часта ўспрымалася ў тым сэнсе, што «матэрыяльныя формы сельскага асяроддзя» неабходна падцягнуць да ўзроўню «гарадскіх стандартаў». Так нарадзілася ідэя фарсіраванага будаўніцтва аграгарадоў з секцыйнымі, шматкватэрнымі дамамі. У такіх пасяленнях, зразумела, не аставалася месца для падсобнай гаспадаркі сялян і задавальняючых яе сродкаў працы. Формула — пераўтварэнне сёл і вёсак у паселішчы гарадскога тыпу — стала асновай практычных дзеянняў. У друку выказваліся нават прапаповы аб перасяленні вясковых жыхароў у раённыя цэнтры, што, на думку гэтых дарадцаў, дало б магчымасць забяспечыць усіх у адпалькавай меры сацкультбытам і радыкальна і проста рашыць праблему сцірання адрозненняў паміж горадам і вёскай, а ў выніку — сцерці вёску. І не дзіва, што ў калгасах «Чырвоная змена» Любаўскага раёна, імя Калініна Нясвіжскага раёна дый у «Аснежыцкім» з'явіліся цэлыя пасёлкі, застаўле-

ныя шматпавярховымі дамамі. У гэтым жа плане вялі забудову і многія іншыя гаспадаркі. У калгасе імя Кірава Шклоўскага раёна, напрыклад, толькі за адну пяцігодку пабудавалі 108 кватэр, з іх — сядзібнага тыпу — усяго толькі чатыры. «Ігнараванне архітэктарамі асаблівасцей сельскага ладу жыцця, «насілле» пад традыцыйным вясковым укладам, — піша Круталевіч у другім сваім артыкуле, — паварочваюцца буйнымі ўскладненнямі ў побыце сяляніна».

Вёска неўзабаве адчула сваю непатрэбнасць, і ў гэтым зацьменці жыццё ў ёй пачало марнець яшчэ болей.

Толькі цяпер, з вышынні накопленнага вопыту, мы бачым, наколькі несамавіты і дылетанцкі характар насіла ўся гэтая задума з сельскім «горадабудавааннем»...

Але ж я ведаю прыклады і другога парадку.

На сённяшні дзень у цэнтры калгаса імя Жалезняковіча Карэліцкага раёна — вёсцы Журавічы — усяго адзін шматпавярховы жылы будынак тыпу інтэрната; жалезнякоўцы жывуць галоўным чынам у сядзібных дамах з дрэва і цэглы, якія самі паставілі. Калгас рамантуе будынкі, калі яны пераходзяць у агульнагаспадарчы фонд, абнаўляе, робіць больш утульнымі, зручнымі... Маладыя ахвотна пасяляюцца ў гэтых дамах. І няма ў гаспадарцы недахопу ў моладзі. У цэнтры пастаўлены выдатны Дом культуры, і ён не пустуе, бо шчырую працу тут, як і ў Верасніцы, умеюць спалучаць з цікавым, змястоўным адначынкам, песняй і танцам, сам старшыня калгаса — актыўны ўдзельнік мастацкай самадзейнасці, ды, па праўдзе сказаць, з яго — Аляксандра Аляксандравіча Багушэвіча — ажыўленне ў культурным ды гаспадарчым жыцці і пачалося.

Цяпер урбаністычная хваля быццам аціхла і, слава богу — трохі адыходзіць! Прынамсі — у поглядах на перспектыву вёскі, яе забудову, хоць самі па сабе ўжо ў рэспубліцы і знікаюць за год да 60 малых вёсак...

«Памылкова лічыць вёску ўстарэлай з'явай, якая зжывае свой век. Не, яна якасна пераўтвараецца, натуральна ўбіраючы ў сябе тое каштоўнае, што параджаецца ў жыцці».

Гэта напісаў у брашуры «Збліжэнне гарадскога і сельскага ладу жыцця ва ўмовах развітога сацыялізма» («Знашце», 1981) доктар філосафскіх навук П. І. Сімуш.

Мне чуецца, што прычына жывучасці памылковай ідэі, якая ставіла на мэту радыкальна змяніць структуру паселішчаў і аблічча вёскі, у тым, што яна, ідэя, адпавядала урбанізацыйнай плыні наогул, а гэта плынь набыла вялікую сілу ў грамадстве, падпарадкоўваючы сабе і эканамістаў, і нават некаторых сацыёлагаў і філосафаў, як ні дзіўна.

Але ж аблічча вёскі — далёка не ўсё, што закранула ідэя-фікс, і нам трэба быць вельмі ўважлівымі і пільнымі, каб убачыць, дзе ў Сялянскім Акіяне урбанізацыя накоплівае свае небяспечныя рыфы.

Урбаністычная плынь дыктуе нам адмаўляльна не толькі ад сельскай планіроўкі і сельскага двара, але і ад сялянства як векавое з'явы наогул. Дастаткова, напрыклад, пазнаёміцца з кнігай А. І. Якушава «Пераадоленне істотных адрозненняў паміж горадам і вёскай» («Высшая школа» М., 1979), каб зразумець, як ставілася пытанне наогул.

«Паміж рабочымі горада (прамысловымі рабочымі) і рабочымі вёскі (саўгаснымі рабочымі) маюцца яшчэ значныя адрозненні, якія выяўляюцца ў неаднолькавай ступені тэхнічнай аснашчанасці, механізацыі і аўтаматызацыі, у характары і змесце працы, асабістай уласнасці, вядзенні хатняй гаспадаркі. Па гэтых і багата якіх яшчэ паказчыках саўгасныя рабочыя маюць многа агульнага з калгасным сялянствам. Па гэтаму праблему пераадолення класавых адрозненняў варта разглядаць не толькі ў плане ліквідацыі гэтых адрозненняў паміж рабочым класам у цэлым і калгасным сялянствам, але і паміж прамысловымі рабочымі, з аднаго боку, сельскімі рабочымі і калгаснікамі — з другога».

І з усяго гэтага робіцца не менш яскравае заключэнне:

«Ітак, праблема пераадолення адрозненняў паміж горадам і вёскай мае тры бакі: па-першае, пераадоленне адрозненняў паміж калгаснай вёскай і саўгасным пасёлкам; па-другое, паміж саўгаснымі пасёлкамі і горадам; па-трэцяе, паміж горадам і вёскай у цэлым».

Дык ці не ў падобных навуковых «распрацоўках» трэба шукаць прычыну ўкаранення і жывучасці памылковай ідэі распаўсюджвання урбаністычнай плыні?

Пасля знаёмства з працамі філосафаў мне вельмі закарцела знайсці той грунт або хоць бы грудок, на які яны абапіраліся, і тут ніяк нельга было абысціся без твораў Леніна. Я перабраў яго томікі і перачытаў усё, што Уладзімір Ільіч гаварыў пра адносіны горада і вёскі, рабочых і сялян. Задача дабратворнага ўплыву горада на вёску ўжо тады ставілася, як і задача збліжэння абодвух працоўных класаў. Між тым ў артыкуле «Эканоміка і палітыка ў эпоху дыктатуры пралетарыяту», падрукаваным у 1919 годзе, Ленін пісаў: «Пралетарыят павінен раздзяляць, размяжоўваць селяніна працаўніка ад селяніна ўласніка, — селяніна работніка ад селяніна гандляра, — селяніна працаўніка ад селяніна спекулянта. У гэтым размежаванні ўся сутнасць сацыялізма». Такім чынам, гаворка тут ідзе пра ліквідацыю сацыяльна-класавых адрозненняў або нават адрозненняў паміж прадстаўнікамі аднаго класа, гаворка ідзе аб прывядзенні класа сялян да аднаго знамянальніка, у выніку чаго ўсе прадстаўнікі яго працавалі б на зямлі старапна, чыпна і сталі б немагчымымі непрацоўныя прыбыткі.

Зазначым, што ў дачыненні да беларускага селяніна гэта задача практычна вырашана яшчэ ў даваенныя гады, у пару калектывізацыі, хоць, шчыра кажучы, сякія-такія праявы гандлярства, хабарніцтва і спекуляцыі сярод сельскіх жыхароў можна назіраць і сёння ў асобных раёнах. Вядома, калі б мы былі сацыяльна больш пільнымі, то некалькі выразней сёння праводзілі б мя-

жу і паміж чалавекам працуючым, і чалавекам, які з году ў год адно атрымлівае грошы на пэўнай пасадзе...

Уладзімір Ільіч у той жа працы, дарэчы, піша і пра другую частку сацыяльнай задачы пры будаўніцтве камунізма: знішчыць розніцу паміж рабочым і селянінам, зрабіць усіх — работнікамі.

Вось гэтыя словы — той край, той астатні рубеж, ад якога і пачынаюць далей развіваць свае меркаванні філосафы. Некаторыя з іх у «работніку» бачаць рабочага, хто-піхто — пралетарыя нават, і так ці інакш думкі ўсіх скіраваны на сродкі і метады: як дасягнуць такога становішча?

Мне ж, літаратару, мала ведаць пра сродкі. Мне хочацца ўявіць сабе мэту, да якой паводзяць масты, і я шукаю ў жыцці тое, што паказвала б на такога работніка. І от з некатораю доляю скрухі звяртаюся да аднаго з філосафаў, які лічыць сябе спецыялістам у гэтых пытаннях, — цікаўлюся: а ці не з'яўляюцца нашы калгаснікі і нашы спецыялісты сельскай гаспадаркі «работнікамі» ўжо сёння?

— Не, — кажа.

— Чаму?

— Бо ў іх ёсць адрозненні з рабочымі.

— Так... Але ж Ленін ужыў слова «работнікамі»...

Філосаф, спрашчаючы трохі размову, бачыць адрозненні перш-наперш у формах адносін сучасных сялян да сродкаў вытворчасці, зямлі, машын, памяшканняў і г. д., а я — у ладзе жыцця. На тых жа акалічнасцях ён ставіць рабочага саўгаса на адну дошку з гарадскім (прамысловым) рабочым, а я пакуль што стаўлю яго на адну дошку з калгаснікамі і абодвух лічу сялянамі.

— Гэта — спрэчна, — кажа.

— І — калі нават ісці ад сутнасці?

— Вас могуць папкінуць за ігнараванне ўсім вядомага, норм, форм і гэтак далей.

— Разумею... Але ж я, у такім разе, кідаю камусьці папрок у ігнараванні сутнасці?

— Не выключана... Аднак у павуковай літаратуры ёсць свае капошы...

Ага... Спрабую ўзважыць пачутае ад паважанага субяседніка, але не магу пагадзіцца з ім. Прынамсі, хіба гэта сакрэт, што сёння ва ўсіх узбуджэных гаспадарках, асабліва калі там пануе парадная сістэма арганізацыі працы, калгаснік вельмі слаба адчувае сябе супольшчыкам, уласнікам пэўнай часткі — пая, гаспадаром зямлі і іншых сродкаў вытворчасці? Бадай, гэта яму і не ў галаве... І, здавалася б, добра — ён бліжэй да чалавека камуністычнага грамадства! Але ж усё не так проста. Не... Іменна той факт, што селянін, калгаснік і рабочы саўгаса, не з'яўляецца гаспадаром там, дзе працуе, уся сучасная публіцыстычная літаратура лічыць за ганым. Згодны?.. Можа, свядомасцю сваёй мы да чаго-небудзь іншага яшчэ не дацягнулі? Але тады скажыце: па чым ходзяць некаторыя нашы філосафы — па зямлі або па канонах?

Гэта я вяду гаворку і спрачаюся з Васілём Дапілавічам Лапцёнкам, кандыдатам філасофскіх навук. Такая адкрытая размова, прызначца, трохі бянтэжыць чалавека, але ён трымаецца. У яго, дарэчы, ёсць цікавыя разважанні ў адной з прац пра гарадскі і сельскі лад жыцця. Там ён слухна, як мне здаецца, даводзіць, што «перспектыва пастаяннага і ўсебаковага збліжэння горада і вёскі не пясце на сабе іх абсалютнай уніфікацыі ў сэнсе поўнага атаясамлівання вясковага ўмоў працы і жыцця з гарадскімі. Размова можа ісці аб паступовым знікненні толькі такіх адрозненняў, якія дазваляюць гарадскім жыхарам мець больш пераваг у параўнанні з сельскімі ў магчымасцях задавальнення сваіх матэрыяльных і духоўных патрэбнасцей, усебаковага развіцця асобы, гэта значыць, адрозненняў, маючых с а ц ы я л ь н ы х а р а к т а р».

З гэтага відаць, што філосаф Лапцёнак таксама выступае за захаванне ў вёсцы сельскага ладу жыцця.

Праграмнымі дакументамі Камуністычнай партыі Савецкага Саюза вызначаны курс на стварэнне бяскласавага аднароднага грамадства.

Гэта — папраўдзе, вялікая стратэгія — сама веліч камуністычнага будаўніцтва. Але, як вядома, падобнай задачы на зямным шары яшчэ ніхто не рашаў, і таму, натуральна, у вучоных, і не толькі вучоных, у людзей, якія імкнуцца памагчы партыі ў здзяйсненні яе ідэалаў, можа праяўляцца гарачлівасць, запабяганне наперад або спрошчаны падыход да праблем.

Грамадству сёння, напэўна, не каштавала б вялікіх намаганняў (калі б толькі ў тым была неабходнасць, адчувальная выгада) перавесці ўсе калгасы ў саўгасы, ліквідаваць адну з дзвюх форм уласнасці на сродкі вытворчасці, пакінуць дзяржаўную... Што таму замінае? Сапраўды... у псіхалагічным плане, думаецца, асаблівых праблем не было б. Гэта ж не тое, што пераход селяніна ад аднаасобнай гаспадаркі да супольнай; прынамсі, я ніколі не чуў, каб калгаснікі паўставалі супраць ператварэння іх калгаса ў саўгас. Хіба, з такім пераводам, у іхнім ладзе жыцця і іхнім ладзе душы што-небудзь мяняецца? Практычна — не... Што з таго, што іх клічуць «рабочымі» ды з заробку падатак вылічваюць? Дробязь... Яны тыя ж земляробы, сяляне, у іх тыя ж адносіны да працы; а саўгасы, Кажуць, лепей забяспечваюцца сельскагаспадарчай тэхнікай, фондамі... Дапусцім.

Некалькі гадоў назад у парысе «Сярэдняе звяно», паказваючы павуковую неабгрунтаванасць памераў ды межаў гаспадарак, асабліва саўгасаў, я прыводзіў лічбу — 1,1. Так, на такую велічыню хутчэй узрасла прадукцыйнасць працы ў калгасах рэспублікі (нягледзячы на меншую забяспечанасць іх фондамі), чым у саўгасах... Чаму?

У працах вучоных я пакуль не знайшоў тлумачэння гэтаму факту — падобна на тое, што ён ігнаруецца. І, напэўна, дарэмна...

Па маіх назіраннях, для пэўнай часткі людзей у нашым грамадстве надзвычай характэрна пецярылівасць; не лічачыся з рэальнымі ўмовамі жыцця, яго дыялектыкай, гэтыя людзі прапаваюць адмаўляцца то ад падсобнай гаспадаркі, то ад малых рэк, то ад малых вёсак, а не-

каторыя дык проста спяць і бачаць сябе ў грамадстве з «адной» мовай, з «адной» нацыянальнасцю, — карціць, каб ім і іх дзецям пісалі ў графе аб нацыянальнай прыналежнасці: «савецкі(ая)».

Ні для каго не сакрэт, што такі ўра-патрыятычны імпэт разыходзіцца з палітыкай Леніна і пямала шкодзіць гарманічнаму развіццю жыцця, яго патуральнаму ходу наперад.

Нешта ж такое адбылося і са сціраннем грамяў, калі, забыўшыся пра меру і пра мяжу ў гэтай справе, пачалі глядзець на яе як на урбанізацыю — перакройванне вёскі па гарадскіх мерках. І літаральна на нашых вачах урбанізацыя захпіла будаўніцтва, а ўслед за ім і душы людзей, даўшы волю «масавай культуры».

33. «Лепей сваё асвае...» Герой і пісьменнік

У канцы рабочага дня Іван Мікалаевіч Данілевіч запрасіў гасцей-літаратараў да сябе дадому, на чай. Жыў ён хораша, меў усё, што трэба для шчасця: працу, фантазію і творчы неспакой, павагу вясковага люду — мала? — клапатлівую жонку, якая завалодала яго сэрцам з юначай пары; і ўжо разам з ёй прыдбалі гэты мураваны куток і двое дзяцей. Для малых белы дзень скопчыўся, і яны прытаіліся ў спальні, а Раіса Пятроўна чакала з работы мужа.

Яна сустрэла нас ветліва, толькі нітосьці, папэўна, ляжала ў яе на сэрцы, пра што мы не здагадваліся, і гэта прымушала маладзіцу быць зычлівай і стрыманай адначасова. Працавала ж яна выкладчыцай біялогіі ў школе.

Разам з намі быў яшчэ чалавек — загадчык аддзела прапаганды і агітацыі Іванаўскага райкома партыі Рыгор Рыгоровіч Сыраватка, як і сам гаспадар — малады, узмужнелы.

У невялікай, але ўтульнай зале размова натуральна зайшла пра кнігі, якіх тут на паліцах стаяла багата. Данілевіч і Сыраватка, складвалася ўражанне, любілі мастацкае слова, паэзію,

прынамсі, у гэтай сябрыне яны чыталі многія вершы на памяць. Рыгор Рыгоравіч меў філалагічную адукацыю і ведаў багата якіх беларускіх пісьменнікаў. А гаспадар у шматлікіх сваіх захапленнях аддаваў перавагу Болатаву і пранікнёна гаварыў пра яго, што гэта самародак рускай земляробчай навукі, пісьменнік... Я слушаў, і мне прыгадваўся клопат Івана Данілевіча пра зямлю-матухну, пра куткі дзікай прыроды, калі ён, стоячы каля кніжнай паліцы, дэкламаваў:

Я не против прогресса — ни-ни!
Понимаю размах и великость
И прошу тебя, век: сохрани
Хоть какую-то малую дикость...

Сохрани придорожный камыш,
Сохрани деревенские вишни,
Сохрани первозданную тишь,
Из которой когда-то мы вышли.

Гутарка складвалася яе мае быць. Не забавілася і пачостка. Мілавідная і зграбная гаспадыня налівала каву. Мінорны настрой, праўда, не пакідаў Раісу Пятроўну нават тады, калі мы загаварылі пра самавітых і шчырых у працы ды адданных сваёй зямлі мотальцаў. Данілевіч жартаваў са сваіх землякоў.

Дачуліся цыганы пра мотальскія кажушкі і прыехалі ў Моталь рыбу лавіць. І не абы-як... Яны найперш пайшлі па хатах. Пыталіся, у каго ёсць жалезная барапа, ды каб не пагнутая...

— Навошта яна вам? — дзівіліся людзі.

— Будзем на возеры рыбу лавіць.

— Як?!

— А вось пабачыце...

Знайшлося некалькі барон.

І от запрэгли цыганы коней у бароны і пагпалі па водмелі, узбаламуцілі ваду. А мотальцы ўсе тут як тут: дзіва што, адвеку не бачылі, каб хто гэтак рыбу лавіў!

Прайшла гадзіна, другая...

Нічога не ўлавілі цыганы, бо дурні!

Вярталіся мотальцы ў сяло з возера, смеючыся з нягглых рыбакоў. А дома хапіліся — ад кажушкоў анізванпя!

Мужчынскі смех раптам як бы спатыкнуўся аб маўчанне Раісы Пятроўны. Утварылася выбачлівая цішыня.

— А вось жонка сумуе па роднай Смаленшчыне,— раптам сказаў Данілевіч.— Яна зямлячка Ягорава, які разам з Кантарыя ўзняў сцяг над рэйхстагам!

— І праўда, сумую па роднай вёсцы,— ціха прамовіла гаспадыня.— У нас, ведаеце, і прырода не такая, пагоркі прыгожыя... Паеду туды — душа ажывае!

— Ведаю-ведаю ваш край,— паспачуваў Васільеў,— бываў там. Любіць яго ёсць за што, і гэта ў вас ужо пазаўсёды. М-да, а людзей там мала...— і звярнуўся да мужа: — Іван Мікалаевіч, а чаму б табе не перасяліцца туды? Га?.. Падумаі!

Данілевіч чамусьці паглядзеў на Сыраватку, усміхнуўся і пачаў настройваць гітару.

— А там ведаеш, колькі прастору — для цябе, для тваіх доследаў! — У словах Івана Апанасавіча адчувалася зацікаўленасць чалавека адтуль: ён хварэў за Смаленшчыну, за ўсё Нечарназем'е, таму амаль напраўду пачаў угаворваць мотальскага аграпома:— Для работы там добрыя ўмовы... Зямлі многа. Свой вопыт пашырыш.

Слухаў або не Іван Мікалаевіч гэта, але вось ударыў па струнах, і загучала песня ў два галасы:

Еще немного, еще чуть-чуть,
Последний бой, он трудный самый.
А я в Россию домой хочу,
Я так давно не видел маму...

Куплет, яшчэ куплет, і паўтараўся прыпеў:

А я в Россию домой хочу...

Іх было хораша слухаць. Толькі Раіса Пятроўна журботна ўсміхнулася.

— Іван Апанасавіч, гэта ж яны вас дражняць.

— І вас,— адгукнуўся Васільеў, таксама ўсміхаючыся.

Ён стаміўся за дзень ад уражанняў, размоў,

ад пачосткі, сцінала ў грудзях і супіла дыханне, а гасцініца была п'яблізка, і, пакіпуўшы Данілевічам аўтограф па сваёй кнізе, Іван Апанасавіч пачаў развітвацца. Па дарозе ў горад Іванава яму прыйшла ў голаў думка: ці варта працягваць дарогу далей?.. Яго стомленасць мяне засмучала.

Сюды, да Моталя, Іван Апанасавіч вернецца потым у нарысе «Слова пра справу і гаспадара» («Наш савременик», 1985, № 1).

«Слова», між іншым, прачытае Іван Данілевіч — як адзіп з герояў твора... І вось гэты момант, мне думаецца, грэх абысці ўвагай. Ён цікавы сваім парадоксам, якога ніхто не чакаў.

Васільеў з выключнай цеплынёй і сардэчнасцю напіша пра Данілевіча... Прозвішча мотальскага агранома з'явіцца ў эпізодзе, у якім гаворка паверне акурат да адносін з партнёрамі. Прынцыповыя і цвёрдыя характарам кіраўнікі гаспадарак супраціўляюцца пераўнапраўнаму партнёрству, неабавязковасці падрадчыкаў. Яны лічаць за лепшае самім выконваць усе гаспадарчыя работы і выйграюць на гэтым у саборніцтве. Значыць, яны ініцыятыўныя.

І вось тут як бы спахапіўшыся, што сказала ўжо заўважана і што ён адкрыта падтрымлівае буштарскі дух Ралько, Балюка, Старавойтава, Іван Апанасавіч і выкарыстоўвае свой альтэрнатыўны прыём:

«Але я назаву і другі прыклад, каб не скла-лася думка, што гэты адзіны найлепшы варыянт. У сяле Моталь, у калгасе «40 гадоў Кастрычніка» Іванаўскага раёна, была ў нас сустрэча з незвычайным чалавекам, аграномам Іванам Данілевічам. Дзіўны ён зноў жа характарам. Надзвычай, да болю сардэчнага, улюбёны ў сваю зямлю, безупынна шукае і творыць новае, умее захапіць калгаснікаў сваімі думкамі, хоць бы тым, што закладвае лесапаркі, распрацаваў і ўкараняе сваю глебаахоўную сістэму, дык вось і ён па пытанне аб узаемаадносінах з аграсервісам адказаў так: «Лепей сваё асвае (асінавае), чым чужое дубовае». У той жа час завёў самую цесную дружбу з авіятарамі...» Сэс та-

кі: калгас даплочвае авіятарам, і лётчыкі пра-
цуюць — камар носа не падточыць... «Як ба-
чым,— піша Васільеў,— супраціўляюцца стар-
шыні, аграромы, інжынеры не аграсервісу, як
такому, а благому выкананню справы».

Ушкінем... Удумаемся... На сутнасці, альтэр-
натывы і няма, бо «благое выкананне справы» —
не другі, а ўсё той жа варыянт, той жа сервіс,
якому і супраціўляюцца кіраўнікі гаспадарак і
Данілевіч разам з імі. На кампраміс мотальцы
ідуць толькі з лётчыкамі, задобрываючы іх. Але
што гэта мяняе? Нічога... І лётчыкі ў дадзенай
сітуацыі робяцца «асовымі» — сваімі. Ім жа кал-
гас даплочвае.. Для іх на месцы створана добрая
база, аэрадром, памяшканне для адпачынку ты-
пу гасцініцы... Словам, яны ўключаны ў сістэ-
му гаспадарчага разліку і палявога забеспячэння
калгаса. Меркаванне пра тое, што лепей сваё,
гэтым фактам не абвяргаецца. Але ж альтэрна-
тыўны прыём Васільева дзейнічае, здымаючы
вастрыню праблемы.

Напэўна, мне не прыйшло б і ў галаву рас-
казваць пра гэта, каб не новая сустрэча ў Моталі
з Данілевічам; а я траплю ў Моталь якраз праз
год пасля нашай сумеснай з Васільевым паезд-
кі. Выпадак зноў звядзе нас, і, ведаючы, што ма-
лады і заўзяты аграром не меншы за мяне пры-
хільнік васільеўскай публіцыстыкі, я адразу ж
да яго з пытаннем, ці чытаў ён «Слова пра
справу і гаспадарак»?

— Чытаў...

Іван Мікалаевіч сядзеў каля рацыі ў канто-
ры і быў засяроджаны — у тыя дні дажджамі
вымачыла пямала збажыны.

— І — як?..

Я не сумняваюся, што ён усміхнецца і адка-
жа адным словам: «Бліскуча!» Як і раней...
І сапраўды, ён усміхнуўся, але неяк квола і раз-
гублена. Я пачуў:

— А па канфлікт ён усё-такі не ідзе!

Мяне ўразіла гэта. Было цяжка паверыць,
каб парыс пра залатую спіраль — творчую іні-
цыятыву даваў падставы для такога вываду.

— Гэта бачна,— тлумачыў Данілевіч,— ка-

лі прачытаеш усё, што ён напісаў. Глыбока і дасканала даследуюцца праблемы, але... Так мы нічога ў жыцці не зменім.

— Вас бянтэжыць незавершанасць альбо недакладнасць удару публіцыстычнай рапіры?

Ён зноў усміхнуўся:

— Рапіра ў яго вострая, але, ведаеце, па топкім як бы па двух конях едзе.

І тады я прыгадаў свае спрэчкі з Іванам Апанасавічам паконт планавых гектараў і галоў. Дзіўна было, каб у такога волата публіцыстыкі ды знайсці слабінку, і дзівіла яшчэ больш тая акалічнасць, што на яе выйшаў самы добразычлівы і ўдзячны чытач.

Але ж спяшацца тут з высновамі не будзем. У жыцці бывае і так, што нейкая хіба ці слабасць пісьменніка становіцца яго ж і сілаю.

Што да Васільева — то спяшацца з крытычнай думкай наогул не варта.

Неяк папікнуў я Івана Апанасавіча за краевугольны, так сказаць, вобраз журналіста Страмуткі ў аповесці «Дэпутацкі запыт». Там з ягоным, Страмуткавым, удзелам вырашаецца даволі зацяты жыццёвы канфлікт. І добра...

Але ж праўда-матухна, мне здавалася пры знаёмстве з гэтай аповесцю, у тым, што такія канфлікты ў жыцці перасталі вырашацца і што карэспандэнты ўвогуле пагоды не робяць. От вазьмі, скажам, ды перакваліфікуй Васільеў свайго Страмутку, зрабі яго нават яшчэ адным дэпутатам, і справа з вырашэннем канфлікту заглухне.

Дык у чым жа мудрасць? У паказе вырашальнасці канфлікту з дапамогай журналіста? Або ў паказе яго невырашальнасці пры засіллі бюракратаў? Што тут будзе найболей адпавядаць метаду сацыялістычнага рэалізму?

Позні вечар. Асфальт... Ужо блізка Іванава. Вось і гасцініца на два невялікія паверхі; па сваім інтэр'еры і зручнасцях яна гадоў на дваццаць перажыла свой век.

Спалі мы ў розных пакоях, і мне прысніўся

дзіўны сон. Я лётаў, распасцёршы рукі. Токам наветра мяне ўзнямала вышэй і вышэй, да самай вяршыні гары, і раз ці два пават ледзь не перакінула на той бок, цераз грэбень, дзе ўжо бытта была пустата, і мне туды не хацелася. Толькі яшчэ нейкі момант, і тым жа токам наветра нацягнула назад, на зялёным сонечным схіле.

Прачнуўся ад незвычайнай лёгкасці ў целе і вялікага здзіўлення, якім скончыўся сон. Што мяне трымала ў наветры і... цягнула назад?..

Прышоў Сыраватка, і я раскажаў яму, што бачыў і што адчуваў у палёце. Я выказаў яму свой песнакой: хоць бы Іван Апанасавіч не пацягнуў назад... Яшчэ ж наперадзе ладны кавалак дарогі.

Рыгор Рыгоравіч глядзеў на мяне здзіўлена і, пэўна, думаў: «Без крылаў, а з прымхамі...»

Мы не верым у сны. Але калі нешта прысніцца, прыкідваем: а што б гэта значыла?

Іван Апанасавіч тым часам заварваў чай... грузінскі... з расійскаю мятаю, ён узяў яе з дому. Ўволюся, чухаў патыліцу, але мы ўгаварылі яго перад тым, як паехаць далей, на Брэст, наведаль яшчэ мастацкі салон калгаса «Светлы шлях» гэтага ж раёна. Я там некалі бываў.

34. Зямлі вечны слуга і фанатык... Дыялог з Уладзімірам Бядулем у Расне

«Пісьменнік Чэхаў моцна хварэў Расіяй, а такія маюць права на сумнае і часам сярдзітае слова. Часам гэты ўрач ставіў ёй жорсткі дыягназ, але то не была толькі злосная канстатацыя факта, і ў самім дыягназе заключалася, хоць і туманная часам, сістэма лячэння...»

Гэта Іван Апанасавіч зачытвае мне асобныя радкі з літаратурных нататак Леаніда Ляонава, якія друкаваліся ў газеце «Неделя», да яго 85-годдзя...

«Сапраўды, вялікі пісьменнік можа парадзіцца толькі з вялікага чалавека. Бо літаратура — гэта мысленне; такім чынам, пісьменнік —

гэта думка, а думка — гэта адарванае ад сэрца, розуму і грамадзянскага сумлення: гэта вялікая любоў да сваёй краіны, гэта жаданне не атрымліваць, а даваць, гэта шлях чалавека, на якога з асаблівай раўнівай надзеяй глядзяць мільёны суайчынікаў».

— Добра піша! — казаў Васільеў і прадаўжаў чытаць, а я прыкідваў: тос-сёе, пра што чытаў мой спадарожнік, стасавалася і да яго самога.

«...Ідзі нашага грамадства не патрабуюць, каб іх упрыгожвалі. Найвышэйшы сэнс сацыялістычнага грамадства заключаецца ў тым, каб чалавек не эксплуатаваў чалавека, а сам бы здабываў свой хлеб, без чаго ён ператвараецца ў скаціну...»

— Правільна...

У Брэст мы трапілі на выхадныя дні; у гасцініцы ўладкаваліся ў люксе і адпачывалі, рыхтуючыся ў далейшую дарогу.

Іван Апанасавіч паправіўся. У пядзелю ён зусім быў бадзёры. І мы пехатою схадзілі ў Брэсцкую крэпасць.

Павячэралі ў пумары. На жаль, кладучыся спаць, мы не зачынілі акно ў вялікім гасцінічным пакоі, а дзверы ў спальню таксама былі незачыненыя, і сюды цягнула сырым, захаладалым паветрам. Іван Апанасавіч пад лёгкай коўдраю змёрз.

— Ты ведаеш, каб хоць абышлося...

Мы селі снедаць, і ён прыгадаў:

— Снілася мне карова. І не наша, якая-небудзь прырэстая, а бура-латвійскай пароды. Усё вязалася да мяне, а я ніяк не мог яе адагнаць.

Яго твар свяціўся ціхай, лагоднай і абаяльнай усмешкай.

Усмешка ў Васільева нярэдка здзіўляе і ўражвае багаццем выяўлення пачуццяў, захапляе нейкай сваёй асаблівасцю. У чым яна? Не раз намагаўся зразумець... Лагода яго, бадай, спалучала ў сабе дзве, на першы погляд, неспалучальныя рэчы: задзірыстасць і скурушлівасць, задзірыстасць і мяккасць, выбачлівасць...

Па нас прыйшла машына.

У Брэсцкім раёне, па сваёй недасведчанасці, мы абмінулі адну вельмі цікавую гаспадарку — калгас-камбінат «Памяці Ільіча», з цэнтрам у вёсцы Астрамечава. На той час у ёй адбывалася вялікая ломка ўсяго, што аджыло, а найперш — старых форм і метадаў гаспадарання. Старшынёй працаваў Аляксей Сцяпанавіч Скакун.

У «Памяці Ільіча» ствараўся панава калектыў і ўмовы для працы і жыцця селяніна. Астрамечава станавілася адным з прыгажэйшых пасёлкаў у рэспубліцы, і амаль не ўступала Астрамечаву самавітая вёска — Лышчыцы. Усе вёскі калгаса памаладзелі, палюднелі, набываючы найбольш прывабныя сацыяльныя рысы. Грамадскае жыццё там няўхільна рухалася да сваіх вяршынь. Адно поспех іх быў загадкай...

Мы абміналі гэты калгас, ды і раён прапускалі наогул. Па жаданню Івана Апанасавіча, дзе можна, скарачалі дарогу, аднак Бядулю ніяк не маглі абмінуць. Бо — хто не ведае? — гэты чалавек — арыгінал, любімец многіх журналістаў, мастакоў, кіношнікаў, і, куды дзенешся, калі слава грыміць, значыць, трэба і табе паглядзець на яго, пасядзець разам, пагаварыць на нейкія важныя тэмы.

Землі калгаса «Савецкая Беларусь» Камянецкага раёна ляжалі на пагоркава-хвалістай раўніне, паблізу польскай мяжы, і дарогі туды ад Брэста было кіламетраў сорок.

Уладзімір Лявонцьевіч Бядуля, напэўна, чакаў нас, і, як толькі мы зайшлі ў старое прыземістае памяшканне канторы і адчынілі дзверы ў яго кабінет, ён падхапіўся насустрач і міма нас — па вуліцу, а мы ўслед за ім.

— Не будзем траціць часу, — кінуў ён на хаду. — Сядайце ў машыну, паедзем!

Нас папярэдзвалі ўжо ў аддзеле прапаганды Брэсцкага абкома, што да Бядулі вельмі часта ў гэтым годзе наведваліся розныя прадстаўнічыя дэлегацыі, госці з розных куткоў нашай краіны і з-за мяжы, так што беднаму Бядулю з-за іх і продыху не было.

Мусіць, маючы гэта на ўвазе, Іван Апапаса-віч сказаў:

— Прабачце, Уладзімір Лявонцьевіч, што мы вас ад гаспадаркі адрываем...

— Нічога,— ээнергічна зацярэчыў Бядуля.— Любая гутарка мае вялікае значэнне, пры ўмове, што яна не фармальная!

Такі пачатак нам падабаўся, і пазней мне легла на думку, што старшыня калгаса, убачыўшы нас, куляй вылецеў з канторы, каб адцягнуць, адвесці нашу ўвагу ад старых канторскіх сцён і свайго сціплага кабінета — яму ж было што паказаць далей, у цэнтры Расна.

Цэнтр калгаса якраз фарміраваўся, і ўжо стаяў велічны Дом культуры, будынкі гандлёвага комплексу, дзіцячы сад, асобныя катэджы, фантац.. Фантац, праўда, не дзейнічаў, і Бядуля, падвёўшы нас да бетоннага круга, сказаў, што іх не задавальняе архітэктурнае вырашэнне і давядзецца зробленае перарабляць, але яны не спяшаюцца, бо нічога лепшага пакуль не прыдумалі. Адчувалася, што ў Бядулевай гаспадарцы ўсё будзецца чысна, моцна, на вякі, як Пецярбург пры Пятру Першым.

У Доме культуры мы паглядзелі мастацкі салон, дзе было некалькі дзесяткаў карцін, набытых за калгасныя сродкі або падараных мастакамі калгасу.

Салон рабіў добрае ўражанне... Таксама ж найлепшае ўражанне складвалася ў нас і ад глядзельнай залы Дома культуры, дзе было шмат прасторы, а рады ўтульных, барвовага колеру крэслаў узнімаліся ярусамі.

Каржакаваты, сутулаваты, з налітымі сілай плячыма, Бядуля нагадаў белавежскага зубра, дарэчы, і рухаўся неяк наструнена, рашуча, імкліва, вядучы нас за сабой.

У глядзельнай зале ён прайшоў угору амаль да задняй сцёнкі, збочыў, між радамі выйшаў на сярэдзіну, сеў і насадзіў нас поплич.

Гарэлі свяцільні, і нам адкрывалася ўся перспектыва залы і сцэны; прастора ж цяпер была напоўнена чуйнаю цішынёй і, мне здавалася, гордасцю гэтага чалавека. З падмосткаў сцэны

тут у розны час выступалі акрамя самадзейных артыстаў артысты Вялікага тэатра, і піяніст Святаслаў Рыхтар, і паэт Андрэй Вазнясенскі... Само сабой, гучалі ў гэтай зале галасы і беларускіх славуцасцей.

Бядуля павёў рукамі паўкола:

— Ну вось тут мы і пагутарым.

Пісьменнік Васільеў вырашыў павесці гаворку са старшынёй папулярнай, ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга гаспадаркі пра самае важнае для сябе.

Васільеў. Уладзімір Лявонцьевіч, у вас тут раней была адсталая гаспадарка. Дзякуючы вам яна стала моцнай, па-сучаснаму прыцягальнай. Скажыце, а як бы вы зрабілі, каб вам раптам выпала адказваць за лёс нашых печарназемных зямель?.. Калгасы абязлюдзелі, і ў Калінінскай вобласці, напрыклад, мільён гектараў угоддзяў выпала з севазвароту. Зямлю ўрабляюць абы-як. Няма актыўнасці, якая была раней, і ніякім чынам пельга разарваць гэтае зачараванае кола.

Бядуля. Тут могуць адыграць станоўчую ролю два такія моманты. Аплата працы высокая, але за зробленае. (Палымяна.) Мы ж кансерватары чорт ведае якія! Ад гэтай хваробы засцерагаў нас яшчэ Ленін. Мы завялі ўраўнілаўку і ўкараняем яе. Мы можам па праву «ганарыцца» тым, што завядбалі лозунг: «Кожнаму па працы!» Пэўна, у сяго-таго мазгі павысыхалі, але не ва ўсіх... От здзейснілі гэты лозунг у Грузіі, у Абашскім раёне. Калі грузінскі механізатар зарабляе тысячу, на халеру яму гандаль! Калі механізатар будзе мець надзейных 300—400 рублёў за работу і добрыя адносіны да сябе, ён нікуды не пойдзе. Мы гэтага баімся. У нас едуць у Афрыку на два-тры гады, каб зарабіць і закінуць што-якое назаўтра. Уся катастрофа з арганізацыяй працы на сяле пачалася з пераводу сялян, спецыялістаў на грашовую гараптаваную аплату, аплату, незалежную ад канчатковага прадукта. Працадзень забракавалі, а ён жа ні ў чым не быў вінаваты.

І багата прыбавілася людзей абьякавых да працы, да яе вынікаў.

А ў т а р. Працадзень дрэны быў тым, што быў пусты. А каб да яго ды тое напаяненне, што прыйшло потым, як ён быў адменены...

Б я д у л я (ківае). От што ўвяло Нечарна-зем'е ў зачараванае кола... Едзеш на Смалешчыне — стаяць сотні стагоў кашушыны, зямля родзіць, а ўзімку скаціну падвязваюць да бэлек. Мая жонка адтуль, з Шумяцкага раёна, і таму я бываю там кожны год, дні на два, на тры езджу. Больш не вытрымліваю. Свярбляць рукі, хочацца некаму ў вуха даць! (Праз момант.) Але ж, кажуць, не маё дзела!.. Імчыць грузавік па асфальце, а за ім следам цурчыць і шлейфам сцелецца зерне. Спыняю: ты што, сукіп сын, робіш, ты хіба не ведаеш, што ў кузаве дзіркі?.. Азірнуўся назад, злосна бліснуў вачыма: «А што табе?!» (Уздыхнуўшы.) Многія старшыні і спецыялісты злоўжываюць шчодрасцю народа, дзяржавы, калі гэта шчодрасць — падзяляць аднолькавай ласкай таго, хто працуе, і таго, хто лынды б'е. (Горача, з годнасцю.) Цяпер прыдумалі даплаты нізкарэнтабельным гаспадаркам. Па-мойму, гэта чарговы пас, і хай прабачыць мне міністр Сяпко, але, засцілаючы паперай западзіны, ямкі, не зробіш раўніны! Відаць падтасоўка... Блеф! Нам гавораць, напрыклад, што перэнтабельных гаспадарак было 100, а стала 10 — вось дзе наша бяда! А мы павінны навучыць старшыню думаць! Праўду я кажу?

В а с і л ь е ў. Я з вамі згодзен!

Б я д у л я. Усё гэта мы павінны аналізаваць, бо без правільнага аналізу не можа быць правільных дзеянняў. Так жа? Ага... Як я зрабіў бы, каб памагчы слабому? Пабудаваў бы ў такой гаспадарцы дзіцячы сад або на 300 тысяч рублёў добрых дарог. Калі ж няма сілы дарыць гэта — спісаў бы з даўгоў 600 рублёў і сказаў: «Людзі, у вас цяпер не дзесяць тысяч даўгоў, а 9400... Вы пастарайцеся!..» Аднак гавораць па-другому: «Людзі, вы ўжо рэнтабельныя!» Апладзіраюць. А чаму? Нават не кожны растлума-

чыць, што гэта азначае... Блеф! І гэта мяне абурас, ад гэтага мяне калоціць! (У неабдымнай пустой зале ціха-ціхутка. Бядуля раптам мяняе тэму гаворкі.) Што добрага ў Беларусі і ў нас на Брэстчыне? Узяты курс на канцэнтрацыю і спецыялізацыю вытворчасці; гэта ж таксама спрыяе вырашэнню і сацыяльных пытанняў. Калі мы не будзем гэтым займацца, пас спасцігне лёс Нечарназем'я. Азбука, без якой пельга зрабіць пі кроку паперад! (Не спяшаючыся.) Мы зрабілі цуд з птушкагадоўляй: і яек, і курэй, качак маем — колькі душа пажадае. Тая ж тэндэнцыя са свінагадоўляй. Непадалёку ад нашай гаспадаркі будзецца міжгаспадарчы комплекс на 100 тысяч галоў. Корм сюды будзе паступаць з плапавых фондаў, а вада на месцы. Безгаловыя тыя, хто не разабраўся, што гэта за кармы. Кажуць, д з я р ж а ў п ы я. Мы ўсе дзяржаўныя! Цяпер, бадай, самае галоўнае: як павысіць аддачу кармавых рацыёнаў? У Брэсцкай вобласці задача паспяхова вырашасца. Што яшчэ? У Беларусі самая высокая шчыльнасць жывёлы. І мы гэтым ганарымся. Буйныя комплексы не процінастаўляем тым дробным фермам...

В а с і л ь е ў. Уладзімір Лявонцэвіч, усё гэта добра, у вас вытворчасць на сяле развіваецца больш гарманічна, жыццё — таксама. Але ж у нас з вамі багата агульных хвароб. Скажыце, калі ласка, што вы думаеце пра ініцыятыву, ну, скажам, пра магчымасць яе праяўлення?

Б я д у л я (з пафасам). Жывіце сто гадоў і забудзьце турбавацца пра гэта! Пакуль справа не церніць з-за таго, што не даюць рабіць, як хочаш!..

А ў т а р. Прабачце, Уладзімір Лявонцэвіч, але вы, я чуў, не адно спагнанне мелі за тое, што рабілі па-свойму.

Б я д у л я. Было! Ад характару, ад імперыў ў рабоце. Вучылі! Але сёння я перакапаны — я пават пісаў пра гэта ў цэнтральнай газеце: свабоды нам даюць больш, чым трэба! Хочаш, рабі дранна, хочаш — не рабі, хочаш, дай на карову тры тысячы малака, хочаш — паўтары

тысячы... От вы, Іван Апанасавіч, гаварылі па вуліцы пра буйныя комплексы. Наставілі іх нямала, цяпер у іх вецер гуляе! Хіба тут не дадзена лішняя самастойнасць?

Васільеў (збянтэжаны). Каму?

Бядуля. Усім!!! Савецкім, гаспадарчым органам...

Аўтар. Дык не пра органы ж ідзе размова.

Бядуля (не слухаючы). Калі за аснову ўсяго бярэцца гаспадарчы разлік, такога не бывае. Мы не Галандыя, каб так вась чохам і паўсюдна праводзіць эксперыменты!..

Васільеў. У нас людзі супраціўляліся шаблону.

Бядуля. Не можа быць! (З усмешкай.) Вы маскоўскі інтэлігент.

Васільеў. Не-е! Вам, мільянеру, ды з Зоркай на грудзях, лёгка гаварыць!

Бядуля. Сапраўды, можа, вы і маеце рацыю. Кірыла Арлоўскі — а я быў з ім знаёмы — казаў: «Калі грошы ёсць, разумнейшым становішся». З 1951 года наш калгас мільянер і старац. Гэта адно і тое ж. Аб'ядноўвалі, узбуйнялі...

Васільеў. І што вы лічыце галоўным у рабоце?

Бядуля. Трэба зямлю пакарміць уволю, і яна ў даўгу не застаецца.

Аўтар. Нам, Уладзімір Лявонцьевіч, гаварылі пра вашу паездку ў Аспежыцы і пра выступленне на нарадзе ў Брэсце. Відаць, захапіў і вас комплекс на мяккай падсцілцы?

Бядуля. Ну, прапагандаваць сёння падобнае ўтрыманне скаціны — авантурызм!

Аўтар (здзіўлена). Чаму?!

Бядуля. Адкажу. Мы не зможам забяспечыць фермы падсцілкай — не хопіць саломы. У «Аспежыцкім» салому возяць з іншых гаспадарак, а калі пакінуць фермы толькі на сваёй — будзе патоп!

Васільеў. Вы не падсцілаеце?..

Бядуля. У нас маладняк, цяляты, стаць на саломе. Для іх выключэнне робім.

Васільеў. Усё адно мы вернемся да ралькоўскай практыкі.

Бядуля (пераканапа, гучна). Адказваю: не вернемся! Прынамсі, для дойнага статка! Не будзе каму падвозіць салому...

Аўтар. А чым карміць зямлю?..

Бядуля. Жыжкаю... Тэхналогія можа быць розная.

Аўтар. Ад жыжкі зямля камянее ды і не атрымлівае гумусу...

Бядуля. Нас пакуль торф выручае...

Васільеў. Вядома... (Трохі збіты з тропу.) Але мы гаварылі пра характар. Як выправіць становішча, каб цябе не асуджалі, калі ты не адмаўляешся ад сваіх прынцыпаў, у якія верыш...

Бядуля. Чалавек павінен адказваць за зямлю персанальна і гаспадарыць, не дапускаючы памылак!

Аўтар. Чаму ж? Памылкі могуць быць. Пры самастойнай рабоце гэта дапускаецца. Фантаж жа вы перарабляць збіраецца...

Бядуля. У тэндэнцыі развіцця гаспадаркі не павінна быць памылак!

Васільеў. М-да!.. Але як развіваць гаспадарку ва ўмовах, калі ў Калінінскай вобласці, скажам, штогод мяняецца палавіна старшынь калгасаў?

Бядуля. За пяцігодку напалавіну памянлі і ў нас... Важна, канечне, каб быў не часовы работнік і неабыякавы, а вечны слуга і фанатык, які разумее свой абавязак перад родным кутком і народамі. І каб разумелі яго... У нас апошнім часам ставілі на гэтыя пасады не тых, хто зможа, а тых, каго ўдавалася ўгаварыць. У дзвюх гаспадарках ім па 35—37 гадоў — гадоўнымі спецыялістамі да гэтага працавалі. Пайшлі, хоць у грамадзянскай сталасці, мяркуем, пакуль не дацягваюць.

Васільеў. Багата такіх. Фізічна выспеў, а ў грамадзянскім плане — сыры! Прапаваюць: бяры, браце, калгас або саўгас і адказвай за ўсё. Вось тут у яго і дрыжаць паджылкі.

Бядуля. Характер у старшыні і наогул спецыяліста не выхоўваюць. Гэта дрэнна...

Васільеў. Гэта — так... Цікава, а як вы ставіцеся да аграсервісу?

Бядуля. Стараемся, каб было ўсё сваё. З «Сельгастэхнікай» парвалі дагавор.

Васільеў. Інакш без права на памылку не атрымліваецца?

Бядуля. Падвядуць як піць даць!

Аўтар. А якія ў вас думкі пра Камянецкае РАПА?

Бядуля. Па-мойму, РАПА — гэта тое, у чым пакуль піхто яшчэ не разабраўся. У нас стварылі і саветы калгасаў, якія дагэтуль нічога не робяць. Тут, праўда, задума іншая. Але ж у петрах упраўлення пакуль п'якіх змен. Чакаем іх... Мы будзем нічога не вартыя, калі нашы ідэі не будуць сядзець у мазгах тых, хто працуе ў сферы матэрыяльнай вытворчасці.

...Вось гэтак у Расна мы вялі дыялог, правяраючы ўжо мо ў дзесяты, а мо ў соты раз свае думкі і ўражанні ад вялікага Сялянскага Акіяна.

35. Ці трэба Еве быць Адамам!.. Кантрастны характар

Бядуля запрасіў нас у калгасны рэстаран на абед, і мы селі за сталом у невялікай зале. Што да вялікай залы, то яна па сваёй прыгажосці, эстэтыцы афармлення, я думаю, не ўступала ніводнаму з нашых мінскіх рэстаранаў.

У гутарцы за абедам Іван Апанасавіч пацікавіўся аплатай працы, і Бядуля адказаў, што ў некалькіх словах гэтага і вытлумачыць немагчыма, ды ўсё ж пачаў тлумачыць, але з яго слоў я нічога не зразумеў, а пасля даведаўся, што і Васільеў — таксама. Гэтаму можна было толькі дзівіцца.

Трымаючы ў руках фіжэр, Васільеў сказаў: — Не давядзі божа, знішчыце любоў сяляніна да зямлі, жадаюць працаваць на ёй — паўторыце нашы памылкі! Трэба быць пільнымі, бо, скаціўшыся з гары, на гару цяжка вяртаць-

ца. Я ўсё думаю: ці ўдасца нам аднавіць стра-чапае ў сваім мужыку? Спатрэбіцца псіхалагіч-ная перапаладка. Словам, хай вам добра будзе!

Што да аплаты працы... Пройдзе паўгода па-сля нашай сустрэчы, і Бядуля павязе свой калгас (ажно 350 чалавек) у Моталь пераймаць гаспадарчы разлік. Ён умее і любіць уражваць, прычым не толькі гасцей, але і сваіх земляробаў таксама.

Тады ж, водзячы нас па фермах, па гаспа-дарчым двары, распяпскі старшыня расказваў пра лепшых людзей з Расна і іншых вёсак кал-гаса, апантаных, як і ёй, працай. Мехапізатар Мікалай Казакоў, напрыклад, адзіны ў краіне, хто на адным агрэгате саджае па 200 гектараў бульбы. У лепшыя гады на плошчы 100 гекта-раў ён атрымлівае ўраджай да 390 цэнтнераў клубняў, а па калгасе сярэдні — 352... Даярка Ніна Шкутнік надойвае ад каровы да 5 тысяч літраў малака; Людміла Мельнічук мала чым адстае ад яе...

Васільеў павярнуў гаворку ў другі бок, да сям'і:

— У апошні час усё больш вызначасца жа-данне маладой жанчыны мець адно дзіцё — менш клопатаў: як хачу, так і кручу... Ці не страчвае маладзіца тыя лепшыя якасці...

Бядуля адказаў імгненна:

— У нас — не, а ва ўмовах Смаленшчыны, Браншчыны — страчвае!

— Гм, данусцім... У вас працуюць усе?..

— Не!.. Няхай адзін з сям'і выкладваецца. І лепш, калі гэта будзе Адам.

— А пракорміць?

— Але ж.

— Што тады Еве рабіць?

— Ева павінна працаваць напалову.

— А калі яна хоча выявіць, паказаць сябе як асобу?

— Калі Адам бесхарактарны, тады яна ля-хай робіць, а ён — напалову.

— Дзяцей жа глядзець хто будзе?

— Яна пародзіць, а ён хай глядзіць і вы-хоўвае,

— Дрэннае выхаванне, калі адно дзіцё, дый тое ў сям'і — не шчасце, а дадатак да шчасця, як сказала нам адна настаўніца на Полаччыне... Скажыце, а ці не знялі мы з бацькоў адказнасць за выхаванне дзяцей?

— Знялі!..

Мы якраз пакінулі будаўнічую пляцоўку свінакомплексу, і Уладзімір Лявопцьевіч паказаў на новы пасёлак, за некалькі кіламетраў ад Расна, які зводдаль нагадваў невялікі гарадскі мікрараён:

— Будуецца сацыяльны комплекс новага прадпрыемства...

— А чаму яго не злілі ў адно з Расна?

— Хацелі... Я вытрымаў вялікі бой, каб не дапусціць гэтага, — у голасе Бядулі пачулася гордасць.

— А чаму, уласна?

Васільеў паспрабаваў быў спрачацца, даказаць, што зліццё пасёлка магло быць выгадна ўсім — свінакомплексу, калгасу, дзяржаве... Але пахіспуць Бядулю ў перакананнях, якія аднойчы склаліся ў яго, відаць, пікому яшчэ не ўдавалася. Зрэшты, за гэта мы яго не асуджалі, хоць, шчыра прызнацца, ён усё больш пасцярожваў нас.

Мы развіталіся з Уладзімірам Лявопцьевічам на прасёлку каля адной з фермаў — у калгасе яго чакала яшчэ нейкая тэрміновая справа з ліку запланаваных — сход, ці што... Пажадалі поспехаў адзін аднаму. Ён сеў у адну, мы — у другую машыны. І Расна заставалася ў нас за спінай.

Уражанне ад Бядулі ў мяне было складаным і дзіўным, як ад моцнага віхру, які пакруціўся, пагойсаў, захапіў цябе краем дый знік.

Васільеў нейкі момант маўчаў, пэўна, асэнсоўваючы тое, чым жыў Бядуля, ягоныя думкі. Я таксама маўчаў. Ён не вытрымаў:

— Ну як? Што ты, Васіль, скажаш?

— Бядуля выдатна правёў прэс-канферэнцыю!

— Але ж... Так... Іменна: правёў прэс-канферэнцыю!..

— На адзіным дыханні. Безанеляцыйна.

— Ага... І чаго варты разважанні пра ініцыятыву? У фразу гуляе,— і ў голасе Васільева я пачуў асуджэнне і горыч: — Бачыце, самастойнасці, ініцыятывы ў нас больш, чым трэба! О, госпадзі Ісусе! — уздыхнуў.

— Тут ён, канечне, напусціў туману...

— А калі мець на ўвазе выступленне ў Брэсце, пра якое гаварыў Ралько, то як яго разумець? Адмаўляе тое, што тады хваліў! Чаму?

— А хват яго ведае! Салома ж не выкарыстоўваецца багата ў якіх раёнах і гаспадарках. Скірды стаяць, надараецца, па году і больш, займаючы ўрадлівую глебу. Гніюць...

— М-да... Нечаканы характар! Чалавек кантрастаў...

Ніяк не хацелі ўтаймоўвацца і аціхаць нашы свежыя ўражанні... Я дзівіўся адно, як глыбока Бядуля закрануў, збіў з думак і расчараваў Васільева, што адчувалася не толькі на словах пісьменніка — настрой Івана Апанасавіча быў сапсаваны, і да самых Пружан ён крахтаў, круціў галавой і не мог супакоіцца.

36. Ганчар Антон Такарэўскі і лёс прыкладнога мастацтва

Мы не абміналі цікавых людзей. У Пружаных жыў майстар-ганчар Антон Рыгоравіч Такарэўскі. Яго мы засталі дома, і стрэлі акурат на падворку — тупаў сабе ля каня, запрэжанага ў фурманку,— адно спачатку веры не далі, што гэта ён сам, бо ведалі: таму Такарэўскаму, які нам быў патрэбен, восемдзесят гадоў ад нараджэння, а гэты, падгалісты, раўнаважны, у падношаным рабочым адзенні, выдаваў гадоў на шэсцьдзесят.

Аказалася ж, ён гэта, Антон Рыгоравіч, як кажуць, уласнай персонай.

З яго творамі — глінянымі гаршкамі, закураннымі і абпаленымі такім чынам, што набывалі прыгожы, роўны, сінявата-шэры колер,

мы сустрэліся яшчэ ў выставачай зале Бабруйскага мастацкага прафесійна-тэхнічнага вучылішча, і там нам казалі пра гэтага мастака, што ён адзіны ў рэспубліцы, хто валодае падобнай тэхналогіяй абпалу.

Антон Рыгоравіч запрасіў нас у сваю гапчарню — памяшканне з уваходам адразу з сяпец. Наогул усе гаспадарчыя збудаванні Такарэўскага былі пад адной страхой, утвараючы пагон. Па сцвярджэнні некаторых вучоных, падобнага тыпу пагоншыя двары з'яўляюцца помнікам старасветчыны: дрыгавіцкай — ажно дрыгавіцкай! — сядзібы; яны распаўсюджаны і дагэтуль па Брэсцкай і Гродзенскай абласцях.

Рамясло гапчара для Антона Такарэўскага было спадчынным, пераходзіла яно ад бацькі да сына, ад сына да ўпука, і так — па працягу 500 гадоў. Ягоны прапрадзед, казаў Антон Рыгоравіч, быў галоўным майстрам у гапчарнай арцелі, якая існавала ў Пружанах у часы Пушкіна. Наш Такарэўскі пачаў працаваць за гапчарным кругам, калі яму было восем год. Яго гаршкі, глянкі, міскі экспануюцца цяпер па ВДНГ у Маскве. Сакрэты свайго рамяства ён перадаў аднаму студэнту Беларускага тэатральна-мастацкага інстытута, праўда, той жыў далёка адсюль, а на месцы пераемнікаў у яго не было, і гэта засмучала прызнапага майстра.

— Гэта, мусібыць, з-за недаацэнкі вашай работы і адсутнасці хоць якой-небудзь яе прапаганды, — выказаў я меркаванне.

— Плана ж на гаршкі няма, — уставіў Васільеў. — Тады навошта гаршкам прапаганда?

— У тым-та і справа, — надхапіў Такарэўскі. — Раней людзі адзіны ад другога адгароджваліся плотам, а цяпер — планамі пачалі адгароджвацца. Далей гэтага плана кроку ніхто не ступіць.

— Сапраўды...

— Зацікавілася маім рамяством яшчэ адна дзяўчына, — прыгадаў гапчар, — вельмі здольная — Таця Сняпанова. Усё бегала сюды. Адайдзіце, кажа, мне сваю гапчарню... Рукі ў яе выдатна чуюць гліну. Тры гады паступала ў

тэатральна-мастацкі — не магла паступіць. Пасхаў я ў Мінск, намор ёй.

І светла, і сумна рабілася на душы ў доўгім двары Такарэўскага. Прыгадвалася зноў мастацкае вучылішча ў Бабруйску, яго выхаванцы.

У вучылішча настунаюць здольныя хлопцы, дзяўчаты, рукі іх, як і ў Сцяпанавай, добра адчуваюць гліну, дрэва, тканіну, метал, пэндзаль... Яны мараць ствараць сапраўдныя творы. Іх здольнасці там развіваюць, і выстаўка твораў выпускнікоў розных год паказала нам, што з яго сцен выходзяць майстры сваёй справы, з абуджанай фантазіяй і добрым мастакоўскім густам.

Вучылішча, праўда, рыхтуе прафесійных рабочых, але ж рабочых для цэха мастацтва, і паспрабуй тут разабрацца, наколькі рабочы — рабочы і наколькі мастак, само жыццё толькі акцэнты расставіць. Адно ў гэтым багата залежыць ад далейшых умоў, дзе дзевядзецца працаваць выпускніку, ад задач, якія перад ім паставяць.

Цікавы прыклад вычытаў у адной з цэнтральных газет... Імамаў Ілісай Імамавіч працуе пчаларом у адным з саўгасаў Мусліомаўскага раёна Татарыі; яго бацька ваяваў і загінуў у Вялікую Айчынную... Праз трыццаць гадоў пасля вайны ў саўгасным клубе на сходзе зайшла размова пра ўвекавечванне памяці аб загінуўшых аднавяскоўцах, і сакратар парткома звярнуўся да прысутных: ці можа хто зрабіць помнік?.. Сын салдата Ілісай Імамавіч прыгадаў: бацька яго калісь вычэсваў з каменя помнік Леніну... Ён узняў руку: «Я паспрабую». Знайшоў у суседнім раёне камень, сам зрабіў інструмент і пачаў дзяўбаць. Воін з каменя атрымаўся жывы і нейкі свой, вясковы, ён трымаў на руках дзіцянё. З гэтага і пачалася мастакоўская кар'ера Імамава. Яшчэ адзін помнік і розныя скульптуры з дрэва і каменя: «Маці», «Песня», «Чаканно»... Яны хвалююць, ад іх не адыдзеш абыякавым. Выразна бачыцца талент аўтара, яго ўменне вы-

явіць у матэрыяле душу чалавека. Імамаў і дагэтуль працуе пчаларом, а ягоныя творы, што вабяць увасабленнем духоўнага свету сучасніка, упрыгожваюць многія вёскі раёна.

Дык вось на сельскім сходзе аднойчы перад сялянамі была пастаўлена высокая задача, для рашэння якой спатрэбіўся мастак, і ён знайшоўся. Бяда выпускнікоў Бабруйскага мастацкага вучылішча ў тым, што на вытворчасці, куды іх пасылаюць працаваць, такія вялікія або высокія задачы перад імі не ставяцца. За рэдкім і рэдкім выключэннем, там у працы — паток, і іх ставяць рабочымі на паточную лінію — усё адно ці то на дрэваапрацоўчым заводзе, ці мэблевай фабрыцы, ці то на фабрыцы мастацкіх вырабаў... Удумаем. Зразумеем... Пасля таго як іх абудзілі да творчасці, ім нецікава стаяць на канвееры, выдаючы адну нейкую дэталку або нават выраб — стандартны, аднолькавы і сёння і заўтра... Яны вучыліся ў мастацкім вучылішчы чатыры гады, а робяць тое самае, што і рабочыя, узятыя проста з вуліцы. Дык навошта ж вучылішча? Навошта лепяць з іх мастакоў, майстроў сваёй справы, калі потым ім не знаходзіцца месца, прасторы для мастацкае творчасці і самавыяўлення?

Расчароўваюцца.

На Івянецкай фабрыцы мастацкай керамікі і вышыўкі, калі мы былі там, я сустрэўся з выпускніцай гэтага вучылішча 1976 года — Валянцінай Канстанцінаўнай Рудовіч. З іх групы, якая палічвала 19 чалавек, працаваць керамістам асталася яна адна, ды і то таму, што залічылі лепшыцай-палівальшчыцай у творчую групу. Тры чалавекі з выпуску, праўда, паступілі вучыцца далей у тэатральна-мастацкі інстытут, ім паталаніла...

Сітуацыя, абмаляваная Рудовіч, не радавала.

Тады ж, на пачатку свайго маршруту, мы з Іванам Васільевым завярнулі ў Радашковічы, дзе размяшчалася Беларускае вытворчае аб'яднанне па вырабу мастацкай керамікі;

надпарадкоўвалася яму і Івянецкая фабрыка. Нас прыняў і прывеціў намеснік генеральнага дырэктара Аляксандр Мікаласвіч Кладаў. Кваліфікаваных рабочых аб'яднанне атрымлівае як з Бабруйскага, так і з Гомельскага мастацкіх вучылішчаў, сказаў Кладаў, але з іх застаюцца на вытворчасці толькі 50 працэнтаў дзяўчат, а хлопцы працуюць, як правіла, да прызыву на армейскую службу, потым не вяртаюцца. Выключэнні можна пералічыць на пальцах.

Нас, вядома, цікавіла не выключэнне, а правіла, гэта значыць, сама з'ява. Сутнасць жа яе была выказана ў словах Такарэўскага: далей вытворчага плана ніхто нічога бачыць не хоча... У дадзеным выпадку сама прамысловасць адгароджвалася планам ад выпускнікоў мастацкіх прафесійна-тэхнічных вучылішчаў. За тыражыраваннем вырабаў яна не хацела бачыць самага каштоўнага — творчай жылкі, душы ў тысячах і тысячах выпускнікоў. Як вынік, Бабруйскае мастацкае прафесійна-тэхнічнае вучылішча № 15, можна сказаць, ужо чвэртку стагоддзя працуе на вецер, ну калі не цалкам, то працэнтаў гэтак на 70—80; тое ж самае — Гомельскае дый нядаўна адкрытае Кобрынскае мастацкія вучылішчы, што, дарэчы, таксама ж трывожыць і іх дырэктараў, і іх выкладчыкаў — у такіх умовах, калі ў дзяцей вельмі пяпэўная перспектыва, ускладняецца сам навучальны працэс: дадамо, і грамадзянскае выхаванне таксама. Штосьці трэба рабіць. А як? І хто возьме на сябе гэты клопат?

У краіне, казалі нам, выпускаецца мастацкай керамікі на 60 мільёнаў рублёў у год. Прыблізна сёмая доля ад гэтага належыць беларускім керамістам. Беларускае вырабы славацца.

— Але ж попыт на кераміку знізіўся, дакладней, ён стабілізаваўся, — тлумачыў Кладаў. — Прычым стабілізацыя адбылася на такім узроўні, які не дазваляе прамысловасці нарасціць усе свае вытворчыя магутнасці. Най-

болыны попыт на мастацкія каштоўныя рэчы.

— Дык гэта і зразумела, — адгукнуўся Васільеў. — Мы знаходзімся ў свеце уніфікавана-стандартных рэчаў, якія не лепшым чынам уплываюць на нас. Калі чалавек пазбаўлены мастацкага ўспрыняцця, яго не можна лічыць гарманічна развітай асобай. Калі вы сваім тыражыраваннем запоўніце ўсе кватэры — я к вам прыйду, вы да мяне — скрозь аднастайнасць, шэрасць.

І Кладаў разумеў гэта. Ён зазначыў, як бы ў сваё службовае апраўданне, што з трохсот відаў вырабаў у год абнаўляецца іх чвэртка і што цяпер яны прыступаюць да абнаўлення або аздобы мастацкай керамікі імпортнымі пераваднымі карцінкамі — дэколямі, імкнучца, між іншым, паладзіць выпуск і сваіх дэколей, а пазбаўляецца ад штампу нейкім чынам ім памога эксперыментальны ўчастак, які збіраюцца неўзабаве адкрыць.

Хто ведае, ці вырашыць задачу ўсё гэта. Кладаў прыкідваў і так і гэтак:

— Цяжка бегчы ў вузкай спадніцы. Рынак нашоўнім — дзвядзецца вярнуцца да мастацкіх штучных вырабаў. Але вяртацца трэба на повай вытворчай аснове.

А што? Памяркуем, ці не можам мы ўжо сёння пашукаць тую новую, безумоўна, больш вартую нашага грамадства аснову, перайсці на яе ды стварыць такія ўмовы, пры якіх знайшлося б месца для раскрыцця мастацкай думкі, здольнасцей, таленту ўсіх выпускнікоў мастацкіх тэхнічных вучылішчаў і народных умельцаў, як Такарэўскі?.. Думаецца, гэта ў нашых руках, толькі варта псіхалагічна пераадолець сябе і, арганізуючы вытворчасць, не дапускаць, каб намі валодаў план, а не мы ім, бо ўсякі план павінен служыць чалавеку — творцу, а не наадварот — творца — безаблічнаму плану.

А яшчэ вопыт калгаса «Рассвет» імя Арлоўскага паказвае, што для творчай моладзі сёння — неабмежаванае поле дзейнасці ў вёсцы, якая ладкуе свой побыт таксама на новай

аспове і хоча пазбавіцца шэрасці. От толькі ніхто, акрамя Старавойтава ды Скакуна пад Брэстам, іх туды не кліча і не ставіць перад імі важнай або высокай задачы. А час, мабыць, прыйшоў, каб рабіць гэта.

37. У абладзе чалавечага духу. Два погляды на раённае звяно

У Пружанскім райкоме партыі Лідзія Мікалаеўна Рамашук, сакратар па ідэалогіі, сказала нам пра цікавы выпадак з работы на сяле, у пазавым звяне камуністаў. У калгасе «Перамога» працяглы час была халодная, напружаная маральная атмасфера, якую, па ўсіх прыкметах, стварала кіраўніцтва гаспадаркі. Але старшыня і спецыялісты, як адзін, адмаўлялі гэта. Парторг, той быў маладым яшчэ, нявопытным і не ведаў, каго падтрымліваць — калгаснікаў або старшыню... Апыталі людзей праз анкеты. На анкеты адказала трэцяя частка сялян. І высветлілася: прычына шматлікіх канфліктаў сапраўды ў старшыньскім характары. Давялося старшыні перастройвацца... І гэта добры прыклад работы райкома, хоць захапленне паперамі і губіць жывую справу.

А вось у саўгасе «Зялёнка» на Полаччыне нам у свой час давялося сустрэць маладога ды вопытнага сакратара парткома, ім была Любоў Міхайлаўна Кудзеля, экапаміст па адукацыі, надзвычай варушлівая і дасціпная жанчына, жонка механіка Анатоля Аляксандравіча Кудзелі, якога потым перавядуць працаваць дырэктарам саўгаса «Шпакоўшчына». Гэта да яго ездзіў пчаляр Анатоль Сяргушка...

Дык от Любоў Міхайлаўна, не парушаючы добрых і шчырых адносін з дырэктарам саўгаса «Зялёнка» Васілём Паўлавічам Шэлегавым, умела ўплываць на яго крытыкай на партыйных сходах. Крытыка яе, праўда, была добразычлівая. Адзначала яна перш-наперш яго намаганні і поспехі, потым з засмучэннем і да-

корах гаварыла аб дапушчаных ім праліках.

Васіль Паўлавіч, не менш вопытны і абачлівы кіраўнік, ветэран вайны, за крытыку не крыўдзіўся, і ад таго аўтарытэт і сіла абодвух ўзрасталі. Гэта — яскравы выпадак па-сапраўднаму зычлівых і прынцыповых адносін кіраўнікоў, і калі я выказаў сакратару Полацкага райкома партыі Чарняўскай Святлане Сяргееўне сваё захапленне яна адказала:

— А ў нас падобнае падараецца нярэдка. Напрыклад, у адной школе нядаўна на сходзе завуч крытыкаваў дырэктара, і ладзяць. Мы робім усё дзеля таго, каб такая таварыская крытыка стала нормай.

Гэта радавала. Праз такія, няхай сабе дробныя факты выяўляўся на месцы, у грамадстве сялянскай, свой адметны стыль у выхаванні кіраўніка, чалавека наогул.

Але ж мы ведалі факты і іншага гатунку. З крытыкай і самакрытыкай, з асуджэннем учынкаў начальніка падначаленымі ў нашых установах і на прадпрыемствах было вельмі туга, шмат пелася алілуйшчыны, што рабіла казённымі жывыя чалавечыя адносіны ў тым ці іншым калектыве.

Натуральна, мы з Іванам Апанасавічам Васільевым цікавіліся амаль у кожным раёне перастройкай і зрухамі ў выхаваўчай практыцы райкомаў партыі.

Лідзія Мікалаеўна Раманюк у Пружанах сказала так:

— У будове ідэалагічнай работы ўсё асталася, як раней, але якасна работу паляпшаем. Задача — каб не было фармалізму.

Бадай, гэта быў тыповы адказ, і ён мала радаваў. Вядома, рабіліся спробы вывараць ды адточваць сродкі ўзбагачэння душы чалавека з тым, каб яшчэ больш узяць яго творчы патэнцыял і каб наблізіць яго як асобу да ідэалаў камуністычнага грамадства. Але, можа, то былі старыя сродкі?.. Можа, у новых умовах варта было штосьці зыначыць? Не выключана, што чалавечая асоба сёння вымагала ад ідэолагаў ужо зусім новага падыходу да ся-

бе... Таму ў гэтай нашай надзеі на словы «паляпнаем» або «паляпшаецца» была і доля скептыцызму, калі шчыра сказаць. Бо мы ўжо нямала пабачылі на сваім вяку. Паляпшалі ж, напрыклад, арганізацыйна-выхаваўчую работу ў нашых калектывах і пасля вострай і дагэтуль надзённай пастановы ЦК КПСС ад 26 красавіка 1979 года «Аб далейшым паляпшэнні ідэалагічнай, палітыка-выхаваўчай работы», а потым, праз чатыры гады, быў канстатаваны «адлёт» слова ад справы, ад жывой рэчаіснасці. Няўпачай, былі шчырымі і ў Дзяржынскім райкоме партыі на Міншчыне, калі «паляпшалі», у адпаведнасці з павымі патрабаваннямі, выхаванне працоўных, а бюро ЦК КПБ, разгледзеўшы на сваім пасяджэнні палепшаны варыянт яго, прызнала, што практыка такога паляпшэння нездавальняючая. Хіба там што-небудзь да гэтага часу змянілася?

Напэўна, не так проста гэтую службу чалавечага духу, светаўспрымання, думкі і настрою палепшыць, як таго патрабуе новы час і абставіны, бо калі пабурыць што-небудзь, ад чагосьці адмовіцца — то як зрабіць гэта, калі яно ўжо стала ўласнай сутнасцю... Ламаць? А што?.. І наколькі?.. Клопат, напэўна, не адных пізавых работнікаў, на якіх спадзяюцца, тым больш калі ўпіраюцца людзі «самі ў сябе».

От і ў Кіраўскім раёне на Магілёўшчыне таксама рабілі выгляд, што з году ў год усё паляпшаюць. А практычная работа з кадрамі на месцы дала Васілю Канстанцінавічу Старавойтаву падставы востра крытыкаваць яе на пленуме Магілёўскага абкома партыі.

З Пружан мы ўзялі кірунак на поўнач, на Гродзеншчыну. Маўчалі якую адлегласць... Неўзабаве Іван Апанасавіч спытаўся ў мяне: — Ты заўважыў, у раёнах кадры, якія забяспечваюць духоўную сферу, слабейшыя за гаспадарчыя?

Я сумеўся. Такое мне ў галаву не прыходзіла.

— І скрозь — вы-ка-паў-цы, за рэдкім выключэннем... Калі-небудзь мы яшчэ спахопімся.

— Іван Апанасавіч, — я адчуў, што не магу пагадзіцца з ім, — прычына, пэўна, не ў здольнасцях або — не толькі ў іх.

— У здольнасцях, найперш за ўсё, — пастойваў на сваім Васільеў. — Неяк я гаварыў з адным дасведчаным чалавекам, і ён сказаў тое ж, што я табе гавару. Педантызму тут шмат, а рупнасці, жывой справы мала.

— І ўсё ж гэта не таму, што на работу сюды падбіраюць слабейшых!

— Астаюцца слабейшыя... Больш моцных забіраюць гаспадарыць.

— Не... Хапае моцных і на гэтай ніве! Штосьці тут іншае, Іван Апанасавіч... Мо скільнасць прычэсваць, прыгладжваць жыццё, захоўваць чысціню і парадак у доме, нічога не мяняючы? Нейкі дамскі ўхіл... А калі патрэбен рамонт, перапланіроўка ў самім будынку?

— Хапіла б таго, што мы школу аддалі на водкуп настаўніцам...

— Наконт школы, вы, пэўна, маеце рацыю, але я не згодзен з думкаю ў цэлым. Уражанне падманлівае.

Мы спрачаліся, але каб перакапаць — не пераканалі адзін аднаго, і пытанне, як кажуць, засталася адкрытым.

Ехалі далей. Аднастайны нізінны ландшафт, які ўсё часцей наганяў сум і маркоту на Васільева, спакваля адыходзіў, мяняўся, пайшлі пагоркі, пярэдка пакрытыя лесам, і наша асфальтаваная дарога рабіла прыгожыя выгіны і льснілася, блішчала наводдалек.

Што падмацоўвала мае меркаванні ў спрэчцы з Васільевым? Летась, едучы з Докшыц на Віцебск, мы спыніліся на некалькі гадзін у Лепелі, і я зайшоў у райком партыі. Мне пашанцавала там пазнаёміцца з Уладзімірам Канстанцінавічам Гапчаром, маладым, удумлівым і сімпатычным як знешне, так і па складу душы чалавекам. Якраз у тое лета ён скончыў Вышэйшую партыйную школу ў Мінску. Свежай была пастапова чэрвеньскага Пленума ЦК КПСС,

і зразумела, выпускнікоў школы настройвалі на работу аднаведным чынам; шмат добрых думак і пажаданняў было выказана. Але ж от раз'ехаліся яны па раёнах. І што далей?

Папрацаваўшы два-тры месяцы ідэолагам у Лепелі, Уладзімір Канстанцінавіч пераканаўся, што так, як настаўлялі, працаваць няможна, бо аставалася рапейшай сістэма, якой вызначаўся стыль і, галоўнае, крытэрыі работы. Яны не мяняліся, нават не ставіліся пад сумненне, і дзейнічаць сакратар мусіў у адной запыржцы з калегамі вышэйшага рангу, выконваць прадвызначаныя імі задачы, заданні, мерапрыемствы і, вядома ж, суправаджаць усё гэта паперамі. Крытэрыі — тая планка, пераскочыць праз якую нікому не дадзена. Яе, праўда, можна скінуць, паламаць разам з устарэлай сістэмай, але для гэтага, пэўна, тады не паспела яшчэ сітуацыя. Адным словам, са скрухай у голасе казаў малады сакратар, пакуль застаецца адно: рабіць, як склалася!

Мы пілі разам з ім добры духмяны чай. Кароткая гутарка, аднак, пакінула след у маёй душы. Мне і дагэтуль робіцца сумна і трывожна пры думцы, што вось у такога здольнага чалавека не адбылося ў раёне дэбюта, да якога ён быў «падрыхтаваны» ў Мінску. На сваёй пасадзе Ганчар быў спавіты пялёнкамі, якімі спавівалі, можа, яшчэ яго дзеда і бабуку.

Але ж пра тое, што ён сапраўды здольны, гаворыць далейшае развіццё падзей у раёне. Прайшоў год, і Уладзіміра Канстанцінавіча Ганчара абралі старшынёй раённага Савета народных дэпутатаў.

38. Масты над Нёманам. Ці ўсім свецяць зоркі?

Тут я быў чвэртку стагоддзя назад. Масты тады сустрэліся мне на нейкім геалагічным маршруце і запомніліся пяскамі ад самай ракі і да цэнтра пасёлка, — сыпкімі пяскамі, па якіх было цяжка праехаць. Цяпер — асфальт. Ця-

пер — горад, які пазнаць было немагчыма: прыгожы, утульны, зялёны, у кветках, з адметнымі будынкамі, — неяк жа здарылася, што тут не далі ўкараніцца стандарту, шэрасці. Чысціня на вуліцах і каля дамоў...

Мы спыніліся ў добраі, зацішнай гасцініцы, адпачылі крыху. Пасля гэтага знайшла нас ідэолаг Нэля Мікалаеўна Абрамовіч, жапчына сярэдняга росту, а ўзросту, пэўна, менш чым сярэдняга, рухавая, з гумарам, з прамым і гарэзлівым позіркам светлых вачэй. Штосьці ў яе было ад імпульту Іеўлевай са Светлагорска... Яна таксама з натхненнем магла гаварыць пра культурныя і культурна-спартыўныя комплексы, клубы па інтарэсах, музычна-мастацкую гасціную, лазні, лодачную станцыю і г. д. Рэспубліканская газета «Звязда» ў артыкуле з Мастоўскага раёна неўзабаве раскажа пра вопыт мастаўчан у развіцці масавага фізкультурнага руху. У 70 працоўных калектывах створаны групы, каманды. Але яны не толькі створаны, а дзейнічаюць, бо ёсць дзе — 42 баскетбольныя і 64 валебольных пляцоўкі, 20 залаў, 13 стралковых ціраў, 44 футбольныя і хакейныя палі, дзве лыжныя базы, плавальны басейн, лодачная станцыя. Пазней тая ж газета раскажа пра вопыт Мастоў у працоўным выхаванні школьнікаў. Сіламі «Сельгастэхнікі», прамысловага аб'яднання «Мастоўдрэў» і іншых прадпрыемстваў створаны вялікі і добра аснашчаны вучэбна-вытворчы камбінат. Толькі дзякуючы яму прадпрыемствы раёна не маюць клопатаў з кадрамі.

Аўтарам першай публікацыі выступіць сама Абрамовіч.

Пра спорт і яго развіццё тут думалася з пашанай. Наша грамадства мае невычарпальныя магчымасці ў развіцці аздараўленчага фізкультурнага руху. На жаль, гэтага не разумеюць або, лепей сказаць, можа, недаацэньваюць планы дый гаспадарчыя органы. Прынятая пастанова ЦК КПСС «Аб мерах па палепшэнні выкарыстання культурных устаноў і спартыўных збудаванняў» у многім паспрыяе вырашэнню праблемы.

Але вернемся адсюль у горад. Проїдземся па вуліцах новых мікрараёнаў Брэста, Гомеля, Мінска. Ці ёсць там (на 50—70 тысяч жыхароў!) хоць адна агульнадаступная спартыўная зала, водны басейн або лазня? У мікрараёне Паўднёвы Запад, я ведаю, нічога такога ў дварах няма, акрамя хіба валеібольнай пляцоўкі ці збуцвелага стала для тэніса. А праблема ж, як сказаў, чытаючы гэтую кнігу, яе рэдактар, падзвычай важная і востра сучасная.

Не меншы клопат і трывогу ў нас павінна б выклікаць і тое, што спартыўны занятак сярод моладзі часам набывае не гульнявыя аматарскія або аздараўленчыя сацыяльныя рысы, а робіцца як бы самамэтай — прафесіяй. Здзіўляемся, калі ў самы разгар павучальнага года гасцініцы абласных гарадоў на некалькі тыдняў забіты школьнікамі-«спартсменамі». І яшчэ большае здзіўленне выклікаюць учынкi дырэктараў буйных прадпрыемстваў, якія за дзяржаўны кошт трымаюць каманды спартсменаў. От, напрыклад, вучыўся сын аднаго майго знаёмага ў радыётэхнічным інстытуце. Кінуў... Пайшоў «працаваць» на камвольны камбінат... хакеістам.

Утрыманне спартсменаў-паёмнікаў у рабочых калектывах павінна б закранаць гонар рабочых людзей і асуджацца, як асуджаецца дармадства. Гэта ж ганьба для сацыялістычнага прадпрыемства, спартыўны гонар якога павінны б адстойваць самі рабочыя разам з дырэктарам.

Каманды паёмнікаў — як тыя пробкі... Яны стрымліваюць развіццё фізкультуры і спорту на фабрыках і заводах, а не гладыятары.

Нэля Мікаласёўна запрасіла нас на Нёман, ёй карцела паказаць гасцям мастоўскі цуд — падвясны мост цераз раку. Аднак Іван Апанасавіч адмовіўся, яму пездаровілася, ды і стаміўся за дзень, а я пайшоў. Мостам на тоўстых канатах сапраўды можна было ганарыцца, выглядаў ён як велічны твор мастацтва і звязваў адзін бераг горада ў купках сосен, з другім бе-

рагам, пакрытым лесам. Нёмап тут, у сярэднім цячэнні, быў шырокі, паўнаводны, і, пасля знаёмства з Мастамі, было ўражанне паўнаты жыцця на адным і другім берагах.

Мы праішлі, гойдаючыся, на той бераг і павярнулі на сцяжыну, што вілася ўздоўж ракі. Сутопывалася, атухала чырвань на захадзе. У горадзе запальваліся агні, і пад галавой у густой сіпечы пачыпалі высыпаць зоры.

Я спытаўся пра тое, што рупіла, пра здольнасці яе шматлікіх калег...

— Што вы?! — Абрамовіч была гэтак здзіўлена: — Мне здаецца, сярод нашага брата столькі здольных і энергічных людзей!

— Тады давайце з вамі паразважаем, — прапанаваў я. — Мы ведаем выдатныя прозвішчы: Ралько, Старавойтаў, Бядуля... Ёсць яны і ў вашым раёне, а тым больш — у вобласці. Мы ведаем выдатных арганізатараў вытворчасці, іх шмат, і менавіта ў сферы вытворчасці праяўляюцца найбольш здольнасці сакратароў сельскіх райкомаў. Назаву хоць бы жанчын — Белякова, Крышталевіч... Адкажыце цяпер, чаму мы не ведаем такіх яркіх прозвішчаў сярод сакратароў парткомаў, прапагандыстаў, ідэолагаў, словам, сярод тых, хто працуе на мараль, на ідэю?

І Нэля Мікалаеўна печакана сумелася.

— Матэрыяльная сфера... Ведаецца... Там найбольш відаць вышкі, і яны цэняцца. А ў нас цяжэй сябе паказаць...

— Скажыце тады, чаму ў вашай рабоце, скіраванай на выхаванне чалавека, калектыву, мы не ведаем, каб быў розны вопыт — у вас і ў Раманюк або Іеўлевай, як ёсць ён у лепшых нашых гаспадарнікаў — Ралько, Старавойтава...

— Там — зямля...

— Сапраўды, там — зямля, у вас — чалавек, сваё поле дзейнасці, і кожны, хто працуе на ім, можа ўнесці ў практыку штосьці сваё, раскрыцца па-свойму ў рабоце, от як Сухамлінскі на педагагічнай івіе...

Нэля Мікалаеўна глянула на мяне з усмешкай здзіўлення:

— Сказаць праўду, розніца ў нас бывае часцей у колькасці мерапрыемстваў. Чаму? Пам, пэўна, штосьці замінае працаваць творча. Часам страх, што цябе не зразумеюць і абсмяюць, як было ў мяне з адной задумкай.

— А — якой? Цікава...

— Ой, няхай ужо гэта застанецца тайнай, — напрасіла яна, і яе лёгкі парывісты голас зрабіўся больш строгім. — Скажу вам адкрыта, мяне пайчасцей хвалюе перазуменне, з якім сустракаюся ў розных установах. Я, напрыклад, дзесяць гадоў білася, каб выкраіць у раённым бюджэце стаўку кінааператара. Мы так многа страчваем ад таго, што не карыстаемся кінакамерай, не запісваем расказы, галасы людзей і — якіх людзей! Мне шкада ўсяго гэтага... Пачалі шукаць магчымасць для фінансавання яго раённым аграпрамысловым аб'яднаннем, а тут з Гродна якраз прыехаў наш прафсаюзны бос. І што вы думаеце, ён падтрымаў? Дзе там!.. РАПА, кажа, павінна займацца гаспадарчымі справамі... Я сказала яму: вы павінны ствараць для рабочага чалавека, механізатара, калгасніка пэўны культурны антураж, клапаціцца пра настрой, выхаванне людзей, але чамусьці не дбаеце пра гэта! Хто вы?!

— Ідэя такім чынам павісла?..

— Ды не! Вырашылі пытанне. Цяпер у нас пры аграпроме працуе кінааатар! — І ўрачытасць у яе голасе тут жа змянілася новым клопатам: — На чарзе адкрыццё кафэ для моладзі, але тры гады ўжо не можам выбіць для яго памяшкання халадзільнікі і іншае абсталяванне...

— Дык пяўжо праўда, што сярод ідэолагаў людзі меней здольныя?

— Ой не-е!

— А ў чым жа справа?

Яна зноў усміхнулася:

— Вось як выканаем пастанову чэрвеньскага Пленума, тады стануць вядомымі і героі.

39. Залатая спіраль ініцыятывы

Па плану, які мы склалі раней, у Мастоўскім раёне нам палежала пазнаёміцца з сельскім музеем, што быў заснаваны і дзейнічаў у вёсцы Гудзевічы. Праўда, гэты музей неяк не трапляў у сферу захапленняў Нэлі Мікалаеўны, і яна нам пра яго нічога не расказвала, што мяне нават дзівіла. А можа, яна вытрымлівала момант, лічачы, што мы на месцы ўсё ўбачым сваімі вачыма?

У гутарках з людзьмі, якія стаялі на чале падобных ачагоў культуры, Іван Апанасавіч пастаянна выпытваў, як ствараліся яны, па чыёй ініцыятыве... Ён вельмі цаніў, калі ініцыятыва зыходзіла ад сельскіх інтэлігентаў, якіх цяпер у кожным раёне блізка тысячы душ. Праўда, не ўсіх спецыялістаў сельскай гаспадаркі можна лічыць інтэлігентамі з-за іх вузкай дзейнасці і абыякавых адносін да грамадскіх клопатаў. Важна, аднак, каб яны рабіліся інтэлігентамі і потым каб ад іх зыходзіла ініцыятыва ў сацыяльным і духоўным абсталяванні жыцця.

Ініцыятыва — залатая спіраль, яна разгортваецца ў такой паслядоўнасці: ад думкі — да пачуцця, ад пачуцця — праз уяўленне — да дзеяння... Вось стаіць кніжная шафа, прыводзіў Іван Апанасавіч найпрасцейшы прыклад. Прыглядзіцеся... Шафа трохі замінае, і, калі я перасуну яе, у кватэры прыгажэй стане. Пачуццё прыгажосці падштурхоўвае да дзеяння, і мы дзейнічаем. Перасунулі — і задавальненне ад зробленага заахвочвае новую думку: што яшчэ зрабіць?.. Па гэтай залатой спіралі чалавек узнімаецца, расце...

У калгасе імя Сільніцкага Полацкага раёна выкладчык Вароніцкай сярэдняй школы Віктар Зіноўевіч Родчанка стварыў музычна-мастацкі салон — установу, можна сказаць, па дамашняму тыпу, і сяляне там нярэдка госці, ды не госці — гаспадары. Ніна Макут, песпакойная і пра-

цалюбівая жанчына, заснавала пры салоне клуб майстрых.

Пачынанне па форме і сутнасці аднавядала часу. Людзям цяпер больш падабаюцца не гулкія клубы, дзе можна сядзець слухачом, а невялікія ўтульныя залы для сустрэч, задушэўных бясед, часам за шклянкай чаю. Заняткі ў падобных «клубах» пагадваюць былыя вячоркі.

У вёсцы Азіна — цэнтры саўгаса «Белас» дзейнічае клуб «Гаспадыня». А ў саўгасе «Тураўлянскі» (пры Заазерскім сельскім Савеце) багата што робіцца ўжо не столькі клубам, колькі адной жанчынай — душой культурных дзей, задум, парыванняў — Клаўдзіяй Фёдараўнай Мядзюшка, заслужаным урачом БССР. Яна ўзначальвае камісію ўрачыстых абрадаў і ўмее пераўтварыць кожную цырымонію ўступлення ў шлюб або рэгістрацыі дзяцей у хвалюючае, узрушальнае, прыгожае, запамінальнае на ўсё жыццё свята.

З Клаўдзіяй Фёдараўнай мы сустрэліся ў аддзеле культуры райвыканкома. Жывая, адкрытая і прыязная, з пранікнёным позіркам вачэй. У народзе такімі бываюць шчырыя душы, здольныя ўзяць на сябе любы клопат і бескарысліва служыць чалавеку. От і яна: і доктар, і старшыня Савета сельскага клуба, і старшыня жансавета, і салістка, і лектар — адна за многіх раскручвае залатую спіраль ініцыятывы. Нам даводзілася толькі шкадаваць, што ў яе не багата памочнікаў, паслядоўнікаў і што, шануючы Клаўдзію Мядзюшка на сяле, не ашчаджаюць яе сіл тыя, што стаяць побач з ёй — заазерскія інтэлігенты, не бяруць на сябе хоць частку яе клопатаў.

Такіх людзей, як Мядзюшка, Імайт Зіедоніс трапа параўноўвае з паравічкамі, якія цягнуць за сабой састаў...

Пад Віцебскам у саўгасе «Рудакова» разказвалі пра былога дырэктара, ветэрана гаспадаркі Васіля Івапавіча Жука. Запомнілася дэталі. Выпраўляючы камбайнёраў у поле, ён звычайна выстройваў іх, як салдатаў перад боем. Адноічы ж па такую лінейку прывёз з сабой пакункі

кніг... Не буду прыдумваць прамову, якой сам не чуў з яго вуснаў. Але гаварыў ён там пра Давыдава і другіх шалахаўскіх герояў, пра зямлю, мір і хлеб. Гаварыў палымяна і палка, раскрываючы сэнс хлебаробчае працы, а потым уручыў кожнаму механізатару па кнізе «Паднятая цаліна».

Гэта быў момант выключна светлы і чысты, кранальны сваім далучэннем працоўнага чалавека да пабыткаў чалавечага духу, да твораў мастацтва, і дырэктар разумеў, што робіць. Пісьменнікі, мастакі былі яго найпершымі саюзнікамі, дарадцамі, і ён, панёўна, не хаваўся б ад іх, каб яны раптам да яго ў гаспадарку прыехалі, бо сам быў не толькі выдатным аграрнікам, арганізатарам вытворчасці, але і інтэлігентам.

Жуковы традыцыі ў гэтай гаспадарцы жывуць і цяпер. Атрады механізатараў праводзяць у поле і сустракаюць па завяршэнні важных работ пад музыку духавога аркестра, з кветкамі, дзяўчаты, прыбрапыя ў нацыянальныя касцюмы, акрапляюць жняцоў зернем, а тыя дораць ім каравай.

Мы з Васільевым чулі пра такі ж рытуал, поўны вялікага сэнсу і значэння, у саўгасе імя Углоўскага Віцебскага раёна. Гэта па сутнасці было прарастанне духоўнага пачатку і мастацтва ў жыццё. І, што характэрна, ні ў «Рудакова», ні ў саўгасе Углоўскага не скардзіліся на недахоп людзей, моладзі на фермах, у полі... Рудакоўская сярэдняя школа штогод брала пад апрацоўку пяць гектараў буракоў, з задачай спраўлялася, і тут жа, на мяжы пільных інтарэсаў школы і гаспадаркі, стваралі яшчэ адзін клуб — верхавой язды. Кіраўніцтва саўгаса рабіла захады, каб адкрыць у Рудакове конна-спартыўную школу.

Іван Апанасавіч быў знаёмы з асобнымі салонамі або клубамі па інтарэсах педзе ў Падмаскоўі. Але там іх былі адзінкі. У нас жа, асабліва калі мы падаліся на Гомельшчыпу і Брэстчыну, гэтых самадзейных клубаў, ансамбляў, хораў, гурткоў, галерэй сынапула, няўрокам кажучы, як бобу з развязапага мяха, і ён

сумеўся. Узнікала пытанне, адкуль яны ўзяліся і ці сведчаць яны аб развіцці творчага духу людзей? Глядзі што запланаваны, заараджаны, падказаны зверху... Тады гэта не ініцыятыва!

Ужо ў калгасе «Светлы шлях» Іванаўскага раёна Васільеву закарцела грунтоўна перагледзец і ўзважыць работу музычна-мастацкага салона. Салон займаў адну невялікую залу Рудскага сельскага Дома культуры. Дырэктар адсутнічаў, мастацкі кіраўнік — таксама, і тлумачэнні давалі сакратар парткома калгаса Уладзімір Ваўрынюк і бібліятэкар Людміла Засімовіч, найболей — яна, бо Ваўрынюк хоць і малады яшчэ быў, ды, мы бачылі, не цікавіўся падобнымі рэчамі, заарганізаваны быў, заняты вытворчасцю, у лепшым выпадку...

— У рабоце салона, — распавядала Засімовіч, — прымаюць удзел настаўнікі, некаторыя спецыялісты калгаса, вучні — нашы людзі наогул. Тут дзейнічаюць два клубы па інтарэсах: «Сучаснік» і «Калінка». Апошні — жапоцкі. У ім пераважаюць жанчыны камбіната бытавога абслугоўвання і сталовай. Амаль кожны месяц збіраюцца ў салоне. А нядаўна прыязджалі іванаўскія школьнікі, быў урок па вершах Ясеніна. Гучалі вершы і музыка... У нас праводзіць свае заняткі і літаратурнае аб'яднанне раённай газеты...

Салон жа быў не проста прыгожы, а быў ён прыгожы і багаты. Карціны прафесійных мастакоў, з абменнага фонду, які быў у Брэсце. Зрэшты, для карцін тут было мала месца і частка іх упрыгожвала сцены калідора і бібліятэкі. З іншых твораў мастацтва прыцягвалі ўвагу шматлікія ўзоры, эстампы, скульптурныя партрэты. Палавіна іх належала рукам Парфена Пleshкі, народнага ўмельца з вёскі Кужэлічы. Майстэрствам разьбяра не менш уражваў і мастак Андрэй Вінярскі, які доўгі час жыў у гэтым раёне, а потым паехаў на сваю радзіму (з Украіны быў родам). Мяккі дасціпны гумар, паляшупцкі каларыт так і сачыліся з яго кожнай карціны: «Лесавік», «Разлад», «Сустрэча з зубрам», «Купалінка», «Д'ябал спакусіў»... Творам Пlesh-

кі, Віпярскага, як і Пушкара, з якім мы страчаліся ў Мазыры, было ўласціва адно — пранікпенне ў народную душу; вабілі мясцовы каларыт і мелодыка краю.

У салоне экспанаваліся і такія творы прыкладнога народнага мастацтва, як скрынкі, ручнікі, абрусы... У гэтых сценах натуральна гучала і жывое, простае слова з народных крыніц. Сюды, на сустрэчу з моладдзю, часам запрашалі мясцовых казачніц і снявачак. Жаданай госцяй тут заўсёды была Еўдакія Кузьмянчук з вёскі Пяшкова, якая ведала багата вершаваных народных апавяданняў.

— Скажыце... Свядома або інтуітыўна вы сумясцілі прафесійнае мастацтва з прыкладным, народным? — пацікавіўся Васільеў.

— Як сказаць...

Мы сядзелі ў невысокіх, утульных крэслах за газетным столікам... Засімовіч гублялася, і адказ яе быў няпэўны.

— Сумясцілі, каб паказаць людзям і тое і другое...

— Таварышы, педагогі! — Васільеў ужыў чамусьці іменна гэтае слова: — Вы павінны бачыць больш глыбокі змест у тым, што робіце. Такія мастакі, як Савіцкі, — гэта вяршыні ў мастацтве. Але народ таксама тварыў прыгажосць, тварыў мастацтва. І — нямала! А ў цяперашняй моладзі заўважаецца грэбаванне і пагарда ў адносінах да вёскі, маўляў, нічога высокага, мастацкага, вартага там не было і няма. Моладзь адарвалася ад свайго, карэннага, што мела або магла б мець пры іншым стаўленні да спадчыны. Маладыя сталі вельмі падкія да розных мод і павеваў. Таму свядома трэба ўсё гэта сумяшчаць, паказваць, тлумачыць, калі хто не разумее. Няможна спасцігнуць прафесійнае мастацтва, не спасцігнуўшы таго, што стварыў народ! Глядзіце, вось дзяды пашы жылі, мо трохі бядней за нас, а як упрыгожвалі сваё жытло! Ці ж гэта не прыклад? А маладыя кінуліся ў горад, паставіўшы крыж на сяле. Яны свабодныя! Яны выпусташаныя! Яны гатовы, бачыце, убіраць у сябе ўсё гарадское. Гэта іх пра-

ва. Але гарадское ўкладваецца ў душах гэтых людзей, як сукаватае галлё ў кузавок. Сустрэнеш такога — ні ў горадзе Багдан, ні на сяле Селіфан! Дзе гэта ў нас была пра гэта размова?..

— У Светлагорску, — нагадаў я і папытаўся ў Засімовіч, ці ёсць вучні ў старога разьбяра Пleshкі.

— Няма, — адказала яна.

— Шкада...

Не было ўжо чаму і дзівіцца. У Саюзе мастакоў Беларусі ўсяго адзін ці два разьбяры па дрэве, — даводзіў у Мазыры Пушкар... Няўпачай, гэтае старажытнае мастацтва ў нашым краі вымірае... Але чаму?.. Бабруйскае і іншыя мастацкія вучылішчы рыхтуюць кадры. Толькі ніхто, паўтару, ніхто іх, майстроў такой захапляючай справы, не шукае, нікому, акрамя дойлідаў у «Рассвеце» ды яшчэ ў калгасе-камбінаце «Памяць Ільіча», яны не патрэбны. Прынамсі, падобна на тое...

Раней у вучылішчы рыхтавалі таксама каменячосаў. Гэта ж слаўная прафесія! Толькі, калі ў Жыткавіцкім раёне пачаліся распрацоўкі граніту, патрэба ў каменячосах чамусьці раптам адпала, як адпала яна і ў кветкаводах... Чаму — у каго б спытаць? Чаму ўсё-такі?

Мы заканчвалі гутарку ў Рудскім музычна-мастацкім салоне, які сваімі творамі хваляваў, узвышаў і трывожыў душу. Па ідэі, якая так ці інакш выяўлялася, усё ў гэтых сценах павіпна было працаваць на ўсведамленне, што ты каліва, што ты звяно ў ланцугу жыцця — і толькі. Што сапраўдныя духоўныя каштоўнасці ствараюцца народам, і яны не паблякнуць ніколі.

Работа салона, як пішуць у дакладах, была значнай. Адчувалася, праўда, што Васільева яна не задаволіла. Чагосьці ўсё-такі не хапала ў кіраўніцтве салонам: або пары, або паравічка. Зрэшты, мы маглі і памыляцца.

40. Дарога ў Гудзевічы. Успамін пра Блоньскі гістарычны музей

У апошнюю ноч Васільеў цяжкавата дыхаў, але я ўсведамляў усё гэта неяк аддалена, краем, праз сон. Пасцелі ў нас былі — як нідзе дагэтуль, мяккія, і я спаў, бы на воблаку, над усім гэтым краем...

Толькі рапцай выявілася, што Іван Апанасавіч зусім заляжваў.

— Прастудзіўся ў Брэсце, — казаў ён, жалчыся, — сцінае ў грудзях.

Заварылі чай. Я збегаў у сталоўку, узяў сёе-тое сабе, яму, зазірнуў у аптэку.

— Давай, Васіль, паедзем ужо дадому...

— А як жа музей у Гудзевічах? Туды ўсяго трыццаць вёрст...

Я быў у распачы ад хваробы Васільева — так хацелася паказаць яму тое, пра што з захапленнем расказвалі адзін аднаму пісьменнікі, якія ўжо пабывалі там.

— Можна, мы, Іван Апанасавіч, затрымаемся ў Мастах на некалькі дзён. Адляжыцеся, правіцеся, і паедзем далей.

— Не!

— Шкада... Мы ж збіраліся наведаць яшчэ Арцыменю на Любаньшчыне. Цікавая ў яго гаспадарка.

— Хатняя дума ў дарогу не гадзіцца. Трэба адмовіцца...

Мне рабілася сумна:

— Каб яе, гэту хваробу, ды на сухі лес! Такога музея, як у Гудзевічах, вы нідзе больш не ўбачыце.

Я гаварыў яму і шкадаваў, што і сам на тое дзіва не пагляджу.

— Дарэчы, калі ў вас недзе ўзніклі сумненні ў сапраўднасці пачыну мясцовага люду пры стварэнні клубаў, салонаў, то Гудзевіцкі музей — чыста мясцовая ініцыятыва. Гэта — дакладна.

Іван Апанасавіч уважліва паглядзеў на мя-

не. Калі размова заходзіла пра залатую спіраль ініцыятывы, ён пярэчыць не мог. Дарэчы, за гэтай залатой спіраллю ён гатоў быў пасхаць або найсці пехатоі — хоць на Паўночны полюс!

Толькі я разумеў і непакой Васільева: не мог Іван Апанасавіч затрымлівацца ў дарозе. Па-першае, гэты тыдзень заканчваўся днём, які ў народзе адзначаўся як свята. А ў тым краі, адкуль ён прыехаў, на гэтае свята — сёмуху — рабілася якраз тое, што ў нас на радаўніцу, — хадзілі на могілкі адведваць нябожчыкаў. І ён не мог парушыць парадак, які для яго стаў святам ужо гадоў сем назад... Па-другое, творчыя справы хвалявалі Васільева: ці няма там якіх вестак з Масквы? Ідзе ж у друк яго аповесць «Землякі». Яна вельмі публіцыстычная, вострая, і ці мала якія могуць быць «пажаданні» аўтару... Слушна?

— Васіль, туды, у Гудзевічы, ты едзь адзін. Паглядзі... Мне раскажаш...

Я заляпіў спіну, плечы Івана Апанасавіча гарчычнікамі, прычым, як яму зажадалася, ляпіў іх навыварат, гарчыцай наверх, прыкрыў яго махровым ручніком, ухутаў коўдрай і пабег у райком. Нэля Мікалаеўна неўзабаве паслала ў гасцініцу доктара. Той дастаў стэтаскоп і выслухаў, але не знайшоў небяспечнай хваробы — пасля гарчычнікаў Васільеву стала лягчэй, хоць ціск быў падвышаны... Іван Апанасавіч яшчэ трохі павагаўся ў прыняцці рашэння і, калі Абрамовіч зноў прыйшла ў гасцініцу, сказаў, што едзе разам з намі ў Гудзевічы.

— Добра!..

І от повы кавалак дарогі.

Я перабіраў у памяці сельскія музеі, якія мы ўжо наведвалі з Іванам Апанасавічам. Бадай, найболей уражлівым з іх быў музей у вёсцы Блонь Пухавіцкага раёна, дзе адбываўся сылку ў маёнтку бацькоў выдатны рэвалюцыянер-народнік, дзеяч арганізацый «Зямля і воля» і «Чорны перадзел» Анатоль Восіпавіч Бошч-Асмалоўскі. У Блоні ён працягваў рэвалюцыйную дзейнасць і стварыў, разам з жонкай і сынамі, філію Усерасійскага сялянскага Саюза, а

таксама п'явіншы, здавалася б, гурток самаадукцыі сялян, чым наклікаў на сябе страшэнны гнеў царскіх улад— адбываў пакаранне ў Сібіры.

Стэнды і экспанаты розных залаў музея адлюстроўвалі багатую гісторыю гэтага кутка беларускай зямлі на розных этапах і ў розных сацыяльных зломах. Як сімвал сялянскага роду, кідалася ў вочы прозвішча былога дырэктара племсаўгаса «Індустрыя» — Сеялка!.. Дэманстраваўся яго, Фёдара Цімафеевіча Сеялкі, пасляваенны загад нумар адзін: «Пасля трохгадовага прабывання ў партызанах я, дырэктар саўгаса «Індустрыя», Сеялка Ф. Ц. прыступаю да выканання ранейшых сваіх абавязкаў».

Як проста, лагічна, будзённа, з выяўленнем сваёй сялянскай несакрушальнасці. Уяўляеце? Пасля трохгадовага прабывання... Быццам ён у камандзіроўцы быў!

Саўгас «Індустрыя» — адна з найбольш трывалых гаспадарак на Міншчыне, і ў музеі добра былі паказаны яе гісторыя і навішчае жыццё, людзі... Загадвала музеем і, між іншым, вяла пры ім дзіцячую выяўленчую студыю мастачка Таццяна Міхайлаўна Аліпава, па ўсім адчувалася, энтузіястка, патрыётка Блоні.

— Не можа быць свядомым той, хто, як Іван Няпомнячы, ставіцца да гісторыі сваёй і жыцця грамадства, — сказала яна, спасылаючыся на выказванне Леніна, і гэтыя словы, падобна, былі дэвізам у яе захапленні — рабоце...

Нас суправаджаў па музеі Васіль Аляксеевіч Ніканчык, сярэдняга росту, мажны; ён цяпер кіраваў гаспадаркай. І, калі мы падышлі да сцяны з дзіцячымі малюнкамі, Іван Апанасавіч кіўнуў яму:

— Таццяна Міхайлаўна выхоўвае сваёй работай густ і нестандарт. Гэта важна. У выхаванні яна робіць тут, у сценах музея і выяўленчай студыі, больш, чым вы ўсе. Бачыце, у чалавека душа нестандартная, і кожнаму трэба штосьці сваё — творчая іскра, эстэтычная асарода. Чым вышэй адукацыя, тым чалавек патрабавальней, капрызней... Ва ўмовах стандар-

тызацыі людзі чарсцвеюць, і, выхоўваючы такім чынам нестандарт, мы як бы засцерагаем дзяцей ад чэрствасці. Яна, Таццяна, гэта разумее... Гэта ўсё больш пачынаюць разумець кіраўнікі гаспадарак. Калгас, саўгас трымае мастака. У кожнай буйной гаспадарцы патрэбен мастак.

— Я так уяўляю справу, — сказаў на гэта Ніканчык, — адняць ад нас мастака, пісьменніка — усё адно што адняць язык.

Не дзеля прыгожага слова тое было сказана. Дырэктар педнаразова запрашаў у сваю гаспадарку літаратараў; у сваіх меркаваннях на конт ролі мастацтва ў жыцці працоўнага чалавека ён якраз сыходзіўся з Жуком, Бядулем, Якубоўскім... А час усё болей паказвае на вартасць іх культурнай работы ў вёсцы.

— Час такі: шпарка бяжыць... Трэба спыніцца, азірнацца, і музей спрыяе гэтаму, — сказала Аліпава пры завяршэнні нашай экскурсіі.

Я пацікавіўся ў Таццяны Міхайлаўны, ці ёсць у яе жыцці-быцці якія праблемы.

— Ёсць! Не столькі ў рабоце, колькі ў званні, — адказала яна. — Чаму я, маючы дыплом мастака і працуючы мастаком, павінна мірыцца з тым, што ў працоўнай кніжцы будзе запісана: «маляр»?..

Яе пытанне прагучала для нас, як выстрал зняпадку.

Дырэктар саўгаса Ніканчык развёў рукамі: не яго, маўляў, прыхамаць. І праўда. Саўгас — не калгас, і пытанне, каго прымаць у калектыў, вырашаецца не імі, на месцы, а там, педзе ў вярхах.

— М-да... Усё гэта залежыць ад узроўню мыслення распарадчых органаў. Чаму, скажам, фізрук упісваецца ў штаты, а выхавацель эстэтычных густаў адсякаецца?

«Музей сяла Блонь — вельмі патрэбная і архіважная справа. Музей — гэта памяць сяла, а без памяці не можа быць сапраўднага грамадзяніна і патрыёта».

Такі запіс пакінуў Іван Апанасавіч Васільеў у кнізе водгукаў у Блоньскім музеі.

...Вясеннія палі ад Мастоў да самых Гудзевіч глядзеліся хораша, нідзе не відаць было недагледжаных або закінутых палеткаў. Напоеная апошнімі цёплымі дажджамі ніва ставала на дыбкі, цягнулася да сонца, кідалася ў вочы скразным разлівам.

У гісторыю ўвайшло, як падчас Айчышнай вайны 1812 года непадалёку ад Гудзевіч адбыўся бой казакаў Платава з перадавымі атрадамі Жэрома Бананарта.

І якіх толькі Бананартаў за свой век не пачыла гэта зямля! Толькі не скарыць, не перамагчы ім было селяніна Сеялку, які падчас грозных пашэсцяў ператвараўся ў воіна, партызана, а потым зноў аддаваў сам сабе загад: прыступаю да ранейшых сялянскіх абавязкаў на роднай зямлі!

Старшыня калгаса імя Карбышава Міхаіл Сцяпанавіч Пронька сустрэў нас ля канторы. Гэта быў добра складзены і паглядны мужчына ў росквіце сіл, з круглявым тварам і характэрнай для беларуса паважнасцю ў рухах, у голаце. Ён гаварыў на чыстай беларускай мове і, праводзячы нас да купкі будынкаў, абсаджаных дрэвамі, тлумачыў:

— Музей вырас і нават нечакана для ўсіх нас стаў падзеяй, не толькі ў школьным — у калгасным жыцці. Да нас пачалі прыязджаць пісьменнікі, бываюць і мастакі. Мы праводзім у ДOME культуры калгасныя літаратурныя святы, у якіх побач з вядомымі літаратарамі выступаюць нашы вучні. Літаратурная творчасць, літаратурныя росшукі, дэкламацыя — усё гэта стала агульным захапленнем.

Мы спыніліся ля сялянскай хаты з бярвення пад саламянай страхой. Старшыня пазнаёміў нас з прыстарэлым, але жвавым і кемным селянінам — Івапам Ігнатавічам Клімуцем; як высветлілася, да пенсіі ён працаваў калгасным бухгалтарам, а цяпер загадваў этнаграфічнай часткай музея.

Уся хатка, з сенцаў і святліцы з печчу, бы-

ла напоўнена скарбам, якім карысталіся тутэйшыя сяляне адвеку: лавы, ложка і адпаведнай пасцелю, куфэрак, жорны, прылады надворнай працы, сярпы, мянташка з моранага дубу... А яшчэ і цымбалы, і Гудзевіцкі герб 1539 года, і партрэт Скарыны, абкладзены саматканым ручніком, што вісеў на покуце.

Мы толькі ўвайшлі ў гэтую хатку — калыску сялянскай даўніны, як падаспелі школьнікі, здаецца, з суседняга Ваўкавыскага раёна, і Клімуць заадно і нам, і ім расказваў пра былы сялянскі побыт. Вядома, для школьнікаў тут было багата нябачнага, дзіўнага: от як жылі, от чым карысталіся... Калі мы выйшлі адтуль, Іван Васільеў палічыў патрэбным зрабіць заўвагу па «ўроку» Клімуця:

— Трэба выразна праводзіць і ўсяляк падкрэсліваць думку: жылі цёмна, але колькі святла і радасці знаходзілі яны ў працы! Паглядзіце вось на гэтыя і на тыя прылады. Усё-ўсё, ад прасніцы да гаршка, зроблена любасна, з густам, прыгожа і зграбна. Мастацтва жыло ў народзе, і яго трэба бачыць не толькі ў цымбалах.

Загадчык літаратурнай часткі музея Алесь Мікалаевіч Белакоз выйшаў з белага мураванага будынка на ганак у адных шкарпэтках, пэўна, не заўважыўшы гэтага. Мы павіталіся. І ўжо ў неадпаведнасці яго формы моманту ўгадвалася многае: там, адкуль ён выйшаў, быў іншы свет, якому ён служыў аддана, аберагаючы яго ад пылу і бруду.

Мы ўвайшлі ў мянціцу, абсталяваную як сапраўдны музей, ярка і хораша. Тут раней была школа, больш дакладна, частка яе, і адзін клас цяпер займалі экспанаты гістарычна-літаратурнай тэматыкі. Мы з Іванам Апанасавічам не запісвалі амаль нічога, бо гэта замінала слухаць багатыя на звесткі расказа Белакоза і пра Кастуся Каліноўскага, які нарадзіўся на гэтай зямлі, у маёнтку Мастаўляны, і вырас у выдатнага беларускага рэвалюцыянера-дэмакрата, мысліцеля, кіраўніка паўстання 1863—1864 гадоў на Беларусі, і пра жыццё вядомай польскай

нісьменніцы Элаізы Ажэшкі. Яе біяграфія раскрывалася праз цікавыя мясцовыя дакументы і факты. Экспанаваліся творы Скарыны на беларускай мове... Белакозу і ягоным юным памагатым удалося адкрыць забытага паэта з Беларэчыны Сцяпапа Мяцельскага, які выступаў у друку пад псеўданімам М. Арол ды малады загінуў у час грамадзянскай вайны. Мяцельскі настаўнічаў непадалёку ад Гудзевіч у вёсцы Струга... Яго вобраз цяпер быў увасоблены ў камені гродзенскім скульптарам Алесем Ліпенем і таксама ўпрыгожваў гэты музей. У Мінску рыхтавалася да выдання кніга вершаў М. Арла.

Суседняя вялікая зала музея прысвячалася сучаснай беларускай літаратуры, галоўным чынам таму, што створапа літаратарамі Гродзеншчыны. Розныя кнігі, лісты, дакументы, фатаграфіі, аўтографы — усё гэта падсвечвалася мяккім матавым святлом, і тут у якасці экскурсаводаў выступалі гудзевіцкія школьнікі. Іх настаўнік Алесь Мікалаевіч Белакоз вымушаны быў часова нас пакінуць — аднекуль прыехалі яшчэ дзеці, і ім нецярпелася паглядзець музей.

Была і яшчэ адна зала, дзе размяшчаўся мастацкі салон. Вельмі хораша чуліся ў ім урачыстасць, глыбіня фарбаў, музыка цішыні. Палотнам мастакоў адпавядалі само ўбранне пакоя, аздоба, дываны, камін. У гэтым салоне хацелася пастаяць або пасядзець, скінуўшы са сваіх плячэй цяжар будзённасці, і думаць або нават забыцца на думкі — далучэнне да сапраўдных твораў мастацтва нярэдка адбываецца самым кароткім шляхам — праз сэрца. Я глядзеў на карціны таго ж Ліпеня «Ноч над Нёманам», «Беларуская хата XIX стагоддзя»... Побач размяшчаліся «Камяні» Лілі Трахалёвай і грымеў у цішы «Бой казакоў Платава з французамі пад Гудзевічамі». Карціна палежала Уладзіміру Кісламу... Каб у мяне спыталі, што з гэтых твораў больш, што менш спадабалася, я не мог бы пешта вылучыць. Карціны «чыталіся», кожная па-свойму закрэпаючы

нешта ў душы. Ліля Трахалёва, дарэчы, не была прафесійнай мастачкай і, як паведаміў нам старшыня калгаса, працавала рахункаводам у гарадскім пасёлку Смаргонь.

Гудзевіцкі сельскі музей, не прэтэндуючы ні на якія асаблівыя ўмовы, спакваля абрастаў сябрамі, прыхільнікамі, актывістамі; яны і здабывалі матэрыялы, якія экспанаваліся тут. На сённяшні дзень, што ўжо не выклікае сумненняў, сваёй шырокай выхаваўча-асветніцкай і культурнай работай у акрузе Гудзевіцкая сярэдняя школа рабіла якраз тое, чаго не хапала навучанню па школьнай праграме, што было занядбана многія гады. Дарэчы, мне пра гэта ў Брэсце ўзрушана гаварыў Міхаіл Паўлавіч Клімец, вопытны педагог, выкладчык тэхнічнага вучылішча электратэхнікаў. У тым жа вучылішчы ён узначальвае маладзёжны універсітэт «Помнікі гісторыі бацькаўшчыны расказваюць».

Міхаіл Паўлавіч даводзіў мне наступнае:

— У чым я пераканапы: гісторыя Радзімы лепей засвойваецца, калі вучань ведае гісторыю кутка, які яму бліжэй, калі ведае пра жыццё сваіх бацькоў, дзядоў, прадзедаў. У нас усё вывучаюць і ўсё забываюць. Не забываецца толькі тое, што датыкаецца, а тым болей — крапае. Гісторыю можна спасцігнуць, спасцігаючы сваю радаслоўную, у ёй, як у кроплі вады, усё адлюстроўваецца. І калі не палюбіш свой родны куток — наўрад ці здолеш палюбіць усю Бацькаўшчыну, стаць патрыётам.

Гудзевічы падавалі выдатны прыклад у гісторыка-патрыятычным і культурным выхаванні моладзі.

Адзін чалавек — Белакоз, гэты чарнявы, смуглы, зпешне сухаваты выкладчык беларускай мовы і літаратуры, надумаўшыся, даў штуршок архіважнай, як пісаў Васільеў, справе — аб'яднаў вучняў, і яны пачалі рупіцца, актыўна, усёй грамадой.

А ўжо па наступным вітку ініцыятывы разам з Белакозам дзейнічала праўленне калгаса, у выніку, сюды, у Гудзевічы, і пераехала аднекуль з іншай вёскі тая хатка пад саламянай

страхой. Начынілі яе розным скарбам і першадрукару Скарыне, як наймудраму з мудрых, адвялі чырвоны куток. Выдатна!

І цяпер сталі заходзіць сюды не адны вучні. Пажылому калгасніку захацелася пераступіць парог з сённяшняга дня ў мінулы, зняць шапку перад знаёмымі рэчамі, якія пачалі ўжо звацца неяк дзіўна і печувана раней — экспанатамі, — развітацца з імі...

А то яшчэ дзяды ўнукаў прыводзяць і паказваюць ім, з чаго свет вырас.

Музей працуе, а каштора тым часам думае... І пра што яна думае? Пра музейны комплекс! Ад старога школы асталіся яшчэ два будынкі, у іх варта размясціць матэрыялы па гісторыі зямлі і краязнаўству.

А далей ужо, на новым вітку, легла на думку: знайсці вятрак і паставіць яго ў Гудзевічах як экспанат матэрыяльнай культуры. Без ветрака нельга па той адмысловай прычыне, што ён упісаны ў герб 1539 года. Але ж дзе знойдзеш гэтага велікана? Ветракі махалі крыламі па землях Беларускай Русі, пакуль сяляне атрымлівалі ў гаспадарках натурплату. Урбанізацыя не пакінула каменя на камені ад былой мукамольнай вытворчасці ў вёсцы і, акрамя гудзевічцаў, ёсць на Міншчыне яшчэ закарапелы дзівак — старшыня калгаса «Рассвет» Арцыменя, ён таксама марыць пра вятрак, праўда, не дзеля музея. Ён бачыць у ветры жыццяздольную рухаючую сілу, і ў тым своеасаблівым сацыяльна-бытавым комплексе, які ствараецца ў яго гаспадарцы, хоча мець ад ветру карысць. Бачыць Фёдар Уладзіміравіч у ветраку і важны эстэтычны «кампанент» сельскай забудовы. Адным словам, гэта — патрэбная рэч. Зусім нядаўна вятрак з'явіўся ў Моталі...

А тут пачынае ўжо працаваць фантазія — як заўсёды ў кемных, рушлівых людзей. З фантазіі нараджаюцца новыя планы... Будзе яшчэ і музей ільну, адзіны пакуль што ў рэспубліцы; на Гродзеншчыне гэтая культура досыць распаўсюджаная... У цэлым музейны комплекс у

Гудзевічах ператворыцца як бы ў заказнік беларускай матэрыяльнай і духоўнай культуры. База ёсць. Душа ёсць. Песні ёсць... Тут, як і пад Туравам, нямала спевакоў, ёсць свой хор, вакальная і танцавальная групы. Самадзейнасцю кіруе Ала Бабіла, якую адшукаў у горадзе і прывёз, на радасць сабе і людзям, мясцовы хлопец.

І ўсё ж цяжка пераацаніць ролю самога настаўніка Алеся Мікалаевіча Белакоза ў культурным жыцці Гудзевічаў (і ці толькі іх?!).

Неверагодна, а тым не менш факт, што Гудзевіцкі музей літаратурнага краязнаўства і этнаграфіі — цяпер яго гэтак завуць — некаторыя дзеячы раённага звяна прынялі спачатку ў штыкі; да іх, на вялікі жаль, адпосілася і Нэля Мікалаеўна Абрамовіч. Сама даволі актыўная ў тым, што трэба рабіць згодна даведзеных планаў, заданняў, яна не зразумела Белакоза і, відаць, пабойвалася яго самадзейнай, ні з кім не ўзгодненай творчасці. Толькі дзякуючы гэтай супярэчлівасці і палярнасці падыходу да справы, для энтузіяста-настаўніка, які развіваў нацыянальныя культурныя і патрыятычныя традыцыі ў выхаванні дзяцей, утварылася проста-такі драматычная сітуацыя. Яго абвінавачвалі ў адсутнасці інтэрнацыянальных пачуццяў, хоць у душах абвінаваўцаў тыя інтэрнацыянальныя пачуцці, мусіць, былі не чым іншым, як безаблічнасцю... Хіба не так? І таму менавіта дзейнасць Белакоза неаднойчы разглядалі на Савеце Мастоўскага раённага аддзела народнай асветы, дзе прыкладваліся ўсе намаганні, каб заглушыць ініцыятыву настаўніка. І адзін за другім ляцелі ў Гудзевічы загады з патрабаваннем закрыць музей.

Што за няўцешная доля наватараў! І што за падманлівае зялёнае святло на шляху, па якім ім руціць ісці?! Я ўчытваюся ў пісьмо Белакоза, якое нядаўна ён прыслаў мне. Дзівосныя факты з яго адкрываліся.

«На адным з пасяджэнняў савета райана былы загадчык, а цяперашні кіраўнік таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры нашага

раёна Макавецкі сказаў: «Такіх, как Белокоз, мы в войну...»

Але ж таварыш Макавецкі штосьці страшэнна блытаў...

Настаўнік Белокоз піша далей:

«На пачатку сямідзесятых гадоў, у час наведання новым загадчыкам Мастоўскага райана Мікалаем Іванавічам Рындам нашага музея, я папрасіў у яго: «Запішыце свае ўражанні ад экспазіцыі, створавай вучнямі». Ён звузіў вочы: «Я вам так запишу, я вам так запишу, что вы всю жизнь будете помнить меня!» І пісаў, так пісаў, што жыцця не было.

Недзе, пачынаючы з 1966 года, я друкаваў рабочыя планы ўрокаў беларускай мовы і літаратуры на стандартных машынапісных лістах, пакідаючы месца для заўваг па ўроку, дадаваў сюды падмелныя чыстыя лісты, на якіх пасля запісваў навінкі па аднаведных тэмах, знойдзеныя ў перыёдыцы або пачутыя па радыё, тэлебачанні. А ў спецыяльных, падклееных да плана канвертах памеру машынапіснага ліста ўкладвалася нагляднасць. Такія планы даюць мне вялікае маральнае задавальненне: гэта настаўніцкі твор, які робіцца на гады і дапаўняецца дзесяцігоддзямі. Весці ўрокі па такіх планах — свята! Калісьці былы міністр народнай асветы Беларусі Рыгор Якаўлевіч Кісялёў казаў: «Настаўнік Гудзевіцкай сярэдняй школы Белокоз піша такія планы, якія можна выкарыстоўваць многія гады. Трэба вывучаць гэты вопыт і прапагандаваць яго».

Але ж аднойчы ў Гудзевічы прыехалі Рында і Абрамовіч. Прыехалі яны па той прычыне, што я напісаў ліст у кантрольна-рэвізійнае ўпраўленне, дзе паведамляў аб злоўжываннях дырэктара школы, які на працягу многіх гадоў абкрадваў школьную касу, і мы ніякай патрэбнай мастацкай літаратуры не куплялі, беларускіх часопісаў не выпісвалі, не было на якія сродкі праводзіць экскурсіі з вучнямі. Праверка выявіла, што дырэктар школы падрабляў у ведамасцях вучнёўскія подпісы і грошы за церабленне буракоў, выбіранне бульбы забіраў сабе.

Яны мне казалі: «Факты, изложеныя вами в письме, имели место, а теперь пойдём к вам на уроки, посмотрим ваши плапы...»

Абрамовіч і Рында заявілі, што мае планы не стандартныя і што я абавязаны пісаць плапы ў сшытку. Мне давялося да кожнага ўрока перапісваць планы з лістоў у асобны сшытак на працягу дзесяці гадоў. Правяралі мяне амаль кожны месяц, а злодзеі і алкаголік і сёння працуе ў нас дырэктарам, і людзі толькі дзівяцца з гэтага...

Калі вы прыехалі тады ў Гудзевічы, я баяўся,— пісаў чалавек,— што вас падаслала Нэля Мікалаеўна з дрэннай задумаў, бо ў адносінах да мяне было ўсялякага,— да апошняга часу яна выступала ворагам Гудзевіцкага музея.

Пра наш гудзевіцкі культурна-асветніцкі вопыт і патрыятычнае выхаванне дзяцей у розных газетах, часопісах, кнігах падрукавана некалькі соцен заметак, артыкулаў, але гэта не мяняе адносін да музея на месцы. Праўда, нас падтрымлівае старшыня Мастоўскага райвыканкома Уладзімір Іванавіч Вашка. Каб не ён ды не Процька, наш музей і сёння размяшчаўся б у адным класным пакойчыку».

Адкладваю пісьмо ўбок і думаю: якая немужейная драма, якая сумная гісторыя драгавання высокага чалавечага духу і бескарыслівых, чыстых грамадзянскіх парыванняў! Тут хоць гвалт крычы, але-але... Таварышы, сумна!!!

Настрой паляпшаецца, калі ў думках зноў вяртаюся да таго, што зроблена ў Гудзевічах. А гэта ж не толькі музейны комплекс, але і сама гаспадарка — калгас, добры лад у ім.

— У нас пяма разрыву паміж старэйшым і малодшым пакаленнямі хлебаробаў,— даводзіў нам старшыня.— Толькі гэтай вясной калгас прыняў шэсць маладых сямей — усе мясцовыя. Напрыклад, Валовіч Наташа прыехала з Міхаілам Крупіцам, механізатарам. Шафёр Антон Бабіла прывёз жонку ўжо з адукацыяй мастака-афарміцеля.. Гаспадарка робіцца ўсё больш стабільнай, рэнтабельнасць 38 працэнтаў. Свой

свінакомплекс... Малочпатаварныя фэрмы... Ко-ней таксама трымаем.

Я ўжо заўважыў тэндэнцыю: дзе мацнейшая гаспадарка, там не толькі машына, але і конь у пашане.

Міхаіл Сцяпанавіч Пронька палежаў да кіраўнікоў новага складу, як Скакуп, Ніканчык, Балюк, не пазываючы ўжо Старавойтава. Ён блізкі да інтэлігента. Але толькі старшыпльскія якасці Пронькі ідуць хутчэй за ўсё не ад нейкай асаблівай адукаванасці, хоць і гэта пельга не ўлічваець, а ад чулай і чуйнай душы, якая адполькава добра ўлоўлівае чалавечыя інтарэсы, памкненні і павевы часу. На мой погляд, іменна гэта збліжала яго і з Якубоўскім з-пад Турава, старшынёй, які ўмеў радавацца спрэчкам жанчын, апантаных мастацкай самадзейнасцю. Бачыце, на рэпетыцыі ў Дом культуры яны ходзяць ажыо за сем кіламетраў! Спяваюць, ідучы з дому на фэрму!.. Старшыня ведае, што гэта значыць.

Не буду хаваць, у Пронькі мне спадабалася і тое, што ён шануе сам і спрыяе таму, каб у вёсцы шанавалі родную мову. Тут асяроддзе такое, сваё, беларускае, хоць у печым і дэфармаванае. Па асацыяцыі мне прыгадваўся выпадак з жыцця Ралько.

Уладзімір Антонавіч Ралько родам са Старадарожскага раёна, дзе мова блізкая да літаратурнай мовы. А працаваць яму давалося на Піншчыне; пайшоў у калгас, дзе гаварылі на мясцовым беларускім дыялекце. І Ралько не стаў сваім прыкладам падцягваць сялян да нормы або стандарту ў мове, а перайшоў на іх дыялект, па якім свабодна і цяпер гаворыць.

У гэтым была адна з адзнак такту і мудрасці Уладзіміра Антонавіча Ралько, з чым, пэўна, пагодзіцца не кожны.

На памяці яшчэ выпадак...

У Валожынскім раёне мова надзвычай каларытная, чыстая, надзеленая нейкімі асаблівымі мяккімі танамі. Я пераканаўся ў гэтым на парадзе ў канторы калгаса «Рассвет», дзе ўсе, уключаючы галоўнага агранома, размаўля-

лі па-беларуску, натуральна, хораша, і толькі адзін старшыня боўтаўся паміж дзвюма плынямі, бо штосьці яму замінала гаварыць, як усе гаварылі, а інакш — не мог у тым асяроддзі. Па-чалавечы можна было паспачуваць яму.

Мы цяпер нямала дбаем пра развіццё нацыянальнай культуры, адносячы да культуры песні і танцы, і архітэктурную аздобу жылля, і аздобу адзення. Толькі забываем часам, што ўсялякая культура развівалася і развіваецца ў пэўным асяроддзі, якое жывіць яе. І такім жыццядайным асяроддзем для глыбока нацыянальнай культуры з'яўляецца народная мова.

Няма ніякай альтэрнатывы катэгарычнаму выказванню Зіедоніса: хто адмаўляецца ад мовы свайго народа, той адмаўляецца ад яго культуры. Вядома, так, і дзіўна бывае слухаць кіраўнікоў некаторых фальклорных хораў, ансамбляў, якія са сцэны або па радыё трох слоў звязаць не могуць на мове, на якой выступаюць іх падапечныя — артысты з народа. Гэта ўжо сведчыць пра адсутнасць у такіх «работнікаў культуры» элементарнай прафесійнай і чалавечай культуры.

Няможна не пагадзіцца з Уладзімірам Міхайлавічам Конанам, які ў газеце «Чырвоная змена» пісаў, што «чалавецтва, як бы шырока ні развіваліся яго каптакты ўнутры, заўсёды будзе сям'ёй непаўторных і непадобных народаў. Інакш шматвяковым багаццем культуры карыстацца будзе проста немагчыма — яна ў кожнага народа свая, наскрозь нацыянальная. Гэты скарб можна рабіць культурным пабыткам, але ключ ад яго заўсёды знаходзіцца ў адных руках. У агульным падмурку агульначалавечай культуры кожны народ пясце адказнасць за непарушнасць сваёй цагляны».

Мова — ключ да культуры. І гэта ўсведамлялі ў Гудзевічах як Пронька, так і Белакоз, так і іншыя настаўнікі і вучні з іх выдатным вопытам і задумамі.

Я перачытваю Конанаў артыкул:

«Мы — багатыя людзі. Усё, што засталася нам у спадчыну, выклікае словы захаплення ў

нашых суседзяў. Самі беларусы не хваліліся і не хваляцца гэтым — не ў нашым характары. Але нельга ні на хвіліну забывацца на каштоўнасць таго, што ёсць у нашых руках».

І ён цытуе словы вялікага польскага пісьменніка, нашага земляка Адама Міцкевіча пра беларускую мову:

«...Самая багатая і самая чыстая гаворка, якая ўзнікла даўно і цудоўна распрацавана».

«...Самая гарманічная і з усіх славянскіх моў найменш змененая...»

Конан піша далей:

«Ці ведае кожны з нас, што ў беларускім фальклоры, як ні ў адным з усходнеславянскіх, захаваўся самы каштоўны — старажытны — пласт? Ці памятаем, што на беларускай мове былі створаны самыя дасканалыя для Заходняй Еўропы таго часу законы — Статут Вялікага княства Літоўскага? Ці ўсведамляем значэнне подзвігу Францыска Скарыны — першага ўсходнеславянскага кнігадрукара?»

Мы — багатыя. І гэта складае не толькі наш гонар. У найпершай і найбольшай ступені — наш абавязак. Абавязак — памятаць, шанаваць, берагчы».

41. Слонім, дзе думалася пра Верхнядзвінск. Бітва на сельскай ніве

Па дарозе дахаты спыніліся ў Слоніме. Пазнаёміліся з сакратарамі гаркома партыі Лушчэўскім і Мукасей. У гаворцы перабралі нямала пытанняў. Пабывалі ў саўгасе «Маладая гвардыя», з цэнтрам у вёсцы Вялікія Шыловічы, і там жа, проста на ферме, сустрэліся са спецыялістамі гаспадаркі. Пры гэтым Іван Апанасавіч сыпануў спецыялістам столькі пытанняў і распытваў пра такія тонкасці ў вырашчванні сельскагаспадарчых культур, у прыватнасці — лёну, што ўсе дзіву даліся: прафесар перад імі, ды і толькі! Дырэктар саўгаса Аркадзь Аляксеевіч Калянкевіч, сам спрактыкаваны і дбайны ча-

лавек, падышоў да мяне і спытаўся, з кім мае справу, і, калі я сказаў, што пісьменнік Васільеў не прафесар і нават не аграном, ён не хацеў у гэта паверыць.

Гаспадарка ў Слонімскім раёне была трывалая, хоць і ёй пагражалі дзе міграцыя і спустошанасць вёсак, а дзе абьякавасць работніка, селяніна...

— У гэтых умовах,— казаў Казімір Іванавіч Лушнеўскі,— ад нас патрабуецца выключная пільнасць у рабоце з людзьмі; стараемся абудзіць у чалавеку творчы пачатак і паўней выкарыстоўваем забытыя раней формы гаспадарчага разліку і калектыўнага падраду, на які была пастаўлена і шыловіцкая ферма.

Елізавета Іванаўна Мукасей называла пямала грамадскіх устаноў культуры, у тым ліку народны драматычны тэатр і народны аркестр народных інструментаў, багата сельскіх і школьных музеяў... Пра культуру тут клопат быў сталы.

Але найбольш адметным у гэтых двух — Мастоўскім і Слонімскім — раёнах мне здавалася іменна спроба абудзіць селяніна ў чалавеку, вярнуць земляробу сялянскую душу, тым больш калі той — спецыяліст, гэта значыць прайшоў павуку па земляробстве. Факты, якія мне ўдалося сабраць пакрысе на Гродзеншчыне, паказвалі, што гэта ўжо нават не спроба, што гэта імкненне, якое ператварылася ў практыку і дае свае вынікі. Адчувалася, што ў гэтых раёнах творчая атмасфера больш мяккая, тут менш наракалі на адміністрацыю. Дырэктар саўгаса Калянкевіч, напрыклад, сказаў, што яго спецыялісты ў асноўным робяць тое, што лічаць патрэбным і праяўляюць ініцыятыву.

— Нядаўна прыкінулі, што на нашых землях лепей больш сеяць ільну, чым бульбы, і нам пайшлі насустрач, памянлі структуру пасеваў.

Прыкладна тое ж гаварыў нам і Процька: «Калі сеяць або колькі разоў барапаваць, як і чым убіраць, ніхто нам не ўказвае...» Напэўна, так было ў многіх раёнах вобласці, і гэта ўтва-

рала кантраст з іншымі абласцямі, дзе — як у мазырскай дыскусіі зазначыў Ккульчыцкі — нарастаў пратэст найбольш здольных кіраўнікоў гаспадарак супраць адміністравання.

Мае меркаванні пацвердзіліся, калі прыкладна праз месяц пасля пашай паездкі (ужо адпачываючы на беразе Чорнага мора) я разгарнуў газету «Неделя» і на другой старонцы ўбачыў партрэт першага сакратара Гродзенскага абкома партыі Героя Сацыялістычнай Працы Леаніда Герасімавіча Кляцкова. Яго актуальнае інтэрв'ю «Неделе» называлася «Выхоўваць даверам». Я чытаў:

«У нас даўно прайшлі тыя часы, калі калгасам і саўгасам з цэнтра проста загадвалі, колькі і чаго сеяць. На самай справе, навошта гэтая апека ва ўсім, кантроль за кожным рашэннем, кожным крокам старшыні калгаса? Што ён — горш за нас разбіраецца ў сітуацыі? Або мы, работнікі апарата абкома, лепей за яго ведаем землі ў тым жа калгасе, што там можа ўрадзіць, што не? Гаспадаркі, як правіла, самі вызначаюць, што выгадна вырашчываць у тых або іншых умовах, і заўсёды прадаюць дзяржаве планавую колькасць прадукцыі».

І вось я намацаваў тэндэнцыю, якая толькі-толькі пабіралася сілы. Перакананы: у такім падыходзе да земляробства — прычына поспеху вобласці, якая атрымлівае добрыя ўраджаі збожжа і іншых культур штогод, незалежна ад паўночных халодных або цёплых паўднёвых вятроў, незалежна ад перападаў надвор'я.

«Што ён — горш за нас разбіраецца ў сітуацыі? Або мы...»

Тэндэнцыя вызначылася. На жаль, гэта яшчэ не азначае, што там усё перайначана, усё вырашана і няма ніякіх праблем з развіццём, з укараненнем даверу да земляроба. У канцы года мне надарыцца пабываць над Гроднам, сустрацца з кіраўнікамі некаторых гаспадарак, і яны раскажуць, што мяняць што-небудзь у структуры пасеваў усё яшчэ цяжка, часам гадамі трэба ўгаворваць упраўленчыя органы, і не заўсёды яны ідуць насустрач праўленню кал-

гаса... Значыць, пытанне пакуль не знята і там, у Гродзенскай вобласці.

«Што ён — горш за нас разбіраецца ў сітуацыі? Або мы...»

Калі гэта пісалася, старшыню адной перадавой гаспадаркі на Віцебшчыне Вацлава Якаўлевіча Сяргушку трымалі, як кажуць, у чорным целе. Расказам пра яго мы акурат і завершым скразную тэму вясковых дыспутаў.

У канцы 1983 года ўпраўленне сельскай гаспадаркі Верхнядзвінскага раёна «спусціла» калгасу імя Леніна, якім кіруе Сяргушка, дадатковую плошчу для пасеву збажыны. Вядома, землі ў гаспадарцы аставаліся тымі ж — павялічваюцца план на збожжавыя, у вышкі ламалася б гадамі выпрацаваная структура пасеваў, лепшая ў вобласці. А на базе гэтай гаспадаркі Віцебская абласная доследная станцыя збіралася нават семінар правесці з паказам севазвароту. Ломка структуры пасеваў і скарачэнне сенажацяў пагражала вялікімі стратамі калгасу і біла на кішэні калгаснікаў, паколькі аплата іх працы залежала ад прыбытку — на ўчастку, на ферме. І таму праўленне калгаса вышесла пытанне на агульны сход. Той сход, на якім прысутнічала 438 чалавек з 660 членаў усяго калектыву, не прыняў дырэктыву ўпраўлення сельскай гаспадаркі і зацвердзіў ранейшую структуру пасяўных плошчаў.

Рашэнне земляробаў у вёсцы Антонова паказалася нечуваным пачальніку ўпраўлення Ліліі Антонаўне Неспляк. Гэта — выклік ёй, пайначай. І для правядзення сваёй дырэктывы яна заручылася падтрымкай старшыні райвыкапкома. Але калгаснікі стаялі на сваім. Райком быў нейтральным, потым і ён падключыўся... І тады Сяргушка звярнуўся з пісьмом у РК КПБ.

У маіх руках копія, пазначаная 7 студзенем 1984 года.

«Мы просім бюро РК КПБ уважліва разгледзець наша пытанне.

У калгасе асвоены адзін дзесяціпольны севазварот на плошчы 2479 га, у якім сярэдняя

велічыня поля 247 га. Па структуры, якая скла-лася, на 1984 год плануем заняць чатыры палі збожжавымі культурамі, чатыры — кармавымі (з якіх тры палеткі пад шматгадовымі травамі, адзін — пад травой на зялёны канвеер), яшчэ адно поле будзе засеяна лёнам і адно — прапашнымі (бульбай, кукурузай).

Мы дзейнічаем у адпаведнасці з Пастаповай ЦК КПСС і Савета Міністраў СССР «Аб паляпшэнні планавання і эканамічнага стымулявання вытворчасці і нарыхтовак сельскагаспадарчых прадуктаў» (ад 14 лістапада 1980 года), у якой гаворыцца, што аб'ём вытворчасці сельскагаспадарчых прадуктаў, памеры і структура пасяўных плошчаў, колькасць пагалоўя жывёлы і ўраджайнасць плануюцца самімі гаспадаркамі з улікам мясцовых умоў. Нягледзячы на гэта, планы аддзел упраўлення сельскай гаспадаркі настойліва навязвае нам павелічэнне пасеваў збожжа на 140 га.

Прыняць такую лічбу для планавання ў гаспадарцы мы не можам...»

І далей ідуць чатыры пункты з абгрунтаваннем прычын, і ўсе яны слушыя. Праўленне калгаса просіць бюро РК КПБ пагадзіцца з пастаповай агульнага сходу калгаснікаў.

Пісьмо заканчвалася словамі:

«Структура пасеваў, якую мы маем, адпавядае інтарэсам гаспадаркі і дазваляе выконваць дзяржаўныя планы продажу прадукцыі раслінаводства, больш поўна збалансаваць кармавы рацыён жывёлы і ў дастатку забяспечыць яе кармамі як на летні, так і на стойлавы перыяды».

Ніжэй — подпіс: «Старшыня калгаса імя Леніна В. Я. Сяргушка».

Праўленне калгаса, сяляне, якія пакуль яшчэ не страцілі інтарэсу да земляробчае працы і пачуцця сваёй адказнасці за зямлю-матухну, за яе працвітанне, ставілі раённае начальства перад непрыемным фактам байкоту ягоных дырэктыв.

І ў складаным становішчы аказаўся першы сакратар райкома партыі Каваленка. Яго ўга-

ворвалі прыняць меры ўздзеяння да ўпарцістага старшыні Сяргушкі. Печувана: кіраўнікам раёна не падпарадкоўваецца!

Каафлікт усё больш зацягваўся ў тугі вузел. На пасяджэнне бюро Вацлаў Якаўлевіч Сяргушка не паехаў. І бюро не паслала нікога на справаздачна-выбарны сход у калгас імя Леніна. Сход праішоў тым не менш, і за Сяргушку адзінагалосна прагаласавалі: калгаснікі жадалі, каб ён і далей працаваў старшынёй, ды інакш пытанне і не стаяла.

Тады ў райкоме вырашылі зайсці да камуніста Сяргушкі з флангу, і выклікалі на бюро сакратара парткома калгаса Вольгу Кабанаву. Але і Кабанова туды не паехала — калгас распачынаў сяўбу.

Чэпэ яшчэ раз.

Вользе Цітаўне Кабапавай таксама не трэба было пазычаць характару. Яна ў свой час працавала старшынёй калгаса «Росквіт», які аб'ядналі з калгасам імя Леніна. Энергічная і ўдумлівая, яна разам з Сяргушкам цяпер вяла да росквіту ўзбуйненую гаспадарку і карысталася вялікай павагай у людзей. Пазваніла ў райком і сказала, што цалкам падтрымлівае пазіцыю, занятую праўленнем калгаса, калгаснікамі і не збіраецца ні ў чым абвінавачваць Сяргушку.

Аляксандр Піліпавіч Каваленка адчуў, што ён бездапаможны вырашыць канфлікт у бліжэйшы тэрмін, бо рабіць арганізацыйныя вывады тут было небяспечна: гаспадарка ж не абы-якая, ды і Сяргушка неаднойчы атрымліваў узнагароды... Найшла каса на камень!

Невядома, па чым указанні, але ў раёне перайшлі да іншых мер уздзеяння на неслухаў. Цэлы год Дзяржаўны банк тармазіў правядзенне розных фінансавых аперацый, у якіх быў зацікаўлены калгас імя Леніна. І толькі, калі сабралі новы ўраджай і ленінцы атрымалі па 30,5 цэнтнера збожжа і па 227 цэнтнераў бульбы з гектара — лепшае, што мела вобласць, — на іх працу звярнуў увагу сакратар абкома, і з калгаса была знята блакада.

Аднак — ці падоўга?

Я сустрэўся з Вацлавам Сяргушкам у гэтую ж восень у вёсцы Антопава, якая тулілася да самага лесу, а месцамі нават і хавалася ў ім.

Сярэдніх гадоў, чарнявы, жваввы ён меў той настрой, які звычайна ўласцівы камандзірам пасля нялёгкага бою. І хоць бой выйграны, але ён не расслабляўся, трымаў порах сухім. А раптам яшчэ ўступіць давядзецца?!

Мы ішлі па вуліцы, на якой месцамі стаялі лужыны і якая ўжо патанала ў вячэрнім змроку. Памутнелае неба пачало праясняцца, і ў прагалах хмар высыпалі зоркі.

— Пакуль што зацішна... Працуем...

— Яно так і павінна быць.

— Вы так думаеце?..

— Кансерватызм не вечны, хоць ён і імкнецца нічога не мяняць і ўсё звесці да асабістага спакою і задавальнення. Людзі мяшчанскай псіхалогіі і кансерватыўнага складу, глухія да чалавека «папяровыя душы», узяўшы ўладу ў многіх канторах, пачалі дэфармаваць жыццё, мараль, эканоміку.

Я выказваў тое, над чым разважаў у апошнія гады. Вацлаў Якаўлевіч быў уважлівым слухачом. А ў сувязі з уплывам кансерватараў мне ўяўлялася такая карціна. Адчуўшы сваю сілу і моц у грамадстве, яны сваёй дзейнасцю сплялі сеці і накінулі іх на Раку Жыцця. Рака заповоліла рух, і пайшло, і пайшло жыццё рабіць петлі, кружыць... Адсюль у многіх раўнадушша і холад... Сёння кругі тыя мы можам фіксаваць і вывучаць пры жаданні праз моладзь (скажам, пэўную частку яе), якая найбольш падатлівая жыццёвай стыхіі.

У жыцці павінна пешта змяніцца, бо так ужо нельга, немагчыма піяк... Я заўважыў:

— І ўмовы для таго паспяваюць!

— Такім людзям, як я, патрэбна падтрымка, бо ўсе бюракраты паўстануць супраць нас.

Добра, што за спінай у Сяргушкі стаяў калектыў, здаровы і дружны... Аднак жа і пры гэтым сілы былі няроўныя. Сёння кіраўніку нават нязвыкла абапірацца на калектыў, бо хто

там ва ўпраўленчай пірамідзе, усур'ёз успрымае нізавы калектыў?! І мала што ў Верхнядзвіпску прыціхлі — гэта, можа, таму, што Сяргушка таксама пайшоў на кампраміс: уступіўшы націску Няспляк, ён на паперы паказвае, што тыя дадатковыя плошчы збожжам засеяў, хоць усе ведаюць, што на іх на-ранейшаму расце трава...

Я разумеў трывогу Сяргушкі наконт бюракратычнага засілля і не ведаў, што яму на гэта сказаць.

А неба пярэсцілася хмарамі, і з-за шатаў разгалістых сосен, што навісалі над дахамі хат, выплыў рог месяца.

— Вунь... глядзіце...

— Ветах,— сказаў старшыня.

— Можа, на пагоду стане,— мне прыгадаўся клопат Сяргушкі: яшчэ трохі лёну ляжала на полі...

— Не, пэўна... Надвор'е часцей мяняецца з маладзіком.

Спыніўшыся каля машыны, на якой ён збіраўся падкінуць мяне да гасцініцы, Вацлаў Якаўлевіч памаўчаў-памаўчаў і пахітаў галавой:

— Але ж і няўдач было — колькі год запар! Проста паслапнё нейкае... Перасявалі, дзе трэба і не трэба... Не па сваёй прыхамаці... І зноў жа аўралы пры ўборцы, бясконцыя пасяджэнні... А колькі папер! А потым вось гэтая ператасоўка пасяўных плошчаў... Няйначай, там, у аграпроме, барабан латарэйны паставілі і давай круціць, перакручваць адвольна ды выдаваць: на табе, Пятрушка, на табе, Сяргушка!

Ён сплюнуў і зноў паглядзеў на неба:

— От калі пасля гэтай квадры ў жыцці нешта і пераменіцца, то багата чаго адчышчаць, папраўляць давядзецца ды ставіць на свае месцы.

Атухалі агні ў вокнах. Спакоем ахутвала вёску. Яна засынала, аслабляючыся ад стомы.

Сяргушка думаў пра заўтрашні дзень...

Разважаючы над адміністраваннем, яго формамі і метадамі, я спрабаваў знайсці яму аналогію з нейкай іншай сфэры ўпраўлення.

Вось каб уздумала мая галава кіраваць арганізмам не праз первовую сістэму, а неяк інакш, вольна... адвольна... Налажылася б на тым ды і задавала б штодня праграму руху, дзейнасці печані, ныркам, селязёнцы, страўніку, усялякім мускулам і залозам, нават клеткам, даводзіла б ім вытворчы план, і прамфінплан, і план па мерапрыемствах — от столькі і так: аднаму па ачыстцы, другому па перапрацоўцы, трэцяму па абнаўленні, рэгенерацыі і гэтак далей. Патрабавала б разам з тым да тэрміновага выканання і перавыканання планаў — усіх разам і кожнага паасобку, адной групай клетак незалежна ад другой, адным органам незалежна ад іншых... Што было б? Паспрабуем сабе ўявіць, наколькі гэта магчыма.

Па-першае, у арганізме ўтварылася б страшная перазбярыха і давялося б расшырыць да пэўных гіганцкіх памераў патак дырэктыў. Усе каналы былі б запруджаны імі, асабліва калі б галаве спадабілася аддаваць распараджэнні, загады ніжэйшым звёнам на паперы і прымаць ад іх папяровыя справаздачы. Бацюхны!..

Па-другое, маёй галаве тэрмінова спатрэбілася б адкрываць пад чарапной каробкай дадатковыя цэнтры і інстытуты па ўпраўленні, каардынацыі і стыкоўцы, па кантролі за гэтай вялізнай гаспадаркай, па перапрацоўцы інфармацыі і разгляду розных цяўвязак, па разбору скарг і канфліктаў паміж органамі... Матухны!

Ад усяго гэтага мая вольная ўпраўленчая галава павялічылася б у дзесяткі, а мо і сотні разоў. Дзіва што!.. Ужо і ногі яе не пасілі б!

Не ўжо, хай мас органы і падраздзяленні клетак працуюць, як ведаюць, як адвеку ім панавава — у аўтаномным рэжыме, па аб'ектыўных біялагічных законах. Так лепей будзе і для галавы.

Грувасткі ўпраўленчы апарат стварае перадумовы для ўзмоцненага адміністравання і га-

шэння ініцыятывы на месцы. Гэта — труба, у якую вылятае багата грошай і творчых магчымасцей.

Ва ўпраўленні павінна астацца штосьці топкае, гнуткае — перш, так, перш адзінага гаспадарчага механізма. А гэта стане магчымым толькі тады, калі мы адмовімся ад «адміністрацыйных рычагоў» і станем павяжаць аб'ектыўныя эканамічныя законы сацыялізма.

42. Свядомы чалавек. Быццё і побыт. Спрэчкі з Селавіком

Вечарэла. Дажджыла, і дарога ў прастору была трохі імглістая.

Нагаварыўшыся за доўгі дзень, мы з Іванам Апанасавічам сядзелі на мяккіх, зручных крэслах мікрааўтобуса — супакоеныя, сцішаныя. Думалі думы свае.

Душа... Душа чалавечая перш наперш цікавіла нас у гэтым вялікім Сяляпскім Акіяпе, і мы мелі ўжо сякое-такое ўяўленне пра стан і ўласцівасці гэтай душы. Многія, з кім мы сустракаліся, у тым ліку эканаміст Валянцін Кузьміч Каляга, мудрэйшы з докшыцкіх мудрацоў, гаварылі, дарэчы, што ўзровень свядомасці ў сялянна цяпер іншы, не той, што быў. І Васільеў у нарысе «Нематэрыяльныя патрэбнасці» пытаўся:

«Іншы... А які іменна — вышэйшы, ніжэйшы? Па многіх адзпаках, якія яны называлі: клапатлівасць, стараннасць, адказнасць, — вышэйшы. Па асобных жа: абьяканасць, лягота, нядбайнасць, безгаспадарчасць — атрымліваецца ніжэйшы. Верагодна, гаворка будзе пра розных людзей? Ды не, пра адных і тых жа. Нядбайны, абьякавы раптам робіцца старанным і клапатлівым. Бывае і паадварот...»

Як нам гэта знаёма! Мы часам здзіўляемся: той самы свет, ды людзі не тыя! Чаму?

А ўся справа ў тым, тлумачыць Васільеў, што гаспадарчыя планы і распараджэнні пярэд-

ка такія, што якраз і спрыяюць праяўленню то адных, то другіх, супрацьлеглых «пачаткаў» чалавека на вытворчасці: «То актыўнасць, кланатлівасць абудзяць, то ў выпадку пралікаў і недапрацовак абьякавасць, нядбайства пасеюць».

Пра свядомасць намі было пямала сказана і ў тых жа «Нематэрыяльных патрэбнасцях». Іван Апанасавіч як бы спрабуе падвесці рысу: калі матэрыяльныя каштоўнасці даюцца чалавеку незаслужана, ён не цэпіць іх, і сацыяльны дасягненні самі па сабе яшчэ не ператвараюцца ў духоўнасць, не вызначаюць свядомасць. «Аб ступені свядомасці гавораць адпосіны да матэрыяльных даброт».

Па некаторых пазіцыях нарыса, я ведаю, не нагодзіцца з аўтарам адзін наш паважаны пісьменнік, які піша пра сучасную вёску і ўмее цікава пра жыццё разважаць. Для зручнасці назавём яго Селавіком.

«Як гэта духоўнасць ідзе паперадзе матэрыяльных умоў, іштарэсаў?» — будзе пытацца Селавік у мяне і другіх літаратараў. Ён знойдзе ў гэтым яўны загіб.

А Васільеў пісаў:

«Гісторыя ведае перыяды, калі народы жывуць энтузіязмам. Але пасля, калі жыццё ўваходзіць у рэчышча і робіцца будзённым, ці абавязкова матэрыяльныя патрэбы павінны пераважаць над духоўнымі? Не, не павінны, бо духоўнасць ідзе ўсё-такі паперадзе, а не ззаду. Іншая рэч — масавасць. Ува ўсіх ці ў часткі? Калі ў часткі грамадства, дык у якой менавіта? У тым сутнасць».

Заўвага пісьменніка Селавіка, што гэтакага не можа быць, каб духоўнасць было паперадзе, спачатку мяне збянтэжыла, ён жа абапіраўся акурат на агульнапрызнанасць, чаго ніхто не аспрэчваў: «Быццё вызначае свядомасць».

Філасофскае пытанне патрабавала паглыбленых разважанняў з апорай на факты, на рэчаіснасць.

У нас цяпер са скрухай гавораць і пішуць пра тое, што матэрыяльнае забеспячэнне аб-

гнала духоўнае, што мы адзеты, абуты, у кватэрах маем цяпло, добрую мэблю і смачна ядзім і што апетыты ў нас усё больш разгараюцца, а вось да абагачэння душы такой прагі няма, і духоўныя патрэбнасці адстаюць, робяцца кволымі і мізэрнымі, як у Ступы. Чаму так?.. Пра гэта я пытаўся ў Селавіка. Калі, казаў я, матэрыяльныя даброты павінны вызначаць (згодна з прыведзенай ім формулай) узровень свядомасці чалавека, то гэты ўзровень скрозь цяпер павінен быць самым высокім. Калі інтэр'ер кватэры павінен вызначаць інтэр'ер душы, то і душа сёння скрозь павінна быць самай прыгожай. Прамая ж залежнасць! А як жа!..

Селавік толькі рукамі разводзіў. Талы я раззлаваўся. Урэшце, сказаў я, калі матэрыяльнае забеспячэнне вызначае свядомасць, уплывае на душу чалавека, то паны да рэвалюцыі павінны былі б быць самымі свядомымі і ласкавымі. А дудкі!

Дык што, не пацвярджаецца вучэнне класікаў?..

Мы нешта блыталі, і я зразумеў — што. Мой калега-літаратар гаварыў пра «быццё», а разумеў за гэтым словам побыт і наогул рэчы утылітарныя, і яны, безумоўна, не маглі ўплываць і не ўплывалі на свядомасць, не рабілі пагоды ў духоўным жыцці. Свядомасць — прадукт не рэчаў зусім, калі браць іх саміх па сабе. Не! Рэчы нічога не плодзяць. Але свядомасць працягваецца ў адносінах да рэчаў, і з гэтым ніхто спрачацца не стане.

Свядомасць як з'ява народжана не дачалавецчай прыродай, а чалавецтвам, і народжана яна не матэрыяльнай культурай, а грамадскімі адносінамі пры стварэнні гэтай культуры, іншымі словамі — сукупнасцю матэрыяльных умоў жыцця грамадства, і от гэта — быццё! Таму, гаворачы пра ўплыў быцця на свядомасць, душу чалавека, пам трэба браць да разгляду не толькі і не столькі абсталяванне побыту, інтэр'еры, люстры, кніжныя паліцы, гарнітуры, швейныя машыны, аўтамабілі, дачы пуджэўкі па курорт, высокай катэгорыі прадукты харчаван-

ня, але і як, у якіх умовах усё гэта набыта, якою працаю, якою цаною, за якія грошы? А калі не набыта — таксама ж — быццё. Карацей кажучы, да быцця адносіцца ўся сістэма грамадскага размеркавання, аплаты працы, і адхіленні ад гэтай сістэмы, самачыннасць, прысваенне, урвіцельства з боку асобных, часам далёка не радавых членаў грамадства. Быццём з'яўляецца і праца, і яе заахвочванне, і эканамічна абумоўлены, творчы, як у лепшых гаспадарках, дух, клімат, і спажывецкі клімат, як у ардыннарным інстытуце па прадуктах харчавання і бульбы. І не толькі тое, і не толькі гэта. Шырокі спектр, уся рэчаіснасць, звязаная з матэрыяльнай вытворчасцю і размеркаваннем прадуктаў, даброт, ласкі дзяржаўнай.

Вядома, Селавіку я ўсяго не сказаў у той спрэчцы і не ведаю, што цяпер на гэты конт ён думае. А мая думка такая: духоўнасць разам са свядомасцю вызначаюцца быццём чалавека, і, калі духоўнасць у яго ёсць, яна ідзе паперадзе матэрыяльнага дастатку, а калі няма — ззаду.

Зрэшты, у маіх разважаннях складваўся і запасны варыянт.

Возьмем збан, які, паводле прыказкі, да пары ваду носіць. Дзеля таго ён і зроблены, каб насіць ваду — скарб, патрэбны чалавеку. У збана дзве паверхні сценкі, звонку і ўнутры, і толькі калі будуць моцнымі, без пашкоджанняў абедзве, збан будзе звінец і насіць ваду спраўна. Гэты прыклад я сустракаў у літаратуры, і от прыгадвалася...

Чалавека ці то мы нападзіем, ці то сам ён сябе нападзіе — усё адно; але харч, матэрыяльны дастатак ідуць яму на ўмацаванне знешняй сценкі, якой чалавек павернуты да нас, а духоўны пажытак, мараль утвараюць сценку ўнутраную...

Калі ў калектыве пад Туравам або ў Моталі ўсё адрэгулявана найлепшым чынам і людзі добра, з ахвотай працуюць і радуець поспехамі і песнямі блізкіх і ўсю грамаду, там абгоны матэрыяльным духоўнага, пэўна, не будзе. Абгон

там найперш надарасца, дзе добра «зарабляюць», а грамадству сваёй працай нічога не даюць. (Хіба мала ў нашым краі такіх асоб і нават асобных калектываў?) Не хочацца паўтарацца, але нагадаю тут палкі кнін Бядулі: «Мы ж на справе кансерватары чорт ведае якія! Ад гэтай хваробы нас засцерагаў яшчэ Ленін. Мы завялі ўраўнілаўку і ўкараняем яе. Мы можам па праву ганарыцца тым, што занядбалі лозунг «Кожнаму па працы!».

Гэта сапраўды так. Ігнараванне асноўнага прынцыпу сацыялізма «Ад кожнага — па здольнасцях, кожнаму — па працы» на працягу многіх гадоў вяло да падрыву маралі, зніжэння дысцыпліны па вытворчасці, з'яўлення той самай «балотнай хваробы», пры якой пачалі працвітаць асобы тыпу Ступы і яе пачальніка.

Але ж такі вытворчы побыт і такое быццё не прадугледжваліся ніякімі законамі сацыялізма, і сацыялізм у іх ні сном, ні духам не вінаваты.

43. Духоўнасць, якую згубілі энцыклапедысты. А зямля верціцца!

Шыпелі аўтамабільныя шыны аб мокры асфальт. І гэтак жа імкліва, хоць і без шуму ў вушах, без шыпення бег час.

Васільеў маўчаў, але я ведаў, што ў думках ён даўно абагнаў і гэтую дарогу, і наступную ўжо — ад Мінска да Баркоў-на-Ловаці, што ён ужо дома — пайвышэйшая мара!

Іван Апанасавіч пісаў дадому Фаіне Міхайлаўне, жонцы, з кожнага повага пункта, вёскі або горада, дзе мы спыняліся на начлег, — кажаў, што піша гэтак, каб праверыць, як пошта працуе...

Ён перасеў бліжэй да мяне, і мы перакінуліся нейкімі пязначнымі словамі, потым памаўчалі; шыпенне колаў трохі замінала гаворцы. Я заўважаў, яму было цяжка сядзець, пэўна, адчуваў ён у сваім целе млявасць. Гады бралі сваё, і ў галаву лезлі розныя думкі.

Ён дастаў з кішэні піпжака медальён і падаў мне:

— Вось я п а...

З партрэта глядзеў проты, адкрыты і прыгожы твар рускай жанчыны.

— Скора ўжо мы з ёй сустрэнемся...

Яна даводзілася першай жонкай яму, аднак яе ўжо не было ў жыцці... Толькі ж ён шкадаваў абедзвюх і думаў пра першую як пра жывую, Івану Апанасавічу мроілася сустрэча з ёй... На сёмуху ён пойдзе на могілкі, дзе яна пахаваца...

Мне, шчыра скажу, гэты ўхіл у ягонай гаворцы не спадабаўся, і я прапанаваў пераклучыцца на што-небудзь іншае. Іван Апанасавіч пакаянна ўсміхнуўся і сказаў, што такі настрой на яго паходзіць часова, а паогул ён не адчувае незваротнасці: як толькі немач, педамаганне пройдзе — зноў вернецца да рапейшага свайго стапу. Відавочна, працягваў ён, педзе ў чалавечым арганізме закладзены такі органчык, такі малюсенькі сігнальчык бадзёрасці, які не дае чалавеку думаць аб асуджанасці.

У Мінску тым не менш Івана Апанасавіча яшчэ чакалі сустрэчы з пісьменнікамі: Нілам Гілевічам, Васілём Быкавым... Чакалі яго яшчэ і гарчычнікі на спіну, а таксама пісьмо ад Фаіны Міхайлаўны. Дома ўсё было добра.

Для мяне было нечаканым, што «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» абмінуў слова «духоўнасць». Тады я звярнуўся да самага новага акадэмічнага «Словаря русскаго языка» і зноў здзівіўся, бо гэтае слова падавалася там як устарэлае, вось што яно азначала: «Духоўная, інтэлектуальная прырода, сутнасць чалавека, якая адрозніваецца ад яго фізічнай, цялеснай сутнасці».

Дык што ж тут устарэла? Або для абазначэння гэтай сутнасці ўжо знайшлося што-небудзь іншае? Я нічога іншага не ведаў. Па маіх назіраннях, наадварот, словам «духоўнасць» цяпер часцей пачалі карыстацца.

Але, вывучаючы з Васільевым вёску, мы, пэўна, сталі падобнымі трохі да містэра Сміта — пыталіся і абмацвалі, абмацвалі і пыталіся: а што тут... а што там?.. Нам хацелася мець не толькі сякое-такое пацяцце пра духоўнасць, мы хацелі бачыць яе ў вёсцы на ўласныя вочы. І бачылі. Яна свяцілася ў людскіх вачах і праяўлялася ў адносінах да справы, да сям'і і грамадства, да зямлі...

Духоўнасць — гэта ўзвышанасць і прыгажосць чалавечых пачуццяў, асаблівы стан душы.

Мы шукалі і яшчэ адно дзіва — стрыжань духоўнасці. Што ён сабой уяўляе, адкуль бярэцца?..

Штосьці не помнілася, каб у той паездцы па Віцебшчыне, дыскутуючы з гэтай нагоды, мы дайшлі да яго вызначэння. Мусібыць, як цяпер гляджу, мы трохі збіліся ў бок ад шляху, на якім той «стрыжань» ляжаў, мы пайбольш тапталіся па сцяжыне: душа — мастацтва — душа... І гэта нам здавалася апраўданым, зусім лагічным і натуральным, паколькі духоўнаму пачатку мастацтва вельмі блізкае — таксама ж узвышае, наталяе душу; вазьміце за прыклад народную мастацкую творчасць, што мела прыкладное значэнне, а цяпер галоўным чынам у музеях; вазьміце песні, казкі, гульні, абрады... Урэшце — сучасныя творы мастацтва, музыкі, літаратуры... І не выпадкова мы надаём вялікае значэнне ўсім тым Дамам культуры, карцінным галерэям, музеям, бібліятэкам, мастацкім салонам, дзіцячым музычным школам, клубам па інтэрэсах, спартыўным базам — усё гэта служыць культурнаму адпачынку і духоўнаму ўзбагачэнню чалавека, ва ўсякім разе — павінна служыць. Сялянскі Акіян жыў і свяціўся агнямі культуры, нягледзячы на затуханне і блякласць іх на асобных участках, дзе па прычыне празмернай міграцыі і арыентацыі сяляніна на Бераг, мізарпела жыццё.

Аднак нам, відавочна, рана пакуль радавацца, калі мы бачым здалёк агні ў вокнах сельскіх ачагоў культуры. З галавы не выходзіць

расказ Еўдакіі Емяльянаўны ў пісьменніцкай бібліятэцы пра трох вядомых ёй нявестак. На першы погляд, самай багатай духоўна павінна быць маладуха, якая ўвесь вольны час кнігі чытае, глядзіць тэлевізар і гадзінамі перад люстэркам не спускае вачэй са свайго твару, шукаючы ў ім адзпакі духоўнасці. А прэстыж прыгажосці і духоўнасці ў сям'і, аказваецца, усё-такі не за ёй, а за здатнымі да любой працы, умелымі, чулымі... Яны, іх жыццё бліжэй да ідэалу сям'і і грамадства.

І вось пытанне.

Дапусцім, прачытае першая нявестка яшчэ столькі кніг, колькі прачытала, прагледзіць яшчэ столькі кінафільмаў, колькі прагледзела — і нават больш, больш! — ці зменіцца, ці зварухнецца ў яе душы што-небудзь, калі ўсё пабытае ёю не ляжа на аднаведны падмурак.

Я перакананы: не варта ад яе чакаць дзіва!

Яна ўжо ніколі не стане больш духоўнай, чым ёсць, — будзе мець толькі інфармацыю аб прачытаным.

І бяда — няма ў яе таго грунту, асновы, дакранаючыся да якой плавіцца высокае мастацтва, пераліваючыся ў сутнасць, патуру. Няма стрыжня, і яна ў пачуццях менш гнуткая, у перажываннях менш тонкая, чым тыя дзве, што знаходзяць час і для працы дома, і для кніг. Яна менш устойлівая ў жыцці. Нехта можа паспрачацца са мною... Калі ласка. Я выказваю сваю думку. Стрыжань чалавеку абавязкова патрэбны.

Дарога скончана.

Паступова адыходзілі, адыходзілі і страчвалі свае абрысы ды ападалі дзесь у глыбіні душы ўражанні. Іх было багата. Пласты.

Душа адпачывала. Праўда, не доўга, бо далей-болей нарастаў неспакой, з'яўлялася трывога...

Трывога была прадчуваннем новай работы, усведамленнем адказнасці за гэтую работу, у якой, мне здавалася, былі зацікаўлены людзі,

з якімі страчаўся і не страчаўся, — чытачы...

Якраз у гэты момант і падарылася тая гутарка ў Доме літаратара пра адлюстраванне ў творах праблем сучаснае вёскі. Я выступіў і аказаўся ў ролі школьніка, які ў сачыненні на вясковую тэму нарабіў памылак. Таварышы кінуліся мяне папраўляць і, папраўляючы, пераварочвалі плюсы на мінусы; гэта ўскалыхнула ў маёй душы ўсё, што там ляжала, і ўжо пельга было не сесці за стол, каб пачаць не з першай вярсты, а з першага раздзела-прыступка...

Між іншым пра той дыспут літаратараў я коратка паведаміў Івану Апанасавічу, і ён прыслаў мне ліст у адказ:

«Накопт меркаванняў літаратараў пра вёску, пра што ты мне пісаў, зараз гаварыць багата не буду, скажу два словы: твая пазіцыя правільная і не давай збіваць сябе з тропу, сялянін быў і будзе, яму патрэбна культура не менш, чым нам, а любоў да зямлі... як толькі яна знікне — знікне род людскі. А тое, што памыляюцца людзі з высокім становішчам і званнямі, гэта нам не ў навіну, чулі і не такіх. Так што будзь пэўны!»

Цяпер, бадай, скончана і гэтая кніга.

От толькі цяпер я скажу словамі філосафа Сімуша: «Памылкова абвяшчаць сельскі лад жыцця безнадзейна ўстарэлай з'явай, на змену якой прыходзіць гарадскі лад жыцця». Не спяшайцеся з гэтым, таварышы, зямля — грыбніца ўсяго, што расце, яна мітусні на сваіх гонях не любіць. Зразумейце яе, зразумейце, чаго яна хоча, і дайце ёй г а с п а д а р а. Тады яна будзе радзіць з падвоенай сілай.

Мне адзін чалавек п'ядаўна прызнаўся:

— Цярпець не магу сентэнцыі: «Усё кругом наша, і ўсё — нічыё!»

Ён — былы партыйны работнік Вячаслаў Іосіфавіч Алешка — працуе цяпер намеснікам старшыні Камітэта па ахове прыроды ў нашай рэспубліцы...

Больш за ўсё гэта яго і хвалявала:

— Што за практыка? Адзін арэ, другі сее, трэці ўносіць угнаенні, чацвёрты ядамі півы па-

лівае, пяты арашае, шосты рамантуе, сёмы жпе і, як правіла, адзін аднаго не ведаюць, зямлі — таксама. Што на тым полі вырасце?

Я нагадаў яму пра падрад у брыгадах, на што Алешка проста адрэзаў:

— Спецыялістаў у першую чаргу трэба паставіць на гаспадарчы падрад!

Так, толькі так, пры ахопе гаспадарчым разлікам усіх звоняў вытворчасці па вертыкалі, гэта значыць усёй галіны, можна чакаць ад яго належных вынікаў. І прыклад нам тут падала Балгарыя...

У нас, праўда, іншыя маштабы вытворчасці. Але — ці ж справа ў маштабах? Прынамсі, што датычыць гарантыі з боку дзяржавы — «цвёрдых акладаў», то яны і гаспадарчы разлік як спосаб спалучэння асабістых і калектыўных інтарэсаў — рэчы рознапланавыя і пэсумяшчальныя. Нідзе, ні пры якіх маштабах!

Зрэшты, хопіць пра гэта. Багата нагаворана, і ўсё патрабуе далейшага асэнсавання, творчай думкі і неспакою, за якім наступае той або іншы ўчынак і наогул — дзеянне.

44. Усё — у чалавеку. Рахубы

Пакуль я пісаў, падзеі мяняліся. І яшчэ пакуль кніжка ішла да чытача — мяняліся лёсы герояў. Старшыня Пухавіцкага райвыканкома Валерый Мікалаевіч Папоў, напрыклад, стаў першым сакратаром Крупскага райкома партыі.

Пісьменнік Іван Васільеў атрымаў Ленінскую прэмію. Яна прысуджана яму за новыя публіцыстычныя творы: кнігу «Допуск на ініцыятыву», парысы «Хвала дому твайму», «Вяртанне да зямлі». «Пісьмы з вёскі»... Бядуля, Уладзімір Лявоцьевіч, той стаў двойчы Героем Сацыялістычнай Працы.

А Валерый Мікалаевіч узначаліў кіраўніцтва ў раёне, дзе адміністраванне — зноў яно! — дзе сходы і пасяджэнні, з накачкай і дробязнай апекай, дзе камандны стыль і бязглуздзіца (як

вынік гэтага стылю) набылі проста фантастычны характар і не адпавядалі — пра што ўжо гаворка! — ні палітыцы партыі, ні думкам і спадзяванням жыхароў-крупчан.

Адна толькі лічба: 68! Столькі разоў — па шаблону — выклікалі старшыню перадавой гаспадаркі ў райцэнтр на розныя там пасяджэнні і нарады па малаку, і гэта толькі за дзевяць месяцаў і толькі па малаку... Між тым ніякіх падстаў для трывогі за справу ні калгасныя фермы, ні гаспадарка наогул, якой ён, заслужаны чалавек, кіраваў, не давалі!

Папоў пайшоў туды як носьбіт іншых кіруючых пачаткаў, іншага стылю ў рабоце.

Пакінуў родны Моталь і аграном Іван Данілевіч. Яго ўгаварылі ўзначаліць вядомую на Палессі апорна-паказальную гаспадарку па выкарыстанні асушаных тарфянікаў — саўгас «Малеч»...

Асабліва ж хутка падзеі пачалі мяняцца з зімы, пасля доўгіх і лютых маразоў, з віхурамі і мяцеліцамі. Зіма доўга ляжала і нарэшце пайшла на схон. І заварушылася вада, а на Дняпры, на Прыпяці і Сожы глуха бухала. У навіслым тумане і шэрані трашчалі і ламаліся льдзіны.

З тае ж вясны, акурат як наступіў маладзёк, пачаўся крыгалом і на Рацэ Жыцця. А лёду ладнага такі было. Лёду пакапілася — уга колькі! І то з аднаго краю, то з другога: то гупне, то бухне. Трэшчыны пайшлі ў розных напрамках, па ўсёй тоўшчы.

І радасць абнаўлення, яшчэ большага росквіту і ўзбагачэння жыцця агортвае душу. Мы ведаем, чаго нам трэба чакаць. І ведаем, чаго ад нас чакаюць. Таму не седзімо склаўшы рукі.

Цяпер многае, пра што разважалі героі гэтай падарожнай аповесці, стаюцца прадметам разгляду ў высокіх інстанцыях людзьмі, якія ўвасабляюць сабой наша сумленне.

Аднак не будзем надта абгацяць падзеі, бо справы вельмі марудна мяняюцца. Здаецца, усё ёсць для таго, каб браць быка за рогі і... Цьфу! Мы ўсе вакол яго круцімся!

Чаму? — спытаюся зноў.

Я не раз ламаў галаву над гэтай загадкай. І думалася: можа, прычына ў нашай псіхалогіі, якую трэба нейкім чынам варушыць, стымуляваць, каб думка канчалася справаю. Дык, ліха на яго, надараюцца ж выпадкі, калі і псіхалогія пібы адпавядае таму, што трэба, а чалавека зносіць нейкай плыню ўбок.

От за апошнія гады (калі не дзесяцігоддзі) некаторых камсамольскіх работнікаў усё сцягвала на казённа-бюракратычны стыль работы, і гэта цягледзячы на тое, што будаваўся БАМ — вяршыня творчай рупнасці, і гэта пры ўсім тым, што для маладых характэрна імкнучца да самавыяўлення ў руху, у новых, небывалых і дзёрзкіх справах.

Што ж глушыць творчы пачатак людзей, асабліва калі ім трэба штосьці ў жыцці памяняць у адпаведнасці са сваім абавязкам?

Я перабіраў і адхіляў думкі адну за другой. Не тая, не тое... Нарэшце, здагадка выплыла да мяне ў цішы аднае ночы. Мне падалося нават, што яна мяне разбудзіла... Дырэктар Глытаў... Кандыдат навук Глытаў... Усё прайшоў. Усё ведае. Горача гаворыць пра неабходнасць ашчаджэння тарфянікаў. А практычных мер не прымае... Ды што Глытаў? Перад практычнымі, і разумнымі, і апраўданымі на месцы мерамі часам пасуе нават Папоў... І падобных фактаў можна прывесці багата.

А ці не аказваецца наш таварыш Глытаў у ролі механіка, якому ў вуснай або пісьмовай форме даводзяць нарад: памяняць ход у трактары — дзеля паскарэння замест гусеніц паставіць калёсы пайшоўшае маркі — шыны, і даюць яму іх. Механік прыкідвае: на новы ход трактар паставіць можна, але ж каб работа была не фармальнай і ход быў ходам — каб трактар рухаўся, да новых шын патрэбны яшчэ якія-такія дэталі, новы прывад і новая каробка перадач... Дзе іх узяць?.. Механік звяртаецца да кіраўніцтва майстэрні, а яму адказваюць, што хай лішняга не бярэ сабе ў галаву і робіць тое,

што ад яго патрабуецца, гэта значыць, мяняе ход... Прывад астанецца старым.

Я ўяўляю сабе становішча гэтага механіка, які стаіць перад машынай, цямячы, чаго ад яго патрабуюць. Ад здзіўлення ажно рот разяўлены... І з усмешкай лупіць вочы-фары на яго р а с х е й д у с. Каб ён спрах! Такая «перамена ходу» дзеля справаздачы патрэбна.

Аднак неразумная работа псуе путро чалавеку.

Неяк выпала мне сустрэцца з Антанінай Іванаўнай Беляковай. Гэта жанчына — Герой Сацыялістычнай Працы, і ўся гісторыя развіцця сельскай гаспадаркі, пачынаючы з пары, калі дзейнічалі МТС, прайшла праз яе душу і рукі. Шмат гадоў яна ўзначальвала Гродзенскую раённую партыйную арганізацыю.

Размова ў нас зайшла пра ўкараненне таго ж брыгаднага падраду на сяле, гэта значыць пра тое, да чаго мы, на дарозе з Васільевым, дакрануліся ў вёсках Сівіца і Пажыхар.

— Стараемся аднаўляць тое, што раней не прыжылося. Укараняем...

А на твары — клопат, і ў голасе — неспакойныя, трывожныя ноткі... Я слухаў, што яна казала далей.

— Але з гэтым падрадам праблем больш чым трэба. Больш чым трэба, — паўтарыла яна. — А вынік часам сумніцельны.

— Чаму ж так? — прызнацца, я не чакаў такога павароту ў размове.

— Ствараюць умовы для адной брыгады, забяспечваюць, песцяць, люляюць яе. А другія глядзяць... Туды далі, сюды — не... А там на ўсе брыгады або фермы не хапае тэхнікі, кармоў, угнаенняў і іншых сродкаў. Тлумачым людзям. Тым не менш у гаспадарцы парушаецца справядлівасць, ствараюцца маральна-псіхалагічныя перапады, якія вядуць да зніжэння творчага духу і, як правіла, прадукцыйнасці працы ў калектыве ў цэлым. Адно звязно рве, а другія — рвуцца... Шкада...

У заключэнне Антаніна Іванаўна сказала:

— Падобная практыка можа не прыжыцца,

як бы мы таго ні жадалі. Тут патрэбен не толькі эканамічны, але і сацыяльны і псіхалагічны падыход. Абавязкова... Сама ідэя брыгаднага падраду добрая, як і наогул ідэя дзелавое спайкі і калектывізму. Гэта ні ў якім разе не павінна быць скампраметавана... Мне здаецца, усё ж да справы мы падышлі аднабока. Сама логіка падказвае: трэба пешта мяняць у матэрыяльна-тэхнічным забеспячэнні і ўпраўленні гаспадаркай. У сістэме забеспячэння вытворчасці наогул. Інакш...

Яна ўздыхнула.

— ...могуць не апраўдацца нашы захапленні...

І нельга было не пагадзіцца з ёй.

Мы жывём у свеце сістэм. Усё, што не ўваходзіць у тую або іншую сістэму — не забяспечваецца рэсурсамі сістэмы і хутка ламаецца.

Светам правіць дыялектыка. Усё новае, добрае, што з'яўляецца ў жыцці, але не пабывае характару сістэмы, дачасна зношваецца, сціраецца і знікае.

Аграпром павінен прывесці ў сістэму шырокую і клопатную гаспадарчую думку, гаспадарчы разлік.

Сістэма сацыяльных адносін вымагае строгай адпаведнасці аднаго звяна другому. Тады толькі яна робіцца моцнай. Бо дзейнічае ўжо па закону адладжанага механізма.

Тое ж можна сказаць пра гаспадарчыя адносіны і іх узаемаабумоўленасць. От колькі ні крытыкавалі ў друку і з высокіх трыбун раённыя ўпраўленчыя звенні за адміністраванне, фармалізм і казёншчыну ў рабоце, а загапы тыя ўсё яшчэ не зжыты. Напэўна, па той жа прычыне. Так, і аграпрамысловыя аб'яднанні значна пашырылі штаты, разбухлі, але (і ў значнай меры — таму) пакуль яшчэ не пабылі ні повага зместу, ні повага стылю ў рабоце. Там шмат блытаніны. Там багата што не нітуецца... Недарэчна раздроблена «Сельгастэхніка», і яе ранейшыя, не самыя лепшыя функцыі цяпер перайшлі да канторы, якая надзяляе і, лічы, гандлюе зачасткамі. На-ранейшаму дбае пра

план рассёву хімічных рэчываў, а не пра ўраджай, не пра хлеб на сталё сельгасхімія... Дыі ці толькі гэта?! Аграпромаўскія спецыялісты выкарыстоўваюцца часта ў якасці ўпаўважаных, пасыльных і розных іншых паслугачоў партыйных камітэтаў, якія па-ранейшаму ў гаспадарцы дыктуюць сваю волю. А бывае яшчэ і горш, калі той ці іншы раённы камітэт, як і РАПА, свайго голасу не мае і з'яўляецца толькі перадатачным звяном у той безлічы гаспадарчых распараджэнняў і пастаноў, якія сыплюцца зверху. Іменна такую карціну я назіраў пядаўна ў новай паездцы па некаторых раёнах Віцебшчыны. Там, як піколі раней, набраў імпэту, пабыў непадзельную ўладу і самаўпэўненасць нейкі дзядзька Селектар. І што дзякуюць людзі яму! Не абыходзіць пікога ўвагай і за ўсіх на сяле вырашае безліч надзённых пытанняў.

Пералічу некаторыя...

Гэта калі выганяць скаціну ў поле і калі яе ставіць у хлеў, якую прыбаўку ў вазе і прыбаўку ў надоях атрымліваць на кожную галаву ў дзень... Гэта і на колькі дзён або тыдняў раней звычайнага тэрміну пачынаць (капчаць) сяўбу лёну, ячменю, а таксама іх уборку... Я, кажа, не бачу тут розніцы паміж Брэсцкай і Віцебскай абласцямі... Для рапарту, сапраўды, кліматычныя ўмовы — нішто... Даводзіць, на які корм (сянаж або сілас) перапрацоўваць траву... І гэтак далей і да таго падобнае... Усё-ўсё дзядзька ведае, бо глядзіць педзе там не па грэшную зямлю — на паперу, паскаральніцу прагрэсу, і шчодро раіць, не столькі раіць, колькі падказвае, не столькі падказвае, колькі патрабуе дакладнага і безагаворачнага, няўхільнага і эшаланіраванага, па ўсім фронце выканання каманд.

Шчыра прызнаюся, паслухаўшы, пра што і як гаворыць «на вобласць» Селектар, я спачатку адчуў сум: усё ж старое, ні пробліску навізны! Ніякага намёку на нейкі новы падыход у рабоце. Груздоўшчына! Прычым у найбольш канцэптрававым выглядзе... Тут не было і ценю

развагі Леапіда Герасімавіча Кляцкова пра земляроба: «Што ён — горш за нас разбіраецца ў сітуацыі? Або мы...» Аскоміну Селектар выклікаў ужо з першага слова, абвінавачваючы ў пераспарадчасці кадры. Але ж у яго ўладарным энтэраўскім голасе былі і свае фарбы і інтанацыі, і яны заслугоўвалі ўвагі.

«Калі ў вас мазгі закручаны не туды, мы іх хутка павернем і скіруем у рэчышча перабудовы!»

«...Хто не пачне ўборку бульбы ў прызначаны ранні тэрмін — 20 жніўня, хай лічыць сябе па-за партыяй, нам не па дарозе з такімі!» (Зазначу наперад, бульба, выкапаная ў той ранні тэрмін, амаль уся згіне ў капцах яшчэ да першых маразоў).

«...У каго ў гаспадарцы кармоў будзе назапашана меней, чым даведзена заданнем, той можа не спадзявацца, што мы яго пакінем кіраваць гаспадаркай!»

Дзядзька Селектар, між іншым, час ад часу пераходзіў на асобы раёншчыкаў і кіраўнікоў гаспадарак, і тады яго голас рабіўся яшчэ больш дзёрзкім, і ён усё націскаў на партыйны білет, які ён уласнаручна гатовы быў дастаць з кішэні любога і па любой прычыне.

А толькі ж нягледзячы на новыя словы і энтэраўскую перапіцоўку голасу гэты тып успрымаўся мною рэтраспектыўна, з удзелам памяці, чалавечага вопыту. Менавіта сваім камандным імпульсам, сваім імкненнем ставіць усіх на стойцы смірны ён вельмі нагадваў былых — графа або, па благі канец, унтэра царскай арміі. І, пэўна ж, дзякуючы толькі створанай ім атмасферы чынашанавання, муштры са справаздачамі — да двух разоў на дзень! — і падзёншчыпы, скразной, трэба сказаць, дзякуючы ўсяму гэтаму і пацярпелі другі раз няўдачу спецыялісты перадавога на Верхнядзвіншчыне калгаса імя Леніна.

Пачаўшы дванаццатую пяцігодку, яны вырашылі адмовіцца ад таго, што раней навязвала ся, унесці змены, падкарэктіраваць свой сэвазварот, які б яшчэ больш адпавядаў наспя-

ховаму вядзенню гаспадаркі. Пры гэтым піводнай з запланаваных лічбаў вытворчасці збожжа, бульбы, малака і мяса не мянялі. Але ўсё адно ў раёне іх варыянт севазвароту не зацвердзілі. Затое і яны не прынялі прамфінплан, спушчаны РАПА. Сяўбу распачалі па сваім гаспадарчым плане, абмеркаваным і зацверджаным на калгасным сходзе.

Тут і пайшла ў атаку на іх уся пыхлівая верхнядзвінская бюракратыя. Спецыялістам калгаса аб'явілі спагнанні, а на Сяргушку спрабавалі ўзвесці паклёп на выязным пасяджэнні бюро райкома і выключыць з партыі. Толькі зрабіць гэтага не дазволілі камуністы калгаса.

Было: несправядлівымі папрокамі і абвінавачваннямі Вацлава Якаўлевіча да распачы давялі, да адчаю і страты прытомнасці...

Прыехаўшы ў Верхнядзвінск, я загаварыў пра гэты канфлікт у вёсцы Антопава з сакратаром райкома партыі Кавалепкам, які кіраваў выязным пасяджэннем. Каваленка адчайна ўсміхнуўся ды махнуў рукой:

— Не зважайце на гэта. Сяргушку я разумею і гатовы падтрымліваць яго абадзвюма рукамі! Уявіце: каб я гэтак дамагаўся свайго ў рабоце, мяне ўжо даўно знялі б! А мы яго церпім...

Усцешыў, называецца!

Загадчык аргаддзела, дарэчы, таксама і разумеў, і ў думках падтрымліваў Сяргушку:

«Што зробіш, не наша воля... Гэта сістэма гаспадарання вымушае нават такіх людзей, як Сяргушка, ламаць».

І сутнасць гэтых тлумачэнняў: Верхнядзвінск, маўляў, гатовы прыпаць і апраўдаць Сяргушку як гаспадара, але Віцебск у асобе дзядзькі Селектара не апраўдае Верхнядзвінск за Сяргушкавы дзеянні. Адсюль і ахвяры... Абы ад граху далей!

Праўда, гаварылася пра нядаўнія падзеі ў Антопаве спакойна, і я зразумеў, што ў Верхнядзвінску некаторыя мясцовыя палітыкі абкаталіся, бы марскія галькі пад уздзеяннем хваль, і не бачаць драмы, удзельнікамі якой з'яўля-

юцца. Яны чыняць здзек, «выкручваюць рукі» спецыялістам, якія, паверыўшы ў рашэнні XXVII з'езда КПСС, па ўласнай ініцыятыве пачалі іх здзяйсняць.

Вядома, шукаючы прычыны падобных «пенаўмысных» злачынстваў, глядзець трэба ў корань. Якімі сіламі і чым здратавана ў вёсцы жыццё? Па крайняй меры, спасылкі на бюракратаў, на педахопы ва ўпраўленні гаспадарчай дзейнасцю недарэмныя, — ва ўпраўленні наогул... Нараканні на гэта мы чулі і раней, хоць бы ад Ганчара ў Лепелі...

Але ж!.. Мы ўступаем у паласу жыцця, калі адначасова з выверкай і ўдасканальваннем экапамічных адносін ставіцца задача як льга глыбей выкарыстаць чалавечы патэнцыял — рэсурсы, закладзеныя ў самім чалавеку. А пра стору на гэтай ніве, сказаць шчыра, як на той цаліне! Таму не выпадкова Генеральны сакратар ЦК КПСС Міхаіл Сяргеевіч Гарбачоў, выступаючы яшчэ ў верасні 1985 года ў Цалінаградзе перад партыйна-гаспадарчым актывам, як адну з важнейшых задач паставіў задачу перабудовы работы сельскіх райкомаў партыі; ён двойчы падкрэсліў, што партыйны камітэт — орган палітычнага кіраўніцтва, і гэта ад работнікаў раённага звяна пэўнага асэпсавання патрабуе. «Часам цяжка адрозніць формы і метады работы партыйнага камітэта ад гаспадарчага органа», — запэпакоена гаварыў Міхаіл Сяргеевіч.

І не сакрэт, што той або іншы сакратар у раёне гадамі і дзесяцігоддзямі «вядзе гаспадарку», прычым без усялякай «палітыкі», як раней было ў Крупках. З'ява пашыраная. Надараецца нярэдка і так, што не адзін сакратар у райкоме, а ўсе тры займаюцца тэхналогіяй і арганізацыяй вытворчасці. Пра гэта з горыччу гаварыла нам Рыма Андрэеўна Іеўлева ў Светлагорску. Сёння ўсе займаюцца гаспадаркай, у тым ліку і работнікі ідэалагічнага фронту...

Зразумела, што маючы ўжо такія «традыцыйны» або «спадчыны» гаспадарчы клопат, сакратары без усялякіх сумненняў умешваюцца ў

ведамасныя функцыі іншых работнікаў — спецыялістаў. Яны, праўда, ведаюць, што такім сваім умешваннем адціраюць спецыялістаў ад выканання імі непасрэднай работы, здымаюць з іх адказнасць, але і ўстрымацца ад спакусы не могуць, бо так прывычней і прасцей кіраваць, ды і адпачыць можна на «чужым полі», як пісаў В. Авечкін. Некаторыя ж прызвычайліся «ў такім ключы» працаваць і не ўяўляюць сабе нават, што справу можна інакш наставіць і кіраваць не загадамі, не рэгламентацыямі, а выкарыстоўваючы эканамічныя парматывы, эканамічныя сродкі ўвогуле, і што, пабываючы парматыўную сістэму, гаспадарка пойдзе па шляху самакіравання і яны нарэшце пазбавяцца штодзённых тлумных гаспадарчых клопатаў і будуць мець час і магчымасць займацца сваімі, палітычнымі клопатамі.

Але, каб хто ў тое лета, калі мы страчаліся з Іеўлевай, сказаў ёй, што магчыма перабудова ў змесце і стылі партыйнай работы, яна не паверыла б — настолькі моцны стаў гаспадарчы ўхіл (не ў адным Светлагорску) і ў адпаведнасці з гэтым ухілам склаліся кадры, а гэта ж рэальная сіла! Ці здольны, а галоўнае, ці гатовы яны псіхалагічна, каб сёння або ў бліжэйшы час перадаць львіную долю захопленых імі гаспадарчых функцый таму ж аграпрому? Данусцім, што РАПА на месцы здолее іх прыняць...

Ды справа ж не ў гэтым. Перадаць — не штука. А чым тады займацца райкому?

Партком — палітычны орган, і гэтым усё сказана.

А што такое ў раёне палітыка? Ды — мусіць — чалавек, а калі дакладней — сістэма грамадскіх адносін і таварнага абмену, што накладвае свой адбітак на выхаванне сумленных грамадзян, — сацыяльна-культурнае забеспячэнне, да якога льга аднесці не толькі рэчы і канцэртныя праграмы, але і здаровы клімат і творчы лад у тым ці іншым калектыве, сям'і; ва ўсякім выпадку, гэта ўжо не тэхналогія вытворчага працэсу, а псіхалогія працы і пагулжыцця.

«Сапраўдны паказчык цывілізацыі — не ўзровень багацця і не велічыня гарадоў, не багацце ўраджаю, а воблік чалавека, які выхоўваецца краінай», — сказаў больш за стагоддзе назад амерыканскі філосаф і паэт Ральф Уолдо Эмерсон, а словы і сёння справядлівыя.

Зазначу яшчэ, што палітыка — гэта клопат партыйных камітэтаў аб жыццяздольнасці сацыялістычнай сістэмы, аб яе ачышчэнні ад смецця і бруду — скрозь, на ўсіх паверхах.

Толькі ж ці кожнаму з партыйных работнікаў па сіле, каб без перападрыхтоўкі так змяніць клопат у штодзённым занятку? Пытанне...

Скажу шчыра, сёння гэта пытанне з пытанняў, і ад яго вырашэння будзе залежыць усё іншае ў нашай перабудове, асабліва ў вёсцы, на прасторы і ў межах Сялянскага Акіяна, дзе бывае ўжо цяжка знайсці гаспадара.

Аграпром на сваіх патэпцыяльных магчымасцях уяўляецца мне асілкам, і надзеі на яго недарэмна ўскладалі; на жаль, толькі ён іх пакуль мала апраўдвае, і мы чакаем: а што ж далей будзе? Той-сёй, прызнацца, у ім ужо расчараваны.

Паставім пытанне: а ў чым жа прычына?

Дальбог, завяршаючы дыспуты, падзялюся трывогаю, што вынікае з маіх назіранняў: наш Аграпром Селяніпавіч (не адмаўляюся ад слова — асілак) нарадзіўся са звязанымі рукамі. Шкада, але ён і дагэтуль так ходзіць. Ці можна патрабаваць ад яго?

У палітычным дакладзе ЦК ХХVII з'езду КПСС Міхаіл Сяргеевіч Гарбачоў з усёй выразнасцю зазначыў: «Сёння першачарговая задача партыі, усяго народа — рашуча пераламаць неспрыяльныя тэндэнцыі ў развіцці эканомікі, падаць ёй належны дынамізм, адкрыць прастор ініцыятыве і творчасці мас, сапраўдным рэвалюцыйным пераўтварэнням».

Шляхі, накірункі вызначаны партыйным з'ездам. Пастаўлена задача яшчэ небывалая на сваёй значнасці пасля Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі: змяніць псіхалогію грамадства! І цяпер робяцца захады, каб пе-

райначыць многае, што абумоўлівала «старую» псіхалогію, звычкі і манеры. Аднак жа пуста-зелле на ніве маралі вельмі жывучае, і яго не вышаліш хіміяй — выдзіраць трэба з карэнем, старанна апрацоўваючы і даглядаючы э к а н а м і ч н у ю глебу, як даглядаў звычайную аграрном Рамапоўскі ў калгасе «Зара камунізма» на Іванаўшчыне.

Зусім відавочна, што сёння ў нас больш высокай і высакароднай задачы няма, ды і быць не можа, бо за ўсім гэтым стаіць поспех у далейшым развіцці нашага выдатнага на сваёй сутнасці і на ідэалах грамадства, стаяць наш гонар і лёс наш.

Дык папрацуем, пераадолеўшы немач у касцях! Уздымем свае душы да сапраўдных рэвалюцыйных здзяйсненняў!

«Іншага шляху няма», — сказана ў тым жа Палітычным дакладзе.

Так, нам гэты шлях накіраваны гісторыяй.

На парозе будучыпі. <i>Іван Чыгрынаў</i>	3
Аполшняя квадра	7
1. Сівіца	12
2. Сівіца і Порплішча. Таблетка пад язык	17
3. Івянецкая мазаіка	23
4. Раніца па нараду. Драгун супраць Драгуна	31
5. Чые плюсы? Чые мінусы? «Гульня ў земляробства...»	37
6. Што горш за пустазелле? Факт без белтрыстыкі	43
7. Творы, у якіх дзейнічае думка. Васільеўская тактыка аб'ектывізацыі	49
8. Улада зямлі. Дыялог пра ўладу і ініцыятыву ў Мар'інай Горцы	56
9. Вілка Пухавічы — Ольмань. Хірургія зямлі	62
10. Лёс парку Альба. Урокі Кірылы Арлоўскага	72
11. Сяляне. Хто яны сёння? Мехапізатар Міхаіл Аляксеепка	77
12. Яшчэ пра сапраўдных сялян. Мара Апатоля Сяргушкі	83
13. Калгас «Рассвет» імя Арлоўскага	87
14. Дыялог у Мышкавічах. «Філасофская пазіцыя...»	95
15. Ударнік Афопькін. Груздоўшчына. Атака на яе з высокай трыбуны	101
16. Рассветаўскі фірменны чай і палітыка. Што патрэбна славянскай душы?	108
17. Бацькі і дзеці. Гора ад розуму, калі працы няма	117
18. Дэвіз: прыгожае жыццё? Спрэчкі ў Порплішчанскай сярэдняй школе	121
19. Міграцыя. Горад у стане дыфузіі. Снакус — мець...	125
20. Дылема: легкавік або дзіцё?.. Лад, які зямля дыктуе. Дума пра душу селяпіна	130
21. Светлагорск — Пажыхар — Ведрыч. Клопаты аднаго дня	138

22. Расхейдус і яго праявы. У гасцях у Сяргея Ларкова	146
23. Мастацтва «жыць з прыродай». Ляснічы Рыгор Бондар і аграном Іван Данілевіч	155
24. Мазыр. Дыялог з энтузіястамі	162
25. Па шляху энтузіястаў. Палеская сельскагаспадарчая доследная станцыя	172
26. Жыткавічы — Верасніца. Багацце, у якім дна няма	184
27. «Дзе карагод ходзіць...» Гордая памяць Турава	192
28. Аснежыцы. Лівень. Гамана пад шоргат дажджу	197
29. Скруха І. Васільева. Замкнуты круг аснежыцкай тэхналогіі	202
30. У Іванаўскім раёне. Чым трымаецца вёска?	208
31. Сельскі дом. Вясковае доўлідства	214
32. У палоне урбанізацыі. Па чым ходзяць філосафы?	224
33. «Леней сваё асовае...». Герой і пісьменнік	233
34. Зямлі вечны слуга і фанатык... Дыялог з Уладзімірам Бядулем у Расне	239
35. Ці трэба Еве быць Адамам?.. Кантрастны характар	248
36. Ганчар Антон Такарэўскі і лёс прыкладнога мастацтва	251
37. У абладзе чалавечага духу. Два погляды на раённае звяно	257
38. Масты над Нёманам. Ці ўсім свецяць зоркі?	261
39. Залатая спіраль ініцыятывы	266
40. Дарога ў Гудзевічы. Успамін пра Блоцкі гістарычны музей	272
41. Слонім, дзе думалася пра Верхнядзвінск. Бітва на сельскай ніве	286
42. Свядомы чалавек. Быццё і побыт. Спрэчкі з Селавіком	295
43. Духоўнасць, якую згубілі энцыклапедысты. А зямля верціцца!	299
44. Усё — у чалавеку. Рахубы	304

Якавенка В.

Я 47 Вясковыя дыспуты: Падарожнае эсэ.—
Мн.: Маст. літ., 1987.— 317 с., 1 л. партр.—
(Рэспубліка. Час. Людзі).

У гэтай кнізе вядомага беларускага публіцыста
Васіля Якавенкі раскрываецца тэма сучаснага жыцця
беларускай вёскі, яе трывогі, праблемы, паказана ўся
складанасць перабудовы ў гаспадарчай і культурнай
сферах, у псіхалогіі вяскоўцаў.

У аснову твора пакладзена падарожжа аўтара
разам з рускім пісьменнікам-публіцыстам, лаўрэа-
там Ленінскай прэміі Іванам Васільевым па Беларусі.

Я $\frac{4702120200-131}{M 302(03) - 87} 35-87$

ББК84 Бел7

Республика. Время. Люди

Василий Тимофеевич Яковенко

ДЕРЕВЕНСКИЕ ДИСПУТЫ

Дорожное эссе

Минск, издательство «Мастацкая літаратура»

На белорусском языке

Рэдактар Я. Р. Лецка. Мастак В. П. Масцераў. Мастацкі рэдактар А. І. Цароў. Тэхнічны рэдактар Г. П. Тарасевіч. Карэктар А. Т. Глушчанка.

ІБ № 2689

Здадзена ў набор 03.02.87. Падп. да друку 13.08.87. АТ 08711. Фармат 84×90^{1/32}. Папера друк. № 1. Гарнітура звычайная новая. Высокі друк. Ум. друк. арк. 14,00+0,08 укл. Ум. фарб.-адб. 14,04. Ул.-выд. арк. 15,16. Тыраж 11 000 экз. Зак. 120. Цана 90 к.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.

ВЫДАВЕЦТВА
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1987

**НАБЫВАЙЦЕ І ЧЫТАЙЦЕ
НОВЫЯ ТВОРЫ
БЕЛАРУСКІХ
ПІСЬМЕННІКАЎ-ПУБЛІЦЫСТАЎ**

І. Дуброўскі

КРАСНА ХАТА НЕ ТОЛЬКІ ПІРАГАМІ
Нарысы

А. Казловіч

НА МАЁЙ ДАЛОНІ ЛІНІЯ РАКІ
Аповесць-эсэ

Л. Левановіч

ХЛЕБ І МУЖНАСЦЬ
Нарысы

**ЗБОРНІК
СУЧАСНІК — 87**
Нарысы, публіцыстыка